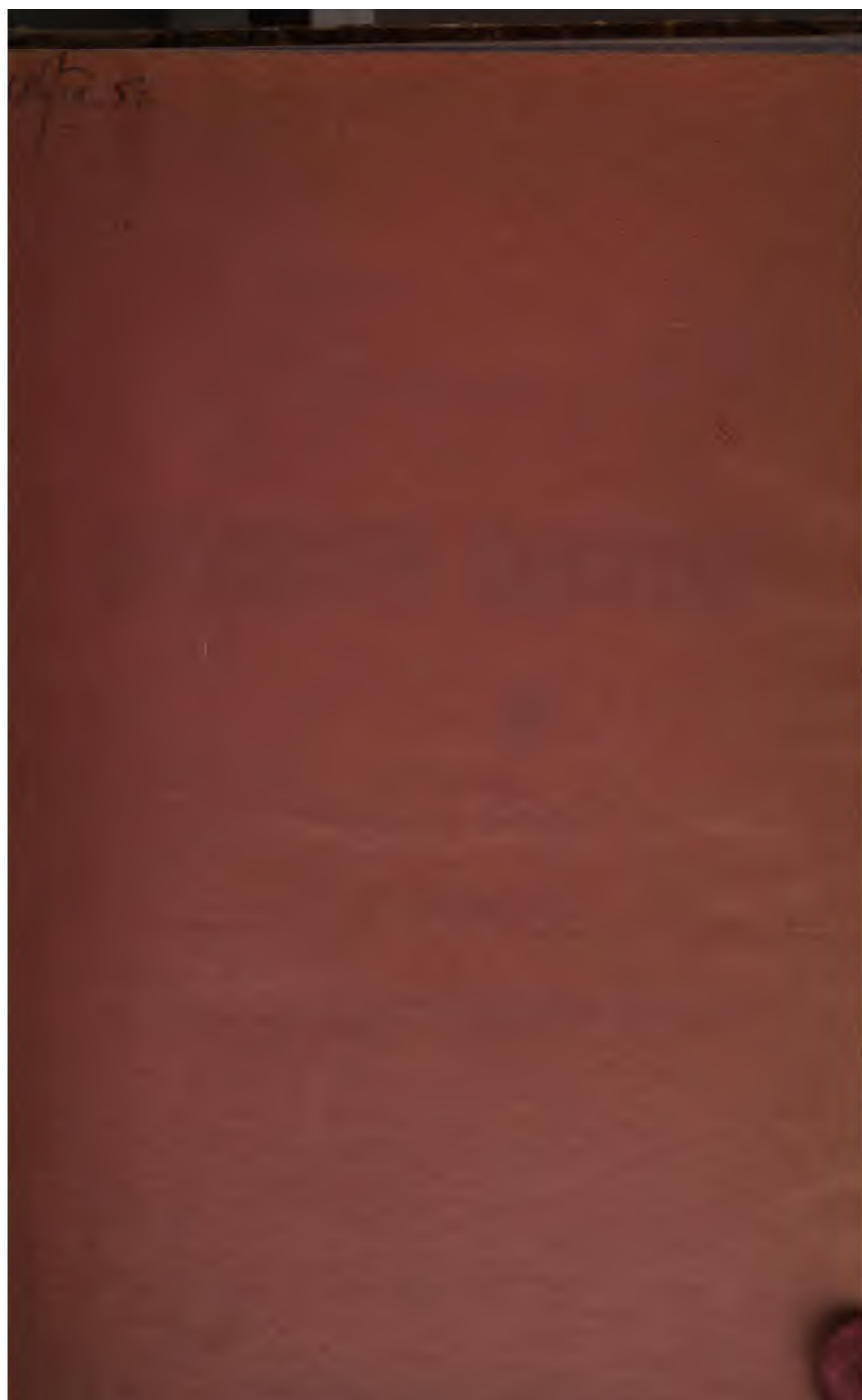

Димитъръ Т. Страшимировъ.

ИСТОРИЯ
НА
АПРИЛСКОТО ВЪЗСТАНИЕ

ТОМЪ II.
ПРИГОТОВЛЕНИЯ.

Издание и собственость на Пловдивската Окржжна Постоянна Комисия.

ПЛОВДИВЪ
1907.

СЪДЪРЖАНИЕ

Томъ II.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Приготовления въ окржзитѣ.

ГЛАВА ПЪРВА

Търновски окржгъ

ГЛАВА ВТОРА

Сливенски окржгъ

ГЛАВА ТРЕТА

Врачански окрѫгъ

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Приготовления въ четвърти окрѫгъ.

ГЛАВА ПЪРВА

Първи стѫпки

стр.

ГЛАВА ВТОРА

На другия брѣгъ на Марица

ГЛАВА ТРЕТА

Една тъмна междина

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Границитѣ на окржга

ГЛАВА ПЕТА

Вжтрѣшния строй

стр.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Комисията въ Панагюрище

ГЛАВА ПЕТА

Послѣдни минути

ГЛАВА ШЕСТА

Прѣдателство

ГЛАВА СЕДМА

Мѣрки на властьта

Приложение.

Бѣлѣжка на автора къмъ втория томъ.

Още при първъ повърхностенъ погледъ, читательтъ ще забѣлѣжи, че материала въ този томъ не е равномѣрно изработенъ. Приготовленията въ тритѣ първи окржзи: търновски, сливенски и врачански сж разгледани твърдѣ на кжсо, когато четвъртия — панагюрски окржгъ—захваща едва ли не двѣ трети отъ цѣлата книга. Тая неравномѣрность не само не е била присърдце на автора, но даже тя го измжчва и днесъ още, а ще го измжчва и винаги. И не само това. Приготовленията дори въ отдѣлни окржзи не сж развити симетрично въ своитѣ части. За единъ пунктъ се пише повече, за другъ по-малко; съ едно лице съмъ се занимавалъ повече, съ друго по-малко. А като се земе прѣдвидъ, че по цѣлия свѣтъ хората сж едно и сжщо, че по цѣлия свѣтъ единъ градъ ревнува на другъ въ славата, едно село черни друго, едно лице оборва друго, то заключението може да бжде и твърдѣ печално. Наивниятъ лесно би помислилъ, напр., че историкътъ сжщо, както ония градове и села и както всички хора по свѣта, има слабостьта да обича единъ и да мрази другиго, и би стоварилъ върху менъ чувства и пожелания, които—почти бихъ казалъ: за жалость — не сжществуватъ и не могатъ да сжществуватъ въ мене. Защото, както е естествено всѣкой човѣкъ да мрази и обича, така и благородно е, всѣкой открито да изповѣда привързаноститѣ и враждитѣ си. Но историкътъ, докато е историкъ, почти че нѣма и не може да има подобни чувства. Той се грижи всѣкждѣ и винаги не за „наши и ваши" —прося извинение за баналния изразъ—грижи се не да хвали любимцитѣ си и да анатемосва своитѣ врагове — не: единствената негова грижа е, съ помощьта на своя умъ, на своя усѣтъ, да застави събранитѣ отъ него исторически факти и доказателства да говорятъ сами за себе си и за събитието. Само толкова и нищо повече. Историкътъ е безгласенъ по-нататъкъ.

Читательтъ знае, че азъ бѣхъ задълженъ да работя само за четвъртия окржгъ: такава бѣ възложената ми задача. И само затуй трѣбаше по-нашироко да се занимая съ него. Не бѣхъ задълженъ да излагамъ приготовленията въ другитѣ окржзи, макаръ даже и въ най-тѣсни рамки. Но азъ изложихъ всичко, що можихъ да събера не само за четвъртия окржгъ, но еднакво и за всички други окржзи. Постжпвахъ безразлично. Свободата, която си дадохъ, бѣше мое дѣло, мое право, моя свобода. Никой не ме подучи, никой нито ме подкрѣпи. Никой не знаеше какво правя и какво ще направя. Азъ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Приготовления въ окрѫзитѣ.

ПЪРВИ ОТДѢЛЪ

Приготовления въ окржзитѣ.

ГЛАВА ПЪРВА

Търновски окржгъ.

I.

Какъ апостолитѣ прѣминаватъ Дунавъ. Дата на прѣминаването на Стамболова. Защо е закжснѣлъ. Неговитѣ помощници: Христо Караминковъ Бунито и Георги Измирлиевъ Македончето.

Още въ краятъ на Декемврия, 1875, апостолитѣ въ Гюргево се готвѣха за пжть. Въпросътъ за начина на тѣхното прѣминаване прѣзъ Дунавъ бѣше се рѣшилъ до извѣстна степень по законенъ редъ. Два мѣсеци по-рано, сърбскиятъ консулъ въ Букурещъ получилъ разрѣшение отъ своето правителство да сдобие нашитѣ хора съ паспортъ, като сърбски поданици. [1]) Но не всички апостоли минаватъ съ сърбски паспорти. Ако смѣемъ да вѣрваме споменитѣ на г. Заимова, сърбски паспорти сж притежавали само апостолитѣ: Воловъ, Стамболовъ, Обретеновъ и Драгостиновъ. Всички други минаватъ „кой съ турско тескере, кой съ персийски, ромжнски и руски паспорти". Самъ г. Заимовъ притежавалъ турски паспортъ, подъ името Андонъ Драгановъ [2]).

Персийския паспортъ г. Заимовъ приписва на Бенковски. Това обстоятелство ние нѣмаме данни да потвърдимъ. Читательтъ знае, че Гавраилъ Хлътевъ се върна, въ Септемврий 1875, отъ Цариградъ съ турско тескере,

1) З. Стояновъ, „Опитъ за Биография на Хр. Ботевъ". стр. 128.
2) „Миналото", 75.

[illegible]

мина по-кжсно, отколкото всички други апостоли по осталанитѣ окржзи. Неговото закъсняване е било въ свръзка съ нѣкои лични обстоятелства. Той ходилъ въ Букурещъ и срѣщалъ се съ Ботевъ и други познати. А задържала го е, види се, още и нуждата, да отведе на срѣщния брѣгъ на великата рѣка нѣкои по-опитни въ оржжие хора, съ които Стамболовъ е вече билъ въ кореспонденция. За това ще бжде споменато и на друго мѣсто.

Като помощници-апостоли сж били дадени на Стамболова: Христо Караминковъ (Малкиятъ, наричанъ още Бунито) и Георги Измирлиевъ, Македончето. И двамата ние ще срѣщаме не еднажъ въ по-нататъшния ходъ на събитията и затова умѣстно е да се запознаемъ накратко съ тѣхния животъ. Имената имъ, въ своя редъ, бидоха споменати още въ списъка на ония лица, що обитаватъ „казармата" въ Гюргево.

Хр. Караминковъ Бунито, (Малки Христо).

Христо Караминковъ е роденъ въ Търново, въ 1846. На четиренаесеть годишна възрасть напусналъ училището и постжпилъ чиракъ халачинъ, послѣ билъ терзия. Нѣколко време пакъ миналъ на работа при зета си, който билъ халачинъ, работилъ послѣ и съ вуйка си на сжщи занаятъ, додѣто вече, съ помощьта на майка си, която му дала пари, отваря самостоятеленъ дюгенъ.

[illegible]

[illegible]

[illegible] е [illegible] отъ [illegible] мѣсто го прѣкоросвалъ и [illegible] [1] [illegible] е отъ Дупница, [2]) но [illegible] да се каже, че е отъ [illegible] се означаваше [illegible] е [illegible]

1) Споредъ [illegible] комитета, основанъ отъ Христо [illegible] числилъ като членъ [illegible] Хр. Н. [illegible] мия, писана споредъ [illegible] VIII, кн. VIII, стр. 4.).

2) Юрданъ Н. [illegible]

3) Г. Димитровъ, [illegible]

дѣленъ отъ Дупница чрѣзъ турската граница.[1]) Въ 1876 той трѣба да е билъ на около 27—9 години. Мнѣнията за неговото образование сж сжщо разнорѣчиви. Споредъ едни (Г. Димитровъ) той се училъ въ Галата — Сарай, въ Цариградъ. А споредъ други („Поборникъ — Опълченецъ“) въ турската столица Измирлиевъ билъ само учитель прѣзъ 1872/70, въ българското училище въ Топъ-капия. Отъ Цариградъ той заминалъ за Русия, и тамъ, въ Одеското училище, записанъ е билъ юнкеръ. Доведенъ отъ Ботева, като инструкторъ за готвещето се прѣзъ есеньта 1875 възстание, той бива прѣдназначенъ за работа въ Търновския окржгъ.

II.

Оскждни свѣдения за хода на агитацията. Липса на източници. Библиография. Пристигането на Стамболова и на Измирлиева. Първо заседание. Г.-Орѣховица като седалище на апостолитѣ. Редътъ за подигнуване частитѣ комитети. Само кждѣ лично е ходилъ Стамболовъ.

Какъ е почнала агитацията и какъ се е развивала постепенно въ Търновско, съ точния списъкъ на спечеленитѣ едно по друго мѣста, това е единъ прѣдметъ много малко проученъ, както въобще въ всички други окржзи. Откжслечнитѣ свѣдения, пръснати безразборно тукъ-тамъ, не могатъ да се сглобятъ въ едно органическо цѣло.

Търновскиятъ окржгъ заема най-видно мѣсто въ Априлското възстание слѣдъ Пловдивъ, но за него твърдѣ малко е писано. Докато за тракийскитѣ възставали гнѣзда имаме повече отъ десеть отдѣлни монографии, за търновско трѣбва да се ограничимъ съ общитѣ записки на Захари Стояновъ, или съ оскждния сборникъ на г. Г. Димитровъ. И дори и въ двѣтѣ тия съчинения, Пловдивско е пакъ по-обширно проучено отъ всичко друго, благодарение на запазени източници.

Едвамъ въ послѣдно врѣме, прѣзъ 1902, ние се сдобихме съ обстоятелствена брошура за единъ клонъ отъ Търновския революционенъ окржгъ. То е „Историята на града

---

[1]) В. „Поборникъ Опълченецъ“, г. I, кн. 7—8, стр. 98.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Въ окржга бѣше настойчиво работено още прѣзъ есенька, както знаемъ. Сега е само трѣбало всички готови гнѣзда да се разбудятъ и насърдчатъ, като имъ се извѣсти, че възстанието никакъ не е било изоставено, а ще стане сега, въ пролѣть. Ще си спомнимъ, че, наистина, идеята за отлагане бѣше излѣзла миналата есень пакъ отъ тукъ. Защото есенния годишенъ сезонъ, сé пакъ, съвсѣмъ не бѣше тогава годенъ за едно сериозно горско дѣло, каквото трѣбаше да бжде планираното възтание.

Разбира се, че, при тия условия, до нова клѣтва не счели за нуждно да дойдатъ и нито пристжпили. Тя се явявала необходимость само въ ония мѣста, дѣто на ново е трѣбало да се отваря гнѣздо.

Щомъ пристигалъ нѣкждѣ апостолътъ, или кое и да било лице, натоварено за работа, свиквани били веднага извѣстнитѣ вече комитетски хора и казвали имъ просто, да се стѣгатъ за работа и да стѣгатъ и своитѣ съмишленици, съ каквото намѣрятъ и съ всичко що иматъ.

Споредъ свѣденията, съ които разполагаме, Стамболовъ едва ли е самъ ималъ врѣме да обиколи своя окржгъ. Той не можилъ дори да се покаже, ако не по всички, то ноне по главнитѣ точки. Бр. Гжбенски споменува само за Габрово. Тѣ сж на мнѣние, че пролѣтьта 1876 апостолътъ миналъ еднажъ прѣзъ тамъ.[1] Още едно свидѣтелство имаме, а то е отъ г. Ю. П. Тодоровъ. Той твърди, че сждебната комисия въ Търново имала, между друго, да сжди до 30 души селяни отъ Севлиевскитѣ балкански села за срѣща съ Стамболова. Тѣзи селяни изповѣдали прѣдъ сжда, че „нѣколко дни прѣди да избухне възтанието, единъ младъ момъкъ, на име Стефанъ Стамболовъ отъ Търново, ходилъ да имъ проповѣдва, какво въ цѣла България ще стане всеобщъ бунтъ и ще се добие българско царство".[2])

Но когато селянитѣ бидоха сждени — то бѣше кжсно слѣдъ възстанието — тѣ знаяха, че Стамболовъ се е спасилъ. Обща тактика бѣше, въ подобни случаи, да се товаря всичката вина върху паднали мъртви, или спасени

1) „Историята на Габрово", 125.
2) „Възпоминания", 139.

и далечни хора. По сѫщитѣ съображения, селенитѣ отъ Севлиевско сѫ казали, че имъ е било съобщено за въстанието едва нѣколко дни прѣди избухването му. Въ тѣхенъ интересъ е било, да прѣдставятъ дѣлото не като мѣстенъ кипежъ, съ мѣстни инициатори и сътрудници, а като глупаво минутно увлечение, въ което всички скупомъ еднакво сѫ били виновни. Азъ обиколихъ и Севлиевскитѣ села, и Търновскитѣ, и Габрово — никѫдѣ не намѣрихъ слѣди отъ организована и послѣдователна обиколка на Стамболова. Бр. Гѫбенски свързватъ идването на апостола въ Габрово още а съ опита на полицията, да го хване въ Кръстниковия ханъ. Туй обаче трѣбва да се отнесе къмъ пролѣтьта 1875, когато Стамболовъ бѣга прѣзъ Стара-Загора, както знаемъ. Въ книгата „градътъ Ловечъ“ на Д-ръ П. Ив. Стояновъ — една работа, както и другъ пѫть отбѣлѣзахме, сравнително, твърдѣ грижлива — стои друго. Тамъ е казано, че Стамболовъ обиколилъ, още прѣди Старо-загорското възстание, Ловечъ и Троянъ, а това не е могло да бѫде освѣнъ пролѣтьта 1875.[1] Тогава ще да е миналъ той и прѣзъ Габрово. По тоя прѣдметъ ние притежаваме още и запискитѣ на касиера отъ трѣвненския комитетъ, Ц. Захариевъ, но и въ тѣхъ нищо се не споменува, че Стамболовъ е обиколилъ кога и да било оня край. И ако приемемъ, че въ 1876 той е билъ въ Габрово, въ Трѣвна сѐ пакъ не ще да е ходилъ.

III.

Основани комитети. Търново. Г.-Орѣховица. Лѣсковецъ. Самоводене. Четиритѣ точки на бѫдащето движение: Бѣла-черкова, Габрово, Ново-село, Трѣвна. Бачо Киро Петровичъ и Св. Франковъ отъ Бѣла-Черкова. Комитета въ Михалци. Неточности въ съобщенията за Габрово. Н. Кабакчиевъ.

Комитета въ Търново състоялъ отъ сѫщитѣ лица, както прѣзъ есеньта 1875, само че между тѣхъ сега липсва, разбира се, стариятъ прѣдседатель, Ив. Х. Димитровъ, който остана, както знаемъ, въ Влашко. Другитѣ членове на ко-

[1] Стр. 56.

митета сж били: Аврамъ Пешковъ, Н. Кабакчиевъ, Пан. Върбановъ (Бисмаркъ), П. Петровъ и Танко Добревъ. Записвали младежи вжтрѣ въ града за съзаклѣтници. Но за самостоятелни дѣйствия тукъ не е могло и дума да става, поради бдителностьта на административната власть, присжтствието на войска, и защото въ Търново имаше цѣлъ кварталъ отъ вжоржжено турско население. Всички записани бунтовници трѣбало да се присъединятъ къмъ четитѣ отвънъ.

Горна-Оряховица бѣше, както казахме, свърталище на Стамболова, както и на всички други ржководители. Тукъ наоколо сж голѣмитѣ населени мѣста: Лѣсковецъ, Долна-Орѣховица и Самоводени, като не забравяме, че и Търново стои само шесть километра далечъ и Арбанаси на четири. Отъ Горна-Орѣховица до Лѣсковицъ е толкова, колкото отъ палата въ София до Орловия мостъ и до Цариградската градина, или най-много отъ центъра на града до гарата. Комитета образували тукъ: Ив. Пановъ Семерджиевъ, Н. А. Начевъ, Сидеръ и Вичо Грънчареви, Мих. Х. Стояновъ, Хаджи Лазаръ Х. Христовъ, Д. Т. Манчовъ, Ст. Филйовъ, Анастасъ Тодоровъ и Ради Радославовъ, братъ на Минка Радославовъ, който живѣлъ въ Златица и често прѣскачалъ до Горна-Орѣховица.

Въ Лѣсковецъ самичъкъ Стамболовъ основалъ комитетъ, както и въ Самоводени. Въ Лѣсковецъ къмъ комитета се числили: Маринъ Станчевъ[1]), вѣренъ труженикъ още отъ врѣмето на Левски, Маринъ Цонзарата (Голѣмиятъ Маринъ), Х. Никола Пенювъ Клотевъ, Досю Х. Василевъ, Колчо Пасковъ и др., за които не разполагаме съ точни източници[2]).

Въ Самоводени, богато и голѣмо, чисто българско село, централно мѣсто за комитетска работа била кжщата на извѣстния Дѣдо Георги, който изпослѣ, като опълченецъ

1) Когато го посѣтихъ, есеньта 1904, лежеше на смъртно легло. Неговиятъ другаръ и съперникъ Маринъ Цонзарътъ—сжщо покойникъ вече — заварихъ тогава пъленъ съ енергия. Послѣдни бѣше прѣдставитель на Букурешското събрание, въ 1872, и пази поканителното писмо ни Левски.

2) Лѣсковското общинско управление отдавна гласи да издаде една история на градеца. Това би било добъръ приносъ. Но, за жалость, до сега още нѣмаме нищо на ржка.

при [illegible] война, [illegible] подъ Стара-Загора, не [illegible] Синове, внуци, невѣсти [illegible] многочисленного патриотично [illegible] [illegible] Цѣлото село не оста[illegible] [illegible] найнещастливото [illegible]ище за [illegible] окръжи. [illegible]

[illegible] ложи. [illegible] подъ [illegible] на [illegible] нетични [illegible]

[illegible]

и сжщо писатель — авторъ на „Кървавата рѣка“, „Бѣлочерковската чета въ Дрѣновски монастирь“ (Исторически очеркъ, 1896 г.) и „Дрѣновскиятъ манастмръ“ (трагедия въ четире дѣйствия, 1903 г.) и др., — прѣзъ 1875, въ селото дошълъ Ив. Х. Димитровъ и подновилъ стария комитетъ, въ състава на който сега влизали: Бачо Киро, Попъ Гаврилъ (братъ на Бача Кира), Даскалъ Василъ Недѣлчевъ, Юрданъ Матеевъ, Цачо Неновъ, Д. Петковъ Косовцелията и Тодоръ Пенчевъ. Пролѣтьта 1876 — прѣзъ мартъ навѣрно — миналъ Караминковъ, само за да прѣброи оржжието, защото комитета не билъ разтурянъ. Събрали се на заседание въ Попъ Гаврилови. Прѣдседателствувалъ Бачо Киро. Всичко имало 40 души приготвени или притежаващи оржжие. Но, както ще видимъ, когато се обяви бунтътъ, излѣзоха повече хора, което свидѣтелствува, че бѣлочерковскитѣ борци не бѣха до послѣдния часъ прѣстанали да дѣйствуватъ, за да се усили дѣлото.

Св. Франговъ е роденъ въ 1855. Въ 1874 билъ помощникъ-учитель въ Горско Сливово (Севлиевско), а прѣзъ 1875—6 се прѣмѣстилъ въ родното си мѣсто, сѐ още помощникъ. Пръвъ учитель по възстанническото дѣло му е билъ, още отъ ученичество, Даскалъ Атанасъ Дончевъ — който е приемалъ у дома си Ангела Кънчевъ. — Послѣ вече бунтовенъ ржководитель му станалъ, разбира се, Бачо Киро. Въ 1876 Св. Франговъ е съзаклѣтникъ и, заедно съ своя учитель — Бача Кира — защищаваше Дрѣновския манастиръ до послѣдния часъ.

Ближнитѣ на Бѣла-Черкова села: Михалци, Вишовградъ, Дичинъ, Мусина и др. били циментирани къмъ дѣлото, благодарение на обаятелната личность на Бача Кира, безъ да се забравя, че всички тия гнѣзда бѣха твърдѣ събудени, както сж и днесъ.

Въ Михалци, прѣзъ 1873—6, учителствуваше Т. Лефтеровъ, твърдѣ интелигентенъ момъкъ, знающъ английски, за когото ще имаме случай да споменемъ и по-късно. Въ Михалци — второ слѣдъ Бѣла-Черкова по реда си мѣсто, като ядка на Дрѣновската чета — комитета ржководиха, освѣнъ Лефтерова, още Свещенникъ Стефанъ и Славчо Ко-

[illegible] Въ [illegible] [illegible] бя-ли [illegible] [illegible], П. [illegible] и др.

[illegible] [illegible] Пѣтко.

Въ Габрово — както засвидетелствуватъ Бр. Гжбенски, [illegible] — „формаленъ комитетъ, съ прѣдседатель и подпрѣдседатель, касиеръ, секретарь и пр. въ 1875 не е имало. Хората просто [illegible], безъ да се казватъ нито съ една отъ горѣпоменатитѣ титли". Отъ тия хора се споменуватъ: Еньовъ [illegible], [illegible], Хр. Топузановъ, Г. Кръстниковъ, [illegible], Г. Бочаровъ, Хр. Ковачевъ, Н. Сарафовъ и [illegible] Каменовъ.[1] Сжщиятъ този комитетъ продължилъ да дѣйствува и прѣзъ 1876. За формално подновяване на комитета Бр. Гжбенски не даватъ никакви свѣдения. Азъ самъ, при моята обиколка, не можихъ да науча нѣщо повече. Но заключението на поменатитѣ Бр. Гжбенски, че формално подновяване на комитета не е ставало, ще да е вѣрно.

Трудътъ на Бр. Гжбенски съдържа сички черти на грижлива работа и заслужва сѣка вѣра, особно въ свѣденията си за мѣстнитѣ събития. Общото организационно дѣло, напротивъ, у тѣхъ е твърдѣ разнорѣчиво прѣдадено, което лесно се разбира, като помислимъ, че Бр. Гжбенски се ползували само отъ габровски източници. За началото на комитетската работа, напр., тѣ привеждатъ разказа на Г. Бочаровъ. Послѣдний билъ пратенъ, въ началото на Февруарий 1876, въ Влашко, за да научи „какъ стояли работитѣ на централния комитетъ". Той се върналъ, и Бр. Гжбенски излагатъ, безъ никаква бѣлѣжка, неговиятъ докладъ. Ето сега, Бочаровъ какво билъ разказалъ на Габровци. Въ Гюргево имало мѣстенъ, тамошенъ комитетъ, на който прѣдседатель билъ Стамболовъ, а съ Стамболова Бочаровъ отишълъ въ Букурещъ, дѣто въ присжтствие на Ботевъ, заседавали въ кжщата на [illegible]. Послѣ габровскиятъ

[1]) „История на града Габрово", 118.

пратеникъ заминава за Браила, „дѣто било седалището на Ц. Р. Комитетъ"(!), и тамъ, имено, се рѣшило „какво ще се прави по-сетнѣ". Рѣшението било, че на Г. Бочаровъ казали да си ходи у дома, а Ц. Р. Комитетъ отъ Браила ще имъ прати войвода и оржжие! Пратеникътъ се върналъ въ Габрово на послѣдния день отъ Февруарий.

Като земемъ прѣдвидъ, че всички факти въ тоя разказъ сж невѣрни, ясно е заключението, че не само до изпращането на своя пратеникъ, но дори и слѣдъ като се той завърща отъ Влашко (дѣто, съмнително е, дали е билъ) габровци пакъ още не знаятъ нищо положително за близкото възстание. А вече е начало на Марта и до възстанието оставатъ едвамъ два мѣсеци!

Габрово е старо бунтовно мѣсто — за него споменувахме не еднажъ и по-напрѣдъ — та хората сами работили, че и сами дори били наклонени да поведатъ на своя глава дѣлото. Левски тукъ бѣше свилъ революционно гнѣздо, по-послѣ Атанасъ Узуновъ мина. Подновениятъ въ 1875 комитетъ се дължалъ на агитаторската енергия на Н. Кабакчиевъ отъ Търново. Послѣдни, роденъ въ 1847, билъ отначало комисионеръ за събиране пашкули въ Еленско, изучилъ френски и италиански, а послѣ захваналъ самостоятелна търговия съ манифактура. Въ качеството си на търговецъ, той обикалялъ окржга и развилъ плодотворна агитаторска дѣятелность. По Старозагорското възстание, прѣдаденъ отъ А. Момчевъ, той бѣше хванатъ и закаранъ на изпитъ въ Стара-Загора, дѣто пролежа до три мѣсеци. Пжтьтъ му е билъ, разбира се, прѣзъ Габрово. Нещастната случка не малко стрѣснала тамошнитѣ революционери и охладило ги къмъ дѣлото. Ала на обратенъ пжть, Н. Кабачиевъ—освободенъ вече—окуражилъ изново своитѣ съмишленици въ Габрово. А отъ тукъ трѣба да броимъ и началото за нова работа въ Габрово.[1])

---

1) В. „Поборникъ опълченецъ" год. I, кн. 4—6, стр. 19. Биография. Разкъзътъ въ тази биография, че Н. К. е билъ гостенинъ въ Гюргевската „Казарма" пада самъ по себе си, като помислимъ, че кждѣ края на Декемврий 1875 казармата се разтури, а Н. К. до туй врѣме лежалъ затворенъ въ Ст. Загора Бр. Гжбенски твърдятъ (по спомени, разбира се, на нѣкой габровски разказвачъ), че Н. Кабакчиевъ лежалъ само единъ мѣсецъ въ затворъ,

IV.

Общи за цѣлата страна постжпки отъ онова врѣме. Нотата на Андраши. Прошения за правдини изъ цѣло Българско. Двѣ партии изцѣло въ страната. Края на чорбаджийството отъ стария типъ. Нови потисннчески фактори.

Обаче, ако искаме да опрѣдѣлимъ по-отблизу непосрѣдственото развитие на работитѣ въ Габрово, и да ги изложимъ едно по друго въ логическа свръзка, трѣба, прѣди всичко, да спремъ върху нѣкои общи за цѣла България въ ония врѣмена случки.

Нещастието въ Стара-Загора колкото и да порази революционното дѣло на самото мѣсто и въ околноститѣ, не бѣше сломило духа въ цѣлата страна. Сега обаче въ своя редъ изпъкваше неусѣтно другъ факторъ. Революционеритѣ — собствено революционнитѣ водители въ Влашко — бѣха до извѣстна степень идейни врагове на мирнитѣ вжтрѣшни борци за черковна свобода. Враждата къмъ революционери обаче и открита борба съ тѣхъ не влизаше въ програмата на черковнитѣ борци.

Всѣко революционно избухване въ страната, колкото нѣщастно и да бѣше то, черковницитѣ уползотворяваха, за да го прѣдставятъ като илюстрация на своето легално и правдиво стрѣмление. „Не изпълнявате ли нашитѣ безопасни искания, ето какво ви чака" — викаха тѣ при всѣкой новъ бунтовенъ пламъкъ.

По тоя начинъ, четната война въ 1867 и 1868 ускори и разрѣшението на черковния въпросъ. Черковническитѣ кржгове отъ Цариградъ не бѣха чужди на комитетския „Мемоаръ" отъ Букурещъ. Споредъ както гласи писмото на Стамбалова отъ края на Августъ 1875, печатано въ Факсимиле къмъ неговата биография отъ Билсонъ — една отъ първитѣ грижи на апостола, кога стжпилъ по онуй врѣме въ Цариградъ, а кога на обратенъ пжть минавалъ прѣзъ Габрово, тъкмо тогава били рѣшили да пратятъ Г Бочаровъ въ Влашко („История и пр." 123) Г. Бочаревъ, както знаемъ, тръгналъ на 3 февруарий. Отъ Старозагорското възстание до тоя срокъ лежатъ много мѣсеци помежду, а пъкъ и турското правосждие не бѣше отъ тъй бързитѣ да отпустне, вжтрѣ въ единъ мѣсецъ, изъ ржцѣтѣ си единъ здраво посоченъ бунтовникъ. Знаемъ, сжщо, каква грамадна маса нещастници се пластѣше по онуй врѣме изъ старозагорскитѣ затвори, и колко мѣсеци гниха въ тѣхъ съвсѣмъ невинни хора. Така че, и свѣденията на Бр. Гжбенски падатъ, като неоснователни.

е била да се срѣщне съ Славейковъ. Тоя бѣше поетъ и писатель, бѣше и лидерътъ на черковницитѣ.

Сега, старозагорското нещастие бѣше дало другъ изгледъ на работитѣ. Огъньтъ въ България, както знаемъ, бѣше въ свръзка съ оня въ Босна и Херцеговина, а това бѣ извѣстно и и на цѣлъ свѣтъ. Но кървавата разправа изъ ония сърбски прѣдѣли не бѣше още утихнала. Духовѣтѣ още повече кипѣха въ Сърбия и Черна-Гора. Туй се чувствуваше въ България и отъ най-мирнитѣ глави, и всѣкой имаше право да прѣдскаже, че пролѣтьта нѣма да бжде мирна. Цариградскитѣ български вѣстници бѣха по твърдѣ дипломатически начинъ затржбили трѣвога.

Така че, при тѣзи натегнати обстоятелства, Портата, като винаги, бѣше прибегнала до обѣщания. На 2 Октомврий (н. с.) се издаде ираде, а на 12 Декемврий послѣдва царски ферманъ за всеобщи прѣобразования въ цѣлата държава. Но тоя пжть не изглеждаше, че силитѣ ще прѣспатъ сждбоноснитѣ сжбития. Трѣвожното положение на работитѣ поведе дълги прѣговори между тѣхъ, и тъй като никой вече не вѣрваше на фермани, програми и реформи отъ Турция, въ срѣдата на Декемврий — едвамъ 15 дни слѣдъ фермана—австрийскиятъ министъръ на вънншитѣ дѣла, Андраши, подаде отстраната на Австрия, Русия и Германия, извѣстната своя нота до султанското правителство. Въ тая нота се казва, просто на просто, че хората сж вече сити отъ обѣщания и програми, съ които портата бѣше досега хранила свѣта, и че сега се искатъ дѣла [1])

Заключението на цѣлата внушителна нота бѣше туй, че на възстаналитѣ провинции трѣба да се гарантира пълна религиозна свобода — „pleine et entière". Придаваха се и значителни финансови и данъчни прѣобразования.

Черковнитѣ водители бѣха схванали положението, а всеобщо мнѣние бѣше, че ако борбата съ врага донесе за херцеговинци приятелска намѣса отъ цѣла Европа, то и една

1) A. Shopoff, „Les reformes et la protection des chrétiens en Turquie", documents diplomatiques, Paris, 1904, p 178: Si l'on examine le contenu de l'iradé du 2 octobre et du firman du 12 decembre, on ne peut l' empêcher de reconnaître que la Sublime Porte semble s'être preoccupée bien plus des principes généraux, que de la pacification des provinces aujourd' hui soulevées".

борба отъ страната на България противъ сжщия врагъ нѣма да остане безъ послѣдствие.

Ала черковницитѣ поеха своя всегдашенъ тактъ. Мълчеливо и неусѣтно, каточели отъ само себе си поникнали, трѣбаше отъ всѣкой градъ въ вжтрѣшностьта да тръгнатъ прошения за правдини. — То е сжщото, за което Балабановъ — редакторъ тогасъ на в. „Вѣкъ" и единъ отъ главнитѣ инициатори на тая работа — деликатно ни само намеква въ своята нова книга. Той казва, че „по въпроса очевидно е имало общо споразумѣние, а пъкъ всѣка просба отъ вжтрѣшностьта била прѣдставяна нарочно въ различна донѣйдѣ форма, като една и сжща пѣсень съ други напѣвъ, за да не се мисли ужъ, че прошението произхожда отъ една и сжща ржка, оть нѣкой тайно дѣйствющъ комитетъ" [1])

Прошения послѣдвали отъ много мѣста, като Сливенъ, Ловечъ, Севлиево и др.[2]) А пъкъ отъ Габрово прошението е било написано на 30 Декемврий 1875, подъ редакцията на една градска комисия отъ осемь души, избрани отъ казаалийския съвѣтъ. Послѣдниятъ държалъ, отъ сжща дата, единъ протоколъ, въ който се формулира на кратко онова, що трѣбвало да се изложи въ самото прошение. Исканията сж двѣ: българскиятъ езикъ да се признае за официаленъ по всички учреждения изъ българско, а послѣ, беделътъ — данъкъ на глава — да се прѣмахне, та българитѣ да служатъ войници.

Каточели цѣлата страна саркастично питала портата: „Нали съ хотихумаюна отъ 1856 и съ фермана отъ послѣдния мѣсецъ провъзгласихте равенство на всички поданици прѣдъ закона? Ето, нима ние искаме нѣщо повече?"

Братия Гжбенски, като излизатъ пакъ отъ габровски източници, обясняватъ твърдѣ оригинално прошението на своитѣ сърграждани отъ 30 Декемврий 1875. „Габровскиятъ революционенъ комитетъ, казватъ тѣ, за да прикрие своята революционна агитация, рѣшилъ да се направи, чрѣзъ легаленъ пжть, постжпка прѣдъ портата за обѣщаванитѣ отъ султана права на християнитѣ. За тъзи цѣль помогналъ Н.

1) „Страница и пр", 31.
2) Ibid.

Сарановъ, който билъ като секретаръ на тогавашния казаалийски смѣсенъ съвѣтъ и пр.[1])

Туй мнѣние, разбира се, е прѣувеличено. Прошението за български официаленъ язикъ и за български войници — нѣщо, което напомня Мемоара отъ 1867 — не бѣше дѣло на габровския революционенъ комитетъ, както не можеше да бжде и на кой и да е комитетъ въ България. Най-вѣрното е тукъ, че нѣкои отъ сжщитѣ лица, които редактиратъ прошението, сжщитѣ пакъ сж членове на революционния комитетъ отъ есеньта 1875, и продължаватъ да сж такива и въ пролѣтьта 1876.

И наистина, редакционна комисия въ Габрово сж: Христо П. Манафовъ, Йончо Хр. Хесапчиевъ, Пенчо Хр. Селвели, Ив. Хр. Бурмовъ, Д. Ил. Видинлия, Ц. Х. Дюзтабановъ, Атанасъ Кънчовъ и Цонко Д. Стояновъ,[2]) нѣкои отъ които ще видимъ свързани и съ възстанието. Но туй, безъ да ни говори за дѣятелностьта на революционния комитетъ въ Габрово, говори ни за нѣщо друго, за което ще трѣба да направимъ тукъ нѣкои общи наблюдения.

Окончателното разрѣшение на черковния въпросъ въ 1870 съвсѣмъ развърза и ржцѣтѣ на черковницитѣ. Сега вече между тѣхъ не бѣше дума за черковни правдини, но за правдини въ живота, въ държавата. Борбата еднажъ бѣше почната, макаръ само за черкова, спечели се побѣда, а борцитѣ стояха всѣкой на своето мѣсто, пакъ борци. Ясно е, че полето бѣше сега свободно, и пжтьтъ разчистенъ. Нѣмаше защо по тоя пжть да вървать борци за духовна независимость, отъ една страна, и революционери — отъ друга, и да си прѣчатъ едни на други. Всички бѣха и трѣбаше да бждатъ сега за едно-едничко: чакаха политически правдини, автономия, свобода.

Или просто казано: слѣдъ 1870, въ България нѣмаше, въ строга смисъль на думата, двѣ политически партии. Ако между революционери и черковници има още нѣкаква разлика, тя се състоеше въ темперамента на характеритѣ тъй добрѣ, както въ маниеритѣ и такта за борба

[1]) 119.
[2]) М. Д. Балабановъ „Страница и пр.“, 26.

крайната цѣль, не въ идеитѣ. Само че, това е, разбира се, за прѣднитѣ редове, за водителитѣ. Революционната идея не бѣше популярна още редомъ въ масата. Оттукъ слѣдва, че въ България само за двѣ течения може да става дума прѣзъ есеньта 1875 — тъкмо въ навечерието на Априлското възстание: революциори отвънка и революционери отвжтрѣ. Първитѣ сж съ по-широкъ размахъ, а вторитѣ се движатъ въ границитѣ на вжтрѣшнитѣ условия.

Право бѣлѣжи пакъ г. Балабановъ, когато очъртава духоветѣ въ онуй врѣме: „Важни, рѣшителни, извънредни събития се очакваха — казва той — прѣзъ пролѣтьта 1876, както вънъ по провинциитѣ, така и въ самия Цариградъ, между тамошнитѣ българи. Извѣстни търговци и други лица, съ други занятия изъ Татаръ-Пазарджишко, изъ Пловдивско, изъ Търновско и пр., които идваха, прѣзъ туй врѣме, въ Цариградъ, при най-малкото довѣрие, които би могли да иматъ къмъ свои тукъ приятели, познайници, съдружници или търговски кореспонденти, щомъ се намѣрваха на самѣ, другъ прѣдметъ на разговоръ нѣмаха, а само това, що се мислило, що се крояло и що се готвило въ тѣхнитѣ мѣстности и другадѣ низъ България за едно общо и едноврѣменно българско възстание, не дошло отвънъ, а приготвено въ сама България; — и отъ тия лица едни напълно и безъ никаква прѣдпазливость удобряваха и съ ентусиазмъ възнасяха кроеното народно предприятие, защото турската управия не била вече за търпение, други пъкъ по-сдържани, го прѣдставляваха като необмислена младежка смѣлость, съ гибелни, безъ друго, за страната сетнини, та по това не се стѣсняваха да се отзоватъ за него не до тамъ удобрително“.[1])

Туй сж партиитѣ: едни се въодушевяватъ, а други сж по-сдържани — и само толкова: идеенъ антагонизмъ вече нѣма.

А всички тия „извѣстни търговци и други лица, съ други занаятия“ — за които е дума — интелегентни и заможни, всѣкой случай, хора, които пжтуватъ до Цариградъ, за да говорятъ обстоятелствено по народни сждбини —

[1]) Стр. 39.

всички тия „извѣстни и други", бѣха изнесли на плещитѣ си черковния въпросъ.

Кипещата вражда между черковници и революционери бѣше охладнѣла още отъ по-рано. И напраздно самъ Каравеловъ, още прѣзъ 1873—4, раздухваше враждата, като продължи своята аларма противъ „книжници и фарисеи" и „лалугери черковници". Работитѣ отъ само себе си бѣха се измѣнили и загладили. Къмъ края на 1874, както знаемъ, революционеритѣ вече бияха отбой. „Независимость" на Каравелова спрѣ, а Ботевъ на своето „Знаме" пишише помирение. Това не бѣ току-така, разбира се. Диктуваха го измѣненитѣ условия вжтрѣ и вънъ. Но по инерция, мнозина продължиха старата война, поне само на думи.

Пакъ по подражание на Каравелова, Захарий Стояновъ — човѣкъ отъ 1876 — рисува наивно героя на Тракийското възстание, Бенковски, като закоренѣлъ врагъ на всичко книжовно и учено.[1] И умно бѣлѣжи, по тоя поводъ, Ст. Заимовъ. „Това е клевета, казва той: Бенковски бѣше обожатель на науката, макаръ и въ научно отношение и да бѣ самъ профанъ. З. Стояновъ самичъкъ страдаше отъ болеститѣ русофобия и граматикофобия."[2] Умно, макаръ и недоисказано.

Каравеловъ най-напрѣдъ биеше чорбаджиитѣ. Противъ сжщитѣ се бори още и Раковски. Тоя мразѣше дори името имъ, което, споредъ него, датувало отъ яничеритѣ. Въ яничерскитѣ орди, имено, сжществувалъ института чорбаджия.

Обаче отъ Танзимата, въ 1840, чорбаджийството, малко-по-малко, изгуби своя страненъ характеръ. Сега имаше нови административни длъжности и нови длъжностни лица. Между послѣднитѣ попадатъ пакъ екземпляри — вѣрно ухо на правителството: такива, които свързватъ своето лично бждаще, своята кариера, своя животъ, съ живота на чуждото управление. Но това сж единици, съ свои особни качества, съ своя индивидуалность, не е вече каста. Като каста, съ странни понятия, ние видимъ остатъци отъ чорбаджии — повечето пакъ въ новъ видъ, като лихвари и капиталисти—

---

1) Напр. „З

2) „Етюди,"

въ Елена, Котелъ, Дрѣново и донѣкждѣ въ Копривщица. Но болшинството между младитѣ чорбаджии — новитѣ длъжностни лица — сж повече патриоти, както е случай съ революционнитѣ водители въ Габрово. Послѣднитѣ сж богати хора, или правителствени чиновници. Въ самитѣ нападки на революционеритѣ отъ по-сетнѣшни години противъ чорбаджии, има бърканица или прѣносно употрѣление на понятията. Черковницитѣ, най-често заможни и влиятелни хора, се кръщаватъ чорбаджии, което може да се отдаде само на увлечението, естествено и при всѣка борба. И днесъ още въ нашия общественъ животъ, ние чуваме не рѣдко думата чорбаджия, кога трѣба да се означи едно лице заможно, прѣди всичко, умѣрено въ възгледи и властно, най-послѣ, до извѣстна степень.

И тъй, въ 1876 нѣмаме революционери и черковници; единодушието, ако не е пълно, то е въ своето начало. Чорбаджии, като часть отъ каста, нѣма, но срѣщатъ се малодушни и подкупни личности, каквито ги има и въ наше и въ всѣко врѣме.

Ако това разбистряне не сжществуваше въ главитѣ, ако не бѣ туй единство въ идеала за политически правдини между всички течения, какъ може да се разбере великолѣпното и единодушно Априлско дѣло въ Панагюрище и въ цѣлъ редъ други значително населени мѣста? Какъ може да се разбере, въ единъ градъ, като Панагюрище, отъ близо десеть хиляди жители, явява се единъ почти полуграмотенъ човѣкъ — Бенковски — и още на първа дума всичко: сухо и сурово, имотни и бѣдни, учени и невѣжи, чиновникъ и работникъ — всичко се възпламенява, като една душа, за идеята? Какъ може да се разбере туй иначе, освѣнъ, че всички служатъ на едно и сжщо дѣло: свободата? Но тѣ и безъ Бенковски самички сж готови да развиятъ сжщото знаме!

Това е духътъ, туй е непосрѣдственното развитие на работитѣ, прѣди и въ навечерието на 1876: въ цѣла бунтовна България. Отъ тамъ е началото и на революционния пламтежъ въ Габрово. Нека да не ни смущава обстоятелството, че дѣйцитѣ сж тамъ смѣсени отъ единъ и отъ другъ

лагеръ. Сжщото е вече почти всѣкждѣ. Отъ 1874 насамъ, докато революционеритѣ биятъ отбой отъ закоренѣлата вражда, черковницитѣ възвѣстяватъ заря за нова работа. Само че за сериозна работа още е рано: хората сж още крѣхки — армията на новото дѣло брои още само новобранци.

V.

Приготовленията въ Трѣвненско. Пжтьтъ на Измирлиева отъ Новата-махала до Шипка.

Организаторската работа на Кабакчиевъ не е се ограничавала, както вече казахме, само въ Габрово. Неговото име се слуша еднакво и въ Трѣвна и то дори до възстанието. Въ 1875 тукъ билъ съставенъ отъ него комитетъ, въ който, споредъ запискитѣ на споменатия веднажъ Цаню Захариевъ, послѣдни билъ касиеръ, а Ц. Шичковъ тайна поща.

Пролѣтьта 1876, прѣзъ Трѣвна миналъ Измирлиевъ, като слѣзълъ въ Ангелъ Алексовъ, а нощувалъ у Цаня Захариевъ. Послѣдни пакъ споменува въ своитѣ записки, че „едно момче отъ Г.-Орѣховица дошло, изпратено съ поржчка да иде единъ отъ членоветѣ на Трѣвненския комитетъ въ централния комитетъ (на окржга) въ Г.-Орѣховица на заседание". На това заседание, както разказва сжщиятъ, билъ отреденъ да иде пакъ той, Цаню Захариевъ.

При разбърканостьта на понятията у доживѣлитѣ отъ ония врѣмена, не може съ точность да се опрѣдѣли, за какво заседание ще да е дума. Навѣрно, тукъ е въ игра едно отъ срѣдствата за агитация. Вика се човѣкъ въ центрътъ на окржга и даватъ му се нѣкои важни за мѣстния комитетъ упжтвания, или се зематъ нови за сжщия комитетъ свѣдения. Всичко това, разбира се, могло е да стане не еднажъ и не дважъ, но всѣкой помни само случаятъ, при който самъ е дѣйствувалъ. Измирлиевъ успѣлъ въ Трѣвна да се срѣщне и съ други мѣстни дѣйци, като Х. Никола Икономовъ, Тоти Хаджиевъ и Хр. Томчевъ.[1])

---

[1]) Бр. [illegible]

Отъ Трѣвна, прѣзъ Габрово и колибитѣ Негенци, Иовчовци, Гарвановъ-камъкъ, прѣзъ Газурници, Варговци и Етърътъ — дѣто на всѣко мѣсто имало по едно малко бунтовно гнѣздо — Измирлиевъ досегналъ още и Новата-Махла, дѣто ядка за бждащето дѣло образуватъ: Илия Тотювъ, Донко Тодоровъ, Д. П. Априловъ, Пенчо Богдановъ, Данаилъ Ивановъ, Георги Минковъ, П. Дяковъ и Стаматовъ — и отъ тукъ вече се отправилъ за Шипка. Новата-Махла е едно централно мѣсто въ бждащето движение.

Отъ Новата-Махла до Шипка Измирлиевъ е билъ придруженъ отъ Данаилъ Ивановъ. Въ Шипка слѣзли у даскалъ Тиня, а събранието станало въ самото училище. Тамъ дошли: учителитѣ Петъръ и Христо Дерменджиеви, Х. Христо Мирчевъ, Данчо Тотевъ, Костадинъ Чапкжновъ, Лалю Хажиевъ и Недю Ходжевъ.[1]) Между по-рано посветенитѣ въ дѣлото споменуватъ се тукъ още Никола Атанасовъ и Ради Духовниковъ. Ст. Гждевъ, шипченецъ, когото по-късно ще срѣщаме не еднажъ, споменува още Хр. Боневъ.

Прѣзъ Трѣвна и Габрово, Измирлиевъ е миналъ повече отъ единъ пжть, както вече отбѣлѣзахме, а затуй споменуватъ почти всички отъ по-памѣтливитѣ доживѣли поборници.

VI.

Агитацията въ Севлиевско. Ст. Пешевъ. Дѣлото въ Батошево, Кръвеникъ и Ново-Село. Хр. Ивановъ голѣмиятъ (книговезецътъ). Троянъ. Ловечъ. Елена, Дрѣново.

Послѣдното, едва ли не и най-забѣлѣжително бунтовно гнѣздо въ Търновския революционенъ окржгъ бѣше Севлиево и Севлиевскиятъ край. Ржководитель и душа на дѣлото е билъ тукъ Ст. Пешевъ, братъ на послѣ извѣстниятъ министъръ въ България и партиенъ мжжъ, П. Пешевъ.

Начало на дѣлото за 1876 ще да е турилъ, споредъ разказа на живи поборници, Вичо Грънчаровъ, единъ отъ най-дѣятелнитѣ членове на Г.-Орѣховския комитетъ. Съ при-

[1]) Ibid.

стигането на Вича въ Севлиево, клѣтвата била положена въ домътъ на Д. Симеоновъ, а свещенодѣйствувалъ, при това, попъ Георги Дабевъ.[1]) Въ течение на малко дни, послѣ туй, приели клѣтва до сто души, и комитетското дѣло се усилило. Въ комитетския съставъ влизали, освѣнъ Ст. Пешевъ, още: Сава х. Ненчовъ касиеръ, Сава х. Ангеловъ секретарь, Ив. Урановъ, Петю Хилковъ Буюклийски, Йонко Карагйозовъ, Сава Апостоловъ и др. — като членове и съвѣтници.

Ст. Пешевъ.

Най-ревностниятъ между всички, както за по-нататъшнитѣ приготовления, така и за агитацията въ околностьта,

[1]) „Ст. Ив. Пешевъ" отъ И. Г. Бакаловъ, София, 1901, стр. 11.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Сарановъ, който билъ като секретаръ на тогавашния казаалийски смѣсенъ съвѣтъ и пр.[1])

Туй мнѣние, разбира се, е прѣувеличено. Прошението за български официаленъ языкъ и за български войници — нѣщо, което напомня Мемоара отъ 1867 — не бѣше дѣло на габровския революционенъ комитетъ, както не можеше да бжде и на кой и да е комитетъ въ България. Най-вѣрното е тукъ, че нѣкои отъ сжщитѣ лица, които редактиратъ прошението, сжщитѣ пакъ сж членове на революционния комитетъ отъ есеньта 1875, и продължаватъ да сж такива и въ пролѣтьта 1876.

И наистина, редакционна комисия въ Габрово сж: Христо П. Манафовъ, Йончо Хр. Хесапчиевъ, Пенчо Хр. Селвели, Ив. Хр. Бурмовъ, Д. Ил. Видинлия, Ц. Х. Дюзтабановъ, Атанасъ Кънчовъ и Цонко Д. Стояновъ,[2]) нѣкои отъ които ще видимъ свързани и съ възстанието. Но туй, безъ да ни говори за дѣятелностьта на революционния комитетъ въ Габрово, говори ни за нѣщо друго, за което ще трѣба да направимъ тукъ нѣкои общи наблюдения.

Окончателното разрѣшение на черковния въпросъ въ 1870 съвсѣмъ развърза и ржцѣтѣ на черковницитѣ. Сега вече между тѣхъ не бѣше дума за черковни правдини, но за правдини въ живота, въ държавата. Борбата еднажъ бѣше почната, макаръ само за черкова, спечели се побѣда, а борцитѣ стояха всѣкой на своето мѣсто, пакъ борци. Ясно е, че полето бѣше сега свободно, и пжтьтъ разчистенъ. Нѣмаше защо по тоя пжть да вървятъ борци за духовна независимость, отъ една страна, и революционери — отъ друга, и да си прѣчатъ едни на други. Всички бѣха и трѣбаше да бждатъ сега за едно-едничко: чакаха политически правдини, автономия, свобода.

Или просто казано: слѣдъ 1870, въ България нѣмаше, въ строга смисълъ на думата, двѣ политически партии. Ако между революционери и черковници има още нѣкаква разлика, тя се състоеше въ темперамента на характеритѣ тъй добрѣ, както въ маниеритѣ и такта за борба, но не и въ

[1]) 119.
[2]) М. Д. Балабановъ „Страница и пр“, 26.

крайната цѣль, не въ идеитѣ. Само че, това е, разбира се, за прѣднитѣ редове, за водителитѣ. Революционната идея не бѣше популярна още редомъ въ масата. Оттукъ слѣдва, че въ България само за двѣ течения може да става дума прѣзъ есеньта 1875 — тъкмо въ навечерието на Априлското възстание: революциори отвънка и революционери отвжтрѣ. Първитѣ сж съ по-широкъ размахъ, а вторитѣ се движатъ въ границитѣ на вжтрѣшнитѣ условия.

Право бѣлѣжи пакъ г. Балабановъ, когато очъртава духоветѣ въ онуй врѣме: „Важни, рѣшителни, извънредни събития се очакваха — казва той — прѣзъ пролѣтьта 1876, както вънъ по провинциитѣ, така и въ самия Цариградъ, между тамошнитѣ българи. Извѣстни търговци и други лица, съ други занятия изъ Татаръ-Пазарджишко, изъ Пловдивско, изъ Търновско и пр., които идваха, прѣзъ туй врѣме, въ Цариградъ, при най-малкото довѣрие, които би могли да иматъ към свои тукъ приятели, познайници, съдружници или търговски кореспонденти, щомъ се намѣрваха на самѣ, другъ прѣдметъ на разговоръ нѣмаха, а само това, що се мислило, що се крояло и що се готвило въ тѣхнитѣ мѣстности и другадѣ низъ България за едно общо и едноврѣменно българско възстание, не дошло отвънъ, а приготвено въ сама България; — и отъ тия лица едни напълно и безъ никаква прѣдпазливость удобряваха и съ ентусиазмъ възнасяха кроеното народно предприятие, защото турската управия не била вече за търпение, други пъкъ по-сдържани, го прѣдставляваха като необмислена младежка смѣлость, съ гибелни, безъ друго, за страната сетнини, та по това не се стѣсняваха да се отзоватъ за него не до тамъ удобрително".[1])

Туй сж партиитѣ: едни се въодушевяватъ, а други сж по-сдържани — и само толкова: идеенъ антагонизмъ вече нѣма.

А всички тия „извѣстни търговци и други лица, съ други занаятия" — за които е дума — интелегентни и заможни, всѣкой случай, хора, които пжтуватъ до Цариградъ, за да говорятъ обстоятелствено по народни сждбини —

[1]) Стр. 39.

всички тия „извѣстни и други", бѣха изнесли на плещитѣ си черковния въпросъ.

Кипещата вражда между черковници и революционери бѣше охладнѣла още отъ по-рано. И напраздно самъ Каравеловъ, още прѣзъ 1873—4, раздухваше враждата, като продължи своята аларма противъ „книжници и фарисеи" и „калугери черковници". Работитѣ отъ само себе си бѣха се измѣнили и загладили. Къмъ края на 1874, както знаемъ, революционеритѣ вече бияха отбой. „Независимость" на Каравелова спрѣ, а Ботевъ на своето „Знаме" пишише помирение. Това не бѣ току-така, разбира се. Диктуваха го измѣненитѣ условия вжтрѣ и вънъ. Но по инерция, мнозина продължиха старата война, поне само на думи.

Пакъ по подражание на Каравелова, Захарий Стояновъ — човѣкъ отъ 1876 — рисува наивно героя на Тракийското възстание, Бенковски, като закоренѣлъ врагъ на всичко книжовно и учено.[1]) И умно бѣлѣжи, по тоя поводъ, Ст. Заимовъ. „Това е клевета, казва той: Бенковски бѣше обожатель на науката, макаръ и въ научно отношение и да бѣ самъ профанъ. З. Стояновъ самичъкъ страдаше отъ болеститѣ русофобия и граматикофобия."[2]) Умно, макаръ и недоисказано.

Каравеловъ най-напрѣдъ биеше чорбаджиитѣ. Противъ сжщитѣ се бори още и Раковски. Тоя мразѣше дори името имъ, което, споредъ него, датувало отъ яничеритѣ. Въ яничерскитѣ орди, имено, сжществувалъ института чорбаджия.

Обаче отъ Танзимата, въ 1840, чорбаджийството, малко-по-малко, изгуби своя страненъ характеръ. Сега имаше нови административни длъжности и нови длъжностни лица. Между последнитѣ попадатъ пакъ екземпляри — вѣрно ухо на правителството: такива, които свързватъ своето лично бждаще, своята кариера, своя животъ, съ живота на чуждото управление. Но това сж единици, съ свои особни качества, съ своя индивидуалность, не е вече каста. Като каста, съ странни понятия, ние видимъ остатъци отъ чорбаджии — повечето пакъ въ новъ видъ, като лихвари и капиталисти—

---

1) Напр. „Записки" т. I, 455.
2) „Етюди," 78.

денъ кафеджия и днесъ. Той казва, че П. Арнаудовъ отъ Г.-Орѣховица и Маринъ Станчевъ отъ Лѣсковецъ идвали тукъ отъ по-ранни години и, въ видъ на честни търговци, орѣли на бунтовната почва. Имало тъкмежъ още по Старо-Загорската работа. Послѣдната пролѣть отишли въ Г.-Орѣховица: Стоянъ Мартиновъ, Димо Н. Журовъ и той — навѣрно, като сж били прѣдварително поканени. Тамъ, Измирлиевъ и Пановъ (Семерджиевъ) ги клѣли тържествено за ново дѣло. Когато се върнали въ своя градецъ, разбира се, трѣбвало да погледнатъ за съчувственици, а такива станали скоро: Ат. Кочановъ, Мих. Гуневъ, П. Горбановъ — всичко 20 — 30 души. Планътъ билъ, хората отъ Г.-Орѣховица и Лѣсковецъ да прѣскочатъ тукъ и, съединени съ Еленци, да нападнатъ склада на войсковото отдѣление, което се маяло по онуй врѣме въ Елена, и, като се въоржжатъ по тоя начинъ, да хванатъ балкана, който е подъ носа на еленци.

Умѣстно е, струва ни се, да прибавимъ, че тъмната слава на Елена, като чорбаджийски Ерусалимъ на България, е всѣкой случай, една легенда. Елена бѣше едно отъ найбуднитѣ мѣста въ България. Още въ началото на XIX вѣкъ еленчени не спѣха, и тѣхното име се чуе по гръцката „Завѣра“.

И въ по-сетнешни врѣмена революционери не липсватъ отъ Елена. Панайотъ споменува за Ив. Кършовски, еленченинъ, който въ 1864 г. иска да мине съ него отъ Сърбия за въ балкана[1]). Самъ тоя Ив. П. Хр. Кършовски послѣ бѣше въ четата на Хаджи Димитра, заедно съ Михалъ Юрдановъ, сжщо еленчанинъ. Другъ единъ Кършовски, братъ на първия, бѣше въ Ботевата чета. А попъ Сава Катрафиловъ, както е извѣстно, бѣше дѣсна ржка на Ботева. Юрданъ П. Николовъ Костовъ, еленчанинъ, е билъ, като учитель, единъ отъ стълповетѣ на рев. комитетъ въ Дрѣново, ако може въобще да приемемъ, че въ туй, сжщо чорбаджийско и глухо, инакъ, за умственъ подемъ село е сжществувало бунтовно начинание[2]).

1) „Пжтувание“, 57.
2) За комитетъ или нѣщо подобно въ Дрѣново ср. бр. Гжбенски. 13?

VII.

Въорѫжение. Липса на орѫжие и припаси. Примитивни срѣдства. Обикновени ковачници като арсенали. Видове орѫжия.

Относително въорѫжението, ние вече намекнахме еднажъ, че цѣлото окрѫжие и всички отдѣлни мѣста били прѣдоставени сами на себе си: всѣкой е трѣбвало да се въорѫжи съ каквото и както намѣри.

Но, разбира се, орѫжие въ страната липсваше. Турцитѣ бѣха го обрали и прѣпятствуваха строго на внасянето му отвънъ. Та по тоя начинъ, всички спиратъ на рѫждясалитѣ кремаклийки, на разни чифтета, а рѣдко има белгийски шишенета. Мнозина останали само съ револвери, а на още по-мнозина липсватъ и тѣ. Бр. Гѫбенски сѫ ни разказали подробно за изкусни ножари въ Габрово — старо изкуство на габровци — които сега изработили своеобразни саби — тежки и неискусни, разбира се — но които успѣшно били разнасяни почти по цѣлия рев. окрѫгъ. Петъръ Качето билъ единъ отъ тия майстори на саби, много отъ които били разкупени въ Габрово и Севлиево. Петъръ Тасевъ изработилъ, по порѫчка, 100 саби за Г.-Орѣховица[1]). Ст. Пешевъ на два пѫти билъ купувалъ револвери и патрони отъ Русе и ги прѣнасялъ по разни точки изъ окрѫга[2]).

Освѣнъ туй, по нѣкои мѣста бѣха направили и черешеви топове, напр. въ Ново-Село, но които не влѣзоха въ употрѣбление[3]).

Барутътъ се е купувалъ, както почти изъ цѣла България, повечето изъ турски села. Тоя барутъ е билъ — то се знай — контрабанда разнасянъ. А приготовлянъ е билъ по примитивенъ начинъ отъ турцитѣ, а често е бивалъ и фалшифициранъ нарочно, за да не е за въ работа. Защото, фабрикантитѣ му сѫ прѣдугаждали неговото бѫдаще назначение. Като източници за барутъ въ Троянско се споменуватъ селата: Команчени, Борине и Доброданъ[4]).

---

[1]) Бр. Гѫбенски, 126.
[2]) Ю. П. Тодоровъ, „Възпоминания и пр.“, 136.
[3]) Бр. Гѫбенски, 164.
[4]) Д-ръ Ив. Стояновъ, „Градътъ Ловечъ“, 65.

Отъ Трѣвна, прѣзъ Габрово и колибитѣ Негенци, Иовчовци, Гарвановъ-камъкъ, прѣзъ Газурници, Варговци и Етърътъ — дѣто на всѣко мѣсто имало по едно малко бунтовно гнѣздо — Измирлиевъ досегналъ още и Новата-Махла, дѣто ядка за бѫдащето дѣло образуватъ: Илия Тотювъ, Донко Тодоровъ, Д. П. Априловъ, Пенчо Богдановъ, Данаилъ Ивановъ, Георги Минковъ, П. Дяковъ и Стаматовъ — и отъ тукъ вече се отправилъ за Шипка. Новата-Махла е едно централно мѣсто въ бѫдащето движение.

Отъ Новата-Махла до Шипка Измирлиевъ е билъ придруженъ отъ Данаилъ Ивановъ. Въ Шипка слѣзли у даскалъ Тиня, а събранието станало въ самото училище. Тамъ дошли: учителитѣ Петъръ и Христо Дерменджиеви, Х. Христо Мирчевъ, Данчо Тотевъ, Костадинъ Чапкѫновъ, Лалю Хажиевъ и Недю Ходжевъ.[1]) Между по-рано посветенитѣ въ дѣлото споменуватъ се тукъ още Никола Атанасовъ и Ради Духовниковъ. Ст. Гѫдевъ, шипченецъ, когото по-късно ще срѣщаме не еднажъ, споменува още Хр. Боневъ.

Прѣзъ Трѣвна и Габрово, Измирлиевъ е миналъ повече отъ единъ пѫть, както вече отбѣлѣзахме, а затуй споменуватъ почти всички отъ по-паметливитѣ доживѣли поборници.

VI.

Агитацията въ Севлиевско. Ст. Пешевъ. Дѣлото въ Батошево, Кръвеникъ и Ново-Село. Хр. Ивановъ голѣмиятъ (книговезецътъ). Троянъ. Ловечъ. Елена, Дрѣново.

Послѣдното, едва ли не и най-забѣлѣжително бунтовно гнѣздо въ Търновския революционенъ окрѫгъ бѣше Севлиево и Севлиевскиятъ край. Рѫководитель и душа на дѣлото е билъ тукъ Ст. Пешевъ, братъ на послѣ извѣстниятъ министъръ въ България и партиенъ мѫжъ, П. Пешевъ.

Начало на дѣлото за 1876 ще да е турилъ, споредъ разказа на живи поборници, Вичо Грънчаровъ, единъ отъ най-дѣятелнитѣ членове на Г.-Орѣховския комитетъ. Съ при-

---

[1]) Ibid.

стигането на Вича въ Севлиево, клѣтвата била положена въ домътъ на Д. Симеоновъ, а священодѣйствувалъ, при това, попъ Георги Дабевъ.[1]) Въ течение на малко дни, послѣ туй, приели клѣтва до сто души, и комитетското дѣло се усилило. Въ комитетския съставъ влизали, освѣнъ Ст. Пешевъ, още: Сава х. Ненчовъ касиеръ, Сава х. Ангеловъ секретарь, Ив. Врановъ, Петю Хилковъ Буюклийски, Йонко Карагйозовъ, Сава Апостоловъ и др. — като членове и съвѣтници.

Ст. Пешевъ.

Най-ревностниятъ между всички, както за по-нататъшнитѣ приготовления, така и за агитацията въ околностьта,

[1]) „Ст. Ив. Пешевъ" отъ И. Г. Бакаловъ, София, 1901, стр. 11.

билъ, както се и каза, Ст. Пешевъ. Той е роденъ на 2 Ноемврий 1854, училъ се въ своя роденъ градъ, а отъ 17-та си година вече постжпилъ на работа при бѣдния свой еснафски баща, бакалинъ. Но любознателенъ, живъ и надаренъ, Пешева не поглъщалъ бакалджкътъ изцѣло. Въ свободното си врѣме той дѣятелно челъ всичко, що му падало въ ржка. За да улесни своето самообразование, той изучилъ самичъкъ френски дотолкова, колкото е трѣбало, за да се ползува съ четива изъ богатия тозъ езикъ. Въ 1875, едвамъ на 21 година, той билъ избранъ за прѣдседатель на севлиевското читалище „Росица", и билъ вече водитель на младежьта. Сжщата година, ако смѣемъ да вѣрваме неговия биографъ, Пешевъ издавалъ сатирически листъ „Гайда" — съ ржка писанъ, разбира се, при липса на всѣка печатница въ Севлиево. Сжщеврѣменно, той пращалъ кореспонденции и по вънкашни вѣстници, като бичувалъ золумитѣ на мѣстни турски притеснители. Агитацията въ 1876 заварва тоя пламененъ младежъ тъкмо въ момента, когато е той билъ на ножъ съ градскитѣ деребеювци и, навѣрно, когато главата му е вече, безъ друго, „въ торбата"[1]).

Отъ Севлиево, агитацията пропълзѣла къмъ балканскитѣ села Батошево, Кръвеникъ и Ново-село—а тия бѣха послѣ истинскитѣ гнѣзда на възстанието въ тоя край. Начало на дѣлото било турено отъ Ст. Пешевъ, а послѣ то си вървѣло тукъ на своя нога.

Въ Батошево повели напрѣдъ: Боню Куневъ, Ст. Илиевъ, Ат. П. Кръстевъ.[2]) А още тамъ дѣйствували Дѣдо Мито Поповъ, Анко Ненчевъ и х. Попъ Коста Миневъ.

Душата на комитетскоко дѣло въ Кръвеникъ бѣше Дѣдо Филю, съ своя синъ Хр. Филевъ. И двамата тия отлични мжже, съ оржжие въ ржка, доказаха послѣ привързаностьта си къмъ идеята, на която служиха. Дѣдо Филю се е ползувалъ съ голѣмо уважение между своитѣ съселяни, които и днесъ още съ почить споменуватъ името му. Въ рѣшителния моментъ, той смѣло повежда своитѣ единодушни хора въ огънь.

---

[1]) Тѣзи свѣдения черпимъ отъ биографията му, която вече споменахме, В. „Ст. Ив. Пешевъ" отъ И. г. Бакаловъ — стр. 1—50.

[2]) Бр. Гжбенски, стр. 147.

Ново-Село е голѣмо, чисто българско гнѣздо, скрито въ пазвата на Балкана, и тъкмо подъ гърба на Марагидикъ. Тука имало отъ по-рано комитетъ. Първитѣ сѣмена отъ агитацията ще да сж дошли чрѣзъ Марко Ивановъ отъ Троянъ. Той послѣ довелъ тукъ и отецъ Матея Прѣображенски и запозналъ го съ своитѣ приятели Колю и Нанко Пачнекови.[1]) Споредъ Бр. Гжбенски, прѣзъ тука миналъ и Левски[2]) но азъ не намѣрихъ слѣди отъ това. Есеньта 1875, приготовлението около Троянъ бѣше особно живо, както знаемъ. Тамъ бѣше тогава Т. Хитровъ, а трѣбаше да пристигне и Панайотъ Хитовъ. Троянско и Ловченско по онуй врѣме бѣха обиколили Хр. Ивановъ Голѣмиятъ и Караминковъ. Въ Ново-Село Хр. Ивановъ дошълъ прѣзъ есеньта 1875, а пролѣтьта 1876 пакъ миналъ прѣзъ тукъ.[3]) Но тъй като полицията го е прѣслѣдвала, той се крилъ нѣколко дни у Попъ Петка, живъ още, който свидѣтелствува туй, а послѣ забѣгналъ къмъ Троянско.[4]) Отъ своето скривалище, обаче, той ще да се е явявалъ нерѣдко пакъ по тѣзи мѣста и да е поддържалъ духътъ на съзаклѣтницитѣ. Иначе не може да се разбере, че Хр. Ивановъ, въ самия разгаръ на възстанието, пристига съ своя чета, както ще видимъ на свое мѣсто.

Хр. Ивановъ Книговезецътъ, наричанъ Голѣмиятъ Христо, е единъ отъ забѣлѣжителнитѣ дѣйци прѣзъ послѣднитѣ възстаннически години. Той е роденъ въ 1838, въ с. Какрина, до Ловечъ, училъ се на майсторъ въ Бѣлградъ, а послѣ билъ самъ майсторъ-книговезецъ на Хр. Дановъ въ Пловдивъ. Политическитѣ вѣтрове съвършено го увлекли най-послѣ, и ний го видимъ, въ 1867, войникъ или членъ въ Българската Легия въ Бѣлградъ. Въ 1868, слѣдъ разтурянето на легията, Хр. Ивановъ е другаръ, нѣкое врѣме, на Левски въ Влашко, за което, на своето мѣсто, и споменахъ. Прѣзъ 1870 той се установилъ на своя глава съ своя занаятъ въ Търново, ала сжщеврѣмено водилъ про-

---

1) М. Ив. Марковски „Спомени и пр.“, 12.
2) Стр. 160.
3) Бр. Гжбенски, стр. 161.
4) Сравни още Ibid. Самото мѣсто, кждѣ се е крилъ, не можихъ и азъ да науча.

паганда по цѣлата околность. Когато, въ края на 1874, Грековъ държалъ събрание въ Търновскитѣ лозя, когато всички усилия се правиха, за дано бѫде съживено комитетското дѣло, Хр. Ивановъ не оставалъ назадъ.[1]) Есеньта 1875, слѣдъ Старозагорското нещастие, Хр. Ивановъ ще да е забегналъ, за кѫсо врѣме, въ Влашко, но както свидѣтелствува Заимовъ, въ „Казармата", въ Гюргево, той не е билъ[2]), а ще да се е маилъ мѣсецъ — два въ Букурещъ[3]).

Хр. Ивановъ Книговѣзеца (голѣмия Христо).

За Влашко свидѣтелствува и неговиятъ биографъ, който, споредъ както самъ твърди, се е ползувалъ отъ собственнитѣ записки на Хр. Ивановъ. Послѣдни ще да се е върналъ прѣди началото на 1876, и прѣди апостолитѣ отъ Гюргево, защото Заимовъ твърди, че Стамболовъ, отъ Гюргево, кореспондиралъ съ него въ старата столица. Единъ отъ живитѣ поборници, Танко Добревъ, живущъ въ Търново, който въ 1875 сѫщо бѣгалъ въ Влашко, а върналъ се съ Караминковъ и Стамболовъ, разказва, че тѣ заварили Хр. Ивановъ въ Търново. Отъ всичко трѣбва да се заключи, че Хр. Ивановъ, или съвършено не е ходилъ въ Влашко, или, ако е ходилъ, върналъ се е пакъ скоро. Отъ пролѣтьта 1876, до самото възстание, слѣдитѣ на Хр. Ивановъ се губятъ. Самиятъ му биографъ не е проучилъ

1) Ср. Биографията на Хр. Ивановъ отъ самия Грековъ (Ст. Чакъровъ) „Свѣтлина" г. VIII кн. VIII, стр. 11.

2) „Етюди", 73.

3) Д-ръ Стояновъ привежда за свидѣтелство на туй едно по-късно писмо на Драсовъ отъ 20 май 1901 Споменитѣ на Драсовъ не сѫ особно сигурни ср. „Градътъ Ловечъ" 73.

това, макаръ и да се е ползувалъ съ неговитѣ записки. А важно бѣше да се знае, кѫдѣ и какъ е боравилъ той, защото — намекнахме и по-напрѣдъ — че въ сраженията около Ново-Село, както ще видимъ по-подиръ, Хр. Ивановъ изпъква изеднажъ, съ своя дружина—не по-голѣма, разбира се, отъ 20—30 души. Ала нѣмаме източници да знаемъ, отдѣ се зели тѣзи хора, кой ги подготвилъ[1]).

Въ самия Троянъ комитета се състоялъ отъ Цочо Спасовъ, Минко Неновъ, Ненчо Х. Василевъ, Ив. Пеневъ, Ганко Мариновъ, Василъ Спасовъ, Ив. Колевъ, Ив. Минчевъ, Калчо Гайдарски, Ив. Марковски, Д. Х. Василевъ и Ганко Лѣсицовъ.[2]) За енергичнитѣ приготовления тукъ, макаръ послѣ нищо и да не излѣзе отъ тѣхъ, говори още Г. Димитровъ[3]).

Вичо Грънчаровъ, слѣдъ като тури основа на комитета въ Севлиево, прѣминалъ и въ Ловечъ. Комитета съставили тукъ Димитъръ Мариновъ, Илия Лукановъ, Апостолъ Хитровъ и Петъръ Иванчо Бояджиевъ[4]). Както въ Трѣвна, Габрово, Севлиево и др., отъ тукъ сѫщо билъ повиканъ далегатъ въ Горна-Орѣховица, види се, за общо споразумѣние по въстанието, и като такъвъ отишалъ Янко Урумовъ[5]).

Имаме свѣдения, че дори и въ чорбаджийска Елена било свито бунтовническо гнѣздо, макаръ само отъ нѣколко бѣдни хора. За това е споменалъ и г. Ю. П. Тодоровъ, като Еленченинъ[6]). Той дава имената на слѣбнитѣ лица: Наумъ Цончевъ, Мих. Гуневъ, Стоянъ Мариновъ, Ат. Кочановъ, Ник. Милановъ и Ив. Чавдаровъ. При моята обиколка, азъ можихъ да видя въ Елена само Наумъ Цончевъ, бѣ-

---

[1]) Хр. Ивановъ почина прѣди три години, а неговитѣ записки сѫ въ рѫцѣ на зетя му Ив. С. Вителовъ, книговезецъ въ Търново. Поради наслѣдствени разправии, види се, тоя човѣкъ турилъ рѫка на запискитѣ, които трѣбваше да бѫдатъ общо достояние, за слава на починалия. Азъ молихъ всѣкакъ да ми даде възможность да ги прѣгледамъ, но работата остана така. — Г. М. Ив. Марковски обѣщава да издаде втора часть отъ своето съчинение за Троянъ и Троянско, и тъй като въ първата часть е тъй грижливо прослѣдилъ бунтовното дѣло въ тоя край прѣзъ врѣмената на Левски, то въ втората часть ще може да узнаемъ нѣщо повече и за подготвителната дѣйность на Хр. Ивановъ около Ново-Село.

[2]) З. Стояновъ, „Записки“, т. III, 137.

[3]) „Княжество България“, II, 505.

[4]) „Градътъ Ловечъ“, 63.

[5]) Ibid.

[6]) „Възпоминания и пр.“, 45.

денъ кафеджия и днесъ. Той казва, че П. Арнаудовъ отъ Г.-Орѣховица и Маринъ Станчевъ отъ Лѣсковецъ идвали тукъ отъ по-ранни години и, въ видъ на честни търговци, орѣли на бунтовната почва. Имало тъкмежъ още по Старо-Загорската работа. Послѣдната пролѣть отишли въ Г.-Орѣховица: Стоянъ Мартиновъ, Димо Н. Журовъ и той — навѣрно, като сѫ били прѣдварително поканени. Тамъ, Измирлиевъ и Пановъ (Семерджиевъ) ги клѣли тържествено за ново дѣло. Когато се върнали въ своя градецъ, разбира се, трѣбвало да погледнатъ за съчувственици, а такива станали скоро: Ат. Кочановъ, Мих. Гуневъ, П. Горбановъ — всичко 20 — 30 души. Планътъ билъ, хората отъ Г.-Орѣховица и Лѣсковецъ да прѣскочатъ тукъ и, съединени съ Еленци, да нападнатъ склада на войсковото отдѣление, което се маяло по онуй врѣме въ Елена, и, като се въоржжатъ по тоя начинъ, да хванатъ балкана, който е подъ носа на еленци.

Умѣстно е, струва ни се, да прибавимъ, че тъмната слава на Елена, като чорбаджийски Ерусалимъ на България, е всѣкой случай, една легенда. Елена бѣше едно отъ найбуднитѣ мѣста въ България. Още въ началото на XIX вѣкъ еленчени не спѣха, и тѣхното име се чуе по гръцката „**Завѣра**“.

И въ по-сетнешни врѣмена революционери не липсватъ отъ Елена. Панайотъ споменува за Ив. Кършовски, еленченинъ, който въ 1864 г. иска да мине съ него отъ Сърбия за въ балкана[1]). Самъ тоя Ив. П. Хр. Кършовски послѣ бѣше въ четата на Хаджи Димитра, заедно съ Михалъ Юрдановъ, сжщо еленчанинъ. Другъ единъ Кършовски, братъ на първия, бѣше въ Ботевата чета. А попъ Сава Катрафиловъ, както е извѣстно, бѣше дѣсна ржка на Ботева. Юрданъ П. Николовъ Костовъ, еленчанинъ, е билъ, като учитель, единъ отъ стълповетѣ на рев. комитетъ въ Дрѣново, ако може въобще да приемемъ, че въ туй, сжщо чорбаджийско и глухо, инакъ, за умственъ подемъ село е сжществувало бунтовно начинание[2]).

---

1) „Пжтувание“, 57.
2) За комитетъ или нѣщо подобно въ Дрѣново ср. бр. Гжбенски, 132.

Плоещъ, именно, дѣто ималъ вуйка търговецъ — прѣкаралъ около 4 години. Но, прѣдвидъ на приготовленията за общо възстание въ България, намѣрилъ възможность да прѣгази Дунавъ, и прѣзъ Русчукъ, въ началото на Мартъ, озовава се въ Сливенъ.

Андонъ Кутевъ.

Колкото за свинецъ, кѫдѣто и колкото се намѣрило олово, и въ какъвто ще да е видъ, прѣливали го въ фишеци. Прибегнали дори до обикновенитѣ сачми, които прѣливали въ куршими[1]).

При тая въпиюща осккдность отъ орѫжие, дори въ самото Габрово — и то прѣзъ самото възстание — разчитатъ едвамъ на 20 — 30 ловджийски шишинета[2]).

ГЛАВА ВТОРА.

Сливенски окрѫгъ.

I.

Прошение до Портата за правдини. Старинниятъ хайдушки духъ въ отечеството на Хаджи Димитра. Едно писмо на Панайотъ Воевода. Отговоръ на Централния Рев. Комитетъ. Нено Господиновъ въ Гюргево. Причинитѣ, защо е дошълъ Стоилъ воевода въ Сливенъ.

На 1 януарий 1876 г. до 500 души отъ Сливенъ подписали прошение до Великия Везиръ да искатъ равенство.[3]) То е било едно отъ ония сѫщи заявления, за които обстоятелствено говорихме въ по-първата глава. Ще си припомнимъ, че прошения отъ тоя родъ бѣха сѐ пакъ изразъ, само по-мекъ и по-легаленъ, на единъ и сѫщъ кипежъ, на който служеха и революционнитѣ апостоли. Въ отечеството на Хаджи Днмитра, Панайота, Таню, Тодоръ Харболу, Димитъръ Дишлията, Георги Трънкинъ, Калъчлията Димитъръ и др., работитѣ бѣха още отдавна узрѣли. Споменахме сѫщо еднажъ, че още Панайотъ въ своето „Пѫтуване“ разказва, какъ едвамъ е могълъ въ 1867 да придума своитѣ Сливенци да не възставатъ.

Ала съ тая ранна пробуда, имено, обяснява се донѣкѫдѣ и оригиналния пѫть, който бунтовното дѣло зема тукъ въ своето развитие. Старинниятъ и отживѣлъ вече зна-

1) Бр. Гѫбенски, 126.
2) Ibid. 136.
3) Текстътъ напечатанъ въ „Стражица и пр.“, отъ М. Д. Балабановъ, 36.

VII.

Въоржжение. Липса на оржжие и припаси. Примитивни срѣдства. Обикновени ковачници като арсенали. Видове оржжия.

Относително въоржжението, ние вече намекнахме еднажъ, че цѣлото окржжие и всички отдѣлни мѣста били прѣдоставени сами на себе си: всѣкой е трѣбвало да се въоржжи съ каквото и както намѣри.

Но, разбира се, оржжие въ страната липсваше. Турцитѣ бѣха го обрали и прѣпятствуваха строго на внасянето му отвънъ. Та по тоя начинъ, всички спиратъ на ржждясалитѣ кремаклийки, на разни чифтета, а рѣдко има белгийски шишенета. Мнозина останали само съ револвери, а на още по-мнозина липсватъ и тѣ. Бр. Гжбенски сж ни разказали подробно за изкусни ножари въ Габрово — старо изкуство на габровци — които сега изработили своеобразни саби — тежки и неискусни, разбира се — но които успѣшно били разнасяни почти по цѣлия рев. окржгъ. Петъръ Качето билъ единъ отъ тия майстори на саби, много отъ които били разкупени въ Габрово и Севлиево. Петъръ Тасевъ изработилъ, по поржчка, 100 саби за Г.-Орѣховица[1]). Ст. Пешевъ на два пжти билъ купувалъ револвери и патрони отъ Русе и ги прѣнасялъ по разни точки изъ окржга[2]).

Освѣнъ туй, по нѣкои мѣста бѣха направили и черешеви топове, напр. въ Ново-Село, но които не влѣзоха въ употрѣбление[3]).

Барутътъ се е купувалъ, както почти изъ цѣла България, повечето изъ турски села. Тоя барутъ е билъ — то се знай — контрабанда разнасянъ. А приготовлянъ е билъ по примитивенъ начинъ отъ турцитѣ, а често е бивалъ и фалшифициранъ нарочно, за да не е за въ работа. Защото, фабрикантитѣ му сж прѣдугаждали неговото бждаще назначение. Като източници за барутъ въ Троянско се споменуватъ селата: Команчени, Борине и Доброданъ[4]).

---

[1]) Бр. Гжбенски, 126.
[2]) Ю. П. Тодоровъ, „Възпоминания и пр.", 136.
[3]) Бр. Гжбенски, 164.
[4]) Д-ръ Ив. Стояновъ, „Градътъ Ловечъ", 65.

мемь Сливенъ, ще падне Турското царство! Но не е тъй братія; трѣбва за единъ пжть и Сливенъ и Търново и Видинъ и София и Филибе и Габрово и Ямболъ и пр. пр. да се подигнать за единъ пжть. Загова Вы молж да сте юнаци и както Ви знамъ че сте были искрени сынове на мыло-то ны отечество. До сега отъ нашый-тъ славенъ градъ Сливенъ никакво издайство и прѣдателсгве не е станало и азъ въ толкова разстояніе (врѣме) като приживѣхъ сѐ около Сливенъ даде Богъ и зимѣ и лѣтѣ по тіж мыли прѣдѣли, както Ви е познато съ малкж дружинж петь-шесть годины не можихж турцытѣ не съ низами, нито съ казаци и потери отъ турци и българи нищо казвамь неможиха да ми сторжтъ, и то защото имахь добри пріятели, а и добрѣ ся чувахъ, както и сами знаете. . . Но да оставимь старото и да се захванемъ и да гледаме по-здраво и по-юнашки; затуй, ето сега Ви казвамъ, че трѣбва да отберете отъ Сливенъ едного или двама и да доджтъ съ приносящій-тъ на това писмо, заедно, който устно ще да Ви раскаже дѣ ще Ви заведе и да ся договорите, азъ ще очаквамъ отговорътъ Ви, ако кажете всичкы заедно да дойдж — азь щж дойдж, ако ли не ще глѣдамъ да ся захвана на другж работж. . .

Братія, глѣдайте, както трѣба да ся работи, трѣба планъ да ся направи за събираніе на пары и хора, а това лесно може да бжде, като имамы достойни мжжіе т. е. юнацы. То може ето какъ: първо и първо всѣкой юнакъ трѣбва да си купи пушкж и барутъ и да си направи фишеци, да бждтъ измѣрени на пушкж-тж му и други войнишки потрѣбности да има. Подиръ това ся глѣда какъ ще да ся сberатъ на едно мѣсто. А ето какъ най-лесно: да глѣдате около Петровъ-день защото и тогази пълнж планинж-тж със стокж, а вій сливенліи-тѣ да гледате да направите да става панаиря два пжти, както е по Георгіевъ-день да бжде и на Петровъ-день, пакъ тъй на панаирь-тъ най-лѣсно можемъ да ся сберемъ и можемъ отъ всѣко мѣсто да повикамы хора да дайджтъ съ коне-тѣ си и съ оржжіе-то си, тъй ще нарѣдимъ и по други мѣста. Ето тъй братія, като имамы достойни сынове на отечество-то всичко-то е лесно т. е. такыва хора, кои-то освѣнъ отечество-то да не жалжтъ нито животъ, нито имотъ! Защо-то кой-то това прежали той е готовъ да направи всичко. Братія сливенци! Вій трѣба да ся запознаете съ *Шуменъ*, кой-то е най-опасенъ градъ за наше-то освобожденіе. Въ него трѣба да имамы достойни хора, за да могжтъ да го запалжтъ, и да изгори топхана-та съ топове-тѣ а и жепхане-то, и то прѣди да захванемъ бой-тъ, и туй ще бжде голѣма полза за насъ. Още единъ такъвзи градъ има а той е Бытоля (въ Македоніж) но и за него ще приготвимъ хора та да постжпжтъ по сжщій-тъ начинъ. Увѣренъ съмъ че Ви и по добри планове знаете, но немогж да замълчж и да Ви не напомня извинете! Тъй сжщо съмъ увѣренъ че знаете какъ ще приготвите селачи-тѣ и пр. и пр. Друго като Ви искарватъ по ловъ трѣба да ся обучавате на нишанъ и да си при-

толкоте чушеци, после трѣба да гледате селитра и сумпорѫ да имате всякой пѫть, че то лесно ще направимъ барутъ. Да даде Богъ това мое писмо да Ви намѣри здрави и весели и съ распалени сърдца. Юнакъ никога не трѣбва да ся отчайва, защото въ юнашкыятъ законъ казва: че кога-то се неотчайва юнакъ-тъ, той тогава добива дързость и левско сърдце и налѣзва противъ неприятель-тъ на свободата и побѣждава го.

Да Ви кажѫ още нѣколко рѣчи отъ миналы-тѣ врѣмена. На 1828 год. когато дохождаха Руссы-тѣ войски до Варна, съ тѣхъ имаше и българи волентири около 20000, кои-то колѣхѫ турци, распарахѫ кадъни и гощавахѫ ся съ райны. Руссы-тѣ войскы слѣзохѫ дълбоко зима въ Българія. Дѣто имаше чорбаджии отидоха при руссы-тѣ големци да искатъ да купуватъ мулти и да поселятъ тамъ, а башибозуцы-тѣ волентири като хаджи Александръ, кой-то е и сега живъ, [illegible] Сливенъ и други съ него налѣгнахѫ турскы-тѣ кадъны и ходиха съ тѣхъ по баньы-тѣ, но за жалость никому недойде на умъ-тъ и да каже: хайде да отидемъ да видимъ братія, не какво остана нашый-тъ народъ, и като видѣхѫ че Руссы-тѣ ся връщатъ, тогава имъ дойде на умъ-тъ да плачатъ и да молятъ Руссы-тѣ големцы но всичко бѣше вече направено защо-то уговорътъ бѣше свършенъ ... А тѣй-се пише Раковски за Дибичь (Руссы генералъ) искалъ да дадѫтъ българи-тѣ [illegible] Вие но не е истина, само нѣмамъ врѣме да Ви пишѫ напространно, инакъ никой не е ни кривъ освѣнъ ний сами българи-тѣ, защото не щемъ да станемъ и да освободимъ отечество-то си мила България. Съ това ся знай че ний не трѣбва да чакаме никого; и помощь-то зависи отъ Васъ, само глѣдайте да се приготвите.

Като Ви поздравлявамъ най-искренно желая Ви всѣко здравие.

Вашъ съотечественникъ

(Панайотъ Хитовъ.[1])

Централниятъ комитетъ съ писмо отъ [illegible] априлий 1872. омаломощава домогванията на стария войвода съ лаконически наставления: „На тия писма (Панайотовитѣ) — казва се тамъ — ще отговорите тъй: [illegible] за всички що ни пишешъ, то е работа на Централния комитетъ и съ него трѣба да се разберешъ, отдѣто зависимъ както ний, така и всички частни комитети, водими по единъ законъ, който по вишегласието на всички ни е нареденъ, и понеже вие не съобразите съ законътъ и поднесете писменно вашето участие, че сте членъ на централния Комитетъ и всякой

1) За Дибича Раковски дѣйствително пише тъй както споменува Панайотъ. (В. бѣлѣжкитѣ къмъ „Горски пѫтникъ".)

паганда по цѣлата околность. Когато, въ края на 1874, Грековъ държалъ събрание въ Търновскитѣ лозя, когато всички усилия се правиха, за дано бѫде съживено комитетското дѣло, Хр. Ивановъ не оставалъ назадъ.[1]) Есеньта 1875, слѣдъ Старозагорското нещастие, Хр. Ивановъ ще да е забегналъ, за кѫсо врѣме, въ Влашко, но както свидѣтелствува Заимовъ, въ „Казармата“, въ Гюргево, той не е билъ[2]), а ще да се е маилъ мѣсецъ — два въ Букурещъ[3]). За Влашко свидѣтелствува и неговиятъ биографъ, който, споредъ както самъ твърди, се е ползувалъ отъ собственнитѣ записки на Хр. Ивановъ. Послѣдни ще да се е върналъ прѣди началото на 1876, и прѣди апостолитѣ отъ Гюргево, защото Заимовъ твърди, че Стамболовъ, отъ Гюргево, кореспондиралъ съ него въ старата столица. Единъ отъ живитѣ поборници, Танко Добревъ, живущъ въ Търново, който въ 1875 сѫщо бѣгалъ въ Влашко, а върналъ се съ Караминковъ и Стамболовъ, разказва, че тѣ заварили Хр. Ивановъ въ Търново. Отъ всичко трѣбва да се заключи, че Хр. Ивановъ, или съвършено не е ходилъ въ Влашко, или, ако е ходилъ, върналъ се е пакъ скоро. Отъ пролѣтьта 1876, до самото възстание, слѣдитѣ на Хр. Ивановъ се губятъ. Самиятъ му биографъ не е проучилъ

Хр. Ивановъ Книговѣзеца
(голѣмия Христо).

---

1) Ср. Биографията на Хр. Ивановъ отъ самия Грековъ (Ст. Чакъровъ) „Свѣтлина“ г. VIII кн. VIII, стр. 11.

2) „Етюди“, 73.

3) Д-ръ Стояновъ привежда за свидѣтелство на туй едно по-късно писмо на Драсовъ отъ 20 май 1901 Споменитѣ на Драсовъ не сѫ особно сигурни ср. „Градътъ Ловечъ“ 73.

това, макаръ и да се е ползувалъ съ неговитѣ записки. А важно бѣше да се знае, кждѣ и какъ е боравилъ той, защото — намекнахме и по-напрѣдъ — че въ сраженията около Ново-Село, както ще видимъ по-подиръ, Хр. Ивановъ изпъква изеднажъ, съ своя дружина—не по-голѣма, разбира се, отъ 20—30 души. Ала нѣмаме източници да знаемъ, отдѣ се зели тѣзи хора, кой ги подготвилъ[1]).

Въ самия Троянъ комитета се състоялъ отъ Цочо Спасовъ, Минко Неновъ, Ненчо Х. Василевъ, Ив. Пеневъ, Ганко Мариновъ, Василъ Спасовъ, Ив. Колевъ, Ив. Минчевъ, Калчо Гайдарски, Ив. Марковски, Д. Х. Василевъ и Ганко Лѣсицовъ.[2]) За енергичнитѣ приготовления тукъ, макаръ послѣ нищо и да не излѣзе отъ тѣхъ, говори още Г. Димитровъ[3]).

Вичо Грънчаровъ, слѣдъ като тури основа на комитета въ Севлиево, прѣминалъ и въ Ловечъ. Комитета съставили тукъ Димитъръ Мариновъ, Илия Лукановъ, Апостолъ Хитровъ и Петъръ Иванчо Бояджиевъ[4]). Както въ Трѣвна, Габрово, Севлиево и др., отъ тукъ сжщо билъ повиканъ далегатъ въ Горна-Орѣховица, види се, за общо споразумѣние по възстанието, и като такъвъ отишалъ Янко Урумовъ[5]).

Имаме свѣдения, че дори и въ чорбаджийска Елена било свито бунтовническо гнѣздо, макаръ само отъ нѣколко бѣдни хора. За това е споменалъ и г. Ю. П. Тодоровъ, като Еленченинъ[6]). Той дава имената на слѣбнитѣ лица: Наумъ Цончевъ, Мих. Гуневъ, Стоянъ Мариновъ, Ат. Кочановъ, Ник. Милановъ и Ив. Чавдаровъ. При моята обиколка, азъ можихъ да видя въ Елена само Наумъ Цончевъ, бѣ-

---

[1]) Хр. Ивановъ почина прѣди три години, а неговитѣ записки сж въ ржцѣ на зетя му Ив. С. Вителовъ, книговезецъ въ Търново. Поради наслѣдствени разправии, види се, тоя човѣкъ турилъ ржка на запискитѣ, които трѣбваше да бждатъ общо достояние, за слава на починалия. Азъ молихъ всѣкакъ да ми даде възможность да ги прѣгледамъ, но работата остана така. — Г. М. Ив. Марковски обѣщава да издаде втора часть отъ своето съчинение за Троянъ и Троянско, и тъй като въ първата часть е тъй грижливо прослѣдилъ бунтовното дѣло въ тоя край прѣзъ врѣмената на Левски, то въ втората часть ще може да узнаемъ нѣщо повече и за подготвителната дѣйность на Хр. Ивановъ около Ново-Село.

[2]) З. Стояновъ, „Записки“, т. III, 137.

[3]) „Княжество България“, II, 505.

[4]) „Градътъ Ловечъ“, 63.

[5]) Ibid.

[6]) „Възпоминания и пр.“, 45.

день кафеджия и днесъ. Той казва, че П. Арнаудовъ отъ Г.-Орѣховица и Маринъ Станчевъ отъ Лѣсковецъ идвали тукъ отъ по-ранни години и, въ видъ на честни търговци, орѣли на бунтовната почва. Имало тъкмежъ още по Старо-Загорската работа. Послѣдната пролѣть отишли въ Г.-Орѣховица: Стоянъ Мартиновъ, Димо Н. Журовъ и той — навѣрно, като сж били прѣдварително поканени. Тамъ, Измирлиевъ и Пановъ (Семерджиевъ) ги клѣли тържествено за ново дѣло. Когато се върнали въ своя градецъ, разбира се, трѣбвало да погледнатъ за съчувственици, а такива станали скоро: Ат. Кочановъ, Мих. Гуневъ, П. Горбановъ — всичко 20—30 души. Планътъ билъ, хората отъ Г.-Орѣховица и Лѣсковецъ да прѣскочатъ тукъ и, съединени съ Еленци, да нападнатъ склада на войсковото отдѣление, което се маяло по онуй врѣме въ Елена, и, като се въоржжатъ по тоя начинъ, да хванатъ балкана, който е подъ носа на еленци.

Умѣстно е, струва ни се, да прибавимъ, че тъмната слава на Елена, като чорбаджийски Ерусалимъ на България, е всѣкой случай, една легенда. Елена бѣше едно отъ найбуднитѣ мѣста въ България. Още въ началото на XIX вѣкъ еленчени не спѣха, и тѣхното име се чуе по гръцката „Завѣра".

И въ по-сетнешни врѣмена революционери не липсватъ отъ Елена. Панайотъ споменува за Ив. Кършовски, еленченинъ, който въ 1864 г. иска да мине съ него отъ Сърбия за въ балкана[1]). Самъ тоя Ив. П. Хр. Кършовски послѣ бѣше въ четата на Хаджи Димитра, заедно съ Михалъ Юрдановъ, сжщо еленчанинъ. Другъ единъ Кършовски, братъ на първия, бѣше въ Ботевата чета. А попъ Сава Катрафиловъ, както е извѣстно, бѣше дѣсна ржка на Ботева. Юрданъ П. Николовъ Костовъ, еленчанинъ, е билъ, като учитель, единъ отъ стълповетѣ на рев. комитетъ въ Дрѣново, ако може въобще да приемемъ, че въ туй, сжщо чорбаджийско и глухо, инакъ, за умственъ подемъ село е сжществувало бунтовно начинание[2]).

1) „Пжтувание", 57.
2) За комитетъ или нѣщо подобно въ Дрѣново ср. бр. Гжбенски, 132.

VII.

Въоржжение. Липса на оржжие и припаси. Примитивни срѣдства. Обикновени ковачници като арсенали. Видове оржжия.

Относително въоржжението, ние вече намекнахме еднажъ, че цѣлото окржжие и всички отдѣлни мѣста били прѣдоставени сами на себе си: всѣкой е трѣбвало да се въоржжи съ каквото и както намѣри.

Но, разбира се, оржжие въ страната липсваше. Турцитѣ бѣха го обрали и прѣпятствуваха строго на внасянето му отвънъ. Та по тоя начинъ, всички спиратъ на ржждясалитѣ кремаклийки, на разни чифтета, а рѣдко има белгийски шишенета. Мнозина останали само съ револвери, а на още по-мнозина липсватъ и тѣ. Бр. Гжбенски сж ни разказали подробно за изкусни ножари въ Габрово — старо изкуство на габровци — които сега изработили своеобразни саби — тежки и неискусни, разбира се — но които успѣшно били разнасяни почти по цѣлия рев. окржгъ. Петъръ Качето билъ единъ отъ тия майстори на саби, много отъ които били разкупени въ Габрово и Севлиево. Петъръ Тасевъ изработилъ, по поржчка, 100 саби за Г.-Орѣховица[1]). Ст. Пешевъ на два пжти билъ купувалъ револвери и патрони отъ Русе и ги прѣнасялъ по разни точки изъ окржга[2]).

Освѣнъ туй, по нѣкои мѣста бѣха направили и черешеви топове, напр. въ Ново-Село, но които не влѣзоха въ употрѣбление[3]).

Барутътъ се е купувалъ, както почти изъ цѣла България, повечето изъ турски села. Тоя барутъ е билъ — то се знай — контрабанда разнасянъ. А приготовлянанъ е билъ по примитивенъ начинъ отъ турцитѣ, а често е бивалъ и фалшифициранъ нарочно, за да не е за въ работа. Защото, фабрикантитѣ му сж прѣдугаждали неговото бждаще назначение. Като източници за барутъ въ Троянско се споменуватъ селата: Команчени, Борине и Доброданъ[4]).

---

1) Бр. Гжбенски, 126.
2) Ю. П. Тодоровъ, „Възпоминания и пр.", 136.
3) Бр. Гжбенски, 164.
4) Д-ръ Ив. Стояновъ, „Градътъ Ловечъ", 65.

Колкото за свинецъ, кждѣто и колкото се намѣрило олово, и въ какъвто ще да е видъ, прѣливали го въ фишеци. Прибегнали дори до обикновенитѣ сачми, които прѣливали въ куршими[1]).

При тая въпиюща оскждность отъ оржжие, дори въ самото Габрово — и то прѣзъ самото възстание — разчитатъ едвамъ на 20 — 30 ловджийски шишинета[2]).

ГЛАВА ВТОРА.

Сливенски окржгъ.

I.

Прошение до Портата за правдини. Стариннниятъ хайдушки духъ въ отечеството на Хаджи Димитра. Едно писмо на Панайотъ Воевода Отговоръ на Централния Рев. Комитетъ. Нено Господиновъ въ Гюргево. Причинитѣ, защо е дошълъ Стоилъ воевода въ Сливенъ.

На 1 януарий 1876 г. до 500 души отъ Сливенъ подписали прошение до Великия Везиръ да искатъ равенство.[3]) То е било едно отъ ония сжщи заявления, за които обстоятелствено говорихме въ по-първата глава. Ще си припомнимъ, че прошения отъ тоя родъ бѣха сѐ пакъ изразъ, само по-мекъ и по-легаленъ, на единъ и сжщъ кипежъ, на който служеха и революционнитѣ апостоли. Въ отечеството на Хаджи Днмитра, Панайота, Таню, Тодоръ Харболу, Димитъръ Дишлията, Георги Трънкинъ, Калъчлията Димитъръ и др., работитѣ бѣха още отдавна узрѣли. Споменахме сжщо еднажъ, че още Панайотъ въ своето „Пжтуване" разказва, какъ едвамъ е могълъ въ 1867 да придума своитѣ Сливенци да не възставатъ.

Ала съ тая ранна пробуда, имено, обяснява се донѣкждѣ и оригиналния пжть, който бунтовното дѣло зема тукъ въ своето развитие. Стариннниятъ и отживѣлъ вече зна-

1) Бр. Гжбенски, 126.
2) Ibid. 136.
3) Текстътъ напечатанъ въ „Стражица и пр.", отъ М. Д. Балабановъ, 36.

чително хайдушки духъ е неизмѣнно крѣпъкъ въ Сливенъ. Умоветѣ замръзнали на тая традиционна висота, и всичко туй бърка на новата организация. А пъкъ ние видѣхме понапрѣдъ, че изобщо и челото на самитѣ апостоле отъ 1876 не е достатъчно разведрено въ тая посока. Тъй че тукъ, въ Сливенъ, работитѣ стоятъ още по-злѣ.

Въ архивата на Сливенския революционенъ комитетъ е запазено едно едно писмо отъ Панайотъ Хитовъ до сливенци, съ дата 23 ноемврий 1873 г. Писмото ги подканя къмъ новъ хайдушки походъ, но съ извѣстенъ вече примѣсъ отъ военни планове. Панайотъ бѣше и си остана хайдутинъ, и не можà умствено да се издигне до уровена на новитѣ комитетски течения. Запазено е още и писмо отъ Централния комитетъ, който дава наставления на сливенци, какъ да отговарятъ на хайдутина воевода. Въ писмото си Панайотъ е дотолкова наивенъ, че, слѣдъ като напомня, какъ и по-рано е писалъ до сливенци за сжщата цѣль, но тѣ не му отговаряли, не се още догажда, че съ своята покана тика своитѣ вѣрни хора отъ Сливенъ между два огня, непримирими помежду си. Ние привеждаме тукъ цѣлото въпросно писмо, защото е интересно и като документъ, и като психология, и защото, най-послѣ, туй писмо ще илюстрира най-добрѣ ржководнитѣ мисли въ изложеното досега, а пъкъ и не е идвало още до печатъ. Ето документа:

Любезніи ми братиія и дружина въ Сливенъ!

Лѣтосъ Ви писахъ, и въ писмото Вы молѫхъ да проводите съсъ приносящій-тъ на писмо-то ми наедно отъ васъ едного, кого-то вій намѣрите за способенъ, за да ся договоримъ за мое-то пытаніе; но вы пожалость само ми казахте че сте готови и пò-вече нищо! Това и азъ го знаѭ, че е тъй, но не е възможно тъй да бжде. Вій трѣбва да сж съберете и да ся договорите заедно съ онѣзи, кои-то Ви доносятъ писмо-то ми и съ тѣхъ заедно да кажете, че сте *съгласни на едно мнѣніе*. Бѣше ми много чудно, като ми казаха, че не сте дошле, но сте казали, че азъ Ви знамъ; — то е тъй и азъ съмъ увѣренъ, че Ви всѣкога сте были готови, но сега трѣбва подруги начинъ да ся работи, ако искамы пò-сигурно да постигнемъ цѣльтж си. Затова не смы могли да напрѣднимъ, защото градове-тѣ не сж били въ споразумѣніе по между си. Знаете че на 67 лѣто искахте да захванемъ работа-та, но азъ не склонихъ затова, защото видѣхъ, че вій отъ Сливенъ мислихте, че щомъ взе-

мемъ Сливенъ, ще падне Турското царство! Но не е тъй братія; трѣбва за единъ пжть и Сливенъ и Търново и Видинъ и София и Филибе и Габрово и Ямболъ и пр. пр. да се подигнать за единъ пжть. Загова Вы молж да сте юнаци и както Ви знамъ че сте были искрени сынове на мыло-то ны отечество. До сега отъ нашый-тъ славенъ градъ Сливенъ никакво издайство и прѣдателстве не е станало и азъ въ толкова разстояніе (врѣме) като приживѣхъ сѐ около Сливенъ даде Богъ и зимѣ и лѣтѣ по тіж мыли прѣдѣли, както Ви е познато съ малкж дружинж петь-шесть годины не можихж турцытѣ не съ низами, нито съ казаци и потери отъ турци и българи нищо казвамъ неможиха да ми сторжтъ, и то защото имахъ добри пріятели, а и добрѣ ся чувахъ, както и сами знаете... Но да оставимъ старото и да се захванемъ и да гледаме по-здраво и по-юнашки; затуй, ето сега Ви казвамъ, че трѣбва да отберете отъ Сливенъ едного или двама и да доджтъ. съ приносящій-гъ на това писмо, заедно, който устно ще да Ви раскаже дѣ ще Ви заведе и да ся договорите. азъ ще очаквамъ отговорътъ Ви, ако кажете всичкы заедно да дойдж — азъ щж дойдж, ако ли не ще глѣдамъ да ся захвана на другж работж...

Братія, глѣдайте, както трѣба да ся работи, трѣба планъ да ся направи за събираніе на пары и хора, а това лесно може да бжде, като имамы достойни мжжіе т. е. юнацы. То може ето какъ: първо и първо всѣкой юнакъ трѣбва да си купи пушкж и барутъ и да си направи фишеци, да бждтъ измѣрени на пушкж-тж му и други войнишки потрѣбности да има. Подиръ това ся глѣда какъ ще да ся сберать на едно мѣсто. А ето какъ най-лесно: да глѣдате около Петровъ-день защото и тогази пълнж планинж-тж съсъ стокж, а вій сливенліи-тѣ да гледате да направите да става панаиря два пжти, както е по Георгіевъ-день да бжде и на Петровъ-день, пакъ тъй на панаирь-тъ най-лѣсно можемъ да ся сберемъ и можемъ отъ всѣко мѣсто да повикамы хора да дайджть съ коне-тѣ си и съ оржжіе-то си, тъй ще нарѣдимъ и по други мѣста. Ето тъй братія, като имамы достойни сынове на отечество-то всичко-то е лесно т. е. такыва хора, кои-то освѣнъ отечество-то да не жалжтъ нито животъ, нито имотъ! Защо-то кой-то това прежали той е готовъ да направи всичко. Братія сливенци! Вій трѣба да ся запознаете съ *Шуменъ*, кой-то е най-опасенъ градъ за наше-то освобожденіе. Въ него трѣба да имамы достойни хора, за да могжтъ да го запалжтъ, и да изгори топхана-та съ топове-тѣ а и жепхане-то, и то прѣди да захванемъ бой-тъ, и туй ще бжде голѣма полза за насъ. Още единъ такъвзи градъ има а той е Бытоля (въ Македоніж) но и за него ще приготвимъ хора та да постжпжтъ по сжщій-тъ начинъ. Увѣренъ съмъ че Ви и по добри планове знаете, но немогж да замълчж и да Ви не напомня извинете! Тъй сжщо съмъ увѣренъ че знаете какъ ще приготвите селачи-тѣ и пр. и пр. Друго като Ви искарватъ по ловъ трѣба да ся обучавате на нишанъ и да си при-

готвите фишеци, послѣ трѣба да гледате селитра и тукюртъ да имате всѣкой пжть, че то лесно ще направимъ барутъ. Да даде Богъ това мое писмо да Ви намѣри здрави и весели и съ распалени сърдца. Юнакъ никога не трѣбва да ся отчайва, защото въ юнашкый-тъ законъ казва: че кога-то се неотчайва юнакъ-тъ, той тогава добива дързость и левско сърдце и излѣзва противъ неприятель-тъ си свободенъ и побѣждава го.

Да Ви кажж още нѣколко рѣчи отъ миналы-тѣ врѣмена. На 1828 год. когато дохождаха Русы-тѣ войски до Едрене, съ тѣхъ имаше и българи волентири около 20000, кои-то коляхж турцы, распарахж каджни и гощаваха ся съ гайды. Русы-тѣ войскы сѣдехж цѣлж зима въ Българиꙗ. Гдѣто имаше чорбаджiн отидоха при руски-тѣ голѣмци да искатъ да купуватъ мушiи и да печелжтъ пары, а башибозуцы-тѣ волентири, като хаджи Александрiя, кой-то е и сега (мислж) живъ въ Сливенъ и другы съ него взимахж турскы-тѣ каджны и ходиха съ тѣхъ по банытѣ, но за жалость! никому недоде на умътъ и да каже: хайде да отидемъ да видимъ братiя, на какво остана нашый-тъ народъ, и като видѣхж че Руситѣ сж връщатъ, тогава имъ дойде наумътъ да плачжтъ и да молжтъ Русы-тѣ голѣмцы но всичко бѣше вече напразно защо-то уговоръ-тъ бѣше свършенъ .. А гдѣ-то пише Раковскы че Дибичъ (Русы генералъ) искалъ да обърне топови-тѣ дани бiе то не е истина, само нѣмамъ врѣме да Ви пишж напространно; намъ никой не е ни кривъ освѣнъ нiи сами българи-тѣ, защото нещемъ да станемъ и да освободимъ отечество-то си мыла Българiя. Отъ това ся види че нiй нетрѣбва да губимъ врѣме; и всичко-то зависи отъ Васъ, само глѣдайте да ся приготвитѣ.

Като Ви поздравлявамъ най-искренно желая Ви добро здравiе.

Вашъ съотечественникъ

Панаiотъ Хитиовъ.[1])

Централниятъ комитетъ, съ писмо отъ 16 януарий 1872, омаломощва домогванията на стария хайдутинъ съ лаконически наставления: „На тия писма (Панаиотовитѣ)— казва се тамъ — ще отговорите тъй: Г-не! за всичко що ни пишешъ, то е работа на Централния комитетъ и съ него трѣба да се разберешъ, отдѣто зависимъ както ний, така и всички частни комитети, водими по единъ законъ, който по вишегласието на всички ни е нареденъ, и докогато се не съобразите съ законътъ и поднесете писменно вашето участие, че сте членъ на централния Комитетъ и всички

---

1) За Дибича Раковски дѣйствително пише тъй, както споменува Панайотъ. (В. бѣлѣжкитѣ къмъ „Горски пжтникъ").

твои писма ще бждатъ напраздно, защото не смѣемъ да ви отговаряме. Тамъ въ писмото му виждаме да ви кани да си изберете човѣкъ, та съ приносящиятъ да отиде при хората, дѣто ги познава, та да се разберете за всичко. Приносящиятъ дѣто ще води вашия човѣкъ за споразумѣние, то е въ Ловечъ при частниятъ ни комитетъ (думата е, че трѣба да пращатъ за споразумение само до Левски, седалище на когото бѣше, както знаемъ Ловечъ) и думитѣ ви отъ тамъ ще бждатъ сжщитѣ тия, които ви горѣ бѣлѣжимъ" — т. е. за другъ отговоръ до хайдутина воевода, който не иска нищо да знае за комитетъ и за правилна революционна организация — не може дума да става.

Та личи си, че въ умствения кржгозоръ на сливенци понятията сж още старинни: ето защо Централниятъ Комитетъ е ималъ нужда и да ги поучава. Но ние имаме и други данни по сжщия прѣдметъ. Дори и въ самата 1876, сливенци се хранятъ съ сънища отъ старъ кроежъ. Въ свързка съ подаденото до Везира заявление, духоветѣ сж тамъ още повече разбудени. И тъй като охотници за шумата — въ сжщность кжсове отъ разни стари хайдушки чети — не липсвали, то чувствувало се вече належаща нужда отъ ново начинание. И ето че безпокойни глави, като Кондю Д. Каврjжковъ, Михалъ Д. Гаджаловъ, Михалъ Стоенчевъ и др. събрали се, събрали помежду си пари, за да отправятъ единъ свой човѣкъ по чужбина. А пратеникътъ трѣбало да имъ изнамѣри една глава, която имъ липсала: единъ воевода. Пратеникътъ, когото си тѣ избрали и отправили, билъ Нено Господиновъ — единъ, всѣкой случай, добъръ патриотъ, но екзалтиранъ субектъ: нѣщо подобно на Мито Х. Мицовъ отъ Вратца, само не такъвъ мекъ, невиненъ мечтатель, но смѣлъ и опърничавъ палячо, който иска още и да диктува на другитѣ — единъ типъ, съ хайдушка подплата въ нравитѣ си и, върху всичко, единъ куцъ умъ. Той билъ въ старата столица, послѣ миналъ въ Влашко, билъ въ Гюргево, и както и днесъ още разказва самичъкъ, тамъ ще да се е срѣщалъ и съ комитетскитѣ хора. Навѣрно, и въ свързка съ главната задача, за която Нено бѣше тръгналъ отъ Сливенъ — а именно, че търси воевода — въ свързка

съ това ще да се намира и рѣшението на Гюргевския комитетъ да прати за отечествения градъ на Панайота, още въ самото начало на революционната агитация, единъ хайдушки воевода — Стоила: нѣщо, до което не тъй лесно посѣгатъ въ кроежитѣ си за другитѣ окржзи. Разбира се, тукъ може и случаятъ да е игралъ роля. Не ще да не е влияло, напримѣръ, и това, че Стоилъ, както знаемъ, бѣше неотдавна хайдушки воевода въ Сливенско, познаваше мѣстата и хората, а Заимовъ отрано успѣ да го тури на разположение на комитета. Че и самъ Стоилъ не е могълъ да иска другадѣ да ходи толкова, колкото го е теглило къмъ Сливенско.

Съ една дума, тѣзи сж били обстоятелствата за найранни приготовителни стжпки въ този край.

II.

Иларионъ и Г. Обретеновъ. Г. Икономовъ. Начало на скрития лагеръ въ планината.

За главенъ апостолъ на Сливенския революционенъ окржгъ бѣше опредѣленъ, както знаемъ, Иларионъ Драгостиновъ. Той трѣбаше да бжде ржководитель на агитацията въ цѣлия районъ. За глава, обаче, на самата въоржжена акция — на революционното дѣло се пращаше Стоилъ. Противорѣчието между бждащата теория и практика личи, но, види се, нѣмало е що да се прави. Че и самитѣ понятия на всички апостоли отъ оная епоха не сж били — и това знаемъ — чужди на тоя шаренъ смѣсъ. За помощникъ още на Илариона бѣше опредѣленъ Георги Обретеновъ, по-младиятъ братъ на Никола, апостола въ Врачанско и Софийско. Той помагалъ нѣкое врѣме на баща си въ търговски прѣдприятия въ Дели-Орманъ, послѣ емигриралъ, билъ въ Бѣлградъ и Влашко, а презъ 1875, заедно съ Икономовъ, Н. Славковъ и др. е билъ между послушницитѣ на Гюргевската казарма.

Отъ апостолитѣ въ Гюргево пожелалъ да дойде за апостолъ въ Сливенъ — неговъ роденъ градъ — още и

Георги Икономовъ, когото достатъчно познаваме още отъ Старозагорското дѣло. Той е билъ не малко запознатъ съ своитѣ съграждани не само отъ младо врѣме, но още и отъ агитационната работа отъ миналата есень. Както ни свидѣтелствува самъ Г. Димитровъ, послѣдни билъ натоваренъ да обиколи, като агитаторъ по Старозагорското възстание, нѣкои мѣста, като Нова-Загора и Ямболъ, и между другото, заедно съ Г. Икономовъ, посѣтили и Сливенъ.[1]

Апостолитѣ отъ Гюргево прѣминаха въ България разпръснато — което бѣше прѣдпазлива тактика. И послѣ, всѣкой минаваше, кога и прѣзъ дѣто намѣри за удобно. Ето защо, Икономовъ стигналъ въ Сливенъ прѣди своитѣ другари.

По свидѣтелство на живи мѣстни дѣйци, Нено Господиновъ заминалъ за Вл. шко прѣзъ Януарий, а върналъ се въ Сливенъ въ началото на Февруарий. Отъ Русчукъ до Търново Нено Господиновъ, както разказва и самъ, пѫтувалъ заедно съ Измирлиевъ, което отговаря на дѣйствителностьта. Една седмица слѣдъ него стигналъ Икономовъ — значи, не по-късно отъ срѣдата на Февруарий. Закъснението трѣба да се обясни, на първа рѫка, съ лошитѣ условия за пѫть по ония врѣмена. Послѣ, сезонътъ е най-неудобниятъ за пѫтуване: то е срѣдъ зима. При туй Икономовъ е трѣбало да се крие на всѣка стѫпка. Съ него пристига и Стоилъ. Било по прѣжно познанство отъ Гюргево, било по прѣпорѫка отъ Г.-Орѣховица — което сочи и Г. Кукумявковъ — и двамата слѣзли у Нено Господиновъ.

Стоилъ изеднажъ съумѣлъ да влѣзе въ своята практическа роля. Той притежавалъ и тактъ, и умѣние, и авторитетъ, за да извърши онова, което мислилъ. Първата му грижа е, да основе единъ скритъ възстаннически лагеръ въ балкана. Прѣимуществата на такова едно хайдушко — единъ видъ — гнѣздо, били очевидни. Двѣ цѣли се постигали изеднажъ. Тамъ ще да се натрупатъ още съ врѣме провизии и муниции за четата отъ цѣлия районъ — една идея, която не бѣше чужда на рѫководителитѣ въ онуй врѣме.

[1] „Княжество България“ II, 232.

Трѣбва да си мислимъ, че още въ 1873 г. Каравеловъ прѣведе отъ сръбски и издаде „Четование или война съ чети" отъ Любомиръ Ивановичъ — една книжка, за която първъ Левски търсѣше прѣводачъ. Наистина, въ тая книжка за лагеръ се посочва едно село, една паланка или дори единъ градъ, но идеята е една и сжща. И послѣ, на Стоила трѣбва да е подѣйствувало още и друго едно практическо съображение, което го и кара да почне изеднажъ отъ скрития станъ. Имало въ Сливенъ компрометирани хора, на които бѣше тѣсно да стоятъ прѣдъ очитѣ на полицията и властьта, ала криеха се сѐ пакъ по разни кжтове изъ града. Тѣзи тъмни хора, именно, скрити на едно опрѣдѣлено мѣсто въ балкана, щеха всѣкой часъ да бждатъ прѣдъ очитѣ на новата революционна власть и да вършатъ работа — да бждатъ полезни. Имало, както по-напрѣдъ отбѣлѣзахме, и такива, които гората е теглила часъ по-скоро къмъ себе си. Оттеглени тамъ, тѣ щеха да се упражняватъ на походния животъ и да заякнатъ за мжжко дѣло.

Разбира се, че подобно едно начинание, ако се хваща сериозно, би изисквало прѣди всичко жилава проповѣдь и здрава организация между масата. Само така можеше да се вѣрва, че въ скоро врѣме, отъ всички страни изъ околностьта, кждѣто е поставенъ лагерътъ, ще почнатъ да се притичатъ хора, както и да се набиратъ срѣдства.

Не на такава нога, обаче, застава дѣлото на Стоила. Всичко се ограничи, както ще видимъ, само около туй, да се прибиратъ хайдушкитѣ остатъци, да се циментиратъ немирнитѣ елементи, колкото ги имаше въ околностьта. А тѣ образуваха само една малка, балканска чета.

Отъ само себе си се разбира, че начинанието на Стоила можеше да бжде цѣлебно, ако се бѣше прислѣдвало и по единъ модеренъ начинъ. Ние знаемъ, че възстанието, което се готви, трѣбваше да се извърши отъ масата на народа. Но за тая маса не се прѣдвиждаше друго устройство, освѣнъ пакъ на чети, па и не можеше друго и да се прѣдвиди. Но водителитѣ не бѣха ясни върху тоя пунктъ. По-нататъкъ ще имаме възможность да се запознаемъ още по-отблизо съ тая фатална страна на цѣлото дѣло въ 1876 г.

Отсѫтствуваше една планомѣрна и разумна хармония между системата за масовъ подемъ и четното водене на войната. Додѣто отъ една страна, малки чети щеха да съставлятъ ядка за бѫдащи по-голѣми вълрѫжени единици, отъ друга страна, агитацията срѣдъ революционираната маса трѣбваше планомѣрно да подготвя своитѣ хора и да запълня списъцитѣ си. Но за да се изпълни всичко туй, не само понятията не бѣха ясни, но и врѣме и възможность липсваше.

И тъй, готовитѣ отъ по-рано за балкана, Кондю Д. Кавръковъ, Михаилъ Д. Гаджаловъ и Михаилъ Стоенчевъ, намѣрили за свои другари още Василъ Желчовъ и Маринъ Димитровъ. Рѣшено било да излѣзатъ на св. Четиредесеть, (9. Мартъ) което и направили. Отъ тѣхъ Мих. Стоенчевъ останалъ около воеводата за да му помага. Съ туй се турила основата на бѫдещия укрѣпенъ станъ, или съставила се ядка за една бѫдаща чета.

III.

Ходътъ на агитацията. Уживление слѣдъ пристигането на Андонъ Кутевъ. Заседание въ неговата кѫща. Свѣдѣния за Кръстю Кючуковъ. Рѣшения на заседанието. Причини, по които Икономовъ напуща Сливенъ.

Самата агитация, между това, не особно успѣвала. Икономовъ билъ принуденъ строго да се крие. Той е билъ, както казахме, познатъ тукъ, и лесно можеше нѣкой да го познае и да го прѣдаде. Властьта бѣше будна и могла е лесно да тури рѫка на него. Отъ друга страна, хората въ Сливенъ били сплашени още отъ есеньта, поради станалитѣ прѣдателства въ Стара-Загора, та се теглили назадъ.

Малко повече оживление се забѣлѣзало, когато, малко по-подиръ, въ родния си градъ се завръща и Андонъ Кутевъ. Послѣдний бѣше едно живо, юначно момче, на около 25—30 години. Неговото юначество: немирно, буйно и пълно съ вражда противъ бейски синове, напомня младитѣ години на Хаджи Димитра, разказани съ такова увлечение отъ Захарий Стояновъ. Кутевъ, станалъ почти невъзможенъ въ родния си градъ, хваща пѫтя за влашко, а тамъ — въ

Плоещъ, [illegible] — прѣкаралъ около 4 го[illegible]. Н[illegible] на [illegible] за общо възстание въ Българ[illegible] [illegible] да прѣгази Дунавъ, и прѣзъ [illegible] въ [illegible] на Мартъ озовава се въ Сли[illegible].

Андонъ Кутевъ.

Пламениятъ младежъ незабавно потърсилъ Икономова, както и воеводата, и още отъ първия часъ станалъ имъ вѣренъ другарь въ общата работа. Андонъ Кутевъ ималъ свои стари другари, които и сега не можеха да му останатъ чужди въ революционнитѣ работи. Тѣхъ, сега, новопристигналиятъ свикалъ на събрание въ собствената си кѫща, която е доста отстранена въ горния край—близо при Гюрь-чешма. И дѣиствително, тукъ, на 14 или 21 мартъ, събрали се: Нено Господиновъ, Д. Кукумявковъ, П. Каракостовъ, Д. Сѫбевъ, Георги Киряковъ и навѣрно още Х. Димитръ Х. Петровъ. Тука, въ това събрание попадва, по всички запазени спомени, сѫщо и единъ чужденецъ: Кръстю Кючуковъ, отъ Шуменъ, безъ да е живѣлъ до сега въ града, и който едва току-що се билъ прибралъ въ Сливенъ.

Свѣденията за този Кръстю Кючуковъ сѫ тъмни и доста противорѣчиви. Той е билъ съучастникъ на Шуменското приключение[1]) и послѣ се крилъ въ Варна, или другадѣ. Погрѣшно пише Г. Димитровъ, че дошълъ отъ Влашко, заедно съ Кутевъ.[2]) На друго мѣсто, впрочемъ, сѫщиятъ авторъ, макаръ и въ сѫщата книга, дава за Кючукова много по приемливи свѣдения. Той билъ родомъ отъ Шуменъ, но работилъ въ Русчукъ, дѣто и станалъ членъ на революционния комитетъ. Помаменъ пакъ въ родния си градъ, поради приготовленията прѣзъ 1873, Кючуковъ основалъ тамъ комитетъ, а при случката съ французина, въ началото на 1875, когато отъ Шуменъ избѣгаха Воловъ и Енчевъ, забѣгналъ и той въ Варненско. Отъ тука вече, Кръстю Кючуковъ—споредъ наивния разказъ на Г. Димитрова—пролѣтьта 1876, билъ излѣзълъ, съ нѣколко души възстанници, и присъединилъ се къмъ четата на Стоянъ воевода, подъ Жеравна, дѣто и падналъ убитъ. Въ тая редица отъ факти, като поправимъ името Стоянъ, и го направимъ Стоилъ—защото въ 1876 никой другъ воевода не е се показвалъ около Жеравна: разказътъ напълно ще съотвѣствува на възможнитѣ странствувания на Кр. Кючуковъ, докато попадне въ Сливенъ.[3])

1) Ср. т. I, за червеноводската и шуменската чети.

2) „Княжество България“ т.—II, 482.

3) Г. Димитровъ, „Княжество България“. т. II, да се види въ страници 382, 385 и 390. Туй противорѣчие въ едно и сѫщо съчинение се обяснява съ

Въ свиканото отъ Кутева събрание, Икономовъ, като апостолъ, показалъ своето пълномощно, разкрилъ програмата на Гюргевския комитетъ за бързо и всеобщо възстание, и комитета въ Сливенъ билъ основанъ.

Д. С. Кукумявковъ, въ своята книга: „Спомени за Сливенското възстание", (стр. 26) нарича Н. Господиновъ прѣдседатель, като добавя още, че за подпрѣдседатель билъ нареченъ самъ той, Д. Кукумявковъ, касиеръ П. Каракостовъ и писарь Г. Киряковъ. Сжщото означение приема Г. Димитровъ (стр. 482)—който, въ изложението си за сливенското възстание, въобще се води неотстжпно по Д. С. Кукумявковъ. Обаче, както другадѣ, тъй и тукъ, подраздѣленията отъ тоя видъ сж пакъ по-късна, честолюбива прибавка. Само длъжностьта на касиерь, като пазачъ на събранитѣ суми, е била опрѣдѣлена. Едно отъ най-заслуженитѣ и влиятелни лица въ цѣлото дѣло е билъ Х. Димитровъ Х. Петровъ, за когото Кукумявковъ, по неизвѣстни причини, не е искалъ да спомене.

Икономовъ далъ нуждниттѣ указания, какъ да се води агитацията. Всѣкой намиралъ съчувственици и кръщавалъ ги въ идеята, безъ да обади, отъ кого е самъ билъ кръстенъ, или кого изобщо познава въ организацията. Турило се начало на тайната полиция и на комитетската поща. Разпрѣдѣлени били и хората, които да дѣйствуватъ като агитатори въ разнитѣ части на окржга. Д. Сжбевъ и Д. Кукумявковъ зели балканскитѣ села. На Анд. Кутевъ и П. Каракостовъ оставили грижата за града.

Съ основаването на комитета, Г. Икономовъ намѣрилъ своята мисия за изпълнена въ Сливенъ. Изглежда, впрочемъ, че той не е чувствувалъ въ себе си призвание за

туй, че Г. Димитровъ за тѣзи по-ранни работи черпилъ свѣденията си въ Шуменъ, а за сливенскитѣ работи по-късно записалъ, каквото му говорили въ Сливенъ. И тъй като между едното и другото изслѣдване се минало много врѣме, Г. Димитровъ изгубилъ и съединителната жица между единия и другия разказъ. Между прочемъ казано, цѣлиятъ трудъ на Г. Димитровъ страда отъ тъзи непроученость. Той така наивно записалъ Шуменския разказъ, че тъй като тамъ не ще да сж знаили името на Стоила—нѣщо далечно за Шуменци, казали му го Стоянъ воевода, което и той записалъ. И твърденсто, че Кючюковъ излѣзълъ и се присъединилъ съ възстаници къмъ Стоила, пакъ е прѣувеличение на нѣкой фантасенъ шумналия, който искалъ да поиздигне своя съгражданинъ. Но това ще видимъ по-късно.

[illegible] Икономовъ [illegible]

[illegible] Бояджиевъ [illegible] Станозагорското възстание. [illegible] познавахъ [illegible]

[illegible] Икономовъ [illegible] Драгостиновъ [illegible]

[illegible] Икономовъ [illegible] отъ А. Стояновъ [illegible]

V.

[illegible] Драгостиновъ и Г. Бенковски. Заседание. [illegible] Драгостиновъ и Г. Бенковски. [illegible]

[illegible] Икономова [illegible] обърнатъ [illegible] тукъ Иларионъ Драгостиновъ, [illegible] края на Мартъ. Малко по[illegible] отъ Пѣсковецъ—отправя се и Г. [illegible]

[illegible] Д. Кукумявковъ, Иларионъ дошълъ на 27 [illegible] прави малка поправка въ тъзи дата. [illegible] 27. И наистина, Д. Кукумявковъ, слѣдъ [illegible] че Ил. Драгостиновъ пристигналъ въ [illegible] (стр. 35), на слѣдующата страница вече [illegible] На 22 Мартъ, казва той, имало заседание въ

Сливенъ, въ което участвували Иларионъ Драгостиновъ и Обретеновъ — което, разбира се, не може да бжде. Обаче истината е, че както датитѣ на Д. Кукумявковъ, така и поправката на Г. Димитровъ не сж нѣщо абсолютно, а трѣба да ги приемемъ, като прѣдположение. Защото, като се има прѣдвидъ, че Икономовъ тръгналъ около срѣдата на Мартъ, а неговиятъ проводникъ, М. Стоенчевъ, съпровождалъ и Илариона, трѣба да се допустне, че главниятъ апостолъ е пристигналъ най-малко една недѣля послѣ заминаването на Икономова. Или, което е сé едно, ако датата 22 Мартъ на заседанието въ Сливенъ е вѣрна, то другитѣ трѣбва да се турятъ по-рано, и наопаки, ако другитѣ останатъ, то числото 22 трѣба да направимъ най-малко 30.

Новопристигналитѣ апостоли скоро трѣбаше да разбератъ, че сливенскитѣ работи стояха твърдѣ назадъ. Особно за Иларионъ това е било твърдѣ чувствителна несгода. По пжтя за Сливенъ, той присжтствувалъ на комитетскитѣ събрания въ Търново, Горна-Орѣховица и Мусина, които винаги сж били многочислени. А сега трѣбало тукъ, въ Сливенъ, да ржководи комитетски заседания, които не отиватъ по-далечъ отъ 4—5 души. И наистина, малкото лица, които се бѣха обявили за приятели на бунтовното дѣло, сж били още и твърдѣ незначителни, и по качества, и по положение. По-виднитѣ граждани стояли на страна. А лесно е, послѣ това, да се разбере още, че и касата на комитета е била пуста. Изобщо, организацията се намирала още въ пелени.

На заседаниете, за което бѣше дума, че е станало на 22 или 30 Мартъ, разбрало се, че измежду гражданитѣ имало пакъ нѣкои, които показвали съчувствие къмъ дѣлото, но всичко оставало само на думи. Хората не се клѣли, не купували оржжие, не се упражнявали, не се готвили. Никакви статистики за оржжие, муниции, провизии, стока и хора не сж били дотогава приготвяни, за да се види, съ какви сили располага бждящето възстание.

Съ една дума, новитѣ апосполи имало да се борятъ съ най-голѣми мжчнотии. Като най-главно зло, обаче, изпрѣчва се отново нѣщо мѣстно и непрѣдвидено за тѣхъ. То е било, този пжть, различието на възгледи между двамата нови

Изобщо, не сж основателни възгледитѣ на покойния Захарий Стояновъ, който всичкия неуспѣхъ на революционното дѣло въ Врачанско приписва на мудното пипане или даже на личнитѣ грѣхове на Заимова[1]). Не едно и не двѣ бѣха неблагоприятнитѣ обстоятелства, които сж дѣйствували съвмѣстно, за да осуетятъ добритѣ усилия както на Заимова, тъй и на цѣлъ роякъ мѣстни и външни дѣйци. А едва ли нѣкой отъ всичкитѣ тия дѣйци бѣше лишенъ отъ пламененъ ентусиазмъ, и отъ желание, и отъ енергия. Разбира се, че бихме се твърдѣ отклонили отъ своята програма, ако бихме спрѣли тукъ върху подробния анализъ на неблагоприятнитѣ обстоятелства.

II.

Комитета въ Враца. Разпрѣдѣление на града. Агитация къмъ Берковица и Вършецъ. Липса на планомѣрность въ приготовленията. Причини. Фатално отсжтствие на оржжие. Интересната афера за лойта. Горчивата сждба на Мито Цвѣтковъ.

Комитета въ самия центъръ на окржга се е състоялъ отъ слѣднитѣ лица, които, впрочемъ, и знаемъ отчасти: Мито Анковъ, Анг. Х. Йоцевъ, Стефанаки Савовъ, Митю Цвѣтковъ, Саво Петровъ, Мито Х. Мицовъ и Мито Ангелакевъ, който се присъединилъ малко по-късно. Ржководяще лице билъ Мито Анковъ, който и прѣдседателствувалъ. Ангелъ Х. Йоцовъ билъ касиеръ, а кореспонденцията водилъ Стефанаки Савовъ, който прѣдставлявалъ единъ видъ дѣловодитель на комитета.

Стефанаки Савовъ бѣше притежатель на ханъ, въ който спираха бунтовнитѣ апостоли и куриери. Този ханъ още стои, както между живитѣ е и самъ Стефанаки Савовъ, бивши другаръ на Ботева и сега адвокатъ въ родния си градъ.

Градътъ билъ раздѣленъ на 4 или даже 5 чети, споредъ махли: Ханъ Махла (Възнесенски отдѣлъ), Срѣдна Махла, Долна Махла, Кемеръ Махла и др. Като бждащи прѣдводители на чети се тъкмѣли: Мито Анковъ, Коста

1) „Записки", т. I, 454, 506 и др.

Йончевъ, Ив. Стаменовъ и др. За комитетски пощалиони служили: Григоръ Ивановъ и Коцо Поповъ.

Нѣкои отъ самитѣ членове на комитета, като влиятелни търговци, поддържали агитацията извънка. Тъй напр., Стефанаки Савовъ пжтувалъ по Берковско. Въ самата Берковица съчувственици на комитетската работа били Х. Петъръ Х. Илиевъ, Н. Живковъ (учитель), Арсенчо, Давидъ Марличевъ и др. По-надеждно е стояло дѣлото въ Вършецъ. Тамъ дѣйствувалъ Попъ Исаия попъ Тошевъ, който ималъ влияние и въ ближни нѣкои села. Сжщо и въ Озирова дѣйствували Антония и Кузманъ Бецови.

Но колкото свѣденията по прѣдмета и да сж отривъчни, пакъ си личи изобщо, че цѣлата работа е стояла слабо. Това сж съзнавали и говорятъ го, по споменъ, дори и днесь самитѣ живи дѣйци отъ комитета въ Враца. А при сериозни начинания, като единъ бунтъ, нищо не говори поясно за бждащия неуспѣхъ, и нищо не ни убеждава въ безнадеждностьта му по-силно отъ туй съзнание.

За планомѣрность въ приготвленията нѣмаме никакви данни. Съзаклѣлницитѣ едва ли можеха да иматъ надежда, че ще успѣятъ да завладѣятъ града, кждѣто освѣнъ редовна войска, имаше и турско население, въоржжено много подобрѣ отъ българитѣ. А вънъ отъ този пунктъ, на кждѣ щеха да се движатъ възсталалитѣ маси, коя щеше да имъ бжде опорната точко и коя — крайната походна цѣль — не може да се сжди. Изглежда, че агитационната работа — да се убеждаватъ и циментиратъ въ революционата идея маситѣ — поглъщала е всичкото внимание. На туй безгрижие относително бждащия планъ на движението ще да е съдѣйствувало оригиналното географическо положение на Враца. Балканътъ е тукъ — съ ржка да го стигнешъ. Всѣка чета, малка или голѣма, можеше да хване изеднажъ планината, и като се опира на подържката на революционираното население, да издигне протестующия си гласъ и да води една жилава и надеждна борба.

Освѣнъ това, още отъ самото начало и дори докрай, безсилието се е чувствувало тукъ по всички посоки. Защото и тукъ, както всѣкждѣ, оржжие липсваше. Въ

долината. Да се спечели такъвъ единъ централенъ пунктъ, като Градецъ, било е твърдѣ важенъ придобивъ за революционното дѣло. Наоколо, като огърлица, се редатъ български села, като Ичера, Нейково, Катуница, Кая-Башъ, Ново-Село, Жеравна, Мѣдвенъ и др., които сж доста близо, тъй като и цѣлата котловина, както казахме, е малка.

Споредъ споменитѣ на Д. Кукумявковъ, покойникъ, новиятъ комитетъ билъ натоваренъ да свика прѣдставители отъ тѣзи села на общо заседание, за да се кръстятъ въ революцията. Обче живитѣ дѣйци отъ Градецъ, като Пенчо Божиловъ Стидовски и Сава Андреевъ, не помнятъ нищо подобно, или поне отричатъ за подобно начинание. Трѣба, тогава, да е било кроежъ на самитѣ агитатори, безъ участие на комитета. А като не можà да се изпълни кроежътъ, то и другитѣ не ще и да сж узнали вече за него.

За да подготвятъ духоветѣ за подобно свикване на прѣдставители, двамата агитатори, Д. Кукумявковъ и Д. Сжбевъ, на другия день — слѣдъ като основаватъ комитетъ въ градецъ — заминали за Мѣдвенъ, като сж мислили да забикалятъ сжщо и други нѣкои села. Мѣдвенъ е друго пакъ голѣмо село въ котловината, $1^{1}/_{2}$ часъ отъ Градецъ, и родно мѣсто на Захарий Стояновъ. Тукъ били спечелени учителитѣ: Господинъ Бъчеваровъ и шурея му, Желѣско Лоловъ.

Но, между това, чорбаджийскитѣ уши въ Градецъ били вече доловили нѣщо за опасното начинание. Ето какъ станало това. Сава Андреевъ побързалъ да се похвали на В. Стояновъ, тоя обадилъ на Хр. Николчевъ, пъкъ тоя послѣдния побързалъ да каже на Вълко Митевъ и Хр. Ив. Вавовъ негови ближни, а сжщо и първенци — ази въ паланката. Послѣднитѣ трима отишли въ кжщата на дѣда Гиня Митювъ, башъ чорбаджия. Повикали тогава Стоянъ кехая (Радевъ) у дѣдови Гиневи, викатъ и Тодоръ Ключковъ, 25 годишенъ човѣкъ, манифактуристъ, който и сега е живъ и разказва, питатъ го, и той обадилъ, че имало заседание, че се приготовлявало нѣщо. Тогава, всички тия голѣмци не спали цѣла нощь и се събрали рано въ черкова, повикали още чорбаджии и рѣшили да изпитатъ учителя Стидовски. Заплашили го, че ще го изключатъ отъ службата му. Въ заключение, поржчали му да обади на немирницитѣ, само

да си идатъ, отдѣто сж дошли. Той имъ обадилъ. Тѣ се прѣсторили, че ходятъ по търговия, но потеглили сѐ пакъ по тайната си работа за Мѣдвенъ. Но когато, слѣдъ два дни, тѣ се върнали отново пакъ въ Градецъ, чорбаджиитѣ изгубили търпение, събрали се за втори пжтъ въ черковата и рѣшили да хванатъ немирнитѣ чужденци. А това е било извършено. Д. Кукумявковъ и Д. Сжбевъ откарали, съ вързани назадъ ржцѣ, въ Сливенъ. Съ тѣхъ заедно отвели, сжщо вързанъ, и Божилъ Митовъ, който ги билъ придружавалъ отъ Градецъ до Мѣдвенъ.

Но цѣлата случка — която, при други условия би имала фатални слѣдствия за дѣлото — се свършва досущъ безвредно дори и за хванатитѣ.

Въ Сливенъ видни граждани се застжпили за арестуванитѣ и тѣ били пустнати подъ гаранция. Освободенъ билъ сжщо и Божилъ Митювъ.

Но подозрѣнието, види се, оставало у турцитѣ. А туй значеше, че комитетското дѣло, въ пелени още по своето развитие, длъжно било вече да издържи мжчителни изпитания.

Будностьта на правителственитѣ агенти се увеличила. Правителството получило донесения—чрѣзъ нагласени шпиони, — че и войводата Стоилъ се крие въ града. Станало, прочее, опасно, да не бжде хванатъ и той. Ето защо, Стоилъ се рѣшилъ, накрай, да иде и самъ при хжшоветѣ въ Балкана.

И наистина, воеводата излѣзълъ на 19 Априлъ и намѣрилъ своитѣ момчета. Сжщеврѣмено, обаче, излѣзълъ и бюлюкбашията (старшия) Али байрактаръ Топчия, съ явно прѣдназначение, да улови скрититѣ въ балкана комити, за които, види се, правителството сжщо имало достовѣрни свѣдения. Бюлюкбашията устроилъ засада на четата и причакалъ я, на 22 Априлъ, на мѣстностьта Хамамъ-сую, между Каракютюкъ и Колешница. Но въ прѣстрѣлката, която се почнала, падналъ самъ той, бюлюкбашията, убитъ. Стоилъ билъ леко раненъ въ кълката и скоро оздравѣлъ.

Съ убиването на бюлюкбашията, враждебниятъ духъ между турци и българи се наострилъ. Турцитѣ се стрѣснали, а българитѣ добили куражъ. Мнозина, които още не

вѣрвали, че работата е сериозна, зели дѣятелно да се въоржжаватъ. Пушки и барутъ се купували отъ всички страни. Но — то се знай, — източницитѣ сж били осксждни. Всѣкой ще се сѣти, че тия източници не можеха тукъ да бждатъ по-добри отъ ония въ Търновско и които ние достатъчно вече познаваме.

И тъкмо въ тоя моментъ, имено, когато мисъльта да се готвятъ за сериозна работа, е въ своето надеждно начало, когато — тъй да се каже — идеята за бунтовно дѣло едвамъ заживѣва: сливенскитѣ патриоти биватъ изпрѣварени отъ напора на събитията. Не трѣба да забравяме, че при горната случка великиятъ оня день за цѣлата епопея, наричана Априлско възстание — деньтъ 20 Априлий — вече е немощно прѣскоченъ отъ сливенци.

ГЛАВА ТРЕТА.

Врачански окржгъ.

I.

Помощници на Заимова. Ф. Симидовъ и Спасъ Соколовъ. Приблизителнитѣ граници на агитацията въ окржга. Безврѣмено заминаване на помощницитѣ апостоли. Несполука и осксждность на източници.

За помощници на Заимова, като главенъ апостолъ въ Врачанския окржгъ, бѣха опрѣдѣлени Г. Апостоловъ, когото познаваме отъ Старозагорското възстание, а още и Иваница Данчевъ, който придружаваше Заимова още при първото му идване въ Враца.

Кждѣ срѣдата на Ноемврий, Заимовъ и Данчевъ се връщатъ, както знаемъ, отъ Вратца, дѣто бѣха дѣйствували не по-малко отъ мѣсецъ, и като спиратъ въ Гюргево, тамъ се туря и най-здрава основа за цѣлото Априлско дѣло.[1])

Заимовъ се връща отново въ Вратца едвамъ въ втората половина на Януарий, слѣдъ като заседанията на Гюр-

---

[1]) Сравни т. I, втори отдѣлъ: „Причинители“.

гевския комитетъ бѣха прѣкратени и апостолитѣ се пръснаха. Видѣхме, съ какъвъ паспортъ е могълъ той, недавнашенъ бѣглецъ отъ Диарбекиръ, да мине пакъ въ прѣдѣлитѣ на Турската империя. За помощници или районни дѣйци въ окржга той е ималъ още: Ф. Симидовъ и Спасъ Соколовъ. Симидовъ бѣше учитель въ Бѣла-Слатина. Той снабдява съ лъжливи тескерета не единъ отъ апостолитѣ, а сжщо не малко и други дѣйци, щомъ бѣ ставало нужда. Той е сжщиятъ, който днесъ ржководи своя фабрика за мастило въ Руссе, а бѣше и редакторъ на безъ врѣме спрѣлия „Поборникъ-опълченецъ".

Въ Бѣла-Слатина комитета е основанъ още, кога първъ пжть мина Заимовъ, и въ него влизали, освѣнъ Симидовъ, още Ив. Сейковъ, П. Миловъ, Петко Тодоровъ Цигарата, В. Николчовъ, Ив. Каменовъ, Дѣдо Цоло и др. Симидовъ дѣйствувалъ още по селата: Браница, Търнова, Търнакъ, Струпенъ, Еница, Кнежа, Долни-Луковитъ и Галича. Едно фалшиво тескере, попаднало нечакано въ ржцѣтѣ на властьта, принуждава Симидова да търси безъ врѣме срѣщния брѣгъ на Дунавъ. Послѣ туй вече той се откжсва отъ по-нататъшния развой на събитията.

Спасъ Соколовъ е билъ учитель на разни мѣста, като се мѣстилъ често, за да разшири кржга на своята агитация. Роденъ прѣзъ 1854 въ Тулча, 1868 той постжпилъ въ богословското училище въ Бѣлградъ, защото близкитѣ му настоявали да стане духовникъ. Но билъ скоро молепсанъ отъ бойния духъ на врѣмето и, слѣдъ като напраздно се опитва да постжпи въ военното училище, виждаме го записанъ при сапйоритѣ. Братъ му х. Димитръ х. Атанасовъ бѣше байрактаръ на четата на х. Димитръ и Караджа. Названието Соколовъ е зелъ като псевдонимъ, за да си укрие сжщинското име, но е принадлежало на едного отъ прадѣдитѣ на младия революционеръ. Въ 1869 или 1860 Соколовъ напуща Бѣлградъ и отъ тогава е учитель на разни мѣста въ Раховско, като: Добролево, Букйовци, Вранякъ и др. По тия мѣста Соколовъ остава нѣколко години. Той билъ посветенъ въ комитетскитѣ работи отъ Сребро Стойновски, главенъ учитель въ Ряхово, който е сжщо единъ

отъ влиятелнитѣ дѣйци въ оня край. Лѣтото 1875, когато се кроеше общото възстание, той скочилъ до Тулча и Букурещъ, отдѣто го пратили обратно да готви духоветѣ въ Ряховско. Слѣдъ като възстанието не сполучи, зимата 1875

Спасъ Соколовъ

—1876 Соколовъ се въртѣлъ въ Тулча и Браила. Отъ тука, имено, Заимовъ го привлича отново къмъ Ряховско. Слѣдъ хващането на Славкова,[1]) властьта успѣла да тури ржка и върху Соколовъ, но той, по чудо, пакъ билъ пустнатъ и забѣгва отсрѣща. Отсетнѣ Соколовъ мина съ Ботевата чета, бѣше на заточение и сега живѣе, като адвокатъ, въ София.

Сжщинскиятъ помощникъ-апостолъ на Заимова, Г. Апостоловъ, сжщо не остава до край въ окржга. Той билъ нѣкакъ

1) Ср. т. I, „Причинители".

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Приготовлеиия въ четвърти окрѫгъ.

Изобщо, не сж основателни възгледитѣ на покойния Захарий Стояновъ, който всичкия неуспѣхъ на революционното дѣло въ Врачанско приписва на мудното пипане или даже на личнитѣ грѣхове на Заимова[1]). Не едно и не двѣ бѣха неблагоприятнитѣ обстоятелства, които сж дѣйствували съвмѣстно, за да осуетятъ добритѣ усилия както на Заимова, тъй и на цѣлъ роякъ мѣстни и външни дѣйци. А едва ли нѣкой отъ всичкитѣ тия дѣйци бѣше лишенъ отъ пламененъ ентусиазмъ, и отъ желание, и отъ енергия. Разбира се, че бихме се твърдѣ отклонили отъ своята програма, ако бихме спрѣли тукъ върху подробния анализъ на неблагоприятнитѣ обстоятелства.

II.

Комитета въ Враца. Разпрѣдѣление на града. Агитация къмъ Берковица и Вършецъ. Липса на планомѣрность въ приготовленията. Причини. Фатално отсжтствие на оржжие. Интересната афера за лойта. Горчивата сждба на Мито Цвѣтковъ.

Комитета въ самия центъръ на окржга се е състоялъ отъ слѣднитѣ лица, които, впрочемъ, и знаемъ отчасти: Мито Анковъ, Анг. Х. Йоцевъ, Стефанаки Савовъ, Митю Цвѣтковъ, Саво Петровъ, Мито Х. Мицовъ и Мито Ангелакевъ, който се присъединилъ малко по-късно. Ржководяще лице билъ Мито Анковъ, който и прѣдседателствувалъ. Ангелъ Х. Йоцовъ билъ касиеръ, а кореспонденцията водилъ Стефанаки Савовъ, който прѣдставлявалъ единъ видъ дѣловодитель на комитета.

Стефанаки Савовъ бѣше притежатель на ханъ, въ който спираха бунтовнитѣ апостоли и куриери. Този ханъ още стои, както между живитѣ е и самъ Стефанаки Савовъ, бивши другаръ на Ботева и сега адвокатъ въ родния си градъ.

Градътъ билъ раздѣленъ на 4 или даже 5 чети, споредъ махли: Ханъ Махла (Възнесенски отдѣлъ), Срѣдна Махла, Долна Махла, Кемеръ Махла и др. Като бждащи прѣдводители на чети се тъкмѣли: Мито Анковъ, Коста

1) „Записки", т. I, 454, 506 и др.

Йончевъ, Ив. Стаменовъ и др. За комитетски пощалиони служили: Григоръ Ивановъ и Коцо Поповъ.

Нѣкои отъ самитѣ членове на комитета, като влиятелни търговци, поддържали агитацията извънка. Тъй напр., Стефанаки Савовъ пжтувалъ по Берковско. Въ самата Берковица съчувственици на комитетската работа били Х. Петъръ Х. Илиевъ, Н. Живковъ (учитель), Арсенчо, Давидъ Марличевъ и др. По-надеждно е стояло дѣлото въ Вършецъ. Тамъ дѣйствувалъ Попъ Исаия попъ Тошевъ, който ималъ влияние и въ ближни нѣкои села. Сжщо и въ Озирова дѣйствували Антония и Кузманъ Бецови.

Но колкото свѣденията по прѣдмета и да сж отривъчни, пакъ си личи изобщо, че цѣлата работа е стояла слабо. Това сж съзнавали и говорятъ го, по споменъ, дори и днесь самитѣ живи дѣйци отъ комитета въ Враца. А при сериозни начинания, като единъ бунтъ, нищо не говори поясно за бждащия неуспѣхъ, и нищо не ни убеждава въ безнадеждностьта му по-силно отъ туй съзнание.

За планомѣрность въ приготовленията нѣмаме никакви данни. Съзаклѣлницитѣ едва ли можеха да иматъ надежда, че ще успѣятъ да завладѣятъ града, кждѣто освѣнъ редовна войска, имаше и турско население, въоржжено много подобрѣ отъ българитѣ. А вънъ отъ този пунктъ, на кждѣ щеха да се движатъ възстаналитѣ маси, коя щеше да имъ бжде опорната точко и коя — крайната походна цѣль — не може да се сжди. Изглежда, че агитационната работа — да се убеждаватъ и циментиратъ въ революционата идея маситѣ — поглъщала е всичкото внимание. На туй безгрижие относително бждащия планъ на движението ще да е съдѣйствувало оригиналното географическо положение на Враца. Балканътъ е тукъ — съ ржка да го стигнешъ. Всѣка чета, малка или голѣма, можеше да хване изеднажъ планината, и като се опира на подържката на революционираното население, да издигне протестующия си гласъ и да води една жилава и надеждна борба.

Освѣнъ това, още отъ самото начало и дори докрай, безсилието се е чувствувало тукъ по всички посоки. Защото и тукъ, както всѣкждѣ, оржжие липсваше. Въ

туй сжщото положение враченци се намѣриха дори, когато избухна възстанието отвънка. Поправяли мѣстно, старо, раждясало оржжие. Въ Кремена правили ножове. Имало кремъклии пушки, твърдѣ нарѣдко шишинета — само по ловци на опасенъ дивечъ — а тукъ-тамъ се мѣркали и ловджийски чифтета — за сачми, разбира се. Петь револвера донесълъ Иваница Данчевъ, като се върналъ за втори пжть отъ Гюргево[1]). Тия револвери били раздадени около комитетския съставъ и стотницитѣ.

Една долна, по естество, афера изпълня почти цѣлия периодъ отъ приготовления въ Враченско. Тъй като самиятъ развой на събитията по-послѣ се свързва изъ цѣлия оня края съ тази афера, принудени сме да я изложимъ тукъ, доколкото разполагаме съ източници за това.

Срѣдства липсвали, както казахме. А пъкъ оржжие трѣбваше и то трѣбваше наложително. Или оржжие, или нищо.

При тази безпокоителна перспектива, още отъ самото начало на приготовленията възникнала мисъль за нѣкои, макаръ нелегални срѣдства, за да се намѣрятъ тия срѣдства. По сжщитѣ подбуждения едно врѣме — въ днитѣ на Левски — бѣше въведенъ терора. Планътъ билъ тоя пжть даденъ отъ Мито Цвѣтковъ, а изпълнили го двама: той, въ общество съ Иваница Данчевъ. Послѣдний даже претендира, че било наопаки — за което едвали ще има нѣкой да му завиди: Иваница Данчевъ билъ генералътъ, а оня войникъ — изпълнитель[2]). Фактъ обаче е, че и двамата играятъ еднаква роля въ цѣлата афера, макаръ че по-малко рискува, и по-малко увредениятъ, въ дѣйствителность, е пакъ Иваница Данчевъ.

Думата е за прочутата афера за лойта. Ето какъ е стояла тази работа.

Въ Вратца имало голѣми скотобойни (салхани), които се отваряли въ ранна есень — отъ Кръстовдень до Петков-

---

1) „Иваница Данчевъ", стр. 45. Авторътъ твърди, че е донелъ „нѣколко револвера отъ магазина на Пенчо Радуловъ въ Гюргево, за да раздаде по единъ на основанитѣ отъ него комитети отвждъ Дунава".

2) Ibid; стр. 46.

день. Търговията съ пастжрма и лой била е особно развита. Прочее, на врачанскитѣ патриоти хрумнала мисъльта, да направятъ една голѣма покупка отъ тѣзи артикли, да ги експедиратъ въ влашко, и съ паритѣ отъ продадената стока да купятъ пушки. Иваница Данчевъ се явилъ купувачъ — търговецъ, а Митю Цвѣтковъ му станалъ кефилъ

Иваница Данчевъ.

(поржчитель). Паритѣ условили да се платятъ слѣдъ нѣколко мѣсеци, когато щеше да избухне възстание — т. е. когато никой никому нѣмаше нищо да плаща. Сдѣлката сполучила. Единъ богатъ търговецъ — турчинъ увѣрилъ се на устното поржчителство на Митю Цвѣтковъ — който самъ е билъ притежатель на значителни имущества — и стоката отъ лой и пастжрма скоро била прѣнесена въ Пикетъ. Продажбата донесла 13000 лева[1]). Оттогава Ив. Данчевъ, Н.

[1]) „Иваница Данчевъ", 47.

Обретеновъ, Г. Апостоловъ се разтичали изъ влашко да купуватъ оръжие. Пушки се намѣрили, но прѣнасянето прѣзъ Дунава се указало невъзможно.

Ще забѣлѣжимъ, че въпросътъ за врѣмето, кога е била извършена покупката, не е лесно разрѣшимъ, поради липса на положителни източници. Съгласно споменитѣ на съврѣменници, и споредъ казването на г. Заимова, още когато послѣдний пръвъ пѫть пристига въ Вратца, придруженъ отъ Иваница Данчевъ — значи прѣзъ октомврий — планътъ е билъ вече скроенъ. Послѣ вече кѫдѣ края на есеньта — а тукъ слѣдваме разказа на самия Данчевъ — когато въ Гюргево апостолитѣ вече трѣбва да сѫ били разпрѣдѣлени, кой кѫдѣ ще мине — а то е било не по-рано отъ декемврий — Иваница Данчевъ миналъ самичъкъ Дунава, свършилъ сдѣлката въ Вратца и пакъ прѣскочилъ отсрѣща[1]).

Митю Цвѣтковъ ще да е миналъ сѫщо заедно съ стоката, послѣ той се мае въ Гюргево и тича заедно съ всички други за да купува оръжие. Споредъ свидѣтелството на Заимова, той се считалъ въ Гюргево като делегатъ на Врачанския комитетъ, и въ качеството си на такъвъ, изплатилъ на Д. Горовъ 1000 лева разноски, направени отъ апостолитѣ обитатели на Гюргевската казарма[2]).

Да се прѣнесе и продаде всичката стока трѣбвало е да мине доста дълго врѣме, защото, споредъ свидѣтелството пакъ на Иваница Данчевъ, пари се получили едвамъ въ онуй врѣме, когато Попъ Харитонъ и неговитѣ другари минаха прѣзъ Свищовъ въ България, а както ще видимъ, това се случи прѣзъ мартъ[3]). Сѫщо около това врѣме и Сидеръ отъ Горна-Орѣховица минава отсрѣща за да купи пушки за тѣхнитѣ мѣста — а туй вече споменахме на свое мѣсто.

Отпослѣ изъ Вратца билъ отправенъ още и Стефанаки Савовъ за да ускори купуването на пушки. И двамата, заедно съ Митю Цвѣтковъ, минаха послѣ въ България заедно съ Ботева.

1) Ibid; 45.
2) „Етюди", 74.
3) „Иваница Данчевъ", 4[illegible].

Интересна е сѫдбата на Мито Цвѣтковъ и дава добро освѣтление на цѣлата афера. Несъмнѣно, Мито Цвѣтковъ бѣше единъ добъръ и вѣренъ, а всѣкой случай и заслужилъ патриотъ. Нѣмаме сѫщо причини да не вѣрваме онова, що се разкава въ Вратца за него, отностително послѣшната негова злочеста сѫдба. Сѫщото потвърдява лично и г. Заимовъ. Сдѣлката съ лойта бѣше едно мошеничество и си остава мошеничество, колкото безкористна и да е цѣльта, за която е тя извършена. Мито Цвѣтковъ горчиво изплатилъ за грѣха си. Слѣдъ като възстанието биде смазано, всичкото имущество на тоя ентусиазтъ за идея и нещастенъ човѣкъ било справедливо разпродадено за въ полза на изиграния турчинъ. Дори освобождението на България, за доброто на която Мито Цвѣтковъ съ такава готовность бѣше жертвувалъ и своята честь, — съ една дума, и крилатата свобода, за която Мито Цвѣтковъ толкова безкористно мечтаелъ, заварила нещастния все още длъжникъ и осѫждала го да се чувствува сега още по-нещастенъ и дори двоенъ робъ. То е почти жестоко да се разкаже. И наистина, додѣто нѣкогашнитѣ другари на Мито Цвѣтковъ и всички негови съотечественници се радваха вече на всичкитѣ блага на свободния човѣшки животъ, на новото, младенческо за цѣлъ единъ народъ щастие, сломениятъ патриотъ билъ принуденъ да слугува още на своя кредиторъ — да бѫде слуга и робъ на единъ турчинъ, — за да му се издължи. Ето тукъ и било двойното робство.

Разказватъ още, че нѣкои сърдечни хора застѫпили се за него при новитѣ политически и партизански водители — бездушни често по навикъ. Защото, разбира се, отечеството трѣбаше да признае нищожния дългъ на оня клѣтъ труженикъ — дългъ, направенъ съ такава света и безкористна цѣль. Но политиканътъ-партизанинъ—министърътъ, къмъ когото се обърнали съ молба, останалъ непоколебимъ и дори прогонилъ застѫпницитѣ. Навѣрно, защото Мито Цвѣтковъ не ще да е билъ отъ неговата партия. Тъй правятъ и до день днешенъ силнитѣ отъ всички лагери. Отпущатъ пенсии на своитѣ приятели, отнематъ залъка и дори и живота на чужди. Забравятъ, че и на отечеството

трѣбатъ свои приятели. Забравятъ, че татковината е една за всички насъ, че и всички ний трѣба да бѫдемъ едно за нея.

Че и всички бивши другари на Мито Цвѣтковъ, които били твърдѣ охолни сега, не откѫснали по нѣщо отъ сърдце, за да спасятъ загинващия.

„Както свѣщь — разказватъ очевидци — както свѣщь се топи, когато гори, така и Мито Цвѣтковъ залинѣ, затопи се отъ тежката обидна сѫдба и въ скоро врѣме огасна безвъзвратно“.

ВТОРИ ОТДѢЛЪ

Приготовления въ четвърти окрѫгъ.

арий.[1]) Г. Димитровъ приема сжщата дата.[2]) Но З. Стояновъ, навѣрно, кжсо я реже и тукъ, както въобще всѣкждѣ, щомъ се касае за цифри. Додѣто въ първия томъ на съчинението си той означава, за тази случка, 9 Януарий, въ III томъ вече стои друго: тамъ е казано, че на връхъ Ивановдень, т. е. 7 Януарий Бенковски и Воловъ били въ Синджирлии.[3]) Заимовъ пише, че Бенковски и Воловъ минали прѣзъ Декемврий.[4]) Заимовъ и Обретеновъ съпроводили двамата до Букурещъ. На Бенковски дали 15 наполеона до Пловдивъ, сжщо, навѣрно, и на Воловъ. Бенковски платилъ борчоветѣ си и не му стигнали, та Заимовъ далъ шифрована записка до х. Ангелаки Йоцовъ въ Враца, да му даде още пари. Тоя броилъ на апостола 65 сребърни катеринки, и Бенковски писалъ сетнѣ на Заимова, съ дата 15 Мартъ, че ги пази споменъ за тридневното си прѣбиваване въ Вратца.[5])

Въ запискитѣ на Мито Х. Мицевъ стои: Бенковски замина прѣзъ Вратца съ Воловъ 6 Януария 1876 г. (стр. 28). Сжщиятъ твърди още, че щомъ Бенковски (съ когото се познаватъ отъ Букурещъ) стжпилъ въ Враца, попиталъ за него. На 3 день, кога тръгвали отъ Вратца, Бенковски го задължилъ да тръгне съ тѣхъ. Мицевъ ги придружилъ до Лютъ-Бродъ, дѣто обѣдвали. Оттамъ още ги упжтилъ за Клисура, показалъ имъ пжтя до монастирския ханъ и за Беклемето, отдѣто било лесно да стигнатъ и сами въ Лютаково. А за тукъ носили писмо до Наумъ Цинцарина, живъ още.

Въ Ряхово прѣспали на хана на Ив. Димитровъ. Отъ тукъ яхнали комитетски коне. Най-близкенъ пунктъ билъ Бѣла-Слатина, дѣто прѣспали въ хана на Петко Тодоровъ Цигарата. Прѣзъ Борованъ и Баница е по-прѣкиятъ пжть. Отъ Бѣла-Слатина вече се отправили, разбира се, за Вратца. Носили прѣпоржчително писмо и отъ Ряхово.

Въ Враца слѣзли въ хана на Ст. Савовъ, дѣто, споредъ както самъ тоя казва, прѣстояли 3 дни, или, както пò-е за

---

1) Записки, т. I стр. 318.
2) „Княжество България", т. V, 396.
3) Записки, т. III, стр. 35.
4) Ст. Заимовъ „Миналото", 92.
5) Ibid, 93.

вѣрване, като стигнали привечерь, прѣспали сѫ или прѣстояли два дни, а на третия, както свидѣтелствува Мито Х. Мицевъ, отпѫтували. Пѫтьтъ имъ билъ, както видѣхме по свидѣтелството на сѫщия, прѣзъ Лютаково. А оттукъ, прѣзъ Арабаконакъ, Гълѫбецъ, Пирдопъ и Клисура гонѣха право Стрѣмската долина.

Центрътъ на четвъртия окрѫгъ бѣше Пловдивъ, както знаемъ. Апостолитѣ можеха да ударятъ правия пѫть за тамъ — отъ Гълѫбецъ-Мирково прѣзъ Петричъ, Панагюрище право за столицата на Тракия. Но други съображения — които не е мѫчно да нагодимъ — сѫ ги накарали да избератъ по-околния пѫть прѣзъ Клисура и Карлово.

Воловъ по-първата есень, слѣдъ разбиване на Старозагорското възстание, бѣше миналъ, както споменахме и другадѣ,[1]) прѣзъ тия мѣста. Тогава той ходи въ Карлово, а билъ спиралъ и въ Царацово при Бай Ивана Арабаджията. При сѫщия случай той се мае и въ Пловдивъ. Прочее, Воловъ можеше сега да служи за проводачъ на другаря си, който, до извѣстна степень, прѣвъ пѫть идѣше въ този край. Прѣдпазливостьта е диктувала, да заставатъ само при познати и да избиратъ винаги по-сигурния пѫть, макаръ да избикалятъ. Тъй щото явно е, че по пѫтя Гълѫбецъ—Петричъ—Панагюрище—Пловдивъ щѣха почти винаги и на всѣко мѣсто да бѫдатъ чужди.

Колкото за начина, какъ сѫ пѫтували по тоя начъртанъ маршрутъ, двамата най-важни двигатели на Априлското възстание, имаме само откѫслечни данни. Нѣкои припомнятъ, че отъ Орѣхово до Вратца тѣ сѫ минали, както се и спомена вече, на комитетски коне, което, впрочемъ, се нуждае отъ провѣрка. Споредъ разказа на Мито Ангеловъ Иотинъ, сѫщата вечерь, когато стигнали въ Вратца, апостолитѣ били доведени у дома му и той ги гощавалъ. Послѣ, нагодилъ имъ и коне за по-нататъшния пѫть. Далъ своя конь, а за още единъ — зели коньтъ на Ангелъ Статковъ. Бенковски яхналъ послѣдния. Коньтъ на Мито Ангелакевъ билъ дорестъ. Другиятъ конь билъ сѫщо дорестъ,

---

[1]) Ср. т. I, „Причинители“.

но само по-тъменъ. И двата коня вече се не върнали въ Вратца.

Така щото, разноскитѣ на двамата пжтници за цѣлото пространство отъ Влашко до Пловдивъ били отначало платени отъ Гюргевския комитетъ, които не ще да сж особно стигнали, та отъ Вратца за насамъ двамата гости получили не само пари, за които ни свидѣтелствува г. Заимовъ, но още и коне, които задържали за себе си. Апостолитѣ били облечени като обикновени търговци - джелепи, съ тѣсни, биргйотлии потури, отъ карловски шаекъ.

Проповѣднически опити по пжтя не сж били правени — навѣрно отъ прѣдпазливость. А може би, на мѣстѣ сж били хвърляни далечни загадки — за да опитвать почвата, но и никждѣ не се задържали за по-дълго. Бенковски, винаги по-буенъ и по-нетърпеливъ отъ другаря си, и често непрѣдпазливъ, и въ язикъ, и въ деликанлийски привички, съ ядъ, споредъ казването на нѣкои, споменувалъ по-късно за Мирковци и Пирдопчани, които, разбира се, не ще да сж му съ нѣщо угодили.

Отъ Вратца до Панагюрище или Клисура, по правия пжть и на добъръ конь, може да се стигне и за единъ день, ала нашитѣ пжтници, навѣрно, прѣспали сж въ Орхание, а на слѣдуещата вечерь могли да бждатъ вече на границитѣ на своето бждеще царство. Като туримъ единъ день изгубенъ въ Ряхово, додѣто нагласятъ по-нататъшното пжтуване, единъ день (най-малко) пжть до Вратца, два дни тукъ и два дни още пжть насамъ — всичко шесть, и като приемемъ за вѣрно споменътъ, записанъ отъ Захарий Стояновъ и повторенъ отъ други списатели, че двамата агитатори сж стжпили на българския брѣгъ два дни слѣдъ Ивановдень — 9 Януарий, по-сетнѣшния тѣхенъ пжть ще ни бжде — кждѣ по-малко, кждѣ повече — опрѣделенъ.

II.

Въ Клисура. Пжтьтъ на Волова миналата есень прѣзъ Пловдивско. Първиятъ частенъ комитетъ въ Четвъртия окржгъ.

На 15 Януарий, по мръкнало, пжтницитѣ похлопали на портата на Павурджиевия ханъ въ Клисура[1]). Двамата гости поискали стая, и тамъ поржчали да имъ се донесе вечеря. Държали се прѣдпазливо. Тѣ не били прѣпоржчани до никое вѣрно лице тукъ и нѣмали познати. Казали, хубаво да се нагледватъ конетѣ, че утрѣ рано ще вървятъ за Карлово. Види се, не били прѣдвидѣли въ своя планъ, да почватъ сериозно дѣло отъ Клисура. Слѣдъ като се разговорили по-дълго за околни работи съ Петъръ Павурджиевъ, синътъ на стария ханджия, тоя спечелилъ довѣрието имъ, и тѣ го питали за х. Василъ Караивановъ въ Карлово. Х. Василъ бѣше сжщо ханджия и заклѣтъ още отъ врѣмето на Левски.

Тукъ му е мѣстото да допълнимъ онова, което и малко по-прѣди пакъ зачекнахме: познанството на Волова съ Карлово и Пловдивско. Това ни се налага непосрѣдствено отъ по-нататъшния ходъ на разказванитѣ случки.

Воловъ се познавалъ съ поменатия Х. Василъ въ Карлово — както може да се сѣтимъ — още отъ миналата есень. Ние знаемъ, че при разгрома на Старо-Загорското възстание, апостолътъ се намираше въ Троянския монастирь. Тъй като се дигнало страшно гонение противъ всичко чуждо и подозрително въ страната, и неминуемо било да го хванатъ, Воловъ, който вѣрно оцѣнилъ, колко е опасно да хване пжтя прѣзъ Свищовъ за Влашко, дѣто турцитѣ найбудно пазили, ударилъ за Пловдивъ, отдѣто, съ едно тескере на име на Георги Търневъ, когото по-късно ще срѣщнемъ, заминалъ за Цариградъ. Ето при тоя случай, именно, той се билъ отбилъ въ Карлово у Х. Василя. Но по-нататъкъ вече, кога стигналъ въ Царацово при Пловдивъ, легналъ тежко боленъ отъ гърло, у бай Иванъ Арабаджията,

[1]) Ср. „Самуилъ, исторически разказъ", отъ Хр. Ф. Поповъ, стр. 5, казано: „около 15 януарий". А лично г. Поповъ, който живѣе въ София, твърди безъ забикалки, че е било 15 януарий.

и на кола билъ занесенъ за операция у Докторъ Рашко въ Пловдивъ, който го и изцѣрилъ[1]). Въ Пловдивъ послѣ апостолътъ се укрилъ у Найденъ Геровъ.

Прочее, въ Клисура, запитали сега младия ханджия за старъ познайникъ, Х. Василъ въ Карлово. Защото, имали страхъ и желаели да научатъ, дали, въ свръзка съ Старо-Загорското възстание, не е билъ и Карловскиятъ приятель между затворенитѣ.

Въ Клисура, по онова врѣме, сѫществуваше тѣсенъ кружокъ отъ младежи, които се интересували отъ събитията и съобщавали си единъ другиму всички важни известия, които, по единъ или другъ начинъ, могли да стигнатъ въ Клисура. Тѣзи младежи бѣха: Хр. Драгановъ, Хр. Г. Трувчевъ, П. Павурджиевъ, Хр. Ф. Поповъ, Ст. Почековъ, Ганчо Кунчовъ, Никола Андрѣевъ, Дѣлчо Рачевъ и др. Отъ тѣхъ учители: Хр. Ф. Поповъ, Хр. Трувчевъ и Стефанъ Почековъ. Хр. Ф. Поповъ билъ по-рано главенъ учитель въ Градецъ и, споредъ както самъ разказва, виждалъ се еднажъ и съ Панайотъ Воловъ. Това е било въ Котелъ, въ книжарницата на Димчо Великовъ, — случка, за която нѣмаме по-точни данни[2]). Хр. Поповъ и Трувчевъ бѣха учители въ класното училище. Хр. Ф. Поповъ ималъ донѣкѫдѣ и книжовнически наклонности: явява се и като сътрудникъ въ нѣкои отъ тогавашнитѣ списания[3]). Тѣ се

---

[1]) З. Стояновъ, томъ I, 321.

[2]) Фактътъ би билъ интересенъ и като епизодъ изъ живота на Панайотъ Волова. Биографията на последния е твърдѣ слабо проучена поради липса на надеждни източници. При обиколката си, азъ заварихъ стария книжарь още при живитѣ, ала не можа нищо да си припомни по случката.

[3]) Въ „Читалище", год. II, 1771, кн. IV, — е напечатано напр. слѣдното негово стихотворение, означено отъ Градецъ и носяще цѣлото име на Хр. Ф. Поповъ. Привеждамъ го като илюстрация, за да се види, какво е занимавало тогава духоветѣ. Стихотворението е дълго — азъ изпущамъ цѣли още седемь куплета!

Българщината въ Македония.

Тукъ българина вѣсма страда
Се тъпче и страшно напада
Отъ гърци, които желаятъ
Въ еленизма да го погълнатъ.

—

Гръцки владици люто вързуватъ,
Български языкъ, народность гонятъ,

събирали отъ врѣме на врѣме въ класното училище, кѫдѣто се помѣщавала библиотеката на читалището „Съгласие" — събирали се ей така — за по-интимно да си размѣнятъ нѣкои мисли. Него день дори, кога пристигнали апостолитѣ, нѣкой тѣхенъ познатъ билъ си дошълъ отъ Пловдивъ и неговитѣ разкази за жестокитѣ послѣдствия на Ст.-Загорското възстание били прѣдметъ за ново заседание въ читалището.

Когато апостолитѣ запитали за Стара-Загора и чули отъ Павурджиевъ, че младежи се събиратъ въ читалището за да говорятъ за народни работи, поискали да видятъ нѣкого отъ тѣхъ.

Трѣбва да се забѣлѣжи още, че по-рано въ Клисура не бѣ основанъ комитетъ. Между учители само и по-интелегентни се говорило за възстание и освобождение, но нищо организирано не е имало. Читалището бѣше основано още отъ прѣди 1870.

Бѣдни българи въ тъмници хвърлятъ,
Народни жизнени сили смучатъ.

—

Тамъ въ Цариградъ дружини сбиратъ,
Патриарси цѣль благославятъ:
Да се успѣе да се потѫпче,
Въ Македония българщина вече!

—

Гръцки учители безплатно служатъ,
И гръцки книги даромъ се даватъ:
Само да може младо българче,
Да се прѣобърне въ сѫщо гърче.

—

А ний, братя, какво ли правимъ,
При тия гръцки движения?
Повеч'то хладнокръвни стоимъ,
При народнитѣ злочестия.
. . . . ! . . . . .
Единъ день и ний здобити,
Съ наука и просвѣщение,
Съ нарядень успѣхъ обвити,
Въ морално образование.
Щемъ тръгнемъ, къмъ кѫдѣто щемъ,
И направо ще се поведемъ.
Тогава веч' не ще ни прѣчатъ,
Ни патриаршески проклятия,
Ни гръцки комитети, комисии,
Ни грозни паликарски дандании!

Късно прѣзъ нощьта, сега, Павурджиевъ похлопалъ у приятеля си Хр. Ф. Поповъ, и заедно послѣ озовали се при апостолитѣ. Други не били викани. Апостолитѣ се открили по каква мисия ходятъ, и П. Павурджиевъ и Хр. Ф. Поповъ произнесли, по диктовката на Бенковски, бунтовната клѣтва, като съ това образували и първото щастливо звѣно въ дългата върволица отъ вѣрни гнѣзда на революционната агитация въ Четвъртия окрѫгъ.

Както можеше и да се очаква, впечатлението, произведено отъ апостолитѣ върху двамата новооглашени, е било извънредно силно. На другия день, Павурджиевъ и Поповъ свикали всички свои приятели на съвѣщание, и комитета билъ основанъ отъ сѫщитѣ лица: П. Павурджиевъ, Хр. Ф. Поповъ, Ст. Почековъ, Хр. Драгановъ и Хр. Г. Трувчевъ.

Рано сутриньта апостолитѣ хванали пѫтя за Карлово.

III.

Апостолитѣ въ Карлово. При Бай Иванъ Арабаджията въ Царацово. Основаване комитетъ въ Пловдивъ и Царацово. Скица на плана за по-нататъшенъ маршрутъ изъ окрѫга.

Стариятъ Карловски комитетъ оставаше незачекнатъ. Прѣслѣдванията по Старозагорското възстание не го бѣха засегнали. Къмъ него принадлежаха: Х. В. Караивановъ, В. Платнаровъ, Н. Гичевъ, Ст. Страски, Ил. Милановъ, Д-ръ Киро Поповъ (обѣсенъ по възстанието въ 1876 г.), Костадинъ Поповъ Папата, братъ на първия по-сетнѣ Врачански епископъ, Илия Симеоновъ и Братия Илия и Тинко Рачови (послѣдния обѣсенъ въ 1876 г.) [1])

Апостолитѣ слѣзли у Караивановъ. Тъй като Воловъ е билъ познатъ, а пъкъ и комитета сѫществувалъ, избѣгната е била формалностьта на клѣтвата. Лицата били напълно надеждни и клѣти. Дали имъ само опѫтвания, какъ да усилятъ комитета, да го привикатъ къмъ новъ животъ и да развиятъ дѣятелность върху нови начала. На другия день още — 17 януарий — апостолитѣ хванали пѫтя за Пловдивъ.

1) Заимовъ, „Василъ Левски“, 96.

Веднага, слѣдъ като апостолитѣ си тръгнали, съживѣнитѣ привърженици на стария комитетъ въ Карлово събрали се на заседание, основали и циментирали новъ комитетъ, съ постояненъ съставъ (настоятелство): Караивановъ, Ил. Милановъ и В. Платнаровъ.

Разказътъ на З. Стояновъ, [1] че Бенковски и Воловъ, на 10 Февруарий, слѣзли у Ганчо Гайтанджията, кждѣто произвели клѣтва, не може да се потвърди. Бенковски е миналъ отъ тукъ само единъ пжть, при първото си идване, което е могло да бжде — по всички данни, които притежаваме, и които споменахме до сега — по-рано, ала въ никой случай, не можеше да бжде по-кжсно отъ 17 януарий. Воловъ, комуто на грижитѣ по-кжсно принадлежеше, както ще видимъ, този районъ, слизалъ е наистина у Ганю Николовъ, наричанъ Маджарътъ — една малка кжщица въ долния край на града, кждѣто прѣди е спиралъ охотно и Левски но, както казахме, то ще бжде по-послѣ. Тука, въ кжщата на Маджарътъ, Воловъ при второто си идване прѣзъ Февруарий, е дѣйствително клѣлъ нѣкои видни богаташи отъ града, което обстоятелство, навѣрно, З. Стояновъ е примѣсилъ съ първото идване на Воловъ въ другарство съ Бенковски. Въ сжщата кжща е шито малкото Панагюрско знаме, поржчано отъ Воловъ и донесено отъ сжщия въ Панагюрище, съ което се и прогласи въстанието, както ще видимъ на свое мѣсто.

Апостолитѣ зели адреси за разни села: като Каратопракъ, Синджирлии, Елешница, Паничери и др., а за Пловдивъ не тръгнали направо по шосето, но се отбили въ Царацово при Иванъ Арабаджията, познатъ дѣецъ отъ врѣмената на Левски и останалъ такъвъ и за въ бждаще.

Бае Иванъ, родомъ Каратопраченецъ и заселенъ отъ години тукъ, работѣше коларство. Сиромахъ, но честенъ човѣкъ, той живѣеше въ една отъ пристройкитѣ къмъ дома на богатия селянинъ и неговъ приятель, Божилъ Ходжовъ — една малка колибка, въ самия дворъ на приятеля, въ която е работилъ своя занаятъ. Въ тая колибка и днесъ още живѣе стопаницата на покойния Арабаджия.

[1] Томъ I, стр. 320.

Апостолитѣ стигнали вечерь и останали тукъ да нощуватъ. Не било мжчно, домакинътъ да познае неотдавнашния си гостенинъ. Бай Иванъ не билъ измѣнилъ на дѣлото. Още зараньта, стариятъ човѣкъ се запжтилъ за Пловдивъ — който е твърдѣ близъкъ съсѣдъ на селото имъ: не повече отъ половина часъ. Трѣбало да се подготви приема на апостолитѣ въ града. Бай Иванъ отишълъ при Хр. Търневъ, неговъ другарь и сжщо прѣданъ на революционното дѣло още отъ врѣмената на Левски.

Съ Левски Търневъ се билъ срѣщалъ най-напрѣдъ пакъ въ Пловдивъ. Тогава, сжщо като сега, викали го да иде въ Царацово, но той поради нѣкакви записи не можилъ да иде, та Левски самъ дошълъ. Отпослѣ вече кжщата на Търнева стана агитационна станция въ Пловдивъ, сжщо тъй, както и колибата на Арабаджията бѣше станция въ Царацово.

Още сжщия день, Търневъ, като зелъ за другарь и Хр. Благоевъ, върналъ се съ Бае Ивана въ Царацово, а вечерьта двамата апостоли били заведени въ града. Тукъ слѣзли въ хана на Търневи, въ Каршиака, ала не прѣспали тамъ отъ прѣдпазливость. Търневъ ги повелъ въ кжщата на Ст. Дрѣнски, който живѣлъ прѣзъ онова врѣме въ гръцката махала, между Хисаръ и св. Петка. Въ сжщата кжща живѣли Хр. Благоевъ и Антикаровъ.

Тукъ, освѣнъ Хр. Благоевъ и Ст. Дрѣнски, били свикани на съвѣщание още: Н. Караджовъ, Кочо Чистеменски и Свѣщаровъ.[1]) Апостолитѣ развили програмата си. Прѣзъ настжпващата пролѣть трѣбало да се организува сериозно възстание. Отъ присжтствующитѣ се образувалъ и комитета. Споредъ Хр. Благоевъ, съвѣщанието станало въ кжщата на Кочо Чистеменски, кждѣто и прѣспали апостолитѣ.

За да се нагоди и врѣмето, въ което апостолитѣ сж били въ Царацово и Пловдивъ—поне, за да се видятъ и мѣстнитѣ източници, за които, всякой случай, принудени

---

[1]) Захарии Стояновъ прибавя, че сж били викани още: Калчевъ, Наботковъ, А. Балтовъ и Т х. Георгиевъ, за което нѣмаме достовѣрни данни. „Записки", т. III, 268.

сме да държимъ смѣтка, поради липса на документи и паметници—ще приведемъ нѣкои отъ разказитѣ на доживѣли хора.

Когато апостолитѣ стигнали въ Царацово, въ сжщия дворъ, дѣто живѣе Бае Иванъ,—у Божилови—имало свадба. Женилъ се Георги Минчевъ Пъндишки, който е живъ. Дюгенджията на Божила, човѣкъ бекяринъ, като живѣлъ у него, билъ кумъ. За да скрие гоститѣ отъ голѣмата навалица, и тъй като въ кжщицата на Бай Ивана, като въ сжщи дворъ и на лице, при това и твърдѣ малка, било неудобно, старията арабаджия завелъ апостолитѣ въ братовата си кжща, дѣто живѣлъ Георги Атанасовъ Бахчиванинъ. Тая кжща е пакъ въ този голѣмъ дворъ, само отсрѣща и на страна. Свадбата, споредъ както разказватъ ония, що се женили тогава, била по Атанасовдень. А тъй като главни веселби, особно въ кжщата на кума, ставатъ тукъ само срѣщу недѣля, пристигането на апостолитѣ трѣбва да се тури въ сжбота срѣщу недѣля. Атанасовдень въ 1876 г. пада въ недѣля, 18 януарий. Свадбата като е била по Атанасовдень т. е. приблизително около тоя праздникъ, апостолитѣ сж стигнали тукъ или на 17 януарий, или слѣдующата недѣля — 24 януарий.

Само едно може да има съмнително въ тѣзи спомени: за кое идване на апостолитѣ се говори, когато отивали за Пловдивъ, или когато се връщали отъ тамъ. Мжчно е изобщо, слѣдъ триесеть години, да установяваме дати на память.

Въ кжщата на Чистеменски събрали се, втората вечерь, пакъ сжщитѣ лица, безъ Караджовъ и Дрѣнски. Тукъ влѣзли вече въ подробности, какъ да се организира възстанието. Третята вечерь апостолитѣ прѣспали въ хана на Търнева, а споредъ разказитѣ на нѣкои — пакъ у Чистеменски.

А сутриньта вече домакинътъ, Хр. Търневъ, самъ повелъ гоститѣ си назадъ за Царацово, както ги бѣше довелъ отъ тамъ. Бай Иванъ сжщо билъ стигналъ, за да ги придружи.

Въ Царацово свикали сега десетина селяни. Събрали се въ кжщата на Божила, кждѣто и прѣспали апостолитѣ.

Събранието е имало за цѣль само да уформи сжществуващия тамъ комитетъ, който не бѣше разтуринъ.

Въ интименъ съвѣтъ съ Бай Ивана, Божилъ Ходжевъ и Хр. Търневъ, съставилъ се списъкъ на всички околни села, които ще обхване пропагандата. Апостолитѣ сѫщо начъртали плана на своя маршрутъ. Споредъ тоя планъ, Бенковски хваналъ пѫтя за Старо-Ново-Село, и отъ тамъ за Копривщица и Панагюрище, а Воловъ, слѣдъ като се опиталъ, споредъ разказа на нѣкои, да основе комитетъ въ Татаръ-Пазарджикъ — но безуспѣшно — повърналъ се и ударилъ на дѣсно къмъ Синджирлий и Карлово.

Иванъ Атанасовъ Арабаджията ималъ още отпрѣди сношения съ вѣрни хора отъ ближнитѣ села: Мързянъ, Чирпелий (Климентиново), Строево, Радиново, които се натоварилъ отново да приготви.

IV.

Пѫтьтъ на Бенковски отъ Царацово къмъ Копривщица и Панагюрище. Прѣзъ Дуванлий въ Елешница. Комитета въ Старо-Ново-Село. До Копривщица. Първото заседание. Петко Кундураджията прѣдизвѣститель въ Панагюрище. Основане на Копривщенския комитетъ. Съставъ. Разнорѣчиви източници за деньтъ. Текстътъ на клѣтвата. Интересенъ епизодъ: какъ Бенковски отрича себе си.

Въ запискитѣ на Генчо Динчовъ отъ Елешница четемъ подробности за по-нататъшния маршрутъ на Бенковски. Генчо Динчовъ прѣзъ 1876 г., билъ дюгенджия, какъвто е и сега. По-рано, прѣзъ 1867/8 — 1868/9 г., билъ учитель въ Елешница, оженилъ се и останалъ дюгенджия. Родомъ е отъ Стрѣлча, тамъ се училъ при Х. Дяконъ Хилендарецъ. Прѣзъ 1876 г. билъ на 28 години. Съ даскалъ Найденъ Сланинковъ, когото по-нататъкъ ще срѣщнемъ, се знаелъ още отъ 1865—66 година, когато той бѣше учитель въ Цалапица. Отъ 1867 г., Найденъ си остава учителя въ Старо-Ново-Село.

Като излѣзълъ отъ Царацово, Бенковски отишълъ въ с. Дуванлий — 1½ часъ отъ Царацово — и основалъ комитетъ. Оттукъ довелъ го до Елешница приятеля на Г. Динчовъ, дуванлиецъ, Танчо Петковъ.

Елешница имала 95 — 100 кѫщи — всички български. Била е войнишко село. Селянитѣ давали войници (коняри),

както бѣше това и съ Панагюрище, Войнягово и Цалапица (половината) [1]). Бенковски слѣзълъ въ Елешница у Г. Динчовъ, късно кѫдѣ 3 — 4 часа по турски вечерьта. Бърже се намѣрили десетина съчувственици. На слѣдующата нощь Бенковски спалъ у Г. Кумановъ за промѣна. Тамъ се и клѣли новопосветенитѣ Петко Вълковъ, Рангелъ Костадиновъ и Георги Кумановъ, които скупомъ образуватъ и постоянния съставъ на комитета.

Сѫщата нея нощь и даскалъ Найденъ отъ Старо-Ново-Село, комуто е било извѣстено, разбира се, дошълъ самъ и повелъ апостола нататъкъ. На съмване тръгнали. Отъ Елешница до Старо-Ново-Село е 1 часъ разстояние, та вѣрно е било прѣсмѣтнато, да се приберать прѣди още да съмне. Всѣкждѣ по-нататъкъ ще бѫдемъ свидѣтели, какъ неуморимъ и прѣдпазливъ е Бенковски.

Както Генчо, тъй и Найденъ бѣха близки съ Арабаджията, който ги прѣдупрѣдилъ за Бенковски. Та първитѣ сигурни стѫпки на апостола се дължатъ все пакъ на вѣрния другарь на Левски.

Бѫдащиятъ герой на Априлското възстание още веднажъ не стѫпи по тѣзи мѣста. По-късно минава Воловъ прѣзъ Февруарий и послѣ още еднажъ на Врѫбница. Въ Старо-Ново-Село Бенковски слиза у Ненчо Налбантина, и най-малко ще да е прѣстоялъ тукъ 2 нощи. Но споменитѣ сѫ изобщо твърдѣ смѫтни въ днешно врѣме. Още повече, че липсватъ живи и надеждни поборници въ оня край. Комитета се съставилъ отъ Ненчо Искрйовъ Налбантина, Даскалъ Найденъ (Ивановъ Сланинковъ), Михо Мирковъ, Тодоръ Начевъ и попъ Атанасъ. Клѣли се у Ненчови.

Пѫтьтъ на Бенковски сега лежеше за Копривщица. Бенковски не искалъ да се издаде, отдѣ е родомъ, затуй и родния си градецъ държалъ между чуждитѣ. Прочее, той поискалъ пакъ хора да го съпроводятъ, както и да му се прѣпорѫча вѣрна кѫща, въ която да слѣзе, защото самъ той ужъ нѣмалъ тамъ познати.

Тодоръ Искрювъ Налбантинътъ, нареченъ още Душанцалията, на когото Ненчо Налбантинътъ въ Старо-Ново-Село

1) Иречекъ „Княжество България", томъ II — 347.

бѣше братъ, билъ опрѣдѣленъ да бѫде оня човѣкъ, въ кѫщата на когото апостолътъ ще слѣзе. Така само Бенковски се отправя за Копривщица. Ненчо му далъ за спѫтникъ своя зетъ, Хараламппя Недѣлевъ, който се занимавалъ съ кираджилъкъ, и който трѣбвало да доведе апостола въ насочената роднинска кѫща.

Едновремѣнно, Даскалъ Найденъ Сланинковъ тръгналъ да прѣдизвѣсти и Стрѣлчани да чакатъ апостола. А Стрѣлча стоеше на пѫтя на Бенковски отъ родното му мѣсто до Панагюрище.

Пѫтьтъ отъ Старо-Ново-Село за Копривщица минава прѣзъ Срѣдна-Гора. Пѫтницитѣ пѫтували на коне. Имало дълбокъ снѣгъ, който газили съ мѫка. Прѣкия конски пѫть е прѣзъ Дутова Поляна. Другиятъ пѫть, прѣзъ Зелена Поляна, обикаля 1 часъ. Пѫтницитѣ зели направо.

Късно вечерьта стигатъ тѣ въ Копривщица и — разбира се — слизатъ у Тодоръ Налбантина. Бенковски пратилъ записка до Найденъ П. Стояновъ, главенъ учитель, да дойде при него. Найденъ билъ отъ прѣди посветенъ на дѣлото. Той бѣше по-рано учитель въ Панагюрище. Просвѣтенъ, зрѣлъ мѫжъ и отъ сърдце прѣдаденъ на народния идеалъ за политическа свобода, той бѣше познатъ въ околностьта. Найденъ сега обадилъ, отъ своя страна, и на Каблешковъ — сѫщо познатъ и почти самостоятеленъ апостолъ за политическа свобода.

Двамата незабавно отишли въ кѫщата на Танчо Шабановъ. Слѣдъ единъ малъкъ съвѣтъ, приятелитѣ рѣшили, че не могатъ да се събиратъ въ кѫщата на Тодоръ Налбантина, дѣто ги чакаше Бенковски, защото на домашнитѣ на налбантина не могли да се довѣрятъ, та пратили Танчо Шабановъ да земе апостола у дома си. А сами, Найденъ и Каблешковъ, останали у Шабанови да чакатъ.

Кѫщата на Танчо, която още и днесь стои, както си е била тогава, е на отстранено мѣсто, и въ нея може да се дойде незабѣлѣзано и лесно отъ горния край на града. Шабановъ нѣмалъ дома си освѣнъ една стара майка. Тѣзи условия бѣха тъкмо пригодни, за тайната и опасна срѣща. Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ Копривщица, дѣто имаше

полицейска власть и, освѣнъ това, още и будни турски очи между самитѣ българи, приятелитѣ на свободата имаха да се борятъ съ двоенъ врагъ, и трѣбваше още повече да се пазятъ отколкото всѣкждѣ на друго мѣсто.

Апостолътъ и троицата Копривщенски патриоти вечерятъ и прѣкарватъ нощьта заедно. Бенковски, при надеждн итѣ събесѣдници, съ които случаятъ го срѣща, отворилъ напълно картитѣ си. Той, за прозорливия погледъ на когото не ще да е било неразрѣшима задача да прѣдугади. че въ бждещето възстание Копривщица може да играе ржководяща роль, развилъ всичката своя енергия.

Рѣшено било, сутриньта да се съобщи на всички надеждни хора, за да се съберать на събрание за слѣдующата вечерь. Числото на лицата се прѣдполагало да бжде около 12.

Въ сжщото врѣме, додѣто сж ставали приготовления за прѣдстоящето събрание, Петко Бояджиевъ Кундураджията, единъ познатъ още отъ врѣмето на Левски революционеръ и патриотъ, родомъ отъ Панагюрище, билъ извѣстенъ още зараньта за пристигането на апостола. Той се срѣщналъ незабавно съ Бенковски и, по негова порджчка, прѣзъ деньтъ още заминалъ за Стрѣлча и Панагюрище, за да приготви посрѣщането на апостола и тамъ.

Черновѣждъ разсжждава погрѣшно, и погрѣшно е съобщилъ, че на Петко Бояджиевъ било извѣстено отъ Пловдивъ за идването на Бенковски, „понеже и той (Петко Кундураджията) билъ съзаклѣтникъ“ [1]). Ето какъ ще да е произлѣзло туй съобщение. Тъй като Петко донесе въ Панагюрище извѣстието, да посрѣщнатъ Бенковски, и Черновѣждъ е знаелъ това, другото е прибавилъ по умозрѣние, защото не знае точно Бенковски до кого е отишълъ и какъ е пжтувалъ. Иначе трѣбва да прѣдположимъ, че г. Черновѣждъ притежава нѣкои документи и въобще източници отъ Пловдивъ, които не ни е споменалъ, и които ние не познаваме. Напротивъ, за насъ е ясно, че той не разполага и съ оскждниитѣ макаръ и необходими данни по случая и

1) Черновѣждъ, „Панагюрското възстание“, стр. 8, бѣл. 3.

принуденъ е да гради по свое усмотрѣние. Така е излѣзло у него, че въ Копривщица Бенковски слиза въ кжщата на Петко Кундураджията, и че самия Петко му дава човѣкъ, който да съпроводи Бенковски до Панагюрище. Съ една дума, излиза въобще, че Петко е билъ всичко за революционна Копривщица, което не е вѣрно. Бенковски е знаелъ, че има революционери въ родното гнѣздо на Каравелова, ала се пакъ хваща другъ тактъ — той постжпва официално: обръща се къмъ непознато лице — Найденъ П. Стояновъ, а послѣдний му е билъ прѣпоржчанъ отъ другия Найденъ отъ Старо-Ново-Село. И сетнѣ, идеята бѣше тъй узрѣла, че апостолитѣ отъ 1876 година, смѣятъ, до извѣстна степень, да каратъ и прѣзъ просото. Стига нѣкой да е добъръ патриотъ, тѣ му се откриватъ. Така е станало съ Найденъ Сланинковъ, така и съ Найденъ Попъ Стояновъ, и съ Петка, и съ други.

Петко Кундураджията бѣше единъ отъ рѣдкитѣ дѣятели, отдаденъ отъ цѣла душа на замамчивата идея за политическа свобода. Като се занимавалъ съ своя скроменъ занаятъ между чужди хора, той не билъ скжсалъ връзкитѣ си и съ своя роденъ градъ. Така, той ималъ често поржчки отъ Панагюрище, кждѣто и често ходилъ. Тамъ поддържалъ той тѣсно приятелство съ Найденъ Дриновъ и съ други по-будни сили, съ които често говорилъ върху бждащата борба за освобождение. Ето защо Бенковски не можеше да намѣри и по-подходяще лице, което да прати като прѣдизвѣститель за своето идване въ Панагюрище.

Вечерьта били свикани въ Копривщица само 10 души. Тѣ сж, освѣнъ извѣстнитѣ трима — Найденъ Попъ Стояновъ, Тодоръ Каблешковъ и Танчо Шабановъ — още: Нешо П. Брайковъ, Рашко Стойчовъ, Брайко Еневъ, Петко Дончовъ Кесяковъ, Илия Мангъръ и Цоко Будинъ. Попъ Никола Бѣлчовъ дошълъ малко по-късно. Н. Бѣловѣждовъ отсжтствува по недоразумѣние. Съ Петко Бояджиевъ, числото щѣло да стане пълно 12, както се гласѣше, ала знаемъ, че кундураджията бѣше отпжтувалъ за Панагюрище.

За врѣмето, кога Бенковски стжпилъ въ Копривщица и кога се положила основата за тамошния революционенъ

комитетъ, мѣстнитѣ източници сѫ твърдѣ ненадеждни. Въ бѣлѣжкитѣ и протоколитѣ на поборническата комисия въ Копривщица е казано, че Бенковски е дошълъ на 12 януарий, което, разбира се, ние не може да приемемъ. На сѫщото мнѣние сѫ всички доживѣли поборници, което лесно се разбира, като помислимъ, че въпросната комисия се е състояла пакъ отъ сѫщитѣ, и че и протоколитѣ сѫ държани и подписани пакъ отъ тѣхъ. Тѣзи протоколи — единъ тлъсть тефтеръ — сѫ били най-щастливата идея на поборническото тѣло въ градеца. Хората видѣли, че старостьта ги отвлича отъ тоя свѣтъ, и намислили да запишатъ и съхранятъ своитѣ спомени за любознателното потомство — една много похвална и благородна идея.

Ала Бенковски не можеше да бѫде на 12 януарий въ Копривщица, когато едвамъ на 15 стигна въ Клисура. Въ своя роденъ градъ апостолътъ е стѫпилъ срѣщу самия край на голѣмъ сѣчко.

Събранитѣ положили клѣтва. Текстътъ на тази клѣтва е донѣкждѣ възпроизведенъ отъ нѣкои съврѣменници на память, разбира се—защото я нѣмаме запазена документално—нѣмаме я черно на бѣло. Попъ Груйо отъ Баня, за когото по-късно ще говоримъ, прѣнесълъ я въ своитѣ стихотворни записки на книга. Имаме я и въ запискитѣ на Захарий Стояновъ. Сѫщо и въ книжката на г. Бѣловѣждовъ тя не липсва, но е отъ една и сѫща редакция. Единъ домороденъ живописецъ въ Копривщица, който завѣщалъ на потомството нѣкои картини, изображающи какъ е пукнала първата пушка за възстание въ родното му гнѣздо, записалъ клѣтвата на гърба на едно отъ своитѣ оригинални произведения - отъ които нѣкои сѫ прѣпечатани вече въ „Княжество България" на Г. Димитровъ — и които сѫ запазени дори въ собствената кѫща на художника въ родния му градъ. Колкото, обаче, и да е грижливо и старателно записана тази клѣтва, струва ни се, тя е пакъ прѣписъ отъ З. Стояновъ и дѣло не само на вѣрна память, но и на писателско перо. Ето текстътъ на клѣтвата, приблизително: „*Заклѣвамъ се въ името на Всемогѫщаго Бога, че за слава на народа си и за честьта на Православната вѣра ще забия петстотинь-годиш-*

ния ръждясалъ български ножъ въ гърдитѣ на келявия султанъ. Ако прѣстжпя клѣтвата си, да бжда проклѣтъ отъ цѣлия български народъ и да ме постигне най-тежкото Божие наказание". [1])

Единственниятъ споръ върху този текстъ би билъ, дали покойния Захарий Стояновъ, за да го възпроизведе, се е водилъ по стиховетѣ на попъ Груя, или послѣдния е градилъ своята поезия върху готово нагласената отъ мемоариста клѣтва. Но тъй, както я имаме, тя е, и по стилъ, и по композиция, рожба на Захария Стояновъ.

По редътъ си, апостолътъ поржчалъ какви бунтовни принадлежности трѣба да си набави всѣкой съзаклѣтникъ. Далъ сжщо необходимитѣ съвѣти по организацията — какъ да се събиратъ статистически свѣдения, какъ да се привеждатъ нови бунтовници подъ клѣтва, начърталъ устройството на парични сборове, поща, тайна полиция и пр.

Първитѣ съзаклѣтници отъ първото събрание сж образували и единъ видъ учредителенъ комитетъ.

Отъ прѣбиваванието на Бенковски въ Копривщица се е запазилъ единъ интересенъ епизодъ, който освѣтлява нѣкои изключителни черти въ характера на силния послѣ агитаторъ. Както знаемъ, идейки въ родното си мѣсто, той е билъ рѣшенъ, не само да се не обажда на домашнитѣ си, но и до край да държи, въ строга тайна, копривщенското си произхождение. Танчо Шабанътъ, пратенъ да го доведе у дома си, позналъ го още отъ първъ погледъ. Бенковски настоявалъ да отрича себе си. Танчо, който е още живъ, разказва съ увлечение за случката. Апостолътъ билъ найпослѣ принуденъ да се признае. Но и принуденъ е билъ на това, или способствувало е пакъ едно случайно обстоятелство. Прѣзъ есеньта 1875, едва нѣколко мѣсеца по-рано, Танчо билъ въ Цариградъ и тамъ се срѣщналъ съ Бенковски. То е било тъкмо въ онуй врѣме, когато Бенковски бѣше миналъ въ турската столица, натоваренъ, заедно съ Заимовъ, да подпали седалището на Султана и да го из-

---

1) Н. Бѣловѣждовъ, „Първата пушка", стр. 31.

гори отъ основитѣ. Този опитъ излѣзе, както знаемъ, яловъ. Тамъ прочее, двамата копривщенци се срѣщнали и Бенковски, види се, тогава нѣмалъ никакви причини да крие рода си. Сега, Танчо му напомнилъ тѣзи обстоятелства на недавнашната срѣща, Бенковски се противилъ, ала най-послѣ билъ принуденъ да капитулира. Тѣзи обяснения станали по пжтя къмъ Танчовата кжща. Ала тъй като у дома ги чакаха даскалъ Найденъ и Каблешковъ, Бенковски помолилъ Танча, да не издава тайната му, защото — обяснилъ той — като го узнаятъ кой е, могли сж да изгубятъ нуждното обаяние къмъ дѣлото. Танчо обѣщалъ. Ала и тази искусвено издигната позиция не могла да се одържи. Танчо не могълъ да скрие отъ Даскалъ Найденъ и Каблешковъ, ала тукъ и замързва тайната. На З. Стояновъ не била неизвѣстна тази случка, макаръ и да ни я съобщава малко друго яче. Той казва, че Бенковски се обадилъ само на Найденъ Попъ Стояновъ, като добавя, че въ врѣме на агитация едва ли е имало нѣколко души, които да знаятъ, че Бенковски е отъ Копривщица. [1]) Бенковски зелъ честно слово, че ще пазятъ неговата тайна — за да не се вредило на дѣлото. Освѣнъ това, апостолътъ оставилъ и писмо до майка си, което трѣбвало да й прѣдадатъ, когато си отпжтува. Въ него той й поржчвалъ, между другото, да му прати единъ топъ шаекъ, който да прѣдаде на Шабановъ. А на послѣдния поржчалъ да продаде шаека и стойностьта да впише, като вносъ. отъ Бенковски, за касата на комитета. Така той и лично изплатилъ дългътъ си — колкото и да е скроменъ той — къмъ своя роденъ градъ. А може би, и по тоя своеобразенъ начинъ е далъ изразъ на затаената въ душата си частична обичь къмъ бащиния и сграждани. Често по-избранитѣ характери сж и твърдѣ чудновати въ пожеланията си.

1) З. Стояновъ, „Записки" томъ I, 502.

V.

До Стрѣлча. Свѣдения за селото. Съставъ на комитета. Особени причини за успѣха на агитацията.

Споменахме, че учительтъ Найденъ Сланинковъ тръгва отъ Старо-Ново-Село, за да прѣдизвѣсти Стрѣлча. Той извършилъ точно своята задача. Обадилъ на стрѣлчани, че Бенковски е заминалъ за Копривщица, и че тѣ сж длъжни да пратятъ човѣкъ, който да го доведе въ селото имъ. Стрѣлчани, наистина, опрѣдѣлили Яко Кацаровъ, който да придружи апостола.

Найденъ Ивановъ Сланинковъ билъ стигналъ въ Стрѣлча привечерь (по икиндия), а тръгналъ и самъ той съ Яко Кацаровъ за Копривщица, дѣто пристигатъ въ 3 часа прѣзъ нощьта по турски (9 часа). Бенковски намѣрили, разбира се, у Шабанова. Апостолътъ си поотспалъ до срѣднощь и тогава тръгнали за Стрѣлча само съ Яко Кацаровъ. По пжтя Бенковски пѣлъ: „Гледай ме Дѣно, Дѣнке,
Азъ съмъ днесъ въ бойно поле,
Да ме плачатъ Дѣнкеле,
Звѣзди, Дѣнке, и мѣсецъ" —
и стрѣлялъ съ револверъ. Д. Коклювъ разказва сжщо, както и други, които сж нощѣ съпровождали Бенковски, че той обичалъ, като Левски, да пѣе. А като се разигравала кръвьта въ жилитѣ на зебешкия делия — кръвь още и на буенъ балканецъ — той и стрѣлялъ.

Като български пробуденъ центъръ, Стрѣлча още отъ доста рано не е била чужда на революционнитѣ идеи. Филипъ Милювъ Чишарановъ получавалъ възстанически вѣстници, издавани въ Ромжния. Левски посѣтилъ селото, еднакво както и Панагюрище. Довѣрени лица на апостола били: Недѣлю Стойновъ, Филипъ и Ганчо Чишаранови, Рашко Г. Гуджовъ и Св. Бойчо Петровъ. [1])

Стрѣлча въ 1876 броеше 450 кжщи български, 40 турски и 30 татарски (дошли изъ Русия), съ едно училище и една джамия. Захариевъ[2]) означава прѣзъ 1870 г. числото

1) Записки на М. Т. Балтовъ.
2) „Описание и пр.", стр. 40.

на кжщитѣ: 200 български, 40 турски и 32 татарски, 1 училище и 1 джамия. [1]) Въ училището се учило български, и въ селото не се помни гръцкиятъ езикъ. Разказватъ за одеския българинъ Тошковъ, който пращалъ руски книги за библиотеката, каквато имало уредена при мѣстното училище. Говори се сжщо, че е имало и женско училище, отворено прѣзъ петдесетьтѣ или шеесетьтѣ години, пакъ съ иждивението на Тошковъ, но едва ли може да се потвърди това. Захариевъ нищо не споменува по тази точка.

Бенковски съ Яко Кацаровъ слѣзли по тъмно въ Стрѣлча, въ кжщата на Енчо Танчевъ Фингаровъ, но въ зори още прѣминали у попъ Ивана, кжщата на когото стои покъмъ края на селото. И тъй като е било недѣля и св. Трифонъ, Бенковски чакалъ, докато се свърши литургия и, слѣдъ черковенъ отпускъ, свикали по-познатитѣ хора да се кълнатъ.

Заклѣватъ се веднага слѣдъ проповѣдьта. Особено убѣдително ще да е подѣйствувало на новооглашенитѣ, когато Бенковски показвалъ пълномощно отъ Централния Комитетъ, каквото и носѣше. А клѣли се още на първа ржка, запомнени и записани изпослѣ: Св. Бойчо Петровъ и Св. Ив. П. Евстатиевъ, братия Маринъ, Милю, Тодоръ и Иванъ Ангелови Балтови, Милю Т. Балтовъ, Бойчо Недѣлевъ, Дѣло Бойовъ, Ганчо Вельовъ, Енчо Фингаровъ, Милю Филиповъ Чиширановъ, Д. П. Стайковъ, Рашко Г. Гуджовъ, Никола Барбаловъ, учитель родомъ отъ с. Баня, Динчо и Яко С. Кацарови, Нешо Милювъ, Грозю Филиповъ, Радъ и Грозю Нешови, Д. Кунчовъ, Ив. Р. Тошковъ, Дончо С. Кацаровъ, Гаврилъ Гуджовъ, Иванъ Николовъ, Кръстю Динчовъ и Ал. Евстатиевъ.

Два дни слѣдъ заминаването на Бенковски избрали комитетъ (бюро) състоящъ отъ: Иванъ А. Балтовъ (прѣдседатель), Фил. Нешовъ и Никола Барбаловъ членове, Д. П. Стайковъ секретарь. Куриери били назначени по прѣпоржка на Бенковски: Милю Т. Балтовъ и Ник. Барбаловъ[2]).

---

1) В. още стр. 403.

2) Записки на М. Т. Балтовъ. Споредъ Ив. А. Балтовъ, кълнали се изеднажъ 34 души. Комитета състоялъ отъ слѣднитѣ лица: Ив. А. Балтовъ,

Готовностьта, съ която много селяни се стекли изеднажъ да се кълнатъ за идеята, се дължи на обстоятелството, че Стрѣлча е, както казахме, будно мѣсто. Каблешковъ, една година по-рано, миналъ и разбуждалъ духоветѣ. Той прѣдсказалъ, че съ смъртьта на Левски не е свършено всичко, че нови апостоли ще минатъ. Революционния духъ се поддържалъ още отъ враждата къмъ мѣстнитѣ турци, които бѣха едни отъ най-отчаянитѣ разбойници и главорѣзи. [1]) Разбира се, че трѣба да се нарече щастие, дѣто тѣзи турци, бѣха по-малочислени отъ българското население. Имало дружество, основано за да се отмъщава на турцитѣ. Особно сѫ били нарочени по-извѣстнитѣ помежду имъ — фанатизиранитѣ обирници и панти. Плѣвникътъ на Байрамовци — извѣстни тукъ кървопийци-делии — билъ запаленъ не много прѣди възстаническия периодъ. Плѣвникътъ изгорѣлъ съ добитъка и кѫщата. Но Байрамовци, за отплата, изгорили сѫщо голѣмия ханъ на Недѣлю Стойновъ.

VI.

Мисията на Петко Кундураджията до Панагюрище. Слѣди отъ Левски въ столнината на Априлското възстание. Духоветѣ въ навечерие на дѣлото. Въ кѫщата на Найденъ Дриновъ. Първа срѣща. Характерни особености. Присѫтствуващи лица. Тактъ и добро начало.

Петко Кундаруджията пристигналъ въ Панагюрище прѣвечерь 31 януарий, сѫбота — пазаренъ день за панагюрци — и отправилъ се до Найденъ Дриновъ. Трѣба пакъ да припомнимъ тукъ, че Петко, панагюрецъ по рождение, само отъ нѣколко години живѣеше въ Копривщица. Той често идвалъ въ родния си градъ, защото панагюрци, между които Кундураджията ималъ не малко лични приятели, не забравяли своя съгражданинъ и често му правили порѫчки. Петко изработвалъ въ Копривщица, въ своя дюгенъ, порѫчанитѣ отъ панагюрци обуща, и сетнѣ, по прѣкия пѫть прѣзъ бал-

---

Никола Барбаловъ, Ганчо Велевъ, Попъ Иванъ, Енчо Танчовъ Фингаровъ, Найденъ Цвѣтковъ и Д. п. Стайковъ (секретарь). Незначителното различие въ лица като не играе важна роль въ развитието на събитията по-нататъкъ, ние го оставяме безъ по-нататъшно разискване.

1) Иречекъ, „Княжество България", томъ II, 339.

кана (Бѣлотрупъ), носилъ ги назадъ на своитѣ вѣрни клиенти. По тоя начинъ, кундураджийството е било най-надеждното прикритие за ревностния патриотъ и появяването му сега въ Панагюрище не можеше да възбуди никакво подозрѣние. Той билъ приятель, както отбѣлѣзахме и другъ пжть, съ Найденъ Дриновъ, а послѣдния бѣше стълпътъ на революционния кипежъ въ Панагюрище още отъ врѣмето на Левски.

Почвата за съставяне на комитетъ въ Панагюрище, както донѣкждѣ и знаемъ,[1]) бѣше готова. Стариятъ комитетъ, основанъ отъ Левски, не бѣше форменно разтуренъ, макаръ че работитѣ слѣдъ смъртьта на великия апостолъ и да стояха въ затишие.

Първъ пжть Левски е посѣтилъ Панагюрище, навѣрно, въ 1870 година, есеньта. Билъ придруженъ отъ Г. Данчевъ и, споредъ както разказватъ тука, още и отъ Матей Прѣображенски. Слѣзли въ хана на Найденъ Дриновъ. Послѣдниятъ ималъ довѣрено лице Д. Шишковъ. Комитетътъ билъ основанъ. По-късно Левски миналъ придруженъ отъ Общи и носещъ уставопроекта. А тогава и Комитета е билъ окончателно оформенъ. На слѣдующата година, когато апостолътъ, види се, пакъ е миналъ съ утвърденъ уставъ — надеждни данни липсватъ — всички лица, съставляющи комитета, били подведени подъ формална клѣтва — което, както знаемъ, бѣше и прѣдписаниятъ въ устава общъ редъ за цѣла България. Комитета сега ималъ слѣдующия съставъ: Найденъ Ст. Дриновъ, Искрю Мачевъ, Ив. Ст. Джуджовъ, Ф. Ст. Щърбановъ, Ив. П. Дудековъ, Манчо Ст. Х. Манйовъ, Манчо Ив. Манйовъ, Петко Тод. Бояджиевъ, Тодоръ Цв. Бояджийски, Андрей Ив. Манйовъ, Иванъ Поповъ (шивачъ), Григоръ Георгиевъ, Кръстю Ив. Гешановъ, Георги Н. Манйовъ и Д. Шишковъ.[2]) Между изброенитѣ лица влизатъ и ония, натоварени съ тайната поща, както напр. Г. Н. Манйовъ, живъ още. Черновѣждъ трѣба да не е точенъ, като казва, че комитета се съставилъ едва въ 1871. Или той може и да има право, но тогава трѣба да приемемъ,

1) Ср. т. I, „Причини".
2) Черновѣждъ „Панагюрското възстание", стр. 9, заб. 4.

че комитета окончателно е билъ уреденъ по устава (подведенъ подъ клетва), както всѣкждѣ въ България, едвамъ въ 1872.

Слѣдъ разкриването на Арабаконашката случка, когато по цѣла България ставаха арести и всички будни елементи се бѣха изпоискрили и разбѣгали въ странство, патриотитѣ въ Панагюрище се потайватъ, безъ обаче да изгубятъ интересъ къмъ общото дѣло, и безъ да отслабнатъ въ вѣрата си. А общото прѣдателство послѣ, за щастие, не засегва и тѣхъ. Но все пакъ лесно е да си прѣдставимъ, че слѣдъ смъртьта на Левски, като липса желѣзната ржка, която държеше юздитѣ на всички, и която вѣщо направляваше революционния корабъ напрѣдъ, комитетското дѣло въ Панагюрище, макаръ и да не огасва съвсѣмъ, стояло е неопрѣдѣлено, замрѫзнало и заковало се неподвижно все на едно и сжщо мѣсто. По-късно — въ 1875 — комитетскитѣ хора се държатъ въ течение на приготовленията въ Стара-Загора чрѣзъ свои приятели и близки въ Пловдивъ. Тогава — а туй вече знаемъ отъ порано — свързката не бѣше още тъй тѣсна между Тракийския революционенъ центъръ въ Сливенъ и този малко отстраненъ край, и слѣдъ разгрома въ Стара-Загора, когато послѣдваха арестувания по цѣла Тракия, патриотитѣ бѣха тукъ прѣживѣли нови трѣвоги, но — за щастие пакъ — безъ да пострадатъ ни на косъмъ отъ прѣслѣдванията. Всѣкой пжтникъ, идещъ отъ по-далечъ и отъ Пловдивъ, който случайно намине въ Панагюрище, бивалъ е тайно и съ напрѣгнато внимание разпитванъ за хода на работитѣ. Тъй е успѣлъ духътъ въ Панагюрище да се държи буденъ и въ постоянно напряжение за дѣлото.

Петко Кундураджията отъ Копривщица честилъ да носи прѣзъ планината обуща на своитѣ приятели, тиканъ не толкова отъ апетитъ за печалба, но отъ любопитство и отъ надежда, дано въ Панагюрище, чрѣзъ неуморно буднитѣ съмишленици, да се добере до утѣшителни новини за дѣлото.

Панагюрище по онова врѣме все още лежеше на търговския пжть отъ Цариградъ и Пловдивъ за София и Западна България (прѣзъ Златица), а сжщо на пжть за Босна

и Европа, прѣзъ Т.-Пазарджикъ и Родопитѣ.[1]) А за това ни свидѣтелствуватъ редъ страннноприемници и хотели, що работѣха тогасъ въ Панагюрище — вече затворени, разбира се, въ днешно врѣме.

Петко Кундураджията е билъ понѣкога придружаванъ отъ Брайко Еневъ — сѫщо единъ, както знаемъ, отъ комитетскитѣ хора въ Копривщица. Когато се срѣщали съ панагюрскитѣ патриоти, разговорътъ се е въртѣлъ най-често около мистериозната тема, че „има нѣщо". А туй се шушне потайно, почти безсъзнателно и всѣкѫдѣ, и това още отъ есеньта, когато зрѣеше Старо-Загорското възстание, и по-сетнѣ прѣзъ цѣлата зима, кога очакватъ новото дѣло.

Но изобщо още отъ памятнитѣ хайдушки врѣмена редътъ на работитѣ по тия прибалкански мѣста си остава единъ и сѫщъ: зимата е сезонъ на мечтитѣ за юнашки авантюри, а пролѣтьта съ „шума зелена" е осѫществението на всички тия съница. Сега пъкъ, прѣзъ тая зима, гласътъ на ожиданието е по-грьмовитъ и по-опрѣдѣленъ отъ всѣкой другъ пѫть. Всѣкой шепне: „ще има нѣщо". Всѣкой, по импулса, даденъ отъ врѣмената на Левски, купувалъ орѫжие и трупалъ барутъ; това е правилъ още прѣди, но прави го сега още по-трѣскаво.

Имало нѣкои златишки турци, които — като по Троянско и другадѣ — разнасяли барутъ контрабанда. Този барутъ се фабрикувалъ въ Златишкия балканъ и продавали го тайно по на цѣли торби[2].)

Найденъ Дриновъ се срѣщалъ още по-напрѣдъ и съ Каблешкова, въ Т.-Пазарджикъ. Великиятъ революционеръ, като началникъ на станцията въ Бѣлйово, слизаше често въ ближния градъ за да се види съ приятели, каквито е ималъ тамъ немалко. Каблешковъ говорилъ Дринову споредъ личнитѣ спомени на послѣдния — за една тайна чета, която се готвила да подпали Цариградъ. Защото младиятъ копривщенски патриотъ зналъ за обширностьта на крос-

---

[1]) Иречекъ, „Княжество България" II, 122 и 340; ср. сѫщо М. Влайковъ „Бѣлѣжки и пр."

[2]) „Записки" З. Стояновъ, т. I 461.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

гюрище на вратата на Найденъ Драновъ — въ Драгулинъ махла. Бенковски ездилъ своя дорестъ конь отъ Враца.[1]

Още на заранъта, 2 Февруарий Срѣтение Господне, били свикани у Дранова: Т. Влайковъ, Бобековъ и Искрю Мачевъ, — като най-вѣрни лица. Това било съвѣщание, кому и доколко бива да се довѣрятъ. Първиятъ отъ повиканитѣ, търговецъ на вълна, е билъ приятель на революционнитѣ идеи, съ които се сродилъ отъ чести пжтувания въ свободна Сърбия. Мачевъ и Бобековъ бѣха учители. Бобековъ се отнесълъ критически къмъ апостола и принудилъ го да си покаже пълномощното. Обаче самъ добъръ патриотъ, Бобековъ се вдъхновилъ разпалено и обѣщалъ всѣко съдѣйствие и вѣрно служене на дѣлото.

Интересното е, че Бенковски не бърза въ Панагюрище и не принуждава. Види се, че още отъ първия моментъ прозорливиятъ апостолъ е билъ проникнатъ отъ важностьта на тоя пунктъ, който послѣ трѣбаше да стане столица на цѣлата агитация и на цѣлото дѣло: въ лицето на панагюрци той е респектиралъ още отъ сега бждащитѣ свои столичани. А не даромъ и по-голѣми села, като Старо-Ново-Село и всички други по цѣлата Пловдивска околность, сж насочвали агитатора къмъ Копривщица и Панагюрище, казвайки, че на тия голѣми и чисто български интелигентни гнѣзда се пада да поведатъ, за другитѣ по-нататъкъ лесно. Но разбира се, апостолътъ прѣдвиждалъ вѣрно, че въ родната си Копривщица той, Бенковски, особно поради изключителната своя натура, — буйна, неудържима и заповѣдническа — не можеше да играе оная роля, която му прилича̀ше, и която по-послѣ наистина му се и удаде. Въ родния му градъ щеха да го спъватъ комшийски, роднински а може би още и иерархически чувства, за кой е по-

[1]) Тома Георгиевъ казва, че прѣзъ Февруарий стигнали въ Панагюрище апостолитѣ Георги Бенковски, Петъръ Ванковъ и Георги Икономовъ (в. „Бѣлѣжки за Срѣдногорското възстание“, Соф. 1901, стр. 5), което ние вече знаемъ, че не може да бжде вѣрно. Икономовъ дойде въ Панагюрище много по-късно, извиканъ отъ самия Бенковски, за което свидѣтелствува и З. Стояновъ. Ванковъ (Воловъ) дойде по-късно въ Панагюрище, а комитета е основанъ тамъ само отъ Бенковски. Черновѣждъ („Кратко описание на Панагюрското възстание“, 12) сжщо е нагазилъ въ неточность, като твърди, какво „подиръ нѣкои прѣпирни между Бенковски и Ванковъ, съставилъ се комитетъ въ Панагюрище“.

[illegible] по-благоро-
[illegible] ...вътската рутина на ко-
[illegible] Причекъ — щѣше да
[illegible] на буйния аги-
[illegible] повѣлителенъ.
[illegible] цинове на револю-
[illegible] знаемъ, съ демагогско
[illegible] щѣше да го спъва
[illegible] бѣше достатъчно
[illegible] колкото трѣба, за
[illegible] За чего е
[illegible] трѣбаше или да
[illegible] рака на Чез-
[illegible]

[illegible] повтгатъ
[illegible] ...приловъ.
[illegible]

Павелъ Бобековъ.

на народа, самъ да се опълчи противъ турцитѣ, и мѣстнитѣ питали, дали и Сърбия и Русия сж изказали, по нѣкакъвъ начинъ, готовность да отворятъ и тѣ война на Турция, слѣдъ като населението въ България възстане. Подобни въпроси ще сж възниквали, разбира се, почти всѣкждѣ, и всѣкждѣ отговаряха тѣ на явнитѣ нужди и на дѣйствителностьта.

Апостольтъ изобщо намѣрилъ и тука съчувствие. Пъкъ и всѣкой отъ неговитѣ слушатели билъ отъ по-рано още посветенъ въ революционнитѣ идеи, които вълнуваха цѣлия народъ. Рѣшили, слѣдующата вечерь всѣкой да привика по нѣкого отъ познатитѣ си вѣрни хора, по прѣимущество честни лица и съ състояние.

Отонъ завелъ Бенковски у тѣхъ си, да нощуватъ заедно. Часовникарьтъ живѣлъ въ новата махла, заедно съ учителя Петъръ Странджевъ, сопотненецъ.

Събранието се състояло на другата вечерь въ Варушкото училище. Присжтствували: К. Величковъ, Я. Матакиевъ, Г. Пеневъ, Ив. Войводовъ, Н. Стоименовъ, Отонъ Ивановъ, Ив. Ръжанковъ, Тод. Христовичъ, Кунчо Куртевъ, Ив. Куртевъ, Кузма Н. Томовъ, П. Пеневъ и П. Странджевъ. Всички се клѣли.

Слѣдъ заминаването на апостола, отъ заклѣтитѣ повѣреници се образувала комисия, която провъзгласила за прѣдседатель Я. Матакиевъ, секретарь Г. Пеневъ, касиеръ П. Пеневъ, началникъ на тайната полиция Отонъ Ивановъ и завеждующъ въоржжението Н. Стоименовъ. Не ще съмнѣние, че и тукъ, както всѣкждѣ, изреденитѣ титули сж повечето нова хрыщавка. Ние ги прѣдаваме, за да възпроизведемъ донѣкждѣ мѣстната редакция [1].

[1]) Относително самия съставъ на това учредително събрание, сжществува голѣмо разногласие между живитѣ още поборници отъ Татаръ-Пазарджикъ, което лесно може да се разбере. Ала ние нѣма да се спираме специално върху това, нѣма да разясняваме, отдѣ произлиза разногласието, защото всѣкждѣ се повтаря едно и сжщо. Хората сж заинтересувани да запазятъ името си или името на нѣкой приятель, но прибави ли се или отнеме, сама историята нито печели, нито губи нѣщо. Остава историкътъ насрѣдъ, който, за да не бжде обвиненъ въ едно или друго, длъженъ е да се пояснява. Прѣди всичко, цѣлото здание се гради, разбира се, на паметь, но паметьта е твърдѣ ненадеждна опора за работи, станали прѣди тридесеть го-

Избраната еднажъ комисия по-късно се видоизмѣнила, което потвърждаватъ всички живи. Около Великдень, Найденъ Дриновъ отъ Панагюрище се явилъ като делегатъ на Бенковски, и тогава се установила окончателно една нова комисия, която, по подобие на онази, която ще видимъ въ Панагюрище, се състояла отъ 12 члена, както слѣдва: Г. Пеневъ, К. Величковъ, Я. Матакиевъ, Кузма П. Томовъ, Ст. Стояновъ, Ив. Ръжанковъ, Н. Стоименовъ, П. Странджевъ, Петко Тодоровъ, Мито Янкуловъ, Ив. Стойковъ и Кою Петковъ [1]). Бенковски и Г. Маневъ тръгнали пакъ назадъ. Това е било на другия день, слѣдъ засѣданието, привечерь, 6 Февруарий, петъкъ. По пжть, тѣ се отбили въ Джумая, при Попъ Марко. Отпочинали си малко въ Попинци, пакъ на сжщото мѣсто, у Иванъ Карабойчевъ, дѣто спираха на отиване, и призори, въ сжбота, 7 Февруарий, влѣзли въ Панагюрище.

дини. Ето отдѣ произлизатъ и неточноститѣ. Въ случая, въпросътъ е дори главоломенъ Отонъ Ивановъ, въ своитѣ записки, изважда всички присжтствували до 17 души, като именува, освѣнъ даденитѣ по-горѣ лица, още и слѣднитѣ: Миху Стефановъ, Ст. Акрабовъ, Стоянъ Стояновъ и Ив Стайковъ. А Матакиевъ, при въпросъ, едва можеше да си спомни отъ всички само 10—11 души. Н. Стоименовъ изброява само 15, като между тѣхъ туря и нови лица: Ст. Недѣлчевъ и Г. Минковъ. Обаче, съ едно отдѣлно писмо, получено чрѣзъ пощата, допълня пакъ списъка до 17 души, като прибавя Ст. Акрабовъ и Ст. Стояновъ, споменати и отъ Отонъ Иванова. Така че отъ списъка на послѣдния оставатъ вънъ: Миху Стефановъ и Ив. Стайковъ, срѣщу прибаненитѣ Г. Минковъ и Ст. Недѣлчевъ, които поради туй, оставатъ и спорни. Азъ означихъ имената само на ония 13 души, които не подлежатъ на споръ. На другия день отъ заминаването на апостола събрали се били пакъ сжщитѣ, като отсжтствувалъ, както твърди Стоименовъ, само Кунчо Куртевъ. Присжтствующитѣ съставили комисия.

1) Ненадеждността сѐ пакъ на тѣзи изброявания бие винаги лесно на очи, като се земе прѣдвидъ още и туй, че избирането на комисии рѣдко е означавано съ писмо за да се помни. Сетнѣ, работата е била обща за всички съзаклѣтници, отговорноститѣ тежки, опасноститѣ голѣми, та често лице, зачислено въ комисията, само, отъ страхъ или нехайство, оттегляло се и заличавали и замѣствали го неусѣтно съ другъ по-рѣшителенъ и дѣятеленъ работникъ. И подлѣ, кой е мислилъ тогава за тѣзи дребни работи, че ще бжде или не въ комисията, кой е мислилъ за славата, кога на всѣкиго се е мяркала прѣдъ очитѣ грозната бѣсилка? Но въпросътъ сега стои иначе. Всѣкой желае да овѣковечи името си. Отъ тука лесно се обясняватъ амбициитѣ и споровет не само въ Пазарджикъ и Панагюрище, но и всѣкждѣ.

VIII.

Въ Панагюрище. Клѣтва. Приготвителенъ комитетъ. Въпросътъ за точния съставъ. Титли и длъжности. Сравнение съ състава на частнитѣ комитети отъ врѣмето на Левски. Павелъ Бобековъ като ржководитель. Найденъ Дриновъ. Симеонъ Х. Кириловъ.

Въ недѣля по пладне, на 7 Февруарий, довѣренитѣ хора отъ Панагюрище, имената на които още отъ по-напрѣдъ дадохме, имали събрание въ главното училище (сега отъ ново съградено, подъ име „Маринъ Дриновъ"), дѣто, безъ присжтствие на Бенковски, окончателно рѣшили да прѣгърнатъ идеята за възстание, и да се отдадатъ безъ забава на работа.

Вечерьта събрали се пакъ всички въ табахната на Симеонъ Х. Кириловъ, и тука били подведени подъ клѣтва. Клѣли се: Найденъ Стояновъ Дриновъ, Тодоръ Влайковъ Търкалановъ, Павелъ Станйовъ Бобековъ, Искрю Цвѣтковъ Мачевъ, Захария Сжбевъ Койчевъ, Маринъ Дѣлчовъ Юруковъ (Шишковъ), Иванъ Стояновъ Джуджовъ, Недко Попъ Стефановъ, Пѣю Ст. Дриновъ, Петъръ Стефановъ Щърбановъ, Симеонъ Х. Кириловъ, Петко Ралювъ Мачевъ и др.

Свещеницитѣ Лука и Цвѣтко били викани да извършатъ заклинанието, ала не се явили. Но, всѣкой случай, тѣ пратили черковния кръсть, надъ който се извършилъ и обрядътъ.

Сжщата вечерь отъ заклѣтитѣ лица се образувалъ приготвителенъ комитетъ, както слѣдва: Найденъ Дриновъ, Петко Мачевъ, Симеонъ Х. Кириловъ, Искрю Мачевъ, Ив. Джуджевъ, Захария Койчевъ, Т. Влайковъ, Павелъ Бобековъ и Петъръ Щърбановъ.

Точниятъ списъкъ на членоветѣ на панагюрския приготвителенъ комитетъ е единъ твърдѣ чепатъ въпросъ и ние ще спремъ пакъ малко върху противорѣчията въ него. Зах. Стояновъ, като изброява членоветѣ на този комитетъ[1]), не споменува името на Павелъ Бобековъ, и, вмѣсто него, прибавилъ е Г. Нейчевъ, види се, защото послѣдниятъ по-късно бѣше панагюрски делегатъ въ Оборище. Това е грѣшка.

1) Т. I, стр. 156.

Захарий Стояновъ не споменува още П. Щърбановъ и Ив. Джуджевъ, което е сѫщо грѣшка. Ст. Костурковъ, въ своята брошурка „Заклинанието на с. Мечка", нарича Недко П. Стефановъ „членъ на Т. Р. комитетъ въ Панагюрище".[1]) Н. П. Стефановъ е живъ и самъ претендира, че е билъ членъ въ приготвителния комитетъ. Своето твърдение Н. П. Стефановъ базира върху обстоятелството, че е отъ първитѣ, които се клѣли въ табахната, и отъ които наистина се образува комитета. Това твърдение на въпросния не подлежи на съмнѣние: той се клѣ още прьвъ съ всички други. Обаче безспорно е сѫщо, че въ табахната, заедно съ всички споменати, се бѣше клѣлъ напр. и Пѣю Дриновъ, но той не е причисленъ къмъ комитета. Самъ Пѣю Дриновъ е живъ и не изявява претенции. Злото съ Н П. Стефановъ става още по-голѣмо и поради това, че той притежава свидѣтелство, подписано отъ живитѣ членове на комитета: Тодоръ Влайковъ (послѣ починалъ), Сим. Х. Кириловъ и Найденъ Дриновъ, които твърдятъ, че е билъ членъ отъ комитета. Запитвахъ обаче лично и насамѣ, тѣ отказватъ, Недко П. Стефановъ да е билъ членъ. Отъ комшийски чувства подписали свидѣтелството, което той имъ поискалъ. И наистина, казали си: какво има — дано му послужи за пенсия, та другото лесно[2]).

Този „приготвителенъ комитетъ" е трѣбало да съотвѣтствува на нѣкогашнитѣ частни революционни комитети, ала, както и по другитѣ окрѫзи видѣхме, понятията се еманципирали отъ авторитета на старитѣ наредби, та и тукъ комитета, както всѣкждѣ, не отговаря по съставъ и по устройство на всичко онова, опрѣдѣлено въ глава III, чл. 1 на „Устава на Бълг. Революционенъ Централенъ Комитетъ" отъ 1872 година. Съгласно тоя членъ, комитетитѣ, както знаемъ, се състоятъ отъ прѣдседатель, подпрѣдседатель,

1) Стр. 6.

2) Искрю Мачевъ категорически и въ лицето му отказа членството. Филипъ Щърбановъ, послѣдниятъ отъ живитѣ остатъци на комитета — почина твърдѣ неотдавна въ София — бѣше наклоненъ да признае членството на Н. П. Стефановъ, само поради отличната дѣятелность, която Н. П. Стефановъ, като върленъ ратникъ за свободата, е развивалъ въ началото на приготовленията. Обаче, лесно е да се разбере, че доброто разположение или другото желание на когото и да било не притурятъ нищо къмъ факта

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Павелъ Бобековъ.

други присжтствующи го притиснало да нѣмѣе и той се примирилъ да остане членъ въ съставения комитетъ. Впослѣдствие, неговитѣ другари приобщили къмъ дѣлото мнозина свои познати, но Стоянъ Станчевъ си осталалъ нерѣшителенъ. Той не смѣлъ никому да обади, никого да покани за работа. Но и не бъркалъ. А по тоя начинъ въ скоро врѣме селото цѣло пламна, както ще да видимъ.

Слѣдъ необходимитѣ упжтвания, какъ да разпространятъ добрата идея между съселянитѣ и какъ да се приготвятъ за възстание, съзаклетницитѣ били разпустнати, а Бенковски останалъ самъ и скритъ въ една стаичка на Коклювата кжща.

Слѣдъ обѣдъ, Панчо Георгйовъ билъ пратенъ въ Поибрене да извѣсти и подготви пристигането на апостола. Растоянието отъ Мечка до туй голѣмо село е часъ. Тамъ се събрали Дѣлчо Уливеръ, Андонъ Недѣлевъ, З. Янковъ, Владъ Неновъ Пашовъ и Св. Недѣлйо Ивановъ и отредили да изпратятъ Рашко Неновъ бояджия. Послѣдния, съ Панчо Геойовъ, дошли въ Мечка, повели апостола, и пакъ сжщитѣ двама и той стигнали около полунощь въ Поибрене, въ кжщата на Дѣлчо Уливеръ.

По прѣдложението на Бенковски, свикани били всички вѣрни и надеждни хора. Събрали се всичко: Попъ Недѣлю Ивановъ, Владъ Неновъ Пашовъ, Нено Николовъ даскала, Антонъ Недѣлйовъ Зянковъ, Рашко Неновъ Бояджия, Дѣлчо Уливеръ, Никола Николовъ и Никола Цвѣтковъ. Слѣдъ проповѣдната рѣчь на апостола, събранитѣ, безъ разискване, положили клетва[1]).

---

1) Попъ Недѣлю отбѣлѣзалъ въ запискитѣ си, на память, клетвата: „Заклинамъ се въ честния кръсть, че ще бжда истиненъ работникъ за освобождение на поробената ни татковина, кълна се че съмъ готовъ да жертвувамъ всичко мило и драго, и че не ща да пожала ни животъ, ни имотъ, кълна се, че ще бжда вѣренъ изпълнитель на законитѣ за освобождението и нѣма да открия никаква тайна, кълна се, че ще бжда готовъ да приема застрѣлване, ако не се съобразя съ законитѣ за освобождението". — „Пристжпи се, казва той, къмъ заклинанието така: столъ и на него кръстъ, евангелие и револверъ, Бенковски въ форма: вехти панталони, палто и фесъ на главата, стоя правъ въ едната ржка револверъ, въ другата сабля, ний изправени и съ подигната ржка, почнаха се думитѣ отъ свещенника подъ диктовката на Бенковски" . . . Патриотитѣ отъ Поибрене се фотографираха и и въ по-ново врѣме всички наедно, както се кълнатъ и вмѣсто Бенковски прѣоблеченъ единъ тѣхенъ съселянинъ, въ описаната горѣ носия. Мисъльта за тазъ фотография била дадена отъ г. Заимовъ.

своето родно гнѣздо. Той получаваше комитетската кореспонденция и държеше ханъ. Всички революционни куриери, идещи отвънъ съ писмо или устна поржка, било до апостола право, или до приготвителния комитетъ, принудени сж били да се озоватъ при Найденъ Дриновъ, който е землъ писмото, прѣдавалъ го е на Бенковски въ тайното му скривалище, а ако е било до комитета, отварялъ го и челъ самичъкъ.

Найденъ Стояновъ Дриновъ е роденъ прѣзъ първата половина на м. Априлъ, 1846 г. въ Панагюрище. Той е по-малкиятъ братъ на историка. Найденъ добилъ своето, макаръ осиждно образование при учителитѣ Маринъ Дриновъ, Нешо Бончевъ (критикътъ) и Захария Самоковецъ. Слѣдъ като свършилъ училището (основно) въ родното си мѣсто, Найденъ завързалъ дружба съ учителитѣ и се пристрастилъ къмъ четене, съ което е тъй сродна и страстьта къмъ обществена дѣйность. Той бѣше членъ въ читалищното настоятелство, взималъ е участие, като актйоръ, въ прѣдставленията, и жадно челъ книгитѣ, що се намираха въ библиотеката на читалището. Като абаджия по занаятъ и трудолюбивъ, той спечелилъ малка „сермия“ и още на 20 годишната си възрасть започва самостоятелна търговия съ вълна и шаяци, съ която се занимавалъ до възстанието, и която го направила доволно състоятеленъ човѣкъ. Когато прѣзъ 1871 година въ Панагюрище идва за прьвъ пжть Левски, Дриновъ се явилъ сърдеченъ351 неговъ послѣдователь, като става и единъ отъ стжлповетѣ на съставения отъ апостола комитетъ. Найденъ Дриновъ е единъ отъ найстаритѣ и видни революционни дѣйци въ Панагюрище. По-

Найденъ Дриновъ.

Въ Пазарджикъ стигнали едвамъ вечерьта, на 17 Февруарий. Ив. Ръжанковъ ги посрѣщналъ на Чиксаланъ — крайната махала на града откъмъ Панагюрското шосе. Волова оставили въ хана на Кожухаровъ, а Бенковски билъ заведенъ въ Ръжанковия ханъ. Ръжанковъ, отъ своя страна, завежда Бенковски въ кжщата на Странджева, кждѣто живѣеше и Отонъ Ивановъ. Още нея вечерь тукъ става заседание на съзаклетницитѣ.

Чудно е, че на това заседание не е билъ виканъ Воловъ. Никой отъ живитѣ не помни неговото присжтствие. Навѣрно, самъ Воловъ е избѣгвалъ да се яви. Прѣди всичко, неговото идване тукъ не е било необходимо. Но тъй като сега Татаръ-Пазарджикъ лежеше на пжть за апостола, прѣдпазливостьта изисквала поне да не се излага на опасность съ нови запознавания, още повече, дѣто опасностьта въ подобни случаи бѣше взаимна—толкова за него, колкото и за познати.

Къмъ врѣмето на това полутаинствено прѣбивание на Волова въ Пазарджикъ, приплита се единъ интерєсенъ разказъ. Отонъ Ивановъ бѣлѣжи въ запискитѣ си, че на другатя зарань, откакъ Бенковски пристига, послѣдни билъ му казалъ, че очаква единъ другарь, който ще слѣзе въ Пазарджикъ. Трѣбало да се обикаля по крайнинитѣ на града и ханищата, за да го доведатъ при него. Бенковски му далъ и нароченъ знакъ за това. Знакътъ трѣба да е билъ листенце хартия. Ала Отонъ Ивановъ не помни, какво е било писано на хартията. Той търсилъ дълго, безъ да намѣри непознатия. Едва на слѣдующи день открили го въ ханътъ на Кожухара, и то по указание на Ръжанкова, и непознатиятъ билъ доведенъ при Бенковски. Това било Воловъ. Тука Отонъ твърди още, че Воловъ му разказвалъ по пжтя и цѣльта на своята одисея. Апостолътъ билъ носилъ адресъ отъ Пловдивъ за Михалаки Величковъ, който му билъ прѣпоржчанъ отъ пловдивски приятели. Воловъ ужъ теглилъ право у прѣпоржчания, но билъ отблъснатъ. Величковъ му казалъ, че тия работи „не били лъжица за негови уста", т. е. че не могълъ да се рѣши да става бунтовникъ, и Воловъ е трѣбало да се оттегли обезкураженъ и да се крие. Отонъ дори твърди, че Воловъ прѣспалъ вънъ отъ града,

въ Копривщица и Т.-Пазарджикъ. По желанието пакъ на своя баща, Симеонъ трѣбвало най-послѣ да остави книгата и започналъ да изучава кожухарство, съ което и търгуваше отпослѣ въ Т.-Пазарджикъ. Слѣдъ смъртьта на баща си той поема самостоятелна работа и въ Панагюрище. Понеже бащата е билъ търговецъ, то и синътъ не остава по-доленъ. Той пропжтувалъ Цариградъ, Варна, Ески-Джумая, Анхиало, Карнобатъ, Ямболъ, Сливенъ и пр., за търговски прѣдприятия, слѣдъ което се установилъ кждѣ 1850 год. за винаги въ Панагюрище — търговецъ на манифактурни стоки и шаеци. Прѣдприемчивъ и дѣятеленъ, той започва изработването на сахтияна, който изпращалъ въ нѣмско, а въ Цариградъ търгувалъ съ овни. Обаче както растящето благосъстояние тъй и горчивитѣ опити на пжтуването хранятъ у него оная будна омраза, която характеризира вѣрно всички по-извѣстни изданки на оная безпокойна епоха. Табахната, кждѣто даватъ клѣтва първитѣ ратници на дѣлото — оная, която вѣрно е прѣдназначена за пламъци — принадлежеше на добросърдечния ентусиастъ патриотъ Симеонъ Х. Кириловъ. Той и сега е още живъ — въ дълбока старость.

IX.

Въ околнитѣ села. Баня. Въ Мечка. Пѣсньта на Коклю. До Поибрене. Комитета въ Петричъ.

Слѣдъ като Бенковски се запозна съ Стрѣлча и Попинци, оставаше сега — отъ ближнитѣ села, тѣсно свързани съ Панагюрище — да нагази още и онѣзи въ хълмистия лабиринтъ на Срѣдна-Гора, между Братйя и Бѣлювския балканъ.

Още на другия день отъ основането на комитета въ Панагюрище, апостолътъ прѣскочилъ въ Баня, ближно село — на по-малко отъ часъ. Името си това гнѣздо носи отъ топлитѣ минерални извори, които притежава.

Въ с. Баня Бенковски слиза въ кжщата на Стоянъ Каралѣевъ, починалъ нѣколко години послѣ възстанието отъ туберкулоза, добита отъ изтощение и мжки[1]). Каралѣева

1) Ст. Костурковъ, „Заклинанието и пр.“, стр. 7.

панагюрци, разбира се, прѣпоржчали на Бенковски. Водилъ го за тамъ Илю Стояновъ[1]).

Призовали попъ Груя Тренчовъ, сжщо прѣпоржчанъ на Бенковски отъ Панагюрище. Повикали още даскалъ Тодоръ, попъ Стоянъ и Атанасъ Калаяновъ. До дълбока нощь минали въ политически разговори и положили клѣтва.

Недко П. Стефановъ отъ Панагюрище извикалъ, на 8 февруарий вечерьта, отъ с. Мечка своя познатъ, Димитъръ Павловъ Коклевъ. На другия день, 9 февруарий, Коклевъ се срѣщналъ съ Недко П. Стефановъ въ Нанковия ханъ, който е на западния край на Панагюрище — тъкмо на меченския пжть. Недко повѣрилъ на Коклева тайната за апостола. Коклевъ трѣбвало да земе Бенковски отъ Баня и да го заведе въ тѣхното село.

Коклевъ тръгналъ за Баня. Вечеряли въ Каралѣеви и сжщата нощь, 9 февруарий, Бенковски заповѣдалъ да хванатъ пжтя за Мечка. Придружавали го още Попъ Груйо — който ималъ, освѣнъ Баня, още и Мечка за своя енория — и Атанасъ Калаяновъ — всички на коне. Нощьта била тъмна. По пжтя пѣли пѣсни. Ето по-отблизо картината на това интересно нощно пжтуване. Попъ Груйо бѣлѣжи:

„Коклю нощна тишина съ пѣсень нарушаваше,
Високъ гласъ му се въ долини разнасяше" . . .

А Коклю пѣлъ една хубава народна пѣсень, която заслужава да се отбѣлѣжи. Нея повтаря той и днесъ още по праздници, на Оборище и при всѣкой случай, когато го поканятъ. Яснопѣвецъ е тоя Коклю и страстенъ постаръ. Той пѣлъ:

„Стоянъ прѣзъ гора минува,
Съ гора се холамъ прощава:
Горо ле горо зелена,
И ти водица студена,
И ти висока планина,
Що съмъ по тебе походилъ
Левентъ [illegible]

1) Тръгналъ отъ Панагюрище
„Отъ тамъ [illegible] Илю Стояновъ [illegible]
И въ село Баня стигна"
(Записка въ стихове отъ Попъ Груйо)

Млади овчари поплашилъ,
Вакли ягънца попекълъ,
Люти кучета подразнилъ,
Студени кладенци помжтилъ!
Та стѣгамъ горо отхождамъ,
Че ми е книга стигнала,
Че ме е мама годила,
В' Едрене града голѣма,
За тънка вита юргана" (вжже) . . . [1]).

Бенковски се провикналъ:

„Покрай море войска вода,
Войска вода кралство паза" . . .

А Попъ Груйо ярилъ коня си отъ възторгъ.

Въ Мечка Попъ Груйо потеглилъ право въ училището, кждѣто квартирувалъ обикновено, кога дойде за служба, а сега побързалъ да направи сжщото, за да не буди съмнѣние у селянитѣ. Другитѣ пжтници слѣзли у Коклюви. На заранъта, 10 февруарий, слѣдъ черковенъ отпускъ, защото е празникъ св. Харалампия, явили се, повикани отъ Попъ Груя: Панчо Георгйовъ, заможенъ селянинъ, и Радо Генчовъ Гемиджийски, учитель въ селото, а родомъ панагюрецъ. Послѣдния си живѣе и сега въ родния градъ, пенсиониранъ за 29 годишна учителска служба.

Посъвѣтвали се помежду си и повикали още Петъръ Гергйовъ Гребачовъ и Стоянъ Станчовъ Марински.

Бенковски, насърдченъ отъ досегашнитѣ си успѣхи, тукъ вече дѣйствува рѣшително. Той казалъ на събранитѣ, кратко и ясно, че е дошълъ да ги калеса на кървава свадба за свободенъ животъ, и клѣтвата била положена на часа. Попъ Груйо, съ патрахилъ и кръстъ, които понелъ още кога тръгнали отъ черкова, става кръстникъ. Тъй че, комитета билъ веднага основанъ.

Споредъ разказа на всички доживѣли, отъ всички присжтствующи само Стоянъ Станчовъ показалъ нерѣшителность и колебание. Той ималъ случай да пжтува и вънъ отъ селото, и знаялъ кървавитѣ послѣдствия отъ Старозагорското възстание. Но все пакъ въодушевлението на всички

---

[1]) Тая пѣсень записалъ г. Ст. Костурковъ въ „Заклинането на с. Мечка", но азъ я давамъ тъй, както самъ Коклю ми я изпѣ.

се, освѣнъ тия още: Димитъръ Вачковъ, Тончо Поповъ, Никола Батаклиевъ, Янушъ (Янтилъ) Спасовъ и Стоянъ Игнатовъ.

Вечерьта, сжщиятъ день — 21 февруарий — Бенковски потеглилъ за Пещера. Но и въ сжщото врѣме, отъ Радилово билъ пратенъ Дѣдо Тодоръ Банчовъ (Тодоръ Хайдутинътъ) да извѣсти и на Петлешковъ въ Брацигово, че Бенковски е на пжть да пристигне въ града имъ.

По отбиването на Бенковски въ Пещера произлѣзла бърканица, която не е неумѣстно да изложимъ.

Въ Пещера, както всѣкждѣ другадѣ, духоветѣ не спѣха. Имало довѣренъ кружокъ отъ хора, които милѣяли за народни дѣла. Къмъ тоя кружокъ броятъ: Г. Кюсеивановъ, Хр. Цикаловъ, Ст. Поповъ, Г. Гаджовъ, Д. Търневъ, Благой Х. Андреевъ, А Пасаровъ, Г. Х. Костадиновъ, Петко Рѣковъ, Фирко Василиевъ и Симеонъ Г. Налбантовъ.

Г. Ангелиевъ, пратенъ отъ Бенковски изъ Радилово, дошълъ въ Пещера на връхъ Тодоровдень и поискалъ трима души. Колкото и да е странно това число, но тъй разказватъ мѣстнитѣ хора. Може да не е поискалъ освѣнъ единъ, ала никой пещерецъ не се е рѣшавалъ да тръгне самичъкъ, та станали троица. Тия трима трѣбало да идатъ въ Радилово и да доведатъ отъ тамъ апостола. И наистина, групата отредила такива трима посрѣщачи, и тѣ сж били именно: Ст. Поповъ, П. Д. Рѣковъ и Благой Х. Андреевъ. Ст. Поповъ твърди, че стигналъ по-рано въ Радилово, другитѣ били обѣщали да го настигнатъ, ала не дошли. Ст. Поповъ се обезпокоилъ, и слѣдъ като се видѣлъ съ Бенковски въ Радилово, повърналъ се да види, какво е станало. Бенковски, обаче, самъ загладилъ работата, като казалъ, че самъ ще дойде сжщата вечерь въ Пещера, безъ нѣкой да го придружава.

Но хората на кружока не изглежда, че особно сж били готови да посрѣщатъ опасни гости. Двамата закъснѣли посрѣщачи сж били просто избѣгали. За пещерската работа би могло изобщо да се каже, че деньтъ се познава още отъ зори. А това ще видимъ. По-късно и самъ Ст. Поповъ не бѣше отъ най-смѣлитѣ. Всичкиятъ кружокъ се събралъ и билъ разтрѣвоженъ вечерьта, щомъ Ст. Поповъ съоб-

щилъ, че Бенковски нея нощь пристига. Просто и чисто, разбѣгали се всички — страха ради юдейскаго.

Сѫщото врѣме, Бенковски още отъ Радилово извѣстилъ писменно въ Пазарджикъ, че нѣма успѣхъ, или че работата стои съмнителна въ Пещера, и поканилъ Пазарджишкия комитетъ да изпрати за тамъ двама отъ по-извѣстнитѣ свои хора. Туй обстоятелство, обаче, ще да е накарало Отонъ Ивановъ да твърди въ своитѣ записки, че Бенковски е билъ върнатъ отъ Пещера, и че втори пѫть ходилъ отъ Радилово въ тоя градъ, и то придруженъ отъ Матакевъ и Ръжанковъ. З. Стояновъ е повторилъ сѫщото, като не е ималъ възможность да провѣри и поправи тая своя грѣшка на самото мѣсто.

Бенковски стигналъ въ Пещера, посрѣщнатъ отъ Ст. Поповъ и Цикаловъ. Споредъ нѣкои разкази, Ст. Поповъ пакъ успѣлъ да прати Динчо (Костадинъ) Маминковъ до Радилово, за да придружи апостола. Едноврѣмено Симеонъ Налбантина билъ отреденъ да чака покрай града. [1]) Подобни богати услуги страдатъ често отъ прѣувеличение.

Пратили Динчо Маминковъ да отреди квартира, за да слѣзе Бенковски у тѣхъ, но послѣдния оставилъ тамъ коня си и прѣминалъ у Цикалови, кѫдѣто и прѣнощувалъ. Вечерьта дошли при него Г. Барака, П. Рѣковъ и Ив. Тризловъ. Други рѣшителни отъ кружока не се намѣрили — макаръ и да били търсени. Крияли се хората. Сѫщата вечерь пристигнали Матакевъ и Ръжанковъ.

Въ Радилово, прѣзъ деньтъ, билъ стигналъ В. Аврадалията отъ Брацигово, пратеникъ на Петлешкова, и заедно съ Бенковски дошълъ въ Пещера, за да го придружи и до Брацигово. Аврадалията прѣспалъ у Попова. Отъ Брацигово заедно съ Тодоръ Хайдутинътъ, билъ пратенъ сѫщо Ангелъ Цѣровеца, който сега пакъ придружилъ Бенковски на пѫть за Пещера.

Съ пристигането на Матакевъ и Ръжанковъ, Бенковски се успокоилъ за Пещера, като прѣдоставилъ всичко на тѣхъ. Още повече, дѣто при него вечерьта не се явявали повиканитѣ надеждни ужъ лица.

---

[1]) Петлешковъ и Иеремиевъ, „Историята на Брациговското възстание“,

Сутриньта апостолътъ побързва да хване пѫтя за Брацигово, като на околнитѣ, на които ималъ причини не особено да довѣрява, е казалъ, види се, че се връща за Радилово. Поради това послѣдното се и твърди отъ нѣкои отъ живитѣ съврѣменици. На тѣхния разказъ се дължи още и легендата на Отонъ Ивановъ, че Бенковски отново се върналъ за Радилово, което и споменахме. Той, обаче, се отбилъ у Маминкови, зелъ си коня, миналъ край Попови и повелъ отъ тамъ Аврадалията. Отъ Пещера билъ отреденъ да го придружи Иванъ Тризловъ. Бенковски освободилъ послѣдния още прѣди да стигнатъ края на града, и тръгналъ право за Брацигово, придруженъ отъ В. Аврадалията, Ангелъ Цѣровецътъ и Тодоръ Хайдутинътъ.

Сѫщиятъ денъ, когато Бенковски тръгва отъ Пещера, Матакевъ и Ръжанковъ свикали пещерци въ черковната стая на събрание. Присѫтствували: Хр. П. Цикаловъ, Ст. Поповъ, Ат. Пасаровъ, Д. Търповъ, Г. Барака, Хр. Попче, Г. Гаджовъ, П. Рѣковъ, Благоя Х. Андреевъ, Костаки Пуневъ, Симеонъ Георгевъ и Г. К. Ивановъ. Клѣтва не е имало, но съгласили се да работятъ и да разпространяватъ идеята. Бенковски не е разчиталъ на Пещера и не е могълъ да разчита, поради многото турци въ града. По-късно апостолътъ вече тукъ не стѫпи. Отбивалъ се понѣкоги Петлешковъ. Бенковски поиска само еднажъ, съ писмо, 30 лири отъ Пещера. Ала събраха му само 25 лири, които отнесе Ст. Поповъ, когато е отивалъ на общото събрание въ Оборище.

Отъ Пещера до Брацигово разстоянието не е повече отъ половина часъ. Като тръгналъ въ тъмни зори, Бенковски стига тамъ прѣди слънце. Той слѣзълъ въ дома на Н. Бояновъ.

Работитѣ въ Брацигово се бѣха сложили по слѣдующия начинъ. Дѣдо Тодоръ Хайдутинътъ, радиловскиятъ пратеникъ, слѣзълъ у своитѣ сродници Арнаудови. Още покрай градеца, той срѣщналъ Ангелъ Арнаудовъ, заедно съ Иванъ Хрисчевъ и Ангелъ Мижорковъ. Хората питали за новини, а хайдутинътъ, възбуденъ, уловилъ момента, за да ги подразни, като казалъ, че той ще отиде у Арнаудови, а който желае да научи нѣщо ново, нека запо-

отъ страхъ де не го прѣдадатъ — нѣщо, което не се потвърдява отъ другитѣ живи поборници. З. Стояновъ сжщо споменува, въ първия томъ на запискитѣ си, че тази интересна случка е била дѣйствителность. Разбира се, че талантливиятъ юмористъ украсилъ случката най-отлично, както му диктуваше неговия художественъ маниеръ на писане. Величковъ билъ замръзналъ на мѣсто, като видѣлъ бунтовника въ кжщата си. „Да те нѣма", извикалъ му той лаконично и апостольтъ изчезналъ, като куклитѣ въ панорама.

Легендата на З. Стояновъ е сродна съ разказа на Отонъ Ивановъ. Нѣщо повече: тя е произлѣзла отъ него. Запискитѣ на г. Отонъ Ивановъ, които цитираме, сж хектографирани отъ началото на осемдесетьтѣ години, когато З. Стояновъ е писалъ своитѣ „Записки". Послѣдния е искалъ свѣдения отъ Отонъ Ивановъ и се е ползувалъ отъ единъ екземпляръ на сжщитѣ грижливо хектографирани записки. И тъй като самъ не е ималъ врѣме да провѣри на мѣстото факта, приелъ го е на вѣра. Г. Отонъ Ивановъ е живъ, и самъ е вече ималъ случай да провѣри измислицата. Не може да има съмнѣние, че Воловъ му е говорилъ, какво, билъ ходилъ у М. Величковъ, билъ отблъснатъ и спалъ на полето. Въ тѣзи думи на Волова се криятъ само прости за единъ бунтовникъ обстоятелства. Вѣренъ на клѣтвата, която е далъ да мълчи, Воловъ не обажда, при кого е ходилъ, кждѣ спи, съ кого се сбира, и какво върши. Отонъ Ивановъ бѣше непознато още за Волова лице. Отонъ самъ го не е познавалъ, както личи отъ разказа му. Прочее, Воловъ му казалъ твърдѣ просто: прѣпоржченъ бѣхъ до М. Величковъ; той ме изпжди — съ други думи, чистъ е, и, най-послѣ, спахъ на полето — т. е, никого не познавамъ тука. Трѣба да забѣлѣжимъ, че М Величковъ е билъ заможенъ човѣкъ — чорбаджия. Да се адресуватъ писма до чорбаджии, до непричастни на комитета лица — или въ всѣкой случай до некомпрометирани прѣдъ правителството хора, и да се посочватъ сжщитѣ за прикриватели на комитетски хора — това е познатъ бунтовнически маниеръ още отъ врѣмето на Левски. Ала, както видимъ, Воловъ дори и това избегналъ. Хр. Благоевъ твърди, че Воловъ ходилъ до Пазард-

жикъ отъ Пловдивъ, което е сѐ едно отъ Царацово, за което по-напрѣдъ намекнахме. То е било, когато първи пѫть сѫ дошли съ Бенковски въ Пловдивъ. Дрѣнски сѫщо твърди, че Воловъ липсалъ, защото отишълъ къмъ Чирпанско. Разбира се, че апостольтъ не бѣше длъженъ да обажда кѫдѣ отива. Споредъ Благоевъ, Воловъ не успѣлъ въ мисията си, бѣгалъ отъ Т.-Пазарджикъ пѣшь и върналъ се съ утрепани крака въ Пловдивъ. За послѣдното обстоятелство говори сѫщо и Хр. Търневъ отъ Пловдивъ. Казването на Хр. Благоевъ и др. сочи къмъ това, че на Волова дѣйствително отъ Пловдивъ е билъ прѣпорѫчанъ нѣкой въ ближния градъ. Воловъ ходилъ, послѣ туй, въ Пазарджикъ, но лицето се оказало невъзприемчиво. Тогава апостольтъ бѣгалъ назадъ, или пѣша се върналъ и пр. Въпросното лице било, споредъ всички, пакъ Мих. Х. Величковъ, който не приелъ апостола. Воловъ като не познавалъ другиго, принудилъ се да бѣга назадъ. Това е било, навѣрно, скоро слѣдъ като се раздѣлили съ Бенковски отъ Царацово.[1])

Разискванията сега въ Т.-Пазарджикъ се въртѣли около въпроса, какъ да се спечелятъ околнитѣ мѣста и да се подготви населението. Пазарджикъ, като централно мѣсто, е владѣялъ околнитѣ близки села. Въ тѣхъ нѣмало нужда и да се ходи. Но за по-голѣмитѣ центрове, като Брацигово, Пещера, Перущица и Батакъ, необходимъ бѣше авторитета на вънкашенъ апостолъ. Рѣшили, прочее, Воловъ да иде въ Батакъ, а Бенковски въ Пещера и Брацигово

---

1) Отонъ Ивановъ си припомни, при една вечеря [illegible] въ Варна, че Мих. Х. Величковъ билъ послѣ закачанъ отъ пазарджиклиитѣ [illegible] за постѫпката му. Съ една дума, възможно е [illegible] случка да бѫде вѣрна. Само че, тази случка трѣбва да се отдѣли отъ [illegible] на Волова въ Пазарджикъ, което разказваме сега и което е [illegible] съ Бенковски. Въобще, легендата [illegible] не [illegible] и да бѫде роль въ историята, [illegible] ния развой на произшествията. Ала ние [illegible] раме и за въ бѫдеще при [illegible] случаи [illegible] фантасии източници. Възможно е, [illegible] гледъ на тѣхъ, и да стане жертва на [illegible] се разправи съ измислици. [illegible] сѫгва всички произшествия, а не е желателно [illegible].

II.

Въ Радилово. Пакъ легенди. Бенковски за Пещера. Бърканица. Неуспѣхъ и причини. Отпжтуване. Комитета въ Пещера. Дѣлото въ Брацигово. Покръстване на околнитѣ села. Пжтьтъ на Бенковски до Перущица.

До Радилово — на пжть за Пещера - Бенковски и Воловъ пжтували заедно. Тѣ слѣзли у Г. Ангелиевъ. Г. Ангелиевъ, който е живъ, припомня си, че по-рано, случайно е срѣщналъ двамата апостоли между Джумая и Калагларе, по пжтя отъ Панагюрище за Пазарджикъ. По прѣпоржка на Г. Маневъ, съ когото се знаяли, той билъ спрѣнъ въ с. Калагларе, подвели го подъ клѣтва. Поржчали на Георги да се върне въ селото си и да ги чака. Подобни разкази, обаче, трѣба да се приематъ съ резерва. Тѣ сж най-често фантасни измислици. Сжщата измислица т. е., че се срѣщали съ Бенковски по пжтя отъ Пазарджикъ за Панагюрище се приписва и на Петлешкова отъ Брацигово. За това разказватъ (съ резерва, разбира се) Петлешковъ и Иеремиевъ въ неотдавна появилата се на свѣтъ тѣхна „История на Брациговското възстание". Случката ще имъ сж разказали, като да е била слушана отъ самия покойни В. Петлешковъ. А разказвали я: Ангелъ Арнаудовъ отъ Брацигово и Стоянъ Поповъ отъ Пещера. В. Петлешковъ срѣщналъ Бенковски до Касаплии. Разговорили се и направили познанство. Послѣ това, Бенковски заржчалъ на брациговеца, да се върне въ своето родно гнѣздо и да го чака, защото щѣлъ да мине отъ тамъ послѣ 5—6 дни. Не тъй лесно апостолитѣ обаждаха, и то на кого и да било — на единъ случайно срѣщнатъ човѣкъ на пжтя, — своя маршрутъ. [1])

Двамата апостоли стигнали въ Радилово по 9—10 часа по турски, привечерь. Прѣзъ сжщата нощь, Воловъ тръгналъ за Батакъ, воденъ отъ Златанъ Лупановъ. Бенковски прѣстоялъ въ Радилово другия день, 21 февруарий — Тодоровдень — като сполучилъ и тукъ да образува комитетъ. Първитѣ лица, които прѣгърнали идеята, сж, освѣнъ Г. Ангелиевъ, Никола Коцевъ и Св. Георги Димитровъ. А клѣли

1) В. „История на Брациговското възстание". отъ Н. Хр. Петлешковъ и Ив. Иеремиевъ, Пловдивъ, 1905, стр. 49.

се, освѣнъ тия още: Димитъръ Вачковъ, Тончо Поповъ, Никола Батаклиевъ, Янушъ (Янтилъ) Спасовъ и Стоянъ Игнатовъ.

Вечерьта, сжщиятъ день — 21 февруарий — Бенковски потеглилъ за Пещера. Но и въ сжщото врѣме, отъ Радилово билъ пратенъ Дѣдо Тодоръ Банчовъ (Тодоръ Хайдутинътъ) да извѣсти и на Петлешковъ въ Брацигово, че Бенковски е на пжть да пристигне въ града имъ.

По отбиването на Бенковски въ Пещера произлѣзла бърканица, която не е неумѣстно да изложимъ.

Въ Пещера, както всѣкждѣ другадѣ, духоветѣ не спѣха. Имало довѣренъ кружокъ отъ хора, които милѣяли за народни дѣла. Къмъ тоя кружокъ броятъ: Г. Кюсеивановъ, Хр. Цикаловъ, Ст. Поповъ, Г. Гаджовъ, Д. Търневъ, Благой Х. Андреевъ, А Пасаровъ, Г. Х. Костадиновъ, Петко Рѣковъ, Фирко Василиевъ и Симеонъ Г. Налбантовъ.

Г. Ангелиевъ, пратенъ отъ Бенковски изъ Радилово, дошълъ въ Пещера на връхъ Тодоровдень и поискалъ трима души. Колкото и да е странно това число, но тъй разказватъ мѣстнитѣ хора. Може да не е поискалъ освѣнъ единъ, ала никой пещерецъ не се е рѣшавалъ да тръгне самичъкъ, та станали троица. Тия трима трѣбало да идатъ въ Радилово и да доведатъ отъ тамъ апостола. И наистина, групата отредила такива трима посрѣщачи, и тѣ сж били именно: Ст. Поповъ, П. Д. Рѣковъ и Благой Х. Андреевъ. Ст. Поповъ твърди, че стигналъ по-рано въ Радилово, другитѣ били обѣщали да го настигнатъ, ала не дошли. Ст. Поповъ се обезпокоилъ, и слѣдъ като се видѣлъ съ Бенковски въ Радилово, повърналъ се да види, какво е станало. Бенковски, обаче, самъ загладилъ работата, като казалъ, че самъ ще дойде сжщата вечерь въ Пещера, безъ нѣкой да го придружава.

Но хората на кружока не изглежда, че особно сж били готови да посрѣщатъ опасни гости. Двамата закъснѣли посрѣщачи сж били просто избѣгали. За пещерската работа би могло изобщо да се каже, че деньтъ се познава още отъ зори. А това ще видимъ. По-късно и самъ Ст. Поповъ не бѣше отъ най-смѣлитѣ. Всичкиятъ кружокъ се събралъ и билъ разтрѣвоженъ вечерьта, щомъ Ст. Поповъ съоб-

щилъ, че Бенковски нея нощь пристига. Просто и чисто, разбѣгали се всички — страха ради юдейскаго.

Сжщото врѣме, Бенковски още отъ Радилово извѣстилъ писменно въ Пазарджикъ, че нѣма успѣхъ, или че работата стои съмнителна въ Пещера, и поканилъ Пазарджишкия комитетъ да изпрати за тамъ двама отъ по-извѣстнитѣ свои хора. Туй обстоятелство, обаче, ще да е накарало Отонъ Ивановъ да твърди въ своитѣ записки, че Бенковски е билъ върнатъ отъ Пещера, и че втори пжть ходилъ отъ Радилово въ тоя градъ, и то придруженъ отъ Матакевъ и Ръжанковъ. З. Стояновъ е повторилъ сжщото, като не е ималъ възможность да провѣри и поправи тая своя грѣшка на самото мѣсто.

Бенковски стигналъ въ Пещера, посрѣщнатъ отъ Ст. Поповъ и Цикаловъ. Споредъ нѣкои разкази, Ст. Поповъ пакъ успѣлъ да прати Динчо (Костадинъ) Маминковъ до Радилово, за да придружи апостола. Едноврѣмено Симеонъ Налбантина билъ отреденъ да чака покрай града. [1]) Подобни богати услуги страдатъ често отъ прѣувеличение.

Пратили Динчо Маминковъ да отреди квартира, за да слѣзе Бенковски у тѣхъ, но послѣдния оставилъ тамъ коня си и прѣминалъ у Цикалови, кждѣто и прѣнощувалъ. Вечерьта дошли при него Г. Барака, П. Рѣковъ и Ив. Тризловъ. Други рѣшителни отъ кружока не се намѣрили — макаръ и да били търсени. Крияли се хората. Сжщата вечерь пристигнали Матакевъ и Ръжанковъ.

Въ Радилово, прѣзъ деньтъ, билъ стигналъ В. Аврадалията отъ Брацигово, пратеникъ на Петлешкова, и заедно съ Бенковски дошълъ въ Пещера, за да го придружи и до Брацигово. Аврадалията прѣспалъ у Попова. Отъ Брацигово заедно съ Тодоръ Хайдутинътъ, билъ пратенъ сжщо Ангелъ Цѣровеца, който сега пакъ придружилъ Бенковски на пжть за Пещера.

Съ пристигането на Матакевъ и Ръжанковъ, Бенковски се успокоилъ за Пещера, като прѣдоставилъ всичко на тѣхъ. Още повече, дѣто при него вечерьта не се явявали повиканитѣ надеждни ужъ лица.

---

1) Петлешковъ и Иеремиевъ, „Историята на Брациговското възстание", стр. 51.

Сутриньта апостольтъ побързва да хване пжтя за Брацигово, като на околнитѣ, на които ималъ причини не особено да довѣрява, е казалъ, види се, че се връща за Радилово. Поради това послѣдното се и твърди отъ нѣкои отъ живитѣ съврѣменици. На тѣхния разказъ се дължи още и легендата на Отонъ Ивановъ, че Бенковски отново се върналъ за Радилово, което и споменахме. Той, обаче, се отбилъ у Маминкови, зелъ си коня, миналъ край Попови и повелъ отъ тамъ Аврадалията. Отъ Пещера билъ отреденъ да го придружи Иванъ Тризловъ. Бенковски освободилъ послѣдния още прѣди да стигнатъ края на града, и тръгналъ право за Брацигово, придруженъ отъ В. Аврадалията, Ангелъ Цѣровецътъ и Тодоръ Хайдутинътъ.

Сжщиятъ денъ, когато Бенковски тръгва отъ Пещера, Матакевъ и Ръжанковъ свикали пещерци въ черковната стая на събрание. Присжтствували: Хр. П. Цикаловъ, Ст. Поповъ, Ат. Пасаровъ, Д. Търповъ, Г. Барака, Хр. Попче, Г. Гаджовъ, П. Рѣковъ, Благоя Х. Андреевъ, Костаки Пуневъ, Симеонъ Георгевъ и Г. К. Ивановъ. Клѣтва не е имало, но съгласили се да работятъ и да разпространяватъ идеята. Бенковски не е разчиталъ на Пещера и не е могълъ да разчита, поради многото турци въ града. По-късно апостолътъ вече тукъ не стжпи. Отбивалъ се понѣкоги Петлешковъ. Бенковски поиска само еднажъ, съ писмо, 30 лири отъ Пещера. Ала събраха му само 25 лири, които отнесе Ст. Поповъ, когато е отивалъ на общото събрание въ Оборище.

Отъ Пещера до Брацигово разстоянието не е повече отъ половина часъ. Като тръгналъ въ тъмни зори, Бенковски стига тамъ прѣди слънце. Той слѣзълъ въ дома на Н. Бояновъ.

Работитѣ въ Брацигово се бѣха сложили по слѣдующия начинъ. Дѣдо Тодоръ Хайдутинътъ, радиловскиятъ пратеникъ, слѣзълъ у своитѣ сродници Арнаудови. Още покрай градеца, той срѣщналъ Ангелъ Арнаудовъ, заедно съ Иванъ Хрисчевъ и Ангелъ Мижорковъ. Хората питали за новини, а хайдутинътъ, възбуденъ, уловилъ момента, за да ги подразни, като казалъ, че той ще отиде у Арнаудови, а който желае да научи нѣщо ново, нека запо-

вѣда при него. Потърсили Петлешкова, но той се губилъ нѣкждѣ. Тогава билъ повиканъ Никола Бояновъ (Боянинъ), и заедно съ Димитъръ и Ангелъ Арнаудови, първи изслушали разказа на Дѣдо Тодоръ Хайдутинътъ, че апостолътъ е вече на пжть за да ги посѣти. [1])

Тамъ, значи, още прѣдварително били рѣшили, Бенковски, щомъ стигне, да слѣзе у Боянина. Послѣдниятъ, търговецъ на дървенъ материалъ, трѣбало да разгласи, че новиятъ му гостъ е богатъ прѣкупвачъ.

По желанието на Бенковски, още сжщия день били привикани и явили се при него: Ангелъ Мижорковъ, Щерю Бъчваровъ, Петко Янковъ, Дамянъ Дойчевъ, Петъръ Ликомановъ, Атанасъ Търпомановъ, Ив. Юруковъ, Ангелъ Юруковъ, Петъръ Батаклиевъ, св. Никола (попъ Соколъ), Стоянъ и Христо Юрукови, Михаилъ Манчевъ и Димитъръ Зосовъ. Разбира се, Ангелъ и Св. Димитъръ Арнаудови, В. Петлешковъ и Н. Боянинъ сж били тамъ.

Слѣдъ като апостолътъ открилъ своитѣ карти, първъ избѣгалъ Св. Димитъръ Арнаудовъ, а слѣдъ него изчезнали и повечето други. [2]) Прочее, положили клетва само: В. Петлешковъ, Ангелъ Арнаудовъ, Ник. Боянинъ, Дамянъ Дойчевъ, Петко Янковъ, Василъ Аврадалията, Димитъръ Зосовъ и Ангелъ Боянинъ, който се навърталъ въ братовата си кжща, и споредъ по-старшия братъ не отстжпилъ отъ дѣлото.

Скоро послѣ, откакъ Бенковски си заминалъ, комитетската работа зела по-широки размѣри. Всички, що бѣха избѣгали напрѣдъ, и много други лица положили сега клетва, и то при свещенодѣйствието и на двамата духовници, попъ Соколъ и Попъ Димитъръ Арнаудовъ. Сетнѣ вече планътъ билъ, да прѣхвърлятъ агитацията и вънъ отъ града — по селата. Всѣкой ревностенъ работникъ получилъ и свой районъ — споредъ кой кждѣто ималъ връзки и познати.

1) Димитъръ Арнаудовъ още тогава си е билъ свещеникъ, както и днесъ. Когато се срѣщнахъ съ него въ Брацигово, той си спомни ясно, че билъ на утренна служба въ черкова, когато се извѣстилъ за пристигането на апостола. По села и въ по-малки мѣста, утренната се чете прѣди слънце, както знаемъ.

2) „История на Брациговското възстание", 53.

Селата Жребичко, Козарско, Бѣга, Кръчимъ, Чанакчиево, Ясикория, Аликочово и Радилово, разположени околовърстъ, на близко разстояние отъ Брацигово и свързани, кое повече, кое по-малко въ броя поминъчно отношение съ него, бѣха будни, добри кътове, тѣ се показаха твърдѣ възприемчиви за високата народна идея и, както ще видимъ на свое мѣсто, играха видна роль въ възстанието.

Ето какъ брациговскитѣ патриоти разпрѣдѣлятъ помежду си районитѣ. Въ Козарско и въ Жребичко Попъ Соколъ, който е родомъ отъ послѣдното село, и Н. Бояновъ, който ималъ търговски връзки съ селянитѣ; Бѣга — В. Петлешковъ и П. Ликомановъ; Кръчимъ — Ст. Юруковъ, Попъ Соколъ и П. Ликомановъ; Чанакчиево — Ангелъ Арнаудовъ и В. Петлешковъ и въ Ясжкория Щерю Бъчваровъ и Ст. Юруковъ. Въ Ясж-кория идвали, обаче, и Данаилъ Юруковъ и Константинъ Величковъ отъ Т.-Пазарджикъ. Въ състава на комитета влѣзли слѣднитѣ лица: Тодоръ Хукориковъ, Тодоръ Дели Павловъ, Колю Узуновъ, Ив. Дячевъ, Анг. Дабиджовъ, Тиню Сандъкчиевъ, Георги Начковъ, учитель Ат. Стоиловъ, родомъ отъ Козарско и др. Въ Аликочово агитацията водилъ Отонъ Ивановъ, сжщо отъ Т.-Пазарджикъ — часовникаръ, както знаемъ. Той спечелилъ за дѣлото Лазаръ Илиевъ, живъ още, който разказва това, а послѣдниятъ, отъ своя страна, клѣлъ съселенитѣ си: Трифонъ Василевъ, Д. Симоновъ, Ат. Илиевъ и Никола — неговъ собственъ братъ. Въ Радилово, както видѣхме, комитета основа самъ Бенковски; а това село прѣзъ възстанието сжщо се присъедини къмъ Брацигово. Въ Козарско игуменътъ отъ ближния манастиръ Св. Богородица, Иеромонахъ Нефталимъ, влѣзълъ въ комитета, който състоялъ още отъ селенитѣ: Ангелъ Пеевъ, Трендафилъ Колевъ, П. Костовъ, Стоилъ Василевъ и Христо Лазаровъ. Въ Жребичко комитетъ били: Свещ. Тодоръ Трифоновъ, П. Кузевъ, Илия Калиновъ, Ат. Дангалаковъ и Илия Дъниковъ. Въ Бѣга: Свещ. Илия Димитровъ, Костадинъ Алексовъ, Никола Петровъ и П. Георгиевъ. Въ Чанакчиево и Кръчимъ сжщо бѣха възникнали революционни гнѣзда,[1]) ала тия села по-

[1]) „История на Брациговското възстание", стр. 58.

слѣ не можиха да зематъ участие въ възстанието, а причинитѣ за това ще укажемъ на свое мѣсто. Трѣбва да се прибави още, че агитацията по тия мѣста се е водила въ разни врѣмена — кждѣ днесъ, кждѣ утрѣ. Въ Яск-Кория, напримѣръ, комитета е билъ основанъ едвамъ на Великдень, което ще рече — само двѣ недѣли прѣди да избухне възстанието.[1])

Прѣзъ деньтъ, като недѣля, ходили на посѣщения. Бенковски прѣспалъ въ Брацигово, и другия день, 23 Февруарий по мракъ, стига въ Перущица, воденъ пакъ отъ В. Аврадалиевъ. Димчо Къневъ, перущенецъ, който е живъ, претендира, че е придружилъ Бенковски отъ Пещера до Перущица, понедѣлникъ слѣдъ Тодоровдень. При всичкото ни старание, не можихме да провѣримъ това твърдене. Найза вѣрване е, че то не заслужва вѣра. Хората сж невѣжи. Придружавали сж единъ, а сега си въображаватъ за другиго. Г. Димитровъ пише погрѣшно, че Бенковски е билъ придружаванъ отъ Д. Къневъ. Димитровъ е приелъ на вѣра разказа на Къневъ, споредъ който и твърди, че Бенковски тръгналъ на 9 Февруарий отъ Пещера, и сжщия день стигналъ въ Перущица,[2]) което не може да бжде вѣрно. Но тъй като въ Брацигово не помнятъ нищо, какъ и кой устроилъ отиването на Бенковски до Перущица, трѣба да прѣдположимъ, че апостолътъ е носилъ адресъ отъ Пазарджикъ или Пловдивъ за тамъ.

Въ Перущица Бенковски спрѣлъ у братия Тилеви. Въ книжката отъ Г. Н. погрѣшно е съобщено, че Воловъ е слѣзълъ у Тилеви.[3]) Такъво нѣщо живитѣ поборници не помнатъ. Г. Н. е самъ отъ живитѣ и ние провѣрихме заедно обстоятелството. З. Стояновъ пише, че Бенковски, а не Воловъ е идвалъ.[4]) Насю х. Тилевъ не помни да е виждалъ Волова. Свикани били вѣрни хора отъ селото, които и дошли въ кжщата на Попъ Петъръ Васчевъ. Кжщата се оказала тѣсна, та се прѣмѣстили въ училището. Всички присжтствующи дали клѣтва. Избрано било настоятелство

---

1) Ibid, 57.
2) „Княжество България“ II, стр. 469.
3) Г. Н. (Натевъ) „Защитата на Перущица“, стр. 10.
4) „Записки“ т. III, 275.

отъ четири лица — П. Боневъ, Спасъ Гичевъ, Насю х. Тилевъ и Д. Малинчовъ.[1])

Още сжщата нощь Бенковски тръгналъ за Пловдивъ, придруженъ отъ Стойко Лиловъ Мандаловъ, който е живъ. Мандаловъ разказва още, че осъмнали край града, минали прѣзъ конака до моста и отишли на Каршияка у Търнева ханъ.

Бенковски другъ пжть сжщо вече не стжпи и въ Перущица. З. Стояновъ твърди, че е бивалъ тамъ „много пжти".[2]) Г. Димитровъ казва нѣщо повече: На 2 Априлий, казва той, Бенковски пакъ миналъ, слѣзълъ у х. Тилевъ и заминалъ за Брацигово . . . Той лично билъ имъ съобщилъ за Оборище![3])

III.

Пжтьтъ на Волова отъ Радилово. Комитета въ Батакъ. Нерѣшителность. Характерна случка. Суевѣрие и боязливость.

Воловъ срѣщу Тодоровдень, откакъ тръгва отъ Радилово, стигналъ сжщата нощь въ Батакъ. Той се установилъ въ кжщата на Петъръ х. Горевъ Кавлаковъ, който е живъ и се именува П. Горановъ, както се прѣкърсти слѣдъ възстанието. Г. Димитровъ пише погрѣшно, че Воловъ съ Бенковски отишълъ въ Пещера и отъ тамъ първиятъ тръгналъ за Батакъ.[4]) Отъ Радилово има права пжтека прѣзъ планината за Батакъ. Билъ съставенъ списъкъ на познати лица, които, поканени, дошли, положили клетва и комитета билъ основанъ. Лицата били: Ангелъ Кавлака, Вранко (Димитровъ) Пауновъ, Стефанъ, Ангелъ и Петъръ Трандафилови, Тодоръ попъ Нейчовъ, П. Бончовъ, Ст. Стойчовъ, Горю Кавлаковъ[5]) — всичко, съ П. Горановъ заедно, 10 души. Трандафилъ Тошевъ, баща на тримата Трандафилови,

[1]) Г. Н. „Защитата на Перущица" стр. 12.
[2]) „Записки" т. III, 274.
[3]) „Княжество България" II, 474.
[4]) Ibid II, 440.
[5]) З. Стояновъ, „Записки" т. III, 309.

II.

По слѣдитѣ на Волова. Въ Карлово и Синджирлий. До Коприв Недоразумѣния. Трудности при излѣзването. Близость съ Каблешкова дружно отиване до Сопотъ. Приблизителенъ списъкъ на засегнатитѣ от тания гнѣзда.

Нека прослѣдимъ сега маршрута и дѣятелностьта Волова, макаръ приблизително, защото по-точни данни жалость, липсватъ.

Като земемъ прѣдвидъ, че Воловъ и Бенковски, с половината на м януарий, се раздѣлятъ въ Царацово, за да се срѣщнатъ прѣди 20 февруарий въ Панагюр явно е, че първоначалната обиколка, която Воловъ г на своя глава изъ окржга, пада се имено въ тая меж То е едно разстояние отъ приблизително единъ мѣсецъ даже по-малко. А тъкмо прѣзъ това врѣме, Воловъ е колилъ за прьвь пжть Карловско.

Отъ раздѣлата въ Царацово, по Атанасовдень, може да бжде, както казахме на свое мѣсто, между 1 25 януарий, спомняме си сжщо, че Воловъ се опитв пристжпи до Т.-Пазарджикъ. Този опитъ, ако дѣйстви е билъ правенъ, ще да е кострувалъ на апостола близо дѣли защото Воловъ пролежалъ отсетнѣ въ Плов нѣколко дни съ подбити крака. Тъй че, едвамъ кждѣ чалото на февруарий той ще да се е запжтилъ къмъ Кар

Казахме, че тази първа самостоятелна обиколка н лова не може да се свърже наедно и да се възкръси нѣинъ съ приблизителна точность. Туй отиване сега за лово не е, разбира се, пакъ сжщото, за което ни го З. Стояновъ единъ мѣсецъ по-късно. Споредъ разкази Ботю Ивановъ, който въ овуй врѣме бѣше ханджия-линъ въ Синджирлий, Воловъ, слѣдъ като излѣзълъ Карлово, дѣто нѣмаше защо да се мае, основалъ ком въ Джбене и Войнягово [illegible] села на пжть за джирлий. Ботю Ивановъ [illegible] Карлов пазаръ Н. Нѣшинъ, [illegible] отготвилъ нѣколко врѣме [illegible] госг село. Во [illegible] отъ Д. Ни

шурей на Нѣшинъ. Апостолътъ се прѣдставлявалъ като търговецъ на вино. Ботю повикалъ въ стаичката надъ неговия дюгенъ Ант. Стоиловъ, и двамата приели клѣтва. Отпослѣ вече за дѣлото били спечелени Попъ Димитъръ, баща на даскалъ Колю, който сжщо влѣзълъ въ комитета, малкиятъ Попъ Петко, Стою Стоевъ и др.

Направо отъ Синджирлий, Воловъ ще да е заминалъ за Клисура. Данни за други по-малки пунктове, посѣтени отъ него, липсватъ. Въ Карловско, споредъ разказа на нѣкои, той е посѣтилъ още и Каратопракъ, дѣто дѣйствува братътъ (Петъръ) на Бай Ивана отъ Царацово. Но всички тия малки мѣста отсетнѣ не зеха участие въ възстанието.

Отъ Клисура Воловъ заминалъ за Копривщица, но, по всички данни, той не успѣлъ първиятъ пжть да се види съ съзаклѣтницитѣ. Апостолътъ билъ слѣзълъ въ Главчовия ханъ. Сутриньта се показалъ въ черкова и изъ града, прѣпоржчалъ се за гюладжия и възбудилъ подозрѣние. Съзаклѣтницитѣ, подвидъ че ужъ го търси полицията, казали му да напустне града, което и той направилъ.

Слѣдъ десетина дни Воловъ пакъ се повърналъ въ Копривщица. Но въ междината въ туй врѣме не се знае точно, кждѣ е ходилъ. Навѣрно, той се е повърналъ пакъ въ Синджирлий. Споредъ разказа пакъ на Ботю Ивановъ, Андонъ Стоиловъ отъ Синджирлий, който пропадна безслѣдно въ възстанието, придружилъ апостола до Старо-Ново-Село. Източници, обаче, въ послѣдното сж твърдѣ оскждни, както отбѣлѣзвахме и на друго мѣсто, и дори съвсѣмъ липсватъ, та нѣма възможность да вържемъ двата края наедно. Може би, че съ врѣме ще се разкриятъ случайно още нѣкои подробности[1]).

1) Ще прибавя, че изслѣдвания отъ тоя родъ сж нѣщо много трудно. Ние нѣмаме и до день днешенъ означено въ нашата литература подробноститѣ по кой редъ, какъ и кога сж били сѣяни сѣмената на агитацията; а да постигнемъ това сега, слѣдъ 30 години, ще рече, просто отъ нищо да съградимъ нѣщо. Читательтъ едва ли ще да се сѣща за великия трудъ, както и за неблагодарно изгубеното врѣме, което е свързано съ придирвания отъ тоя родъ. Азъ давамъ, по неизбѣжность, само една канва, на която, вѣрвамъ, ще може много още да се шие. Отъ Старо-Ново-Село Воловъ ще да е успѣлъ да земе сигуренъ проводникъ за Копривщица, както направи и Бенковски, и съ това затвърдилъ е тамъ коренитѣ на агитацията.

Батакъ, Брацигово — всички се нижатъ въ дългата комитетска връвь. За твърдѣ малко врѣме е извършено удивително много: въ по-малко отъ мѣсецъ и половина (около четиресеть дни) е наелектризиранъ цѣлъ пространенъ окржгъ. Това обстоятелство освѣтлява още по добрѣ, доколко почвата е била въ онѣзи врѣмена пламтяща и готова, и че новитѣ апостоли почти не сж имали за задачи да проповѣдатъ, но само да организуватъ — нѣщо което достатъчно разяснихме още отъ рано.

Отъ Пловдивъ Воловъ потегля за Одринско, като ималъ намѣрение да разбуди и този край. Той искалъ да се срѣщне въ Одринъ съ г. Димитровъ, книжаръ, и да земе отъ него свѣдения за околнитѣ на Одринъ мѣста. Димитровъ познавалъ Кърклисийско, Малко Търново, Баба Ески и пр. и могълъ да го упжти.

Но смѣткитѣ на Волова не ще да сж били въ редъ, или Захарий Стояновъ, който ни повѣствува по прѣдмета,[1]) не е билъ добрѣ освѣдоменъ. Самъ г. Димитровъ, къмъ когото апостолътъ е трѣбвало да се обърне за съдѣйствие въ Одринъ, говори ненадеждно за работитѣ въ тамошния край.

Въ прѣдисловието къмъ т. II. (страница 10) на своята книга „Княжество България“, г. Димитровъ, като опровергава писаното отъ Зах. Стояновъ, говори, че въ Одринъ комитетъ не е сжществувалъ и не е билъ основаванъ. Имало е така нареченията комитетъ — нѣкакъвъ кржжокъ — на Одринската желѣзнопжтна станция, съставенъ отъ служащи-българи по Хиршовата желѣзница. Въ 1873 г. Димитровъ билъ още черковникъ и лежалъ въ затвора за борба съ гръцкото духовенство. Щомъ, обаче, излѣзълъ отъ затвора — пакъ прѣзъ сжщата година — Георги Икономовъ, когото познаваме и който бѣше тогава чиновникъ по желѣзницата въ ония мѣста, кръстилъ Г. Димитровъ въ новата вѣра за революция. Въ комитета на желѣзопжтната станция влизали слѣднитѣ лица, освѣнъ Г. Икономовъ: Ради Ивановъ, родомъ отъ Русчукъ и началникъ на Харманлийската станция, Ив. Ивановъ Шиваровъ, неговъ братъ, Петъръ Карловецъ, Димитъръ Джока, Манолъ Шишеджиевъ

---

1) Зах. Стояновъ „Записки“, т. I. 324.

отъ Сопотъ и Ив. Николовъ отъ Ловечъ.[1]) Като революционеръ вече, Г. Димитровъ пропжтувалъ въ 1874 градоветѣ София, Радомиръ, Кюстендилъ, Дупница и Самоковъ, билъ при Т. Каблешковъ въ Бѣлйово и тукъ било рѣшено да обиколи той нѣкои мѣста и въ Македония. Така, въ лѣтото, сжщата година, Г. Димитровъ ходилъ, прѣзъ Дедеагачъ, въ Сѣрско, безъ успѣхъ, обаче, въ агитацията, както и самъ признава.[2]) Пролѣтьта 1875, сжщиятъ обиколилъ нѣкои села въ Ферско, кждѣто намѣрилъ по-добъръ духъ въ българското население, а въ Лозенградско пробудата е била свършено дѣло, напр. въ с. Малко Дерелий, дѣто дѣйствувалъ учительтъ Проданъ Сербезовъ, чирпанецъ. За Ферско г. Димитровъ бѣше пратенъ като организаторъ и двигатель, отново тъкмо прѣди избухването на Старо-Загорското възстание. Но дѣлото бърже и безрезултатно пропадна, додѣто Г. Димитровъ е билъ още на Харманлийската станция, та тъй си замръзналъ на своето мѣсто, като е нѣмало защо да пристжпи по далече. За по-нататъшна своя дѣятелность въ Одринско и за една срѣща съ Воловъ, пролѣтьта 1876, Г. Димитровъ не ни говори, отъ което трѣба да заключимъ, че апостолътъ нищо не е извършилъ въ оня край, или че дори е пжтувалъ за тамъ съ друго намѣрение. Твърдѣ е възможно Воловъ да е планиралъ, да използува комитета на Одринската желѣзопжтна станция, за който, ако не отъ другадѣ, знаялъ е отъ Г. Икономовъ. А тамъ — въ Одринско — прѣдстоеше да се разрѣши една специална задача. Между плановетѣ на южнитѣ, Тракийски, революционни комитети — въ Сливенъ и Пловдивъ — влизаше още важната точка, да се разруши моста на Арда — до Одринъ. А говорило се бѣше още и да изгорятъ съвършено тоя градъ — единъ кроежъ, който трѣба да гледаме като продължение на авантюрата въ Цариградъ прѣзъ есеньта 1875. Тъй че, Воловъ твърдѣ цѣлесъобразно или поне, съгласно начъртаната програма, прѣскача сега до ония мѣста.

---

1) Г. Димитровъ „Княжество България“ т. II. 370.
2) Ibid, 371.

На заминаване — нататъкъ или насамъ, не се знае — той заварилъ З. Стояновъ, скритъ въ Харманлийската гара. Захарий Стояновъ — по-късно най-голѣмиятъ мемоаристъ на възстанията, — забѣгна миналата есень, както знаемъ, отъ Старо-Загорското възстание. Отъ Кортенъ до Нова-загора той бѣга заедно съ Г. Икономовъ, който замина послѣ за Цариградъ и оттамъ за Влашко. З. Стояновъ стоялъ цѣли 5 мѣсеци, отъ 9 октомврий до сега, скритъ въ една малка стаичка на Харманлийската станция, подъ покровителството на Р. Ивановъ, началникъ тамъ, както означихме.[1]) Възможно е, щото Ради Ивановъ да е съобщилъ на Волова безнадеждното положение на станционния комитетъ въ Одринъ, и апостолътъ, като не разполагалъ съ много врѣме, върналъ се назадъ отъ Харманлий. Всѣкой случай, за дѣятелностьта въ Одринъ прѣзъ 1876 по-нататъкъ ние нищо не чуваме. Воловъ сега повелъ отъ Харманлий З. Стояновъ съ себе си.

Другарски чувства, може би, сж диктували на Волова, да се погрижи за единъ съмишленикъ, като го въведе въ общополезния пжть, а практическиятъ умъ го училъ, да оползотвори единъ и така изпитанъ вече за дѣлото човѣкъ.

Воловъ и З. Стояновъ се върнали въ Пловдивъ, и тука послѣдниятъ получилъ пълномощно отъ апостола, че е неговъ човѣкъ, и че отъ негово име ще основава комитети въ родопскитѣ села.

Въ сжщия прѣдговоръ къмъ втория томъ на „Княжество България", който еднажъ споменахме, г. Г. Димитровъ подхвърлва на съмнѣние между друго, още и апостолството на З. Стоянова. За доказателство той привежда единъ разказъ на Отонъ Ивановъ. Послѣдниятъ ходилъ, въ врѣме на възстанието, да дигне родопскитѣ села, и тамъ селянитѣ му били казали, какво никой прѣди него не е билъ идвалъ при тѣхъ да ги подготви.[2]) Обаче всички живи дѣятели отъ Пловдивъ свидѣтелствуватъ, че З. Стояновъ е проникналъ въ Родопитѣ — обстоятелство, което се потвърждава и отъ развитието на събитията по-късно.

1) „Записки" т. I. стр. 285.
2) „Княжество България т. II. стр. 7.

З. Стояновъ твърди, че той и Воловъ стигнали въ Пловдивъ на 28 февруарий, недѣленъ день. Споредъ календаря за 1876, 28 февруарий е сжбота. Съ една дума, не може да се положимъ на тая дата. Обаче, врѣмето приблизително е дадено. На 21 февруарий Воловъ е билъ въ Батакъ, отъ тамъ, право прѣзъ Пловдивъ, той заминалъ по желѣзницата за Харманлий. А тъй като апостолътъ нѣмаше врѣме, кждѣто ходи, да се разтака на широко, то до края на мѣсеца — до 28 февруарий — или до началото на мартъ той можеше да иде и да се върне пакъ въ Пловдивъ. Това и твърди З. Стояновъ.

Воловъ прѣдполагалъ, види се, че ще завари Бенковски въ Пловдивъ, защото го потърсилъ, но тоя вече се бѣше прибралъ въ Панагюрище. Споредъ разказа на нѣкои живи поборници, апостолътъ оставилъ записка за Волова, съ обозначение, за кждѣ отива. Отъ туй може пакъ да се убѣдимъ, че пжтуването къмъ Одринско не ще да е било дълго. Воловъ е разчиталъ, додѣто Бенковски забиколи Пещера, Брацигово и Перущица, да го застигне въ Пловдивъ.

Послѣ туй вече самъ Воловъ тръгва за Карловско, [1]) а З. Стояновъ, сжщия день вечерьта, придруженъ отъ Ат. Семерджията, заминалъ за с. Сотиръ. Семерджията, който е живъ, разказва съ всички подробности за обстоятелствата на това пжтуване, ала ние не може даспремъ върху това. Населението е било вече достатъчно подготвено. Намѣстѣ заварилъ селянитѣ да лѣятъ куршуми. Това се лесно разбира, като земемъ прѣдвидъ, че сега е мартъ, и че втори мѣсецъ апостолитѣ кръстосваха окржга. А тѣзи селяни, толкова близо до града, нѣмаше какъ да не се заразятъ.

З. Стояновъ обиколилъ още селата: Изворъ, Дѣдово, Бойково, Яворово, Караагачъ, Марково и Дермендере. Въ послѣдното село не сполучилъ, а въ всички други подвеждалъ подъ клѣтва и основалъ комитети. По-послѣ тия села не възстанаха, ала ние пакъ ще имаме случай да поговоримъ за тѣхъ. Отъ Дермендере З. Стояновъ се върналъ въ Пловдивъ, а отъ тукъ прѣзъ Царацово заминалъ за Панагюрище.

---

1) З. Стояновъ „Записки“ т. I. 336.

I.

По слѣдитѣ на Волова въ Карлово и [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] Приблизително [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Нека проследимъ сега маршрута и дѣятелността на Волова, макаръ приблизително, защото по-точни данни, за жалость, липсватъ.

Както видѣхме по-горе, че Воловъ и Бенковски слѣдъ половината на януарий се завърнали въ Царацово, пакъ за да се раздѣлятъ подиръ 21 февруарий въ Панагюрище, явно е, че [illegible] обиколка, която Воловъ прави на своя глава изъ Карловско, пада се именно въ тая междина. То е, значи, разстояние отъ приблизително единъ мѣсецъ, или даже по-малко. А тъкмо презъ това врѣме Воловъ е обиколилъ на първо мѣсто Карловско.

Отъ раздѣлата въ Царацово, до Атанасовдень, което може да бѫде, както казахме на свое мѣсто, между 18 и 2? януарий, спомняме си сѫщо, че Воловъ се опитва да приближи до Т.-Пазарджикъ. Този опитъ, ако дѣйствително е билъ правенъ, ще да е коствалъ на апостола близо недѣли, защото Воловъ пролежалъ отсетнѣ въ Пловдивъ нѣколко дни съ подбити крака. Тъй че, едвамъ къдѣ началото на февруарий той ще да се е запѫтилъ къмъ Карлово.

Казахме, че тази първа самостоятелна обиколка на Волова не може да се свърже наедно и да се възкръси, освѣнъ съ приблизителна точность. Туй отиване сега за Карлово не е, разбира се, пакъ сѫщото, за което ни говори Д. Стоиновъ единъ мѣсецъ по късно. Споредъ разказитѣ на Ботю Ивановъ, който въ онуй врѣме бѣше ханджия-бакалинъ въ Синджирлий, Воловъ, слѣдъ като излѣзълъ отъ Карлово, дѣто нѣмаше защо да се мае, основалъ комитети въ Джбене и Войнягово — неголѣми села на пѫть за Синджирлий. Ботю Ивановъ ходилъ по-често въ Карлово на пазаръ. Н. Нѣшинъ, ханджия въ Карлово, подготвилъ Ботя нѣколко врѣме по-напрѣдъ, че ще да му доведе гость въ село. Воловъ пристигналъ сега, придруженъ отъ Д. Никовъ,

шурей на Нѣшинъ. Апостолътъ се прѣдставлявалъ като търговецъ на вино. Ботю повикалъ въ стаичката надъ неговия дюгенъ Ант. Стоиловъ, и двамата приели клѣтва. Отпослѣ вече за дѣлото били спечелени Попъ Димитъръ, баща на даскалъ Колю, който сжщо влѣзълъ въ комитета, малкиятъ Попъ Петко, Стою Стоевъ и др.

Направо отъ Синджирлий, Воловъ ще да е заминалъ за Клисура. Данни за други по-малки пунктове, посѣтени отъ него, липсватъ. Въ Карловско, споредъ разказа на нѣкои, той е посѣтилъ още и Каратопракъ, дѣто дѣйствува братътъ (Петъръ) на Бай Ивана отъ Царацово. Но всички тия малки мѣста отсетнѣ не зеха участие въ възстанието.

Отъ Клисура Воловъ заминалъ за Копривщица, но, по всички данни, той не успѣлъ първиятъ пжть да се види съ съзаклѣтницитѣ. Апостолътъ билъ слѣзълъ въ Главчовия ханъ. Сутриньта се показалъ въ черкова и изъ града, прѣпоржчалъ се за гюладжия и възбудилъ подозрѣние. Съзаклѣтницитѣ, подвидъ че ужъ го търси полицията, казали му да напустне града, което и той направилъ.

Слѣдъ десетина дни Воловъ пакъ се повърналъ въ Копривщица. Но въ междината въ туй врѣме не се знае точно, кждѣ е ходилъ. Навѣрно, той се е повърналъ пакъ въ Синджирлий. Споредъ разказа пакъ на Ботю Ивановъ, Андонъ Стоиловъ отъ Синджирлий, който пропадна безслѣдно въ възстанието, придружилъ апостола до Старо-Ново-Село. Източници, обаче, въ послѣдното сж твърдѣ осклждни, както отбѣлѣзвахме и на друго мѣсто, и дори съвсѣмъ липсватъ, та нѣма възможность да вържемъ двата края наедно. Може би, че съ врѣме ще се разкриятъ случайно още нѣкои подробности[1]).

---

1) Ще прибавя, че изслѣдвания отъ тоя родъ сж нѣщо много трудно. Ние нѣмаме и до день днешенъ означено въ нашата литература подробноститѣ по кой редъ, какъ и кога сж били сѣяни сѣмената на агитацията; а да постигнемъ това сега, слѣдъ 30 години, ще рече, просто отъ нищо да съградимъ нѣщо. Читательтъ едва ли ще да се сѣща за великия трудъ, както и за неблагодарно изгубеното врѣме, което е свързано съ придирвания отъ тоя родъ. Азъ давамъ, по неизбѣжность, само една канва, на която, вѣрвамъ, ще може много още да се шие. Отъ Старо-Ново-Село Воловъ ще да е успѣлъ да земе сигуренъ проводникъ за Копривщица, както направи и Бенковски, и съ това затвърдилъ е тамъ коренитѣ на агитацията.

Въ Копривщица апостолътъ [illegible] у Шабанова, гдѣто бѣше и Бенковски. [illegible] Каблешковъ. [illegible] Каблешковъ бѣше вече [illegible].

На бърза рѫка [illegible] и [illegible] Клисура и [illegible].

Въ [illegible] Каблешковъ [illegible], каза още и [illegible].

Двамата [illegible] десетина дни по обиколки и [illegible] отъ резултата на посещенията [illegible].

За идването на Волова въ Копривщица и гдѣто е [illegible] съ Каблешковъ [illegible] разказитѣ [illegible] между всички [illegible] да [illegible] въ това. Но все пакъ, нека прибавимъ тукъ още нѣкои подробности.

Споменахме на друго мѣсто, че Копривщенското [illegible] поборническо дружество имаше похвалната идея да събере въ отдѣлни протоколи, завѣрени съ подписитѣ на [illegible] настоятелство, свѣдѣнията, запаметени отъ всѣкой живъ поборникъ. Въ протоколъ № 3, държанъ на 15 февруарий 18[illegible] г., е разказано несполучливото първо идване на Волова, както и това, гдѣто, за втори пѫть, апостолътъ отива десетина дни по обиколка съ Каблешкова. Протоколътъ е подписанъ отъ П. М. Жалковъ, П. Н. Тромановъ, П. Радомировъ, Танчо Шабановъ и др. Нѣкои отъ тѣзи протоколи са подписани и отъ Петко Кундураджията, докато бѣше още живъ.

Възпроизведения въ протокола разказъ съвършено съответствува на запискитѣ на Танчо В. Шабановъ, които притежаваме. Въ последнитѣ (стр. 20—23), съ голѣми подробности е предадено, какъ Воловъ слиза у Главчовия ханъ, какъ после Танчо го завежда у тѣхъ си, но съзаклятницитѣ не идатъ, и Воловъ е принуденъ бърже да отпѫтува за Клисура.

Едно нѣщо се бѣлѣжи още въ запискитѣ на Танчо В. Шабановъ което не е намѣрило мѣсто въ протокола, макаръ че заслужава особно внимание. Шабановъ, по память, бѣлѣжи, че Воловъ и Каблешковъ прѣзъ Карлово и Калоферъ ходили до Шипка. Въ протокола просто е казано, че апостолитѣ ходили до Клисура и до „другитѣ възстаннически пунктове", безъ да е означено, кои сж тия послѣднитѣ. Между това, ако точно се означеха мѣстата, дѣто апостолитѣ сж стжпили, щѣхме да имаме точно и границитѣ на агитацията въ четвъртия революционенъ окржгъ, което не е отъ малка важность.

Шабановъ означава — както казахме, само по память — че Воловъ и Каблешковъ ходили до Шипка, а живи данни за това, дали наистина сж ходили по тия мѣста и какво извършили тамъ, не могатъ, за жалость, да се намѣрятъ. Нито въ Шипка, нито въ Калоферъ има нѣкждѣ слѣди, че ще да сж идвали тамъ Воловъ и Каблешковъ. Г. Бѣловѣждовъ, въ своята „Първа пушка", като е черпилъ свѣдѣнията си отъ Шабановъ или отъ Копривщенскитѣ протоколи, твърди сжщо — погрѣшно, разбира се — че Воловъ и Каблешковъ отишли до Шипка[1]). Сжщо и за Аджаръ не се намиратъ никакви данни, че Воловъ е стжпилъ тамъ, както твърдятъ нѣкои[2]).

З. Стояновъ означава за източна граница на агитацията и на революционния окржгъ Калоферъ[3]). Другъ, освѣнъ З. Стояновъ, не се е опитвалъ да означи точнитѣ граници на вълнението. Истината обаче е, че отъ Сопотъ и Карлово пона изтокъ не е имало подновени комитети за дѣйствие въ 1876 г. Шабановъ бѣлѣжи, че слѣдъ обиколката Каблешковъ се върналъ силно възхитенъ и проникнатъ отъ величието на това, което се готвило. Той по напрѣдъ смжтно подозиралъ широкитѣ граници на кипежа, а сега видѣлъ, че възстанието ще бжде много по голѣмо, отколкото всѣкой другъ пжть до тогава. Тоя неговъ възторгъ се прѣдалъ и на съзаклѣтницитѣ, които слѣдъ това подели въ

1) Виж. стр. 40.
2) В. З. Стояновъ, „Записки по българскитѣ възстания", т. I, 330.
3) Ibid.

Копривщица приготовленията съ още по-голѣма самоувѣренность.

Въ района на Копривщица и Карлово съ Сопотъ, подъ надзора на Воловъ, освѣнъ селата на бай Ивана Арабаджията, които бѣха, както сме ги отчасти означили: Царацово, Мъраянъ, Строево, Черпелий и Радиново, и които съставляватъ единъ видъ независима република въ царството на революционната мрѣжа — къмъ цѣлостьта на този районъ се лѣпѣха още: Старо-Ново-Село, Синджирлий, Панчери, Елешница, Демирджилеръ, Д.-Геренъ, Красново, Аѣваджикъ, Бѣлица и Г.-Раковица, които, като попълнимъ съ наименованитѣ вече Карлово, Сопотъ, Джбене, Войнягово и Каратопракъ, имаме прѣдъ очи цѣлото онова поле, кждѣто се върти главниятъ апостолъ на четвъртия окржгъ.

Слѣдъ като се завърналъ отъ въпросната обиколка, направена заедно съ Каблешковъ, Воловъ, като се убѣдилъ въ добрата извѣстность на младия проповѣдникъ, както и въ силата на неговия духъ и въ дарбитѣ му, провъзгласилъ го за свой помощникъ или, по-добрѣ, замѣстникъ въ тоя край и рѣшилъ да се върне къмъ Панагюрище, за да бжде въ центъра и по-близко при другаря си, както и да участвува непосрѣдственно въ ржководенето на цѣлия окржгъ. Въ началото на поститѣ той вече бѣше, както знаемъ, въ Панагюрище, и отъ тукъ прѣдприе обиколката къмъ Пазарджикъ и Радилово съ Бенковски, а послѣ къмъ Батакъ и Одринско самичъкъ.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Границитѣ на окржга.

I.

Агитацията въ срѣдногорскитѣ села между Ихтиманъ и Бѣлйово. Бѣлица, Раковица, Смолско и Каменица. Отецъ Кирилъ и събрание въ Калугеровския манастиръ. Цѣрово като центъръ на ближнитѣ села. Вѣтренъ. Къмъ Бѣлйово. Тъмниятъ въпросъ за Самоковъ. Дѣйствителнитѣ граници на революционния окржгъ.

Сега оставаше да се спечелятъ още и срѣдногорскитѣ села къмъ Ихтиманъ и Бѣлйово, за да се сключи обръча отъ ревелюционни гнѣзда.

С. Бѣлица, Ихтиманска околия, разположено подъ Арамлиецъ, е било подготвено отъ Дѣлчо Уливеръ отъ Поибрене. Прѣзъ мартъ, послѣдниятъ дошълъ въ това село, свикалъ познатитѣ нему селяни: Ганчо Геновъ, Михаилъ Панчовъ, Нено Стояновъ, Иванъ Апостоловъ, Милчо Нейковъ и др., и комитета билъ основанъ.

Къмъ Бѣлица се присъединили ближнитѣ Раковица, Смолско, Каменица и всички колиби (махли) наоколо.

Мухово, което съ врѣме даде най-вѣрнитѣ лейбгвардейци на Бенковски, е било подготвено отъ ревностни панагюрци. Мухово лежи не далечъ отъ Панагюрище и муховци идатъ често въ града. Мълвата, че се готви възстание, че апостоли кръстосватъ и пр., неусѣтно и съ удивителна бързина се бѣше разпространявала. Всѣкой новопокръстенъ е билъ апостолъ отъ своя страна—апостолъ неканенъ, но толкова по-горещъ и по-прѣданъ. Всѣкой простъ войникъ е ималъ отворенъ прѣдъ себе си широкъ пжть, за да бжде герой. И много отъ тѣзъ имена сж ни пропаднали въ неизвѣстность, а туй сж били имена отъ истински герои на идеята.

Бенковски пристига въ Мухово на плодовита и готово разорана почва. Той слѣзълъ въ кжщата на Христо Тотинъ. Били повикани всички надеждни хора въ селото, като Вълко Стойневъ, Ст. Ив. Теповичаровъ и др. Клетвата е била най-послѣдното дѣло—нѣщо като чиста формалность.

може да се твърди, че Самоковъ, Банско и Аджаръ сѫ мѣста, които не сѫ се прилѣпили подъ никакъвъ видъ къмъ приготовлението, не сѫ кореспондирали съ ближнитѣ центрове, и, въ врѣме на бунта, не проявиха никаква искра отъ животъ.

Въ прѣдѣла на означенитѣ граници, селата и градоветѣ, на които имената споменахме на разни мѣста, не сѫ едничкитѣ заразени отъ пропаганда гнѣзда. Напротивъ, много още населени мѣстности по единъ или другъ начинъ сѫ били вплетени въ революционната мрѣжа, макаръ и безъ да бѫдатъ засегнати отъ апостолитѣ при тѣхната обиколка. Атмосферата бѣше напоена съ взривчиви материи. Духоветѣ бѣха подготвени. Достатъчно е било да дойде нѣкой познатъ отъ ближното село, да промълви на своитѣ приятели, че у тѣхъ се готви „нѣщо", и че той и всички тѣхни се „готвятъ", слухътъ мигновенно се разнасялъ, безъ глашатаи и безъ черковна камбана, по всички посоки, всичко пламвало и всички захващали да купуватъ орѫжие—селото било готово. Тогава единъ отъ ближния комитетски центъръ—кой да е: често нѣкой неизвѣстенъ самозванецъ — идвалъ, избиралъ лицата, заклевалъ ги и въдворявалъ редовна кореспонденция съ пространната революционна държава. Т. Пазарджикъ билъ въ контактъ съ цѣлото полско море на своитѣ околности, засѣяни съ безчислени малки и голѣми села, които въ централния градъ черпили материални и духовни източници за сѫществуванието си. Балдйово, само на десетина километра далечъ, майка на най-великия прѣдатель отъ тази епоха, Ферезлий, Черногорово, Сарая, Гелеменово, близки толкова на града, колкото и на прѣдателското гнѣздо, недалечъ и отъ Панагюрище, безброй още села, пъстрещи по всички посоки цвѣтната долина и по-късно изкупили, въ врѣме на движението, грѣха на увлеченията си съ безброй жертви, списъка на които ще дадемъ на свое мѣсто — всички тихомълкомъ сѫ били кръстени и пригласяли до край на замамчивата музика на възторга, мечтитѣ и копнежа за свобода. Брацигово е държало въ себе си Козарско, Жребецко, Паничарево, Ясѫкория и Бѣга, както видѣхме, Баточени сѫ разчитали на Ракитово и Костадиново, Перущица вървѣла съ Брѣстовица; къмъ Панагюрище, Карлово и

Отъ Калугерово Бенковски заминалъ за Вѣтренъ; тука прѣдварително дошълъ Теофилъ Бойковъ, по-късно калугеровски прѣдставитель въ Оборище, и билъ му приготвилъ приемъ.

Отъ Вѣтренъ билъ пратенъ нарочно Митъръ Кумановъ, за да доведе апостола въ селото.[1]) Бенковски слѣзълъ на квартира у Дѣдо Пеню Чавдаровъ. Комитета билъ съставенъ отъ Василъ Лазаровъ Ташенинъ, Г. С. Бѣлевски, Г. Лютаковъ, Петъръ Лютаковъ, Пеню Чавдаровъ и Попъ Петъръ Атанасовъ.

Бенковски прѣседѣлъ въ Вѣтренъ, споредъ мѣстни спомени, четири дни, което едвамъ може да се вѣрва, ала провѣрката е невъзможна. Вѣтренъ е билъ, не ще съмнѣние, важенъ придобивъ за дѣлото въ IV революционенъ окрѫгъ. Той е едно голѣмо и значително, чисто българско село, разположено на склона на Срѣдна-Гора, на стария пѫть отъ Цариградъ за София прѣзъ ихтиманскитѣ тѣснини.

Оставало още Бѣлйово, което по-късно, въ врѣме на възстанието, изпъкна като едно отъ най-блѣскавитѣ гнѣзда на възстаническия възторгъ.

Интересното обаче е, че въ Бѣлйово Бенковски лично не е бивалъ прѣди възстанието. Комитета е тукъ основанъ чрѣзъ Братия Никола, Георги и Ив. Петкови, търговци и съдържатели на ханъ въ Т.-Пазарджикъ, а родомъ отъ Бѣлйово. Н. Петковъ, доставитель на пушки, за когото и по-послѣ ще става дума, повикалъ при себе си свещеника Михалъ Радуловъ, тѣхенъ рода, и го заклѣлъ. Радуловъ намѣрилъ свой съобщникъ въ лицето на Г. Павловъ. Послѣдниятъ е билъ посветенъ на революционната идея още отъ врѣмето на Каблешкова. Когато още билъ началникъ на гарата въ Бѣлйово, Каблешковъ основалъ тукъ читалище и въ него всѣка недѣля държалъ сказки. Г. Павловъ билъ кассиеръ. А по-прѣди още, Левски посѣтилъ Бѣлйово. Г. Павловъ сега отъ своя страна повѣрилъ идеята на Митко Петракиевъ Радуловъ. Ще забѣлѣжимъ пѫтйомъ, че въ брошурата на Н. Йонковъ Владикинъ, „История на Бѣ-

---

1) „Село Вѣтренъ" кратко описание и пр. отъ Г. Лютаковъ, Т.-Пазарджикъ 1903. стр. 8.

Новитѣ хора държатъ по-кжсия пжть: тѣ сж герои на подема, на дѣлото. Тия нови хора учатъ просто: трѣба да се въоржжимъ, сплотимъ и възстанемъ—казватъ така, защото всичко имъ е приготвено, и защото всѣкой е убѣденъ, че трѣба да възстане, за да се освободи—ние казваме всѣкой, защото убѣдени сж всички ония, къмъ които апостолитѣ се обрѫщатъ.

Но, освѣнъ да се носи стариятъ уставъ, запазени сж нѣкои главни точки, защото новъ уставъ липсва. Тамъ, кѫдѣто стариятъ комитетъ се държи на краката си, старитѣ [illegible], като прѣдседатель и пр., се употрѣбяватъ по традиция, макаръ че апостольтъ не се старае да ги [illegible]. Кѫдѣто се основава съвсѣмъ новъ комитетъ, [illegible] — всичкитѣ членове сж [illegible] е случайно и пр. Всичко това [illegible] нѣщо най-характерно [illegible] дѣло въ 1876 [1]). Сега [illegible] въ паметьта на читателя [illegible] Тѣ се казватъ при [illegible] при всѣка обиколка.

[illegible] работи на ор-[illegible] дѣйствие [illegible]

[illegible] съставени отъ [illegible]

[illegible] апостолитѣ не сж [illegible]

[illegible] комитети. [illegible] отъ тѣзи [illegible] Вре-[illegible] отъ ста-[illegible]

[illegible]

да е получило новъ тласъкъ напрѣдъ, и тъкмо тогава да сж се клѣли мнозина нови повѣреници на идеята, отъ които или за които послѣ Владикинъ събиралъ свѣдѣния. Но първитѣ сж положили клѣтва още напрѣдъ, когато били посветени въ тайната.

Свѣдѣнията сж много тъмни и твърдѣ разнорѣчиви, кога имено Бенковски е дошълъ въ Вѣтренъ и кога се е върналъ или накждѣ е заминалъ отъ тамъ. Липсва, разбира се, точна дата. Безъ друго, съгласно съ хода на работитѣ досега, неговото идване тукъ не може да бжде порано отъ началото и дори отъ срѣдата на мартъ. Нѣма възможность да се съберать какви и да било свѣдения за по-нататъшния ходъ на неговитѣ обиколки. Хората повече се интересували да запомнять своитѣ собствени дѣяния, които охотно и прѣувеличавать. Ала никой не издигалъ своя погледъ по-високо, за да обхване подробноститѣ и ходътъ на цѣлото дѣло. Никой не помислилъ да знае, какъ е расло то и цъвтѣло. Само единъ тъменъ разказъ сжщесвува, че отъ Вѣтренъ Бенковски е прѣскочилъ и до Самоковъ. Ние не смѣемъ да потвърдимъ това, защото не сжществуватъ точни данни. Ала все пакъ ще изложимъ подробно, всичко що разказва г. Христо Благоевъ по въпроса. Разказътъ, макаръ и да е лишенъ почти отъ всѣко непосрѣдствено и съ важность съдържание, не е лишенъ, всѣкой случай, отъ интересъ, защото само върху него, струва ни се, З. Стояновъ е градилъ, като включва и Самоковъ въ границитѣ на агитацията въ четвъртия революционенъ окржгъ. Прочее, Хр. Благоевъ разказва слѣдното. Въ качеството си на самоковецъ, и като живѣлъ въ 1876, като търговецъ на брашна въ Пловдивъ, той кореспондиралъ съ своитѣ съграждани въ Самоковъ: Василъ Дашевъ и Ник. Карамитовъ — и двамата терзии. Първиятъ билъ усвоилъ занаята въ Бѣлградъ, кждѣто слугувалъ нѣкога. Благоевъ ималъ споразумѣние съ своитѣ приятели, извѣстилъ имъ, че въ Самоковъ ще дойде апостолъ, тѣ се интересували отъ това и го питали съ врѣме, кога ще дойде търговецътъ. Благоевъ билъ отговорилъ на туй, като казвалъ, че търговецътъ е вече пристигналъ отъ Цариградъ, сега е въ Панагюрище, отдѣто ще имъ донесе добъръ па-

нагюрски шаекъ. Но приятелитѣ не били прѣдпазливи, и тайната стигнала до ушитѣ на М. Векилски, нѣкогашенъ чиновникъ на Митхадъ паша въ Русчукъ, сега прѣподаватель на турски язикъ въ Самоковското училище и, всѣкой случай, правителственъ доносчикъ — поне за такъвъ миналъ той прѣдъ Благоева. Векилски се заинтересувалъ за въпроса, и когато по нѣкаква работа слѣзълъ до Пловдивъ, питалъ нарочно Благоева за по-точни свѣдѣния. Тоя не изказалъ нищо, за което Векилски по-късно, когато види се, билъ събралъ по-добри данни, направилъ съ писмо упрекъ на Благоева, че тоя не билъ искренъ къмъ него. Тукъ послѣдния се убѣдилъ, че неговитѣ приятели не сж били надеждни и секретни и прѣкжсналъ всѣко сношение съ тѣхъ. Отпослѣ Благоевъ можалъ да узнае, че Бенковски дѣйствително ходилъ въ Самоковъ, а прѣдателството, за което разказва З. Стояновъ, се състояло въ слѣдното. Крайчо Самоходовъ отъ Панагюрище ще е придружавалъ апостола, заедно съ Г. Маневъ. Самоходовъ билъ пратенъ напрѣдъ съ записка до стария Антикаровъ. Записката скоро минала въ ржцѣтѣ на Векилски и на властьта. Завчасъ се зели мѣрки да заловятъ Бенковски, но той не влѣзълъ въ града по завардения пжть и не излѣзълъ по него, и щомъ не намѣрилъ при Антикарови оня приемъ, който очаквалъ, очистилъ изеднажъ града. Антикаровъ ималъ синъ ученикъ въ Пловдивъ. Отъ тука Бенковски ще да е носилъ адреса на баща му въ Самоковъ. А ще да е зелъ адреса при послѣдно идване, кога се е връщалъ отъ Перущица. Самоходовъ е между мъртвитѣ. Възможно е, З. Стояновъ да е черпилъ свѣдѣнията си отъ него. Изобщо, най-тъмни и мжчни за изслѣдване сж случаитѣ, дѣто има прѣдателство или нѣщо подобно. Г. Маневъ е живъ и твърди, че сж ходили до Самоковъ. Разбира се, точно кога и при какви подробности — Маневъ не помни.

Отъ Бѣлйово сѣмето на революцията се разнесло въ ближнитѣ села Сестримо и Момино, които послѣ не зеха участие въ възстанието.

И тъй, ето сега, какъ опрѣдѣля границитѣ на пропагандата въ четвърти революционенъ окржгъ З. Стояновъ, единственъ, който въ революционната наша литература се

Прѣзъ марта подозрѣнията отъ страна на властьта се усилили. Вслѣдствие хващането на Славкова около Орхание[1]) конашката стража станала по-бдителна. Едно врѣме въ Панагюрище трѣбва дори да е било рѣшено, ако Славковъ прѣдаде, възстанието да се дигне, макаръ безъ врѣме! Отъ друга страна, Бенковски и революционнитѣ власти ставали все по-самонадѣяни. Самъ Бенковски често нощѣ излизалъ изъ града въоржженъ, а понѣкога и на конь съ свита. При единъ подобенъ случай малко е остало самъ той, съ всичкото си въоржжение и съ свитата да се натъкне на полицейския патрулъ, отъ което не може да се прѣдвиди, колко злини биха послѣдвали. Нещастието, по чудо, се избѣгнало, като дружината побързала да се отбие по друга улица, а патрулътъ отъ прѣдпазливость не ги и гонилъ. Но макаръ неизползувани докрай или никакъ, подобни случки будили подозрителностьта на официалната власть. Потайно тя държала смѣтка за всичко, що става около ѝ, а къмъ края на приготовленията официалнитѣ прѣдставители на властьта открито загатвали на по-познатитѣ си изъ българитѣ: „онова, дѣто гласите, не е на добро, ама язъкъ, че зиянъ ще станете". — Така е говорилъ панагюрския мюдюринъ къмъ мнозина панагюрци.

Тоя натегнатъ развой на работитѣ е държалъ още повече на щрекъ борцитѣ. Всички способни да носятъ оржжие ратници се числили къмъ нощната служба. Младитѣ напослѣдъкъ изкусно се ползували отъ тайнополицейската наредба, за да се разхождатъ по цѣли нощи съ оржжието си и да правятъ военни упражнения.

Н. Дриновъ спомня въ запискитѣ си, че обученията ставали даже и денѣ. „Всѣкидневно, казва той, момчетата излизаха на обучение, нишанѣха съ своитѣ пушки по кжрищата. Особно това ставаше въ Кривчовата ливада (единъ уединенъ кжтъ), въ която старитѣ върби и други овощни дървета бѣха нашарени съ куршуми".

Тайната полиция по-рѣдко е била употрѣбявана за террористическа работа. Туй се е случвало, било за заплашване на нѣкого — който щомъ случайно е дочулъ отъ нѣ-

1) З. Стояновъ, „Записки", т. III, 267.

може да се твърди, че Самоковъ, Банско и Аджаръ сж мѣста, които не сж се прилѣпили подъ никакъвъ видъ къмъ приготовлението, не сж кореспондирали съ ближнитѣ центрове, и, въ врѣме на бунта, не проявиха никаква искра отъ животъ.

Въ прѣдѣла на означенитѣ граници, селата и градоветѣ, на които имената споменахме на разни мѣста, не сж едничкитѣ заразени отъ пропаганда гнѣзда. Напротивъ, много още населени мѣстности по единъ или другъ начинъ сж били вплетени въ революционната мрѣжа, макаръ и безъ да бждатъ засегнати отъ апостолитѣ при тѣхната обиколка. Атмосферата бѣше напоена съ взривчиви материи. Духоветѣ бѣха подготвени. Достатъчно е било да дойде нѣкой познатъ отъ ближното село, да промълви на своитѣ приятели, че у тѣхъ се готви „нѣщо", и че той и всички тѣхни се „готвятъ", слухътъ мигновенно се разнасялъ, безъ глашатаи и безъ черковна камбана, по всички посоки, всичко пламвало и всички захващали да купуватъ оржжие—селото било готово. Тогава единъ отъ ближния комитетски центъръ—кой да е: често нѣкой неизвѣстенъ самозванецъ — идвалъ, избиралъ лицата, заклевалъ ги и въдворявалъ редовна кореспонденция съ пространната революционна държава. Т. Пазарджикъ билъ въ контактъ съ цѣлото полско море на своитѣ околности, засѣяни съ безчислени малки и голѣми села, които въ централния градъ черпили материални и духовни източници за сжществуванието си. Балдйово, само на десетина километра далечъ, майка на най-великия прѣдатель отъ тази епоха, Ферезлий, Черногорово, Сарая, Гелеменово, близки толкова на града, колкото и на прѣдателското гнѣздо, недалечъ и отъ Панагюрище, безброй още села, пъстрещи по всички посоки цвѣтната долина и по-късно изкупили, въ врѣме на движението, грѣха на увлеченията си съ безброй жертви, списъка на които ще дадемъ на свое мѣсто — всички тихомълкомъ сж били кръстени и пригласяли до край на замамчивата музика на въсторга, мечтитѣ и копнежа за свобода. Брацигово е държало въ себе си Козарско, Жребецко, Паничарево, Ясжкория и Бѣга, както видѣхме, Баточени сж разчитали на Ракитово и Костадиново, Перущица вървѣла съ Брѣстовица; къмъ Панагюрище, Карлово и

Копривщица, се числили множество околни села; цѣлото българско население въ окржга е било покръстено и наелектризирано, и съ потаенъ трепетъ очаквало развоя на събитията.

ГЛАВА ПЕТА.

Вжтрѣшния строй.

I.

Характерни чърти. Простота въ организацията. Устройство на тайната поща и на полицията.

Наредъ съ кръщаване въ идеята и съ клѣтвата, вървѣли необходимитѣ наставления, какъ да се приготовляватъ новопокърстенитѣ. Едноврѣменно трѣбало и да се устрои механизмътъ на тайното дѣло—нѣщо, което бѣше, несъмнѣно, една работа по-сложна отъ всичко друго.

Кръщаването, както вече видѣхме, е било една почти формална работа, защото е трѣбало просто да се поднови нѣщо, което отчасти е сжществувало. Клетвата е подпечатвала съ нова сила старото вѣрую. Поради туй, ролята на апостолитѣ отъ 76 година, както отбѣлѣзвахме и на друго мѣсто, бѣше събирателна. Тѣмъ прѣдстоеше да сплотятъ и циментиратъ разпръснатитѣ, но готови сили, да ги организуватъ най-цѣлесъобразно, и да ги подтикнатъ къмъ опрѣдѣлената цѣль. Тѣхната задача бѣ да пожънатъ готово назрѣла нива.

Нито Бенковски, нито другаря му носятъ екземпляри отъ стария революционенъ уставъ отъ 1872 година, както едно врѣме правѣха Левски и Кънчевъ. Въ постжпа на новитѣ апостоли липсва парламентаризма и старото проповѣдничество. Липсва деликатеса на старитѣ идеалисти-мечтатели, педанти на системата, революционери по вдъхновение, комунисти, републиканци и козмополити, които, въ името на скромностьта и правдата, избѣгватъ да говорятъ отъ свое име, а всичко вършеха въ името на новото божество—приврѣменното правителство, което е „всѣкждѣ и никждѣ“.

Новитѣ хора държатъ по-късия пжть: тѣ сж герои на подема, на дѣлото. Тия нови хора учатъ просто: трѣба да се въоржжимъ, сплотимъ и възстанемъ—казватъ така, защото всичко имъ е приготвено, и защото всѣкой е убѣденъ, че трѣба да възстане, за да се освободи—ние казваме всѣкой, защото убѣдени сж всички ония, къмъ които апостолитѣ се обърщатъ.

Но, безъ да се носи стариятъ уставъ, запазени сж неговитѣ главни точки, защото новъ уставъ липсва. Тамъ, кждѣто стариятъ комитетъ се държи на краката си, старитѣ подраздѣления, като прѣдседатель и пр., се употрѣбяватъ по традиция, макаръ че апостолътъ не се старае да ги възкръси. Кждѣто се основава съвсѣмъ новъ комитетъ, съставътъ му е произволенъ и свободенъ — всичкитѣ членове сж едно и числото имъ е случайно и пр. Всичко това ние разгледахме въ общи чърти, като нѣщо най-характерно въ цѣлата сграда на агитационното дѣло въ 1876 [1]). Сега резюмираме го пакъ, за да е прѣсно въ паметьта на читателя. Новитѣ поржчки ставатъ устно. Тѣ се казватъ при кръщавката, и втълпяватъ се въ паметьта при всѣка обиколка.

Избѣгватъ се подробноститѣ и тънкитѣ работи на организацията, но всичко важно за практическото дѣйствие се иска въ най-голѣми подробности.

З. Стояновъ пише, [2]) че комитетитѣ се съставяли отъ честни хора, „до десетъ души най-много".

Въ такива формални подробности апостолитѣ не сж влизали — поне доколкото намъ е извѣстно.

За улеснение на сношенията между отдѣлни комитети, трѣбвало да се наредатъ тайни пощи. Всѣкоя отъ тѣзи пощи зависи отъ онзи комитетъ, който я съставлява. Броятъ на пощенскитѣ членове е неопрѣделенъ. Въ това отношение, работитѣ въ 1876 не отиватъ по-далечъ отъ стария уставъ.

Комитетската поща е била въведена въ всички центрове на четвъртия окржгъ. Състояла се е кждѣ отъ едно лице, кждѣ отъ повече, а въ случай на нужда, бивали натоварени и обикновени съзаклѣтници по изборъ. Отъ

1) В. т. I, „Причинители".
2) „Записки" т. I. стр. 333.

Панагюрище, като резиденция на апостолитѣ, случвало се често да излизатъ и по нѣколко пощеносци наеднажъ въ разни посоки. Обикновено, само по-рѣшителни и пъргави съзаклѣтници сж били натоварвани съ тая задача. Пощалионътъ е билъ винаги готовъ да се пустне на пжть. Нему просто се е заповѣдало, макаръ въ кое и въ какво и да е врѣме, и той веднага се мѣталъ на коня си, или хващалъ е пжтя и пѣша. За по-дълъгъ пжть давали му се срѣдства отъ комитетската каса, било за негови разноски, било за да остави поминъкъ на сѣмейството си. Нѣкждѣ сж държали и специаленъ комитетски конь за поща, или коньтъ на нѣкой отъ по-заможнитѣ съзаклетници е стоялъ на разположение за пощенския куриеръ.

Наредъ съ пощата е стояло устройството на тайната полиция. Длъжноститѣ на тайната полиция сж изложени въ § 18, глава III на стария уставъ, обаче това сега е било видоизмѣнено пакъ върху практически начала. По стария редъ прѣдвиждаше се единъ общъ началникъ на тайната полиция — едно лице, което има изключително право да донася за всичко направо на централния комитетъ. Сега тази централизация е липсвала. Всѣкой мѣстенъ революционенъ комитетъ е назначавалъ началникъ на тайната полиция нѣкое рѣшително и вѣрно лице, което само си назначавало тукъ органи. А съ туй се е свършвало и всичко. Централенъ началникъ липсва.

Намѣстѣ, тая организация била тъй опростена и случайна, че днесъ никой вече не помни за нея.

Така организувана тайната полиция имала за цель да бди върху поведението на съмнителни съзаклятници, а също и да шпионира отявленитѣ неприятели на въстанието, както и турцитѣ, и всички чужденци, [illegible] такива. Когато прѣзъ мартъ [illegible] пжть въ широкитѣ маси. [illegible] — поне на извѣстни мѣста [illegible] родно, полицията е била [illegible] вардва пжтищата, бди [illegible] излиза, изобщо, длъжна е да [illegible] ва около революционното [illegible] съ особно усърдие най-вече въ Панагюрище [illegible]

присжтствие на Бенковски е държало духоветѣ въ възбуждение. Запазени сж спомени, дѣто българския патрулъ се срѣщалъ съ турския, и само ловкостьта на съзаклетницитѣ и нехайството на официялнитѣ бдители, които въ подобни случки обикновено подозираха младешки нощни похождения, откритата въоржжена схватка се избѣгваше.

Ето напримѣръ една подобна случка. Нея ни е разказалъ Найденъ Дриновъ, членъ отъ Панагюрския комитетъ, въ свойтѣ записки. Една нощь Н. Дриновъ, заедно съ стотника Манчо Маневъ, излѣзли да прѣгледатъ патраула. Тѣ се връщали отъ мѣстностьта „Байкювецъ", на сѣверъ отъ града, дѣто имало патраулъ. Оставало имъ да видятъ още стражата и на Меченския пжть и отъ къмъ Т.-Пазарджишкото шосе. Но въ улицата „Келешова" засрѣщнали се съ турския правителственъ патраулъ, състоящъ отъ четири заптиета и двама български пандури. Щѣли безъ друго да бждатъ заловени, или, ако сж тръгнали назадъ да бѣгатъ, щѣха да бждатъ пронизани отъ куршуми. Но тѣ мжжествено показали готовность да се саморазправятъ съ оржжие и били пропустнати отъ благоразумнитѣ пазители на тишината, безъ да бждатъ познати. Тоя разказъ на Дриновъ подтвърдява и Манчо Маневъ.

Въ Панагюрище, тайната полиция била е устроена, особено въ послѣднитѣ дни на приготовленията, по слѣдующи начинъ. Цѣлиятъ контигентъ отъ ратници като е билъ раздѣленъ на чети подъ стотници, педесетници и десетници, което ще изложимъ по-ясно, отъ четата на всѣкой стотникъ се зимали по десеть души за нощенъ патрулъ. А всички отбрани изреждали се по дежурство. Този патраулъ, раздѣленъ по двама-трима, пазилъ главнитѣ входове на града. Цѣлиятъ патраулъ въ три дни веднажъ се контролиралъ отъ единъ стотникъ, придруженъ отъ единъ членъ отъ комитета, пакъ по дежурство отреденъ.

За тайната полиция, която нощѣ завардвала пжтищата, споменува и З. Стояновъ[1]).

Въ Копривщица началници на тайната полиция сж били Георги Тиханекъ и Георги Каменарчето; имали подъ командата си до 20 юнака — сжщо както въ Панагюрище[2]).

1) „Записки", т. I, 419.

2) В. длъжноститѣ й у Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", 40.

Прѣзъ марта подозрѣнията отъ страна на властьта се усилили. Вслѣдствие хващането на Славкова около Орхание[1]) конашката стража станала по-бдителна. Едно врѣме въ Панагюрище трѣбва дори да е било рѣшено, ако Славковъ прѣдаде, възстанието да се дигне, макаръ безъ врѣме! Отъ друга страна, Бенковски и революционнитѣ власти ставали все по-самонадѣяни. Самъ Бенковски често нощѣ излизалъ изъ града въоржженъ, а понѣкога и на конь съ свита. При единъ подобенъ случай малко е остало самъ той, съ всичкото си въоржжение и съ свитата да се натъкне на полицейския патрулъ, отъ което не може да се прѣдвиди, колко злини биха послѣдвали. Нещастието, по чудо, се избѣгнало, като дружината побързала да се отбие по друга улица, а патрулътъ отъ прѣдпазливость не ги и гонилъ. Но макаръ неизползувани докрай или никакъ, подобни случки будили подозрителностьта на официалната власть. Потайно тя държала смѣтка за всичко, що става около й, а къмъ края на приготовленията официалнитѣ прѣдставители на властьта открито загатвали на по-познатитѣ си изъ българитѣ: „онова, дѣто гласите, не е на добро, ама язъкъ, че зиянъ ще станете". — Така е говорилъ панагюрския мюдюринъ къмъ мнозина панагюрци.

Тоя натегнатъ развой на работитѣ е държалъ още повече на щрекъ борцитѣ. Всички способни да носятъ оржжие ратници се числили къмъ нощната служба. Младитѣ напослѣдъкъ изкусно се ползували отъ тайнополицейската наредба, за да се разхождатъ по цѣли нощи съ оржжието си и да правятъ военни упражнения.

Н. Дриновъ спомня въ запискитѣ си, че обученията ставали даже и денѣ. „Всѣкидневно, казва той, момчетата излизаха на обучение, нишанѣха съ своитѣ пушки по карищата. Особно това ставаше въ Кривовата ливада (единъ уединенъ кжтъ), въ която старитѣ върби и други овощни дървета бѣха нашарени съ куршуми".

Тайната полиция по-рѣдко е била употрѣбявана за терористическа работа. Туй се е случвало, било за наплашване на нѣкого — който щомъ случайно е догадъ от.. нѣ-

[1]) З. Стояновъ, „Записки", т. III, 267.

кждѣ за движението, отваря уста и турялъ дѣлото въ опасность — било пъкъ щомъ е ставало нужда да принудятъ, да внесе пари нѣкой състоятеленъ, но плесенясалъ и ненадежденъ по духъ българинъ, който самъ не могълъ да бжде толкова потрѣбенъ, колкото сж били потрѣбни паритѣ му. За подобни случаи, които сж били — пакъ повтаряме — твърдѣ рѣдко, споменува Отонъ Ивановъ въ запискитѣ си. Отонъ Ивановъ бѣше началникъ на тайната полиция въ Т.-Пазарджикъ.

II.

Статистически свѣдения. Събиране на пари. Сждбоносниятъ въпросъ за доставка на оржжие. Източници за барутъ. Пжтища за пушки. Пратеници до Враца.

Една отъ важнитѣ задачи на приготвленето е било, да се събератъ отъ всѣкой мѣстенъ комитетъ нужднитѣ статистически свѣдения. Тѣзи свѣдѣния сж опрѣдѣлени въ чл. 10, глава III на стария уставъ и състоятъ, както знаемъ, въ слѣдното. Частнитѣ комитети сж длъжни да съобщаватъ на централния комитетъ — а въ дадения случай длъжни бѣха да съобщаватъ на Бенковски: колко жители има селото или градътъ, отъ каква сж народность, колко млади мжже има способни да носятъ оржжие, кои отъ тѣхъ иматъ оржжие, какво е оржжието, иматъ ли муниции и пр.; колко може да се събере въ нужно врѣме жито, ечмикъ, сѣно, слама и пр.; колко има волове, овце, крави, коне, кози и пр.

Тъзи статистика е била искана твърдѣ строго отъ всѣкой комитетъ, и Бенковски е билъ особно безцеремоненъ къмъ немарливитѣ. Както ще видимъ по-късно, той използува събранието въ Оборище, за да направи една грижлива провѣрка, дали всички центрове сж били коректни въ изпълнение на длъжноститѣ си.

Между другото, апостолътъ самъ е ималъ прѣдвидъ всичко, та още при самото заклеване давалъ необходимитѣ практически съвѣти на всѣкой новопокърстенъ — за да знае той, какво трѣбва да си приготви, а задължавалъ го

е непрѣмѣнно и да си ги има. Необходимитѣ принадлежности на всѣкой бунтовникъ били:

Пушка, ножъ, кама или сабя.
Пищови или револверъ.
Фишеци за пушката 300.
Фишеци за пищовитѣ 150.
50 драма суровъ барутъ за подпалване.
Паласка за фишецитѣ.
50 драма сладъкъ мехлемъ за рани.
Тифтикъ отъ ленено платно.
2 оки сухари.
Тенекия за вода.
2 чифта цървули.
2 чифта навуща.
Котки за царвулитѣ.
Риза и гащи по 2 чифта.
Ямурлукъ или мушама.
Възстаническа униформа.[1])
Шапка съ левъ.
Зелена кѫна за спиране кръвь въ случай на нараняване.
50—100 драма восъкъ за храна въ случай на нужда [2]).

Сами апостолитѣ сѫ имали и отрова — по старъ рецептъ — за да се отровятъ, кога дотрѣбва.

За добрия успѣхъ на агитацията не е било достатъчно само да се увеличава числото на съзаклетницитѣ, трѣбвало да се трупа и злато въ комитетскитѣ каси. Паритѣ сѫ били нуждни не само по дневни разходи за апостоли, поща, полиция — изобщо за подържане организацията, но още и за да се въорѫжатъ юнацитѣ. Между всички заклети въ идеята имало надеждни млади сили, толкова пригодни да бѫдатъ добри войници, колкото и не въ състояние, за да се въорѫжатъ сами. За подобни, комитета е трѣбало да зима срѣдства отъ богатитѣ съзаклетници — често негодни за да служатъ съ орѫжие въ рѫка, и съ събраното да въорѫжава беднитѣ.

Събирането на срѣдства е вървѣло сравнително успѣшно. Всѣкой по-заможенъ съмишленикъ, при полагане

1) З. Стояновъ „Записки“ т. I, 335.
2) „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското възстание“ Тома Георгиевъ стр. 5.

на клетва, е внисалъ доброволно и по нѣколко жълтици. Често на нѣкои общини Бенковски е просто опрѣдѣлилъ, каква сума да внесатъ. Отъ Пещера той поискалъ 30 лири, както споменахме вече и на друго мѣсто. Полученитѣ суми апостолътъ не е нито пипалъ. Тѣ сѫ били прѣдавани на комитетския касиеръ Симеонъ Х. Кириловъ.

Подобни суми, кѫдѣ по-малки, кѫдѣ по-голѣми — споредъ силитѣ си, внесли въ Панагюрската каса почти всички частни комитети на окрѫга.

Много по-труденъ, обаче, отъ колкото да се събиратъ пари, е билъ въпросътъ, отъ кѫдѣ и какъ да се достави орѫжие. Въ това лежи най-сѫдбоносната и най-слабата страна на приготовлението.

Турското правителство, нехайно въ всѣко друго отношение, тукъ не спѣло. То е държало будно око върху всички извори на муниции и въорѫжения. Самото мохамеданско население го улеснявало до извѣстна степень въ тоя надзоръ. Фабрикуването на барутъ за обикновено употрѣбление било една доходна статия въ смѣткитѣ на турцитѣ, които охотно търгували съ цѣнния прахъ, макаръ и въ контрабанда, ала и завистливо бдѣли, да не се залови и раята за произвеждането му. Така, въ цѣлия панагюрски край, барутъ е билъ доставянъ главно отъ златишкитѣ турци, които го работѣли скрито въ балкана. [1])

Но този доходенъ и произволенъ монополъ, който донасялъ на турцитѣ добри доходи, скоро се прѣвърща въ рѫцѣтѣ на тѣзи ревниви пазители на отоманското величие въ пагубенъ бичъ на освободителното дѣло. Щомъ порѫчкитѣ станали по-голѣми отъ обикновено и внушавали подозрѣние за цѣлитѣ, за които сѫ прѣдназначени, турцитѣ фабрикуватъ вече гнилъ барутъ. Това обстоятелство отсетнѣ съкруши най-чувствително и така слабитѣ сили на нашитѣ възстаници.

По пловдивскитѣ села барутъ се набавялъ отъ Сотирската контрабандна турска, разбира се, барутна фабрика, за

1) В. „Записки“ З. Стояновъ т. I, 459. Г. Стайковъ приемалъ барутъ отъ турцитѣ, съ които се билъ твърдѣ побратимилъ.

която З. Стояновъ ни е разказалъ пакъ съ своя несравненъ юморъ.[1])

По-чистъ барутъ е доставянъ отъ Цариградъ чрѣзъ Ст. Дрѣнски, търговецъ въ Пловдивъ. Туряли го въ сапунови каси и прикривали съ пластъ сапунъ. Разбира се, че, доставянъ по такъвъ начинъ, барутътъ е костувалъ двойно и тройно по-скжпо. Трѣбало често да се подкупватъ довѣрени чужди лица, отъ името на които да става покупката. Защото, хванатъ ли веднажъ български търговецъ, че е доставилъ барутъ въ такова множество, могло е лесно да послѣдва разпитване, кому, кждѣ е разнесенъ, и възелътъ на тайната можелъ по-нататъкъ и лесно да се развърже.

Споредъ както разказва самъ Ст. Дрѣнски, еднажъ даже успѣли да подкупятъ единъ служитель на барутхането (складъ) въ Цариградъ, нѣкакъвъ чаушинъ — старши отъ войската, и той прѣдалъ на нашитѣ хора доста барутъ въ газеви тенекии. Но явно е, че всички тия потайни пжтища за доставяне на най-необходимото, освѣнъ че сж костували непосилни срѣдства, но погълщали сж и страшно много безполезно изхарчени грижи, и пари, и енергия, и безвъзвратно отлетѣло врѣме — стихии, толкова сждбоносни за всѣко по-значително движение.

Най-мжчно е било доставянето на пушки. Една военна пушка мжчно се крие, мжчно се прѣнася и мжчно се добива. Работата е, че всѣкой лесно узнава, кой и за какво я купилъ. Туй е било най-фаталната страна на дѣлото.

Отъ началото на приготовленията, Бенковски е билъ твърдѣ духовитъ, като училъ, че отвждъ Дунавъ, въ Влашко, много пушки сж готови, остава само да идатъ нарочно хора да ги зематъ. Въ Балкана имало ужъ нарочно завардень пжть, за да се прѣнесатъ въ Тракия.[2]) Разбира се, за тая цѣль трѣбало да се събератъ достатъчно пари. Но и пари когато се събраха, пакъ малка бѣ помощьта, както ще видимъ.

---

[1]) „Записки“ т. I, 344. Въ една колиба работили барута нѣколко помаци, контрабандисти, по най-примитивенъ начинъ. Еднажъ прахътъ се подпалилъ и класическитѣ доставчици на бунтовни муниции се прѣвърнали въ трупове.

[2]) „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското възстание“, стр. 7.

Много отъ съзаклетницитѣ се въоржжили съ старитѣ кремъклии пушки, за които по-лесно било да се намѣрятъ отъ-тукъ отъ-тамъ — най-вече у турцитѣ. Нѣкои поправяли стари безнадеждни пищове. Имало и такива, които притежавали шишенета — тѣ сж се считали между по-щастливитѣ съзаклетници. Тѣ бѣха дѣйствително и най-добрѣ въоржженитѣ.

Револвери се купували у пловдивски търговци, главно у Дрѣнски, но скоро станали рѣдкость. Тогава, отъ всички страни послѣдвалъ рѣшителенъ натискъ, да се доставятъ. Доставката ставала съ голѣма прѣдпазливость, слѣдователно, много бавно и на части. Сетнѣ, за прикритие, земали се револвери отъ разни системи. Така сж били доставени, споредъ казването на Ст. Дрѣнски, не повече отъ 300 револвери.

Мнозина, нетърпеливи да се видятъ часъ по-скоро въоружени и съ пушки, прибѣгнали и до частни поржчки чрѣзъ Дрѣнски. Но прѣчкитѣ били непрѣодолими. Условията били такива, че въ голѣмо количество не е било възможно да се доставятъ пушки, безъ да се подигне подозрѣние. И отъ всичко на всичко, доставени били около десеть пушки отъ система Ветерли, около 20 стари военни пушки и 5—6 винчестери, отъ които по една носили Бобековъ, Бенковски и Воловъ. Винчестерътъ на Бобекова биде намѣренъ, и днесъ се намира въ ржцѣтѣ на брата му, г. Иванъ Бобековъ. Добрѣ е, тази пушка да се земе за музея.

По-лесно било да се прѣнесатъ ловджийски пушки, но тѣ пъкъ толкова и чинѣли за военни цѣли. Но разбира се, пакъ сж били по-сгодни отъ голи ржцѣ. Ето защо все пакъ били доставени въ по-голѣмо, сравнително, количество. Купили до 20 санджка текъ ловджийски пушки, които се пълнатъ съ фишеци отзадъ. Тѣ сж били прѣнесени като манифактура по 50 въ сандъкъ, а туй значи до 1000 на брой.

Ето още, споредъ Черновѣждъ, въ какво състояние се намирало въоржжението въ Панагюрище.

Никола Георгйовъ Бинбашийски и други още нѣкои пушкари и ножари поправяли събранитѣ вехти и развалени

оржжия. Пушкитѣ, съ които се упражнявали засега записанитѣ (около 600 души способни да носятъ оржжие), били разни видове шишенета, карабини, филинтри, все кремъкови, нѣколко евзалии и ловджийски чифтета, три лафошета и една мартина. Имало около двѣстѣ прости револвери и разни кремъкови пищови, хилядникътъ, казахме, ималъ винчестеръ.

Но колкото повече врѣмето напрѣдваше, колкото повече се приближаваха очакванитѣ събития, толкова и недостатъкътъ отъ пушки се чувствува още по-болезнено. Разбира се, най-послѣ, трѣбало да се заловатъ у находчивата и замамлива илюзия на Бенковски — неизчерпаемия складъ въ Влашко. Нарочно били пратени посланици до комитетитѣ въ Сѣверна България. Т. Георгиевъ пише, че били пратени Маринъ Шишковъ и Илия Янковъ съ 500—600 лири въ Ряхово, но върнали се безъ резултатъ, защото Дунава билъ силно заключенъ, и прагеницитѣ не могли да стигнатъ дори до Орѣхово.[1]) Ст. Заимовъ допълня свѣдѣнията за тази печална Одисея на панагюрскитѣ борци. Маринъ Шишковъ и Найденъ Дриновъ, казва той, дошли, именно, само до Вратца. Тѣ прѣдложили 2000 жълтици на Врачанския комитетъ за пушки. Послѣдниятъ, обаче, страдалъ отъ сжщата болесть. А лесно е тогава да се разбере, какъвъ е билъ отговорътъ — „пари, казали тамошнитѣ патриоти, имаме и ние, но пушки нѣмаме".[2])

Дриновъ самъ, обаче, поправя тѣзи криви свѣдѣния, като казва: Въ Вратца ходили Шишковъ и още Лулчо Гуговъ и Павелъ х. Симоновъ и Илия Яковъ; Шишковъ и Павелъ отъ Вратца съ Заимовъ отишли въ Оряхово, но пушкитѣ, като не били прѣнесени, върнали се. Паритѣ не били повече отъ 500 — 600 лири. Илия Яковъ се казва Делибалтовъ. Датата не се помни.

Читательтъ се сѣща, че цѣлата оная легенда за пушки отвждъ Дунавъ е свързана съ историята за лойта — история, която Бенковски не е могълъ да не знае. Пушкитѣ, обаче, купени съ паритѣ отъ оная лой не можиха да се

---

1) „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското възстание", стр. 7.
2) Ст. Заимовъ, „Миналото" 82.

своитѣ десеть войници измежду съмахленцитѣ си вено най-близкитѣ по съсѣдство и най-добрѣ Войницитѣ сж били най-често и покърстени и десятника, та въ дѣлото познавали само не си началникъ. Въ дисциплинарнитѣ искания в влизаше, както знаемъ, строгото правило който е клелъ нѣкого, казваше му само на по-горнитѣ, по-старшитѣ отъ себе си. тено да обади. (Членъ 13, глава IV 1872 година).

Както десетникътъ къмъ редни стотникътъ къмъ десетницитѣ. За учители, влиятелни лица, основате мжжествени, които владѣятъ орж поставени и пандури—(падаръ, ствено само за туй, че тѣ сж оржжие - нѣщо което, разбира единъ пандуръ да стои на по водитель и заповѣдникъ на пакъ, че тия пандури бѣха освободители на България. оржжие въ ржка. Слѣдова приложители на идеята в цѣлото дѣло отъ 1876 тъй дѣтинско и тъй к

Между тия практ военното дѣло— има приведемъ тукъ, к на едного отъ тѣх стотницитѣ. Дум вочи но недесет десетникъ, но

...Бар- Цари- тамъ съ ...ия владика. „Габровени", ... да се изказва, ...кать и слѣдъ мал- ...пжтникъ" и „Хай- ...етене, защото били

. Хайдутъ Янчо е най- ...оционери. Кой не пом- ...отъ миналото не е ...страшна история! Кой ... чрѣзъ него! То е една ... като за сега е голѣма ...жаннето й. За нея споме- ...нея покойниятъ дѣдо Ки- ...Единъ епизодъ изъ хай- ...презъ 1868 г. въ в. „Не- ...кскитѣ ония пилета слизали ...давать „Хайдутъ Янча" на ...очитѣ! Книжката е точ- ...", повѣсть, издадена съ ... 1863, въ Браила. Въ края ...5 народни пѣсни отъ онуй ...ано прѣписваше и съ сълзи ...онакъ балкански", „Кждѣ ...юнаци, ще ли още спимъ?", ..., мила майко, ще ли още ..., мили братя, що се тамъ

... и др.

*) Бого... Бранестиловъ, Панагюрище, ... бѣлъ съкр... нема отъ не... характеръ.

Иванъ Джуджевъ дошълъ въ Пазарджикъ на 19 априлии и сутриньта отпѫтувалъ за Цариградъ. На 20 късно вечерьта се получава, както ще видимъ, въ Панагюрище кървавото писмо за възстание. Сѫщата вечерь, когато дошълъ Джуджевъ, събрали се у П. Тодоровъ. Тъкмѣли да пратятъ на другия день, слѣдъ като дотъкмятъ сумата, Стоименовъ, който да настигне Джуджевъ на пѫть съ 130 лири за пушки. Сѫщата вечерь стоваряли пушки 5 сандъка, купени чрѣзъ Ст. Дрѣнски и въ засѣданието разтворили сандъцитѣ и раздали орѫжието. Единъ сандъкъ отъ тѣзи пушки билъ изпратенъ, чрѣзъ Стоименовъ, за Цѣрово. Други два-три сандъка, пратени отъ Цариградъ, отъ Кочо Никовъ, които били 86 разни иглени—пратени съ товарния тренъ—стигнали късно—21 априлий, когато вече възстанието било обявено и оставатъ безъ полза. На станцията имало движение силно. Отъ Пловдивъ стигналъ мютесарифина и нѣкои военни, които сетнѣ подошли до с. Калагларе, приближили до Панагюрище, за да видятъ какво става. Въ туй движение пушкитѣ били открити и хванати. Отсетнѣ, З. Стояновъ погрѣшно сметналъ това хванато орѫжие, че било пратено отъ Ив. Джуджовъ, за което и споменува въ своитѣ записки. Относително до доставка на орѫжие въ Т. Пазарджикъ, знае се слѣдното. Войводовъ билъ пратенъ прѣзъ м. Мартъ въ Панагюрище да проучи, наедно съ панагюрци, отдѣ да се зематъ пушки: да се прѣнесатъ прѣзъ Дунава отъ Букурещъ, или възстанницитѣ да обърнатъ очи само къмъ Цариградъ. Рѣшили, всѣкой комитетъ за себе си да доставя отъ дѣто намѣри за по-лесно. Тогава, въ Пазарджикъ хванали да събиратъ по-усилено пари и порѫчали отъ Цариградъ. Но пакъ били принудени по-късно да повѣрятъ пари на Джуджевъ, както казахме, за пушки—защото оставали съ голи рѫцѣ: нѣмало другояче какъ. За послѣдното обстоятелство свидѣтелствува и самъ Андонъ Балтовъ. Той въ 1876 живѣлъ въ Пловдивъ, дѣто билъ книговѣзецъ. Още по Старозагорското възстание той билъ въ кореспонденция съ чирпанскитѣ революционери. Когато уловили Свѣщаровъ въ Пловдивъ, той избѣгалъ въ Карлово. Но духоветѣ се умирили и той пакъ

се повърналъ въ Пловдивъ. Около Великдень, заедно съ Хр. Благоевъ, Т. П. Божковъ и др. той заминава за Клисура, за даземе участие въ възстанието. Пратенъ съ писмо до Панагюрище, тукъ го натоварили да бѫде другарь на Джуджевъ до Цариградъ за пушки. Самъ Джуджевъ настоявалъ за вторъ спѫтникъ, защото по-раннитѣ купувания на пушки, извършени отъ него, идвали скѫпо, възбуждало се подозрѣние, та сега Андонъ Балтовъ трѣбвало да присѫтствува като свидѣтель. Споредъ него, всички пари били 750 лири, но едва ли може да се вѣрва на това. Джуджевъ послѣ забѣгва въ Сърбия, и слѣдъ завръщането си е далъ смѣтка, която се помни въ Панагюрище. Ето какво е гласѣла равносмѣтката. Отъ касата Джуджевъ билъ зелъ 625 $^1/_2$ л., въ които трѣба да влизатъ и върнатитѣ отъ Вратца. Имало 50 лири въ полица, издадена отъ Нешо х. Дѣяновъ, и 80 лири копривщенски и клисурски, та всичко 1054$^1/_2$ лири. Разказътъ на Балтова за пѫтуването съвпада напълно съ онова, що вече съобщихме изъ Т. Пазарджишкитѣ източници. Той твърди още, че получили и отъ Пазарджикъ 33 лири въ сребро, за да доставятъ пушки на Матакевъ, Величковъ, Ив. Петковъ, които внесли всѣкой по 11 лири.

III.

Устройство на чети. Стотници, педесетници и десетници. Биографията на стотника Илю Стояновъ Петдесятникътъ. Бѣлѣжки за „Хайдутъ Енчо“. Изборъ на началници въ Панагюрище. Хилядникъ и стотници. Петко Х. Пенчевъ и убийството на Недимъ Бея въ Т.-Пазарджикъ. Пратеници до Рила за воеводи. Въпросътъ за парола.

Една отъ задачитѣ на приготовлението е била, съзаклѣтницитѣ и всички способни да носятъ орѫжие хора да се турятъ въ що-годѣ боевъ редъ. Като рѫководство за подобна военна организация послужила една книга, паметникъ на стари традиции, която Левски още въ рѫкописъ бѣше разнасялъ изъ България и за която еднажъ вече споменахме нѣкѫдѣ: „Четование или война съ чети“ отъ Любомиръ Ивановичъ, прѣведена отъ сърбски и издадена въ Букурещъ, подъ редакцията на Л. Каравеловъ, въ 1873

година. Въ чл.* 31 отъ правилата, изложени въ тази книжка за четна война, се казва: „Ако земемъ въ съображение нашитѣ мѣста, то четитѣ трѣба да бждатъ съставени така: сѣка чета трѣба да има не повече отъ 600 хора. Изъ тѣхъ 500 души трѣба да бждатъ пѣшаци и 100 души конница. На всичката чета трѣба да заповѣда единъ четоводецъ (войвода), а надъ всѣки стотина души по единъ стотинаръ (стотникъ). Освѣнъ това, сѣки десеть души трѣба да иматъ свой десетаринъ. Тия старѣйшини трѣба да бждатъ избрани отъ войводата. Освѣнъ това, при четата трѣба да се намира (споредъ мѣстото и споредъ врѣмето) по единъ старейшина, който е дълженъ да изпълнява административната часть, и единъ ученъ офицеръ, който да разгледва плановетѣ, да узнава положението на неприятелската войска и пр.; съ една дума, той трѣба да бжде помощникъ на войводата. Най-послѣ, четата трѣба да има единъ или два доктора".*)

Колкото и да сж изобщо скромни исканията на този членъ, ограничени върху най-необходимото, тѣ не сж могли всички да бждатъ изпълнени. Офицери, разбира се, нѣмаше никакъ. Доктори сжщо не. За конница не е могло и да се мисли. Тъй като и лица за воеводи липсваха, спрѣли се на туй, което могло. Назначили стотници, педесетници и десетници. Споредъ това, всѣко село, съобразно съ числото на ратницитѣ си, трѣбало да има десетници, петдесетници и стотникъ. Ако хората му сж били нѣколко стотинъ, то трѣбало и стотницитѣ да бждатъ нѣколко. Обикновено е имало само стотници и десетници. Така е било въ Копривщица, Клисура, Брацигово, Перущица и Батакъ. Споменуватъ се педесетници само въ Панагюрище. За десетници и стотници пише З. Стояновъ, че е имало по цѣлия четвърти революционенъ окржгъ, а за педесетници свидѣтелствуватъ само Черновѣждъ и Т. Георгиевъ. Но това помнятъ и живитѣ поборници.

Десетници сж били, обикновено, по-съзнателнитѣ съзаклетници, по-заможнитѣ и по-рѣшителнитѣ. Обръщало се често внимание и на образованието. Десетникътъ вербувалъ

*) Стр. 49.

своитѣ десеть войници измежду съмахленцитѣ си—обикновено най-близкитѣ по съсѣдство и най-добрѣ познатитѣ. Войницитѣ сѫ били най-често и покърстени и клети отъ десятника, та въ дѣлото познавали само непосрѣдствения си началникъ. Въ дисциплинарнитѣ искания на революцията влизаше, както знаемъ, строгото правило за тайна. Този, който е клелъ нѣкого, казваше му само своето име. Името на по-горнитѣ, по-старшитѣ отъ себе си, било му запрѣтено да обади. (Членъ 13, глава IV отъ „Устава“ отъ 1872 година).

Както десетникътъ къмъ редницитѣ, така е билъ и стотникътъ къмъ десетницитѣ. За стотници сѫ избирани учители, влиятелни лица, основатели на комитети и лица мѫжествени, които владѣятъ орѫжие. За стотници сѫ били поставени и пандури—(падаръ, кърски стражаръ) — единствено само за туй, че тѣ сѫ имали привичката да носятъ орѫжие—нѣщо което, разбира се, изглежда като парадоксъ: единъ пандуръ да стои на почетното мѣсто и да бѫде прѣдводитель и заповѣдникъ на 100 души. Но истината е все пакъ, че тия пандури бѣха единственнитѣ измежду бѫдащитѣ освободители на България, които сѫ знаяли да държатъ орѫжие въ рѫка. Слѣдователно, тѣ бѣха и най-достойнитѣ приложители на идеята въ практика. Нали и поради туй и цѣлото дѣло отъ 1876, въ извѣстно отношение, изглежда тъй дѣтинско и тъй карикатурно!

Между тия практици—въ основата, дебели невѣжи по военното дѣло—има и сѫщински авантюристи. Ние ще приведемъ тукъ, като илустрация, подробния животописъ на едного отъ тѣхъ, името на който влиза въ списъка на стотницитѣ. Думата е за Илю Стояновъ, нареченъ още живописно педесетникътъ — не защото е билъ по чинъ педесетникъ, но защото цѣлата фамилия носила тоя прѣкоръ.*)

*) Биографията на Илю Стояновъ е грижливо проучена отъ г. Ст. Брадестиловъ, бивши народенъ учитель, а сега околийски началникъ въ Панагюрище, който ми я даде четливо написана. Азъ я помѣствамъ почти безъ съкращения, защото струва ми се, най-малката подробность, която отнема отъ нея, ще да я лиши отъ колоритъ. Нѣкои подробности отъ общъ характеръ, както и съдържанието на „Хайдутъ Енчо“, сѫ вмъкнати отъ мене.

Илйо Стояновъ е роденъ прѣзъ мѣсецъ Юний 1839 г. въ г. Панагюрище. Баща му Стоянъ Илйовъ, подпомаганъ отъ работната си съпруга Петка, каквито обикновено сѫ всички панагюрки, се е занимавалъ съ овчарлъкъ, една отъ благодарнитѣ прѣзъ него врѣме работи за панагюрци. Илйо ималъ три сестри и единъ братъ по-голѣмъ—Тодоръ, който упражнилъ както ще видимъ, извѣстно влияние върху живота на по-малкия си братъ. По натура и духъ Илйо билъ пъргавичъкъ още отъ малъкъ. Неговата душа е била жѫдна за по-другъ животъ, нему се не щѣло да се движи въ атмосферата на баща и батьо. Осемь-деветь годишенъ, Илйо билъ даденъ на училище, а училището е било любимо още тогава за панагюрци. Първиятъ му учитель билъ Отче Атанасий (дубничанинъ, дошълъ отъ Русия и убитъ отпослѣ въ Хасково), при когото е училъ М. Дриновъ, Н. Бончевъ и др. по-събуденички момчета. По онуй врѣме въ Панагюрище е имало нѣколко даскали, които обучавали по кѫщята и дюкянитѣ, а Отче Атанасий е билъ общински учитель, та училъ въ общинското училище, именуемо „главното". Той прѣподавалъ, освѣнъ четмо и писмо, почти всички прѣподаваеми сега прѣдмети, като не изпущалъ и гимнастиката, наричана тогава „талимъ". Отче Атанасий билъ, вижда се, истински учитель, надъханъ съ народенъ духъ. Цѣлото негово обучение и възпитание вървѣло, може би, въ туй направление. Учението на Илйо траяло една година, а слѣдъ заминаването на Отче Атанасий, работата на послѣдния поелъ Отецъ Сава Радуловъ, който занимавалъ момчетата сега вече въ керената наблизо до старото училище, което изгорѣло. Разказватъ, че пожара причинилъ самъ Отецъ Атанасий, който живѣлъ въ училището, та затуй послѣ го и пропѫдили панагюрци. За дѣйствителнитѣ причини обаче на пожара най-добрѣ знае дѣдо Хр. Г. Дановъ, който по онуй врѣме билъ въ Панагюрище и дори самъ живѣлъ въ училището; неговитѣ мемоари, които и другадѣ споменахме, ще ни разяснатъ и много други интересни епизоди изъ миналото. Илйо прѣкаралъ и тукъ въ керената още една година, слѣдъ което му се дощѣло да е при баща си, на балкана, съ овцетѣ; тамъ му се виждалъ живота по-свободенъ, по-охоленъ. Скоро, обаче, овчарлъка му сѫщо омръзналъ. Прѣзъ слѣдната пролѣть той поискалъ пакъ да ходи на училище. Но тоя пѫть братъ му го не пусналъ; задържалъ го при себе си на занаятъ — терзия. Брат ътъ билъ кръчмарь, а сѫщеврѣменно и терзия! Едва за четире години Илйо изпекълъ терзилъка и добилъ право на калфа; а като такъвъ той работилъ съ заплата при Ив. Тутевъ шесть мѣсеци и въ Копривщица при Х. Рашко три мѣсеци. Както се вижда, неговиятъ свободенъ духъ не е можалъ да го задържи за по-дълго врѣме подвластенъ, кѫдѣто и да било, ето защо отъ Копривщица ние го виждаме около дома пакъ, дѣ съ овцитѣ, дѣ съ колата, дѣ съ иглата. Съ една дума, Иля го не свърта на едно мѣсто.

Прѣзъ 1864 година мѣсецъ Августъ, Семко Дундинъ и нѣкой си Иванъ отъ Клисура, съдружници, дошли въ Панагюрище за калфи терзии; тѣ прѣдложили да водятъ Иля въ Цариградъ, срѣщу 800 гроша и храна, за шесть мѣсеци. Послѣдниятъ отишълъ. Тамъ доседѣва той до априлъ и послѣ съ Несторъ и Радъ Мулешкови, мутафчии, тоже отъ Панагюрище, заминалъ за Ромжния, кждѣто повече били плащани. Тукъ се скитосвалъ изъ Браила и Галацъ съ надница по чокоитѣ и желѣзницитѣ до кждѣ коледно заговѣване. Сега вече заминава за Букурещъ съ Несторъ. Радъ умрѣлъ отъ холера. Въ Букурещъ двамата другари потрърсили Димитъръ Заарлията, който ималъ да имъ дава, защото при идването отъ Цариградъ тѣ го прѣвели съ чуждъ паспортъ, като избѣгълъ тамъ съ нѣкои бѣглишки овчари слѣдъ опита да убиятъ Търновския владика. Димитъръ нѣмалъ пари. Тѣ се навъртали въ хотелъ „Габровени", кждѣто случайно ги намѣрилъ Раковски; а тоя, безъ да се изказва, слѣдъ като ги разпиталъ, замолилъ ги да го почакатъ и слѣдъ малко имъ донелъ по единъ екземпляръ отъ „Горски пжтникъ" и „Хайдутъ Янчо", да ги прѣнесатъ въ България за четене, защото били хубави книги!

Горски пжтникъ ние добрѣ познаваме, а Хайдутъ Янчо е найславниятъ катехизисъ на панагюрскитѣ революционери. Кой не помни за тоя чудесенъ Янчо! Кой революционеръ отъ миналото не е трепералъ, докато не изчете докрай неговата страшна история! Кой не се е кръстилъ въ бунтовната идея само чрѣзъ него! То е една малка, но твърдѣ интересна книжка. И тъй като за сега е голѣма рѣдкость, заслужва да разкажемъ съдържанието й. За нея споменуватъ всички писатели отъ миналото, за нея покойниятъ дѣдо Кисимовъ, въ една статия подъ заглавие „Единъ епизодъ изъ хайдушкитѣ скитания въ Балкана", печатана прѣзъ 1868 г. въ в. „Независимость" въ Букурещъ, казва, че горскитѣ ония пилета слизали отъ своитѣ планински гнѣзда, за да раздаватъ „Хайдутъ Янча" на мирнитѣ селяни, та дано би имъ отворили очитѣ! Книжката е точно озаглавена: „Свадбата на хайдутъ Янчо", повѣсть, издадена съ иждивението на Скарлато С. Воеводовъ, 1863, въ Браила. Въ края на книжката сж помѣстени и най-добритѣ народни пѣсни отъ онуй врѣме, които всѣки добъръ българинъ тайно прѣписваше и съ сълзи на очи пѣеше! Тия пѣсни сж: „Стани, стани юнакъ балкански", „Кждѣ си вѣрна ти любовь народна", „Българи юнаци, ще ли още спимъ?", „Вѣтъръ ечи балканъ стене", „Българийо, мила майко, ще ли още спишъ", „Я станете, славяни", „Я гледайте, мили братя, що се тамъ надъ брѣга върши"

„Буенъ вѣтъръ вечъ не вѣе
Ясно слънце люто грѣе,
Пѣкъ голѣмъ е по полето
Ей че влада жарко лѣто!" и др.

Книжката е прѣведена отъ френски, а принадлежи, струва ми се, на френския авторъ Лапрадъ, нѣкоги членъ на академията—защото прѣводачьтъ не далъ никакво точно означение. Случката е отъ 1854 или по-добрѣ 1853—началото на Кримската война. Въ селото Сребърна, около Силистра, живѣе левентъ момъкъ, гледа бащина нива и пази наслѣдено стадо отъ сто кобили. Добъръ ездокъ, силачъ и юнакъ. На дваесетата си година влюбва се въ хубавата Марийка отъ Разградъ, дѣто Янчо отива поради бащиниятъ чифликъ въ Делиорманъ или Сребърна, ала сѫщата вечерь — свадбинската, която ще съедини щастливитѣ новобрачни—турски паша заседналъ на конакъ въ селото: съ войската си отива за Силистра, на бой срѣщу руси . . . Сластолюбецътъ зарва хубавата невѣста; Янчо пращатъ веднага за Силистра по царска работа—защото се брои селски чорбаджия, а пашата постигва желанията си. Марийка е насилена, отрѣзватъ ѝ языка, изваждатъ ѝ едното око. Бѣдната е смазана и обезумѣла. Майката на Янчо, вѣрна пазителка на снаха си, сѫщо е съ отрѣзанъ языкъ. Когато Янчо се върща късно прѣзъ нощьта, отчаянието и мракътъ го срѣщатъ въ домътъ му . . . Отъ тогава той мѫсти. Убилъ е пашата, убилъ още 35 души азиатци. На сѣкиго отрѣзва показалеца отъ дѣсната рѫка, съ който първиятъ блудникъ избилъ окото на Марийка. Туй всичко разказва самъ Янчо на френеца пѫтникъ—самиятъ авторъ на книжката—който е въ редътъ на френскитѣ войски, що, съюзни съ турцитѣ, воюватъ противъ общия врагъ — московецътъ . . . Туй е Хайдутъ Янчо. Единъ разказъ чудно написанъ, макаръ прѣводътъ му и да е посрѣдственъ.

По-послѣ вече Раковски имъ се изказалъ и прѣпорѫчалъ да не ходятъ по Цариградъ, а да стоятъ въ Букурещъ, защото тамъ било отъ всѣка страна по-хубаво. Смѣтката съ зааралията се уравнила чрѣзъ нѣмане, разпростили се, и прѣзъ Гюргево и Русе, пѣшкомъ прѣзъ Балкана, Илйо се намѣрилъ у дома си. Зимата се прѣкарала криво-лѣво около дома и напролѣть, когато дружината на Илйо заминавала за печала въ Влашко, той билъ притиснатъ отъ своитѣ родители да се „привие". Така и станало: Илйо се сгодилъ, ходили, по обичая у годеницата, занесли ѝ обуща и я извели на хорото. Това било прѣзъ Августъ, около праздника „Св. Богородица". Шествието било срѣщнато отъ капзамалина—събирачътъ на правителствени даждия—Стоянъ Цуцековъ и едно заптие. Хванали Илйо и поискали му нѣкакъвъ данъкъ — 80 гроша въ прѣдплата. Понеже исканитѣ пари не били дадени, годеникътъ билъ откаранъ отъ заптието въ конака, а капзамалинътъ си продължилъ пѫтя. Като се пораздалечили, Илйо блъсналъ заптието на една страна, побѣгналъ и се скрилъ у дома си. А годеницата? . . . надумване, укори и срамъ! На сутриньта бѣглецътъ билъ повиканъ отъ името на мюдюрина чрѣзъ трима заптиета. Подъ прѣдлогъ да се облече и послѣ излѣзе, Илйо си взелъ абата и малко хлѣбъ, па прѣзъ заднитѣ врата — сбогомъ на майката и вечерьта въ Клисура. Отъ тукъ за

шесть дни въ Русе. Като съзнавалъ всичката грозотия на своето положение, нещастникътъ, посраменъ, искалъ да мине Дунава, но въ Русе нѣмало кой да му поржчителствува за паспортъ и затова съ Никола Маслйовъ, другаръ панагюрецъ, съ когото се събиратъ случайно тукъ, ударили кждѣ Тулча и на Мачинъ съ лодки минали въ Браила. Тукъ стояли една седмица и минали за Болградъ, кждѣто имало доста панагюрци тѣхни роднини и познайници. Въ Болградъ Илйо остава абаджия при Георги Чорневъ отъ Ломъ, и съдружникътъ му Маринъ, отъ Градецъ. При тѣхъ прѣкаралъ една зима. По туй врѣме въ Болградъ билъ Стефанъ Караджа, който спохождалъ честичко панагюрци, особено Ненко Мачовъ. Пламенниятъ Караджа разказвалъ своитѣ планове за освобождение на отечеството и будилъ дрѣмещия възприемчивъ духъ на прогоненитѣ панагюрци. Прѣзъ зимата 1866 или 67—Илйо самъ малко помни и малко разбира отъ години—четеринадесеть души, отъ които трима панагюрци, С. Гулековъ, П. Джоловъ и Илйо, съ името „чета", били изпратени отъ Караджата за отсрѣща. Но още въ Браила тѣ останали дванадесеть души, двама се отказали. Туй по-сигурно е било пролѣтьта 1867. Пжтьтъ билъ за Букурещъ, кждѣто щѣли да намѣрятъ Панайотъ Хитовъ съ други още такива, и кждѣто щѣлъ да ги стигне Караджата. Това се държало въ голѣма тайна. Дванадесетьтѣ четници облечени и въоружени кой съ какво ималъ и намѣрилъ, накачили багажа си въ една талига и пѣшкомъ стигнали въ Букурещъ благополучно на опрѣдѣления ханъ. Караджата ги стигналъ и имъ казалъ, че Панайотъ е заминалъ и, да се не хванатъ, прѣпратилъ ги по другъ пжть въ Турно-Магурели, срѣщу Никополъ, като за водитель имъ оставилъ другаря си Димитъръ Топаловъ отъ Карловско или Петъръ Петковъ*), а той съ други момчета щѣлъ да мине отъ Силистра. Парично всѣки е иждивѣвалъ отъ себе си. Въ Букурещъ напуснали още двама отъ „четата" подъ прѣдлогъ, че не дошълъ съ тѣхъ Караджата. Сговорътъ билъ да се срѣщнатъ въ Балкана съ Панайотъ и Караджата. Нощѣ съ единъ чалъ ги прѣкаралъ нѣкой си ромжнецъ подъ Никополъ. По посока къмъ Троянъ, пжтувайки само нощѣ, взели пжтя за Балкана. По пжтя прѣзъ Троянскитѣ колиби за Бѣли-Осъмъ, за пръвъ пжть срѣщнали живи души — нѣкои кираджии, които пасли конетѣ си. Единъ отъ четницитѣ искалъ хлѣбъ отъ кираджиитѣ и узналъ отъ тѣхъ, че имало потеря. Като поели връзъ планината по пжтечката, нечакано се извикало „дурунусъ, давранмаинъ" и изгърмѣли доста пушки. Туй било нощѣ. Двама отъ четницитѣ били ранени. При това положение инстинктивно ударили на бѣгъ прѣзъ Б.-Осъмъ. Какво е станало съ раненитѣ, никой отъ тѣхъ не можалъ да знае. Единъ отъ дружината, троянецъ, ги повелъ изъ друга, позната нему пжтека и благополучно стигнали горѣ на планината, съвършено из-

*) Вж. Г. Димитровъ, „Княжество България" т. II, 268: „Злощастната четица".

мокрени отъ газенето прѣзъ рѣка; слънцето, обаче, ги изсушило. Надъ Сопотъ се натъкнали пакъ на потеря и пр. Трета една срѣща съ потерята имали надъ Карлово. Бѣгството било пакъ прѣзъ глава, кой на кждѣ види. Останали само четворица. Между Клисура, Копривщица и Етрополе минали въ Софийско, дѣто Илйо осталалъ, и рѣшенъ билъ да се върне къмъ Сливенъ, за да търси още Па-

Илю Стояновъ, Петдесетникъ.

найота, ала все пакъ свърнялъ въ Панагюрище, дѣто се крилъ нѣкое врѣме. По-късно се прѣхвърлилъ въ Пловдивъ при свои роднини, които го прибрали, но въ калугерско расо, като светогорецъ, дяконъ Филаретъ . . . Въ Тракийската столица Илйо прѣстоялъ десеть мѣсеци. Когато по-послѣ въ тия мѣста потърсили дякона Левски, Филаретъ билъ пратенъ да поседи въ манастиря „Св. Врачъ“, а слѣдъ два мѣсеци билъ повиканъ обратно, съ прѣдназначение да замине съ руската поща за Русе. Писмото за тая цѣль не му стиг-

нало на врѣме, и той пропусналъ деня и пощата; Левски търсили подъ камъкъ. Нѣкои панагюрки, дошли по брачни дѣла, съгледали и познали Илйо, тъй че положението му било доста трудно—трѣбало да се бѣга вънъ отъ Турско. Писали на Илйовия братъ да извади за себе си овчарско тескере и да го проводи на авантюриста. Прочее, послѣдниятъ сега се прѣвърналъ въ овчаръ и, вмѣсто къмъ Русчукъ, хваналъ пжтя къмъ Цариградъ, за дѣто панагюрски овчари често, както знаемъ, пжтували. Въ Цариградъ Илю потърсилъ първоначално прибежище на „Хатъ Пазаръ" при нѣкой си копривщенецъ, а послѣ се прѣдставилъ, по порѫката на своя роднича Отецъ Дамаскинъ отъ Пловдивъ, на Гаврилъ Моравенова, комуто било вече и писано за това. Моравеновъ му извадилъ паспортъ, далъ му пжтни пари и го проводилъ въ Одеса. Тукъ Илйо кръстосвалъ цѣлъ мѣсецъ, а послѣ заминалъ пакъ за Болградъ, кѫдѣто прѣстоялъ цѣла зима при стария си масторъ, Георги Черневъ. Отъ Болградъ посѣтилъ Браила, като прѣстоялъ и тукъ само твърдѣ малко врѣме. Не го свъртало на едно мѣсто. Въ Браила се говорило за Х. Димитъръ разно: че е раненъ, че е убитъ, че е въ Русия и че се крие. Турцитѣ, обаче, много се страхували отъ него и за да използува туй обстоятелство, комитета тамошенъ билъ рѣшилъ, да се явятъ десеть-дванадесеть души на Балкана откѫдѣ Сърбия. Желю войвода (Ямболецъ), който билъ прѣдупрѣденъ да води четата, се отказалъ подъ страхъ отъ потеря. Димитъръ Дишлиевъ отъ Сливенъ, другаръ на Х. Димитра, тоже отказалъ, и четата била прѣдоставена, по желание, на Димитъръ Огняновъ, Карловецъ, който заявилъ, че знае мѣстата и че ще я прѣведе. По двама-трима съ паспорти излѣзли на Свищовъ, кѫдѣто се събрали десеть души, между които още двама панагюрци: Ив. Дражовъ и Дѣлчо Цоловъ. Четата била насочена въ Браила отъ нѣкой си непознатъ за тѣхъ търговецъ, габровчанинъ, съ цилиндъръ и четалеста брада, да отидатъ въ Габрово, въ колибитѣ, кѫдѣто щѣлъ да ги намѣри и снабди съ потрѣбното. Въ Габрово прѣстояли 4 дни и браилския цилиндрашъ, облеченъ въ габровски потури, ги намѣрилъ, въорѫжилъ и изпратилъ по балкана. Тукъ по овчари, по дърводѣлци Д. Огняновъ минавалъ за Х. Димитъръ, като и по образъ заприличвалъ на него. Цѣльта била—да се разчуе, че Х. Димитъръ е живъ. Между Карлово и Сопотъ, на една влашка мандра, четата била застигната отъ заптиета потераджии. Въ пристрѣлката паднали двама отъ потераджиитѣ. Додѣто да излѣзатъ пакъ по върха, мръкнало се и втората потеря, която ишла по тѣхъ, стрѣляла само на вѣтъра. Когато четата дошла надъ Златица, Илйо и Дѣлчо Цоловъ се отбили въ Панагюрище, да видятъ що има, що нѣма, а дружината остала да ги чака. Сѫщата вечерь не могли да се върнатъ отъ Панагюрище, а слѣдната, когато другаритѣ имъ се били прѣмѣстили и тѣ трѣбало да ги търсятъ по насочванията на овчаритѣ, отъ които узнали, че сѫ минали Искъра, водата била голѣма, и двамата отцѣпници не

могли да я минатъ и осъмнали тамъ. Шопътъ лодкаджия, който се намѣрилъ тамъ, отишълъ да повика другаря си, за да ги приведатъ съ лодката, но вмѣсто другаръ, изъ колибата изкочили около петнадесеть заптиета, които дали нѣкакъвъ сигналъ, и по-изотдолу излѣзли още около тридесеть потераджии. Пушки мокри, вода голѣма отпрѣдѣ, скала отзадъ, и авантюристътъ влѣзълъ най-послѣ въ желѣзния капанъ. Теслимъ. Вързани ги откарали въ с. Лжкатникъ при бюлюкбашията, кърааслж Мечо. На всички изпитвания и обвинения, отговаряли, че идатъ отъ Цариградъ за Вратца по работа. Тъй се били споразумѣли по пжтя да казватъ, а могли да се споразумѣятъ, защото били вързани единъ до другъ. Патронитѣ си, които били скрити въ навущата, при изуването на истиндака, сполучили да оставятъ изъ трѣвата на двора, а за пушкитѣ казвали, че като имали намѣрение да ставатъ ошурджии, затова си ги купили и носили. Бюлюкбашиятъ искалъ да изтъргне нѣщо за другари, като настоявалъ за тѣхния комитаджилъкъ, и затова ги изтезавалъ съ бой, нъ тѣ държали едно. Съ букаи на краката двамата панагюрски бунтовници останали да нощуватъ тукъ, като били пазени отъ цѣлата потера, която стигнала на брой до 150 души. На слѣдующия день около 30 души отъ потерята придружили бунтовницитѣ до София. Тукъ била имъ направена величествена срѣща: повече отъ три хиляди турци ги чакали въ полицията. Затворили ги, изпитвали ги, и тукъ сжщата история, като въ Лжкатникъ. Телеграфирано било до Пазарджикъ и отъ тамъ въ Панагюрище да питатъ за тия неизвѣстни скитници. Зжбитинътъ панагюрски далъ своя отговоръ, на основание показанията на Лука, че Дѣлчо Цоловъ е въ Цариградъ, а Илйо Стояновъ въ Влашко, като билъ лани съ бунтовницитѣ по планината. Въ противовѣсъ на това Илйо казвалъ, че не знае що е „бунтовникъ“ и се прѣструвалъ на ахмакъ. Прангитѣ били увеличени съ още двѣ. Дѣлчо оставили вече на забвение, а „бунтовника“ изпитвали и заплашвали десеть пжти. Слѣдъ четири мѣсечно стоене въ затвора и двамата били откарани пѣшкомъ въ Русе при пашата, до кждѣто отишли за 18 дни. Въ Русе изкарали нѣкой си затворникъ изъ Ловченско, който казалъ, че е виждалъ и двамата: Илйо и Дѣлчо въ Браила. Другъ, шпионинъ вѣроятно, изъ Търновско, казалъ, че виждалъ Илйо въ Браила на Панайотова дюкянъ и при Странджата съ Х Димитъръ и Караджата, кждѣто пили и се веселили. Слѣдъ нѣколко дни било имъ обадено, че и двамата се осжждатъ по на седемь годишенъ затворъ въ окови. Слѣдъ половинъ година, обаче, били пустнати поради недоказаность или по амнистия. Освободени отъ оковитѣ, отъ заптие на заптие, прѣзъ Търново, Габрово и Казанлъкъ, довели ги въ Пловдивъ, кждѣто прѣстояли четири дни въ затвора, защото нѣмало ужъ свободно заптие за Пазарджикъ. Нъ и въ Пазарджикъ дошли за нови изпитни и нови мжки. Ново обвинение имало: Илйо обвинявали като авторъ на нѣкакво писмо. Обвинитель билъ Петъръ Ча-

кьровъ, панагюрски векилинъ. Опитвали, сравнявали почерка му, карали го да пише съ тръстиниково перо, съ гъше и желѣзно; докарвали разни хора и ги питали, дали не сж това тѣхнитѣ обирачи и по този начинъ трѣбало бунтовницитѣ да прѣстоятъ и въ Пазарджикъ 5 мѣсеци подъ надзоръ, като прѣзъ туй врѣме Илйо пасълъ коня на каймакамина. Послѣдниятъ ходилъ често при Илйо, разпитвалъ го за туй, за онуй, далъ му даже единъ пжть и пари за тютюнъ, като казалъ: „Да ви е мжка на вашитѣ векили, тѣ ви държатъ, тия дни ще ви пуснемъ". И наистина, слѣдъ два дни дали имъ наставления и ги пуснали да си отидатъ. Стигнали най-послѣ като свободни граждани въ родното си мѣсто—Панагюрище. Тукъ трѣбало на първъ планъ да дадатъ прѣдъ мюдюрина поржчителство, че нѣма да излизатъ на вънъ отъ града. Илйо билъ вече пъленъ сиракъ, нѣмалъ кжща, та трѣбало и да се ожени! Годеницата му знаяла, че е убитъ и се била одавна омжжила за другъ. Така сторилъ сега и Илйо, т. е. оженилъ се, като се прѣдалъ на занаята си—терзия. Това било прѣзъ 1870 г. Слѣдъ два-три мѣсеци дошълъ Левски на Динчовия ханъ, ужъ да събира кожи и питалъ за Илйо. Захария Койчевъ, послѣ, въ 1876 членъ въ приврѣменното правителство, го намѣрилъ и довелъ при Левски. Било праздниченъ день. Левски билъ на черковата Св. Георги, кждѣто взималъ участие въ църковното пѣяне. Слѣдъ черковния отпускъ Илйо и Левски излѣзли на края на града, при тѣхъ дошълъ Ив. И. Луковъ и други 15—16 души. Тукъ се наговорили, съставилъ се комитетъ. Но отъ тогава той непрѣкжснато вече се интересувалъ съ комитетското дѣло. Илйо билъ петименъ да чете прѣпоржчания и разнасянъ отъ Левски вѣстникъ „Свобода", който взимали отъ Петко Кундураджията изъ Копривщица, а послѣ сжщиятъ вѣстникъ хванали да получаватъ и въ Панагюрище чрѣзъ Пловдивъ. Прѣзъ 1871 година, когато идва Бенковски, естествено е, че Илйо не можеше да остане на страна отъ общото дѣло. Нѣщо повече: Илйо станалъ отъ довѣренитѣ въ всичко лица на комитета и на апостола. По-късно ще видимъ, че съ Ст. Тропчевъ той отива при Ст. Стамболовъ по важна поржка. Но казватъ сжщо, че той е билъ единъ отъ наговоренитѣ да убиятъ Бенковски . . . Той днесъ е още живъ и бодъръ и живѣе въ своя роденъ градъ.

Само въ Панагюрище имало назначенъ хилядникъ, защото се прѣдвиждало, числото на ратницитѣ да мине хиляда. По другитѣ възстаннически центрове хилядникъ не се споменува, освѣнъ пакъ въ Копривщица.

Избора на прѣдводители по разни мѣста е станалъ и различно, и не въ едно врѣме. Тоя изборъ въ Панагюрище е билъ прѣдметъ на особно заседание, държано вънъ отъ града—на полето и нощѣ. Тамъ присжтствувалъ и самъ

Бенковски. Това е било на 25 Мартъ.[1]) По пжтя за Мечка, на западъ отъ Панагюрище, въ мѣстностьта „полето“ има една могилка. По склона на могилката насѣдали избиратели и избираеми, нѣкои отъ които държали запалени фенери. Присжтствувалъ и Попъ Груйо отъ Баня.

Жално, че нѣмаме никакъвъ протоколъ отъ това заседание, както изобщо ни липсватъ писмени източници за всички важни моменти на възстанието. Трѣбаше, срѣщу имената на десеть стотници, да имаме и 20 петдесятника, и единъ списъкъ отъ сто десетници. А, разбира се, мжчно е такъвъ дългъ списъкъ да се възстанови на паметь, и то слѣдъ тридесеть години.

За хилядникъ е билъ избранъ П. С. Бобековъ. Стотници били: Крайчо Самоходовъ, Стоянъ Пъковъ, Радъ Клисаровъ, Иванъ Орчовъ, Радъ Джуновъ, Кръстю х. Томовъ, Илйо Илйовъ, Павелъ х. Симеоновъ, Стоянъ Тропчевъ и Н. х. Георгиевъ.[2]) Черновѣждъ дава донѣкждѣ други имена на стотници: Радъ Ивановъ Тувчийски (клисарьтъ), Стоянъ Пенчовъ Пояковъ, Манчо Ив. Манйовъ, Никола х. Георгйовъ, Кръстю х. Томйовъ, Павелъ х. Симеоновъ, Ст. Тропчевъ, Дѣлчо Цоловъ, Илйо Илйовъ Петдесетника, Радъ Г. Джуновъ, Илия Яковөвъ Делибалтовъ, Ив. Мар. Хорчовъ (всичко 12 души).[3]) Манчо Манйовъ казва, че Дѣлчо Цоловъ билъ стотникъ, сжщо Ил. Яковөвъ и Дончо Спасовъ. Манчо самъ билъ по-младъ и трѣба да се брои десетникъ или петдесетникъ. Г. Маневъ билъ сжщо стотникъ. П. Гарчевъ не е билъ никакъвъ. Сжщитѣ 10 лица, както у Т. Георгиевъ, изброява и З. Стояновъ[4].)

Въ Копривщица стотници били: Цоко Будинъ, Велко Серека, Стоянъ Нейчовъ, Брайко Еневъ, Илия Мангъра. Хилядникъ—Найденъ П. Стояновъ.

Имената на петдесетници и стотници и десетници не се помни ясно отъ живитѣ поборници. На забравата способствувала най-вече внезапното избухване на възстанието. Всичко се разбърква още отъ самото начало. Стотници,

---

1) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки по Срѣдно-горското възстание“, стр. 8.
2) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското възстание“—стр. 8.
3) Черновѣждъ „Кратка история на Панагюрското възстание“, стр. 12.
4) „Записки“ т. I. 457.

място, той влезе въ четата на Волова, съ когото се не-раздѣлиха до смъртьта, както ще видимъ послѣ. Стоянъ Ан-геловъ, бѣше между ония, които първи дигнаха пушка противъ турцитѣ въ Копривщица и провъзгласиха възста-нието въ 1876 година.¹ Сжщия съобщава К. Величковъ, че двамата истински убийци избѣгали въ Сърбия.² Той е, впрочемъ, единъ освѣдоменъ за цѣлото събитие, като твър-ди, че не единъ, а двама бейски [illegible] били убити.³

Узнали се сжщо, че въ Рилския манастиръ се криели хайдути, опитни водители и рѣшили да ги привлекатъ въ Панагюрище. За тая цѣль сж били изпратени въ манастира [illegible] Стефановъ и Дончо Спатовъ — и двамата още живи. Тѣ заминали презъ Самоковъ, стигнали въ Рила, но трѣбвало да се върнатъ съ праздни ржцѣ. Калугеритѣ ги посрѣщнали твърдѣ недовѣрчиво и оказали се, че въ ма-настиря никакви хайдути нѣмало.

Изъ „Четованието" е билъ заетъ, между друго, покрѣвъ устройството на четитѣ, и още употрѣблението и на-разни условни знаци. Паролитѣ е прѣдвидено тамъ въ членъ 52, стр. 71, на Бенковски, който единствъ се е грижилъ за това, разбира се, е веде ги криво. Въ „Чето-ванието" сж прѣдвидени множество и разни знаци (пароли), измѣнявани споредъ мѣсто, врѣме и задача. Бенковски далъ парола „Наполеонъ" и не допущалъ да го измѣнятъ и до края на възстанието. Покойниятъ Ив. Соколовъ, коман-дантъ на града Панагюрище по бунта, казваше, какво нѣ-колко пъти обръщалъ вниманието на Бенковски, че тази парола вече знаятъ не само мало и голѣмо, жени и дѣца, но че тя ще да е позната даже и на турцитѣ и на шпи-онитѣ, и затуй трѣбва да се промѣни. Но великиятъ за-повѣдникъ не щѣлъ да чува поучения отъ никого.

¹) [illegible], „Първа пушка", 68.
²) „[illegible]", год. I, № 8, стр. 157.
³) Пак.

ГЛАВА ШЕСТА.

Състояние на духоветѣ.

I.

Новъ животъ. Тайната обща. Женитѣ и дѣцата повѣреници на дѣлото. Чудната пролѣть. Пророчеството. Произхождение. Въодушевление и самозабрава. Общи работилници.

Приготовленията усилено крачеха напрѣдъ. Идеята за възстание и за новъ животъ бѣ толкова завладѣла сърдцата, че и привичкитѣ значително се измѣнятъ, животътъ самъ неусѣтно става новъ.

Скоро апостолитѣ на свободата не сж вече само вдъхновители на нова идея. Бенковски малко по малко и неусѣтно израства въ сила, става власть и авторитетъ. Той цѣни заслугитѣ, дари слава, раздава правосждие, прощава и наказва, дава животъ. Дѣйствителната — правителственната власть: властьта на султана става сѣнка.

Заедно съ това, изчезва и прѣдпазването — нѣщо повече: всѣкой вѣрва, че нѣма вече опасность. Клѣтвата станала едвали не излишна. Цѣли маси били кръщавани наеднажъ съ обща молитва. Въ Мечка, на върхъ великия четвъртъкъ, 31 Мартъ — когато се четатъ дванадесеть евангелия — цѣлото село се събира въ черкова и дава клетва, че ще бжде вѣрно на бунтовното дѣло. Тукъ сж и стари, и млади. Дошли и побѣлѣли старци, които едва се движатъ. Всички се кълнатъ съ радостни сълзи на очи, че ще мратъ за свобода. Бенковски е тамъ, държи рѣчь, ставатъ даже запитвания и отговори, нижатъ се разисквания — разисквания политически въ черкова![1])

Не само клетвата, но и тайната става обща. Женитѣ не се кълнатъ, но лѣятъ куршуми не по-малко отъ мжжетѣ; пекатъ пексеметъ, шиятъ възстанническа носия. Върху всичко туй, тѣ говорятъ не съ по-малъкъ възторгъ отъ мжжетѣ за близката борба.

---

[1]) Ст. Костурковъ, „Заклинанието на с. Мечка“, стр. 23.

Дѣцата сжщо наелектризирани. Защото, знае се, крѣхкиятъ малъкъ свѣтъ не мисли, но здраво чувствува. Въ училище, на улицата, въ кжщи той не чува думитѣ, не учи фразата, не разбира идеитѣ, но съ страшна сила попива — като суха гжба — закипѣлия подемъ на душитѣ, възприема туптежа на сърдцето и расте — расте гигантски. Обикновеннитѣ игри сж зарѣзани. Топъ, въртележки, гоненици не удовлетворяватъ. Намѣсто всичко туй, има дървени пушки, прътове, ечатъ стрѣлби, играе се на роби, дѣто се зематъ плѣнници, и даже ставатъ цѣли сражения между отдѣлни махли — сражения![1])

Идеята, въодушевлението расте не съ дни, а съ часове — като пролѣтна трѣва. А пъкъ и пролѣть е. Една ранна пролѣть, незапомнена, рѣдка. Всички съврѣменници се разливатъ въ поетични възклицания за нея. „Чудна бѣше, наистина, тая пролѣть! — провиква се Захарий Стояновъ. Въ началото на мѣсецъ Февруарий, жълтиятъ минзухаръ и гиздавото бѣло кокиче прѣцъвтѣваха вече, и работницитѣ орѣха по бѣли ржкави; около св. Четиредесеть Мжченици, припецитѣ миришеха на млада зеленина, нивитѣ се бѣха покрили съ класъ, листата на гората надминаваха величината на едно мише ухо, птиченцата слѣдваха своя концертъ, слънцето припичаше, като по Гергйовдень, всичко заспало се пробудило рано, а юнацитѣ се радваха“ ....[2]) Да цитираме ли още: „Неотдавна“, „Подъ игото“ отъ Вазовъ — творения тъй добрѣ познати у насъ по патриотическия си възторгъ, да цитираме ли много други още книги, тъй поетични, тъй очарователни — двоеобразъ на тая чудна епоха!

Една интересна пророческа формула, излѣзла кой знае отъ кждѣ, разпространила се бѣше съ мълниевидна бързина, и прѣвръщаше възторга на маситѣ въ фанатическа вѣра и въ изступление. Дори суевѣрието ставаше оракулъ. Турция щѣла да падне тая пролѣть, и пророчеството се пишело въ самото число на годината. Сждбата така отредила. Тя вписала своя приговоръ въ самото обозначение на епохата. Ето за куриозъ тая формула:

---

[1]) З. Стояновъ „Записки“ т. I, 337.
[2]) Ibid. т. 337.

т = 300		к = 20		п = 80		
у = 400		е = 5		а = 1		
р = 100				д = 4		
ц = 900				н = 50		
і = 10				е = 5		
я = 1						
1711	+	25	+	140	=	1876

Трѣба да се четатъ буквитѣ отъ горѣ на долу и да се съберать цифритѣ. А то значи: Турция ще падне въ 1876!

Това откритие вълнувало неизказано цѣлия свѣтъ. Когато възторгътъ обладае съвършено душата, самоувѣреностьта расте на смѣтка на разсѫдъка. А когато една мечта стане и вѣра — нѣщо повече: — когато мечтата стане идолъ на суевѣрието: ние сме въ областьта на екзалтирания копнежъ на маситѣ.

Самото пророчество се дължало, казватъ, на бившия рилски калугеръ Полиевктъ, а послѣ протестантинъ Петъръ Веляновъ.[1])

„Всѣки знающъ да чете и да пише съзаклетникъ е писалъ туй изречение по онова врѣме съ собствената си рѫка, за да се увѣри по-нагледно въ неговата истиность".[2])

Къмъ края на приготовленията, въ всѣка кѫща се лѣятъ куршуми. Създаватъ се скрити отдѣления, дѣто се пази орѫжието. Това сѫ арсеналитѣ на бѫдащата революция.

Единъ отъ най-милитѣ епизоди въ „Подъ Игото" отъ г. Вазовъ е описание на домашния арсеналъ, богато нареденъ отъ синоветѣ, които ревниво криятъ своето богатство отъ баща си. А когато и тоя случайно открива потайния съкровищникъ, гордъ е съ чедата си, и съ горещи думи пада на колѣнѣ прѣдъ домашната икона, за да се помоли за бѫдащата побѣда.

Нивитѣ сѫ напустнати. Копачътъ е пощалионъ, работникътъ станалъ полиция, войникъ, мечтатель. Скърстилиятъ рѫцѣ идеалистъ, който нервно въздиша за бѫдащето, той е най-добриятъ работникъ. Никога тоя парадоксъ, тъй страненъ въ историята, не е билъ по-реална дѣйствителность.

[1]) Г. Димитровъ „Княжество България" т. II, 397.
[2]) З. Стояновъ „Записки" т. I, 453.

Въ Панагюрище, такъвъ индустриаленъ центъръ, на който ролята познаваме за цѣлата околность, отдѣлнитѣ занаятчийски работилници сѫ прѣвърнати въ военни прѣдприемачески фабрики. И въ тия фабрики се работи, разбира се, безъ възнаграждение, или срѣщу асигновани билети по реквизиция. Бѫдещето царство ще изплаща. . . .

Майсторъ Грозданъ Д. Матановъ, който въ мирно врѣме работи царвули съ своитѣ двама калфи Георги Кибаровъ и Богоя Д. Юруковъ, сега получилъ отъ комитета колосална порѫчка отъ 4000 чифта царвули — на вѣра, разбирасе. Освѣнъ това, трѣбало да шие фишеклъци и чанти. Прѣдната година имало болесть по говедата, та кожитѣ били въ изобилие. Кожитѣ зели — по заповѣдь на комитета — отъ голѣмитѣ капиталисти. До 20 априлъ имало повече отъ 2000 чифта цървули, до 400—500 чанти. Слѣдъ като избухна възстанието, излѣзли да работятъ на открито. Въ табаханата на Г. Радивчовъ усилено шиели день и нощь повече отъ 30 работника — фишеклъци, чанти и царвули. Всички тия хора вѣрватъ твърдо въ успѣха на дѣлото и работятъ безъ възнаграждение — на смѣтка на бѫдещето българско съкровище!

Дѣянъ Н. Бѣлишки, съ Христо Н. Хиндаловъ и Нено Якововъ, френкъ-терзии, съ 200 души работници, прѣзъ врѣме на възстанието шиятъ униформи за отборни комитетски лица съ талии, и за други революционни работници само куртки, безъ връвь и талия. Шаекъ имъ праща комитета, а тоя, разбира се, зема всичко отъ голѣмитѣ индустриалци на вѣра. Кредитътъ е безграниченъ, защото идеята е непостижимо велика, — вѣрата е недосѣгаема!

Особени грижи се полагатъ, за да се ушие главното знаме. Тукъ и кокетство даже не липсва. Бенковски пратилъ главния шивачъ, Дѣянъ Н. Бѣлишки, въ Пловдивъ, съ 18 лири да купи платъ за знамето — 18 лири, 400 лева! Трѣбало да се земе кадифе отъ три цвѣта: зелено синьо и алено. Купили около 50 лакти платъ. Скроено било знамето шесть ендезета дълго и три широко. Майсторътъ го крилъ въ дюгена си, срѣщу черквата Св. Георги, крилъ го грижливо въ западната стаичка. Като рамка на знамето

е туренъ широкъ сърменъ ширитъ по четиритѣ крайща. Бенковски заповѣдалъ отъ сѫщия ширитъ да пришиятъ отъ страна на панталонитѣ му. Знамето шили цѣла неделя — вървѣло бавно, съ прѣкѫсвания, защото трѣбвало да се крие — и тогава било занесено въ кѫщата на Г. Нейчовъ. Захванали да го обшиватъ и изработватъ, а то бѣше работа за жени, и женитѣ работятъ въ кѫщи. Трѣбвало да се изпише левъ отгорѣ. Шиели двѣтѣ съсѣдки, женитѣ на г. Нейчевъ и Зах. Койчевъ. Рисунката приготвилъ домородниятъ живописецъ — зографъ Стоянъ Ивановъ Королѣевъ, баненецъ. Шили знамето двѣ седмици, и тогава било занесено въ кѫщата на Райка Георгиева, — учителка и най-учената жена въ града, която пришила надписъ: „Свобода или смърть". Когато възстанието избухва, знамето не било още довършено, та провъзгласяването става съ малкото карловско знаме, което донелъ Воловъ. Даденитѣ отъ Бенковски 18 лири за голѣмото знаме не стигнали, та въ Пловдивъ Хр. Търневъ донаддалъ още 5 лири.

II.

Замѣняване на векилитѣ съ комитетски хора. Планове за подпалване на Пловдивъ, Одринъ и Т.-Пазарджикъ и за разрушение на Хиршовата желѣзница.

Въ Панагюрище, центъръ на революционния окрѫгъ, въ реда на приготовленията влизаше да заменатъ старитѣ векили и прѣдставителитѣ на общината прѣдъ официалната власть съ хора на комитета.

Старитѣ векили, Петко Брадестиловъ и Велко Илчовъ— хора истински прѣдадени на длъжностьта си, безъ да прѣстанатъ да бѫдатъ и добри патриоти — скоро се почувствували самички посрѣдъ непобѣдимия потокъ на народнитѣ чувства. Тѣ догаждали, какво се готви, но не го прѣдали, макаръ че не му и съчувствували. Но въ сѫщность, тѣ се оставили мълкомъ да ги повлича потокътъ.

Отъ друга страна патриотитѣ отъ самото начало на комитета гласили да замѣнятъ стария векилски съставъ съ

свои хора, млади, рѣшителни и прѣдадени на идеята. Щомъ векилитѣ бѫдѣха свои хора, имаше туй прѣимущество, че, като близки до висшия административенъ чиновникъ — мюдюринътъ, на когото оставали единствени съвѣтници — могли сѫ не само да приспиватъ властьта върху приготовленията, но — еднажъ спечелили довѣрие на мюдюрина — всички тайни правителствени разпореждания можеха да бѫдатъ достояние и на комитета.

Старитѣ векили, като виждали силата на кипежа, недочакали и края на мандата си. Прѣизбирането на нови векили е ставало редовно само на Гергйовдень. Но още въ началото на Мартъ, Велко Илчовъ падналъ боленъ, или се прѣсторилъ на такъвъ. Петко Брадестиловъ пъкъ, който е още живъ, казва, че намѣрилъ удобенъ момента, и като казалъ, че не може самичъкъ, сложилъ оставка. Той знаялъ какво прави, но мюдюринътъ нито се догадилъ. Скоро събранието на първенци избрало нови векили. Тѣ бѣха: Филипъ С. Щърбановъ и Кръстю И. Гешеновъ. Новитѣ избрани били безъ никакво прѣпятствие потвърдени въ длъжностьта си отъ мензлиша въ Т. Пазарджикъ. А едновремѣменно тѣ влѣзоха и като членове въ революционния комитетъ, който, отъ десеть члена изначало, сега се прѣвърналъ въ дванадесеточлененъ. [1])

Съ настаняването на новитѣ векили при мюдюрина, тѣ настанили за пандури членове на тайната полиция. Съ това мюдюрското управление ставало часть отъ управлението на новото царство. [2])

Единъ отъ най-мечтателнитѣ кроежи на комитета е билъ планътъ, съ избухване на възстанието, да се подпалятъ Одринъ и Пловдивъ едновременно. Подробности по запалването на Пловдивъ ни даватъ З. Стояновъ — въ своитѣ „записки" — и Отонъ Ивановъ — въ хектографиранитѣ си спомени. Селянитѣ въ Пловдивско чакали сигналъ, да видятъ огнени язици на тепетата на Пловдивъ, за да се хванатъ за орѫжие. Бѣловѣждовъ пише, че трѣбвало да

---

1) Черновѣждъ „Кратка история на Панагюрското възстание" стр. 12. Т. Георгиевъ.

2) „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското Възстание", стр. 6.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Общи мѣрки.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Общи мѣрки.

ТРЕТИ ОТДѢЛЪ

Общи мѣрки.

ГЛАВА ПЪРВА.

На другия брѣгъ на Дунавъ.

I

Общность на дѣлото. Цѣлокупностьта на плана за Априлското възстание. Организатори отвѫдъ Дунавъ. Разнорѣчиви източници. Зачатъци на вербуването. Първоначалния кроежъ за повече малки чети. Старитѣ воеводи и произхождение на Ботевата чета. Критически бѣлѣжки.

Минаването на една или повече чети прѣзъ Дунавъ— едноврѣменно, когато въ България се обяви бунтъ—влизаше, както може да си спомнимъ, въ плана на Гюргевския комитетъ. Така че, въ сѫщото врѣме, въ което приготовления се вършеха въ четиритѣ окрѫзи отсамъ, приготовление ставаше и на отвѫдния брѣгъ на славянската рѣка. Въорѫженитѣ сили, които отвънъ щѣха да минатъ въ прѣдѣлитѣ на България, се прѣдназначаваха да подкрѣпятъ и циментиратъ общата акция на окрѫзитѣ. Тѣ носѣха, съ една дума, високата мисъль за единство въ цѣлото дѣло. И както се очакватъ тѣ общо отъ всички окрѫзи, така и тѣхното произхождение и приготовлението имъ иде отъ общо, отъ централно мѣсто; лицата, въ отсѫтствие на апостолитѣ отъ тамъ, които бѣха натоварени да прѣдставляватъ централния комитетъ въ Гюргево, сѫщитѣ тия лица тичатъ за да устрояватъ четитѣ.

И друга една обща и специална цѣль се приписва на ония външни ратници, които ще да минатъ. Видѣхме, че въ окрѫзитѣ липсватъ изобщо военачалници. Знатнитѣ воеводи като Панайотъ, Тотю и др., на които, по традиция, имената оставаха сѐ още като знаме на оная безпокойна

епоха,—тѣзи воеводи не бѣха минали и оставаха си вънъ. Ето защо, съ минаването на чети, имаше се надежда почти вредъ по окрѫзитѣ, че ще пристигнатъ и военни рѫководители. Послѣднитѣ можеха да поематъ общата команда и, съ туй, не само да съединятъ всички сили подъ едно знаме, но и съ тѣхния воененъ капацитетъ щеше да се даде пълна планомѣрность и тактическо достоинство и на боевитѣ прѣдприятия прѣзъ цѣлото дѣло. Въ продължение на по-нататъшния разказъ ние ще се натъкнемъ, тукъ-тамъ, на избликa на тѣзи надежди.

Прочее, нека прослѣдимъ, макаръ накратко, приготовленията, които ставатъ отвѫдъ Дунавъ и които, естествено, съставляватъ часть отъ онова, що означихме подъ име общи мѣрки.

Извѣстно е, впрочемъ, че отъ всичко, що се приготвляваше да прѣскочи отсамъ, мина само Ботевата чета. Ето защо, за да бѫдемъ по-опрѣдѣлени и за да опростимъ изложението, ние ще говоримъ по-нататъкъ за тъзи чета, като да е само тя специалниятъ прѣдметъ на разгледването.

За Ботевата чета писа у насъ пръвъ Захария Стояновъ — въ своя значителенъ трудъ „Опитъ за Биография“ — който ние на много пѫти вече цитирахме, и който образува единъ обемистъ томъ. Къмъ него дойдоха дългитѣ критически бѣлѣжки на г. Заимовъ, публикувани изпърво въ „Министерския сборникъ“, а сега вече образуващи pendant къмъ неговия сборникъ отъ бѣлѣжки, подъ заглавие „Етюди върху запискитѣ“, които сѫщо не еднажъ до сега докосвахме. Върху дружината на Ботева имаме още редъ книги, обаче, безъ документално съдържание, като изключимъ статията на К. А. Цанковъ, подъ насловъ: „Официални ромъно-турски документи по минаването на Хр. Ботевата чета“, помѣстена пакъ въ „Министерски сборникъ“, но която сѫществува и на отдѣлни издания. Съ други източници ние не разполагаме за сега. Спомени и допълнения отъ доживѣли ратници не липсватъ, но въ такива—малко или много—лични подробности ние не можемъ тукъ да влѣземъ.

Ще добавимъ, че Ботевата чета остана почти като самостоятелно дѣло и не указа никакво влияние на хода на

възстанието, не влѣзе въ контактъ съ движението вжтрѣ. Главната причина за това бѣ прибързаностьта на избухването. Лошитѣ съобщения въ вжтрѣшностьта на държавата донасятъ късно новинитѣ вънъ. Додѣто Ботевци се приготовляватъ още вънъ, то вжтрѣшнитѣ сили сж вече смазани. Така че появяването имъ при тия условия е по-късна и почти самостоятелна акция. Това ни дава право да бждемъ по-кратки и въ изложението.

Схващанията и даннитѣ по въпроса, какъ се е организувала тъзи чета, не сж тъй опрѣдѣлени, както може на първъ погледъ да се прѣдположи. Захарий Стояновъ мисли, че подвигътъ изцѣло е „собственость" на Ботева.[1]) Заимовъ, обаче, като прави критически бѣлѣжки по това прѣувеличено твърдене, казва друго. „Въоржжаването на четата, бѣлѣжи той, събирането на момчетата, нареждането на плана да се изнасилва единъ австрийски параходъ и пр. принадлежи г. Обретенову, г. Апостолову, Д. Горову, Ив. Х. Димитрову, Иваница Данчеву и Янко Ванкову . . . Апостоловъ, Обретеновъ и Горовъ купуватъ пушкитѣ, револверитѣ и дрехитѣ на четата съ сумитѣ на Вратчанския комитетъ и съ разни парични подаръци отъ нѣкои по-богатички патриоти, живущи въ Ромжния; а Данчевъ, Ванковъ и Ив. Х. Димитровъ събрали момчета и ги настанили по дунавскитѣ скели на влашкия брѣгъ".[2])

Нека повторимъ тукъ нѣкои данни, които бидоха изложени всички на свое мѣсто. При заминаването си още отъ Гюргево, апостолитѣ оставиха за свой общъ намѣстникъ бившия прѣдседатель на Търновския комитетъ Ив. Х. Димитровъ, който, заедно съ Д. Горовъ, търговецъ въ Гюргево, да прѣдставлява централния комитетъ. Обретеновъ не успѣ въ своя окржгъ—въ Софийско—и прѣскочи пакъ Дунава назадъ. Г. Апостоловъ не бѣше добрѣ въ Вратца, и поради люта свада съ комитетскитѣ хора тамъ, сжщо прѣскочи на другия брѣгъ. Иваница Данчевъ, най-послѣ, прѣмина съ лойта и остана за да я продава, както и да разпореди приходитѣ. Ето тия сж хората, които споменува

1) „Опитъ и пр.", стр. 20.
2) „Етюди", 139.

г. Заимовъ и които непосрѣдствено организуватъ минаването на четата. Ванковъ е външно лице, ала мина и падна въ бой въ редоветѣ на четата.

Но въ казването на Заимова работата въ всѣка една точка не е тъй ясна, както може да се мисли. Вратчанскитѣ пари, за които той вѣрва, че сѫ въоръжили четата, въ сѫщность образуватъ една малка частъ отъ оная сума, която поглъща четата. Освѣнъ туй, съ вратчанскитѣ пари се правятъ дори до послѣдно врѣме покупки на орѫжия, които сѫ прѣдназначени за съзаклетницитѣ въ Вратца, а не за да се въорѫжи съ тѣхъ една вънкашна чета.

Като е тъй, на сцената излизатъ двѣ нѣща: 1., че четата се готви, прѣди още вратчанци да мислятъ за нея и 2., че четата разполага съ суми—и то значителни—прѣди още да погълне и срѣдствата на вратчанския окрѫгъ.

А всичко туй напълно се съгласява съ онова, което изложихме на свое мѣсто, като цѣлокупенъ планъ на Гюргевския комитетъ за възстание. Ние знаемъ, че апостолитѣ въ Гюргево не бѣха начъртали нѣщо по оригинално отъ онуй, що се тъкмѣше прѣзъ есеньта 1875. Тѣ искаха възстание отъ вѫтрѣ и чета или чети отвънъ сѫщо тъй, както и тѣхнитѣ прѣдшественици.

Ето по тъзи причина, имено, трѣба да приемемъ, че вербуването на четници въ Влашко върви паралелно съ приготовленията въ вѫтрѣшностьта.[1]) Отвънъ знаятъ, че

1) Ето една равносмѣтка за първоначално употрѣбенитѣ суми по въоръжение на четата:

Отъ Мито Цвѣтковъ (Врачански пари)	фр.	4000
„ Стилиянъ		227
„ Олтеница		257
„ Ив. Стояновъ		496
„ Крайовскитѣ хлѣбари		529
„ Ангелъ Бургаза		227
„ Дѣдо Гена (Крайова)		144
„ Петреско		1175
„ Сѫщиятъ		35,25
„ Сѫщиятъ		500
„ Крайова		341
„ Календжи		5000
„ Смилова		1000
„ Крайова		3400
„ Ангелаки		340,50
	Всичко	17,701,75

(„Биография", стр. 314, изъ книжата на Д. Горовъ).

вжтрѣ се раздухва огъньтъ и сами се готвятъ да зематъ участие въ борбата.

Така че, отначало се е мислило, както казахме, дори за нѣколко чети. А планътъ е сжщо, тѣзи чети, ако е възможно, да минатъ тихо въ прѣдѣлитѣ на България, като една отиде въ единъ, друга въ другъ окржгъ, и да се сражаватъ рамо до рамо съ мѣстнитѣ възстанници. А това е не само по-цѣлесъобразно, но и повече отговаря на генералната задача на тия чети, да бждатъ циментъ и ржководяща сила.

Пó тоя начинъ, имено, се и вѣрвало, че едноврѣменно ще минатъ Дунавъ: Панайотъ, Филипъ Тотю, Желю и др., като всѣкой отъ тѣхъ намѣри своето мѣсто.[1]) Сава Катрафиловъ ималь готова чета отъ тридесеть и повече души и съ нея щѣше да мине къмъ Габровско и Еленско. Послѣ, както ще видимъ, той се присъедини къмъ Ботева.[2])

Таню Стояновъ отъ Сливенъ се запжти съ десетина другари за своя роденъ градъ, но по пжтя тази четица биде онищожена отъ потера. Ние споменахме за Таня Стояновъ и на друго мѣсто. Таню е миналъ подъ Тутраканъ. Отъ едно писмо на А. Черневъ изъ Олтеница, съ дата 19 Априлъ личи, че и туй минаване на Таня Воевода е било устройвано отъ Н. Обретеновъ, който тичаше за да устрои и другитѣ чети.[3]) За Търново се тъкмѣли и така да минатъ много момчета, които да се криятъ тамъ до деньтъ на възстанието, когато ще изкочатъ на явно съ оржжието си въ ржка; но Стамболовъ категорически се отказва отъ подобни гости.[4]) И сé пакъ, минаха нѣкои, както ще видимъ. Отъ Зимничъ сжщо се споменува, че тъкмѣли хжшове да се прѣхвърлятъ къмъ Г. Орѣховица.[5])

Прочее, съ всички тѣзи подробности приближаваме се значително до характера и сжщностьта на всички онѣзи приготовления, които пораждатъ Ботевата чета.

1) Ср. писмото на Раф. Атанасовъ отъ Галацъ до Горова въ Гюргево —„Биограф. опитъ“, 296.
2) Ibid.
3) З. Стояновъ „Биографически опитъ“ стр. 297.
4) Ibid.. 300.
5) Ibid., 298, писмо на Ив. Х. Димитровъ.

г. Заимовъ и които непосрѣдствен дѣто го очакваха
нето на четата. Ванковъ е в нятъ войвода оставаше
въ бой въ редоветѣ на рѣба да се почне дѣло,
Но въ казване пожелае. И дѣйствително,
точка не е тъй се обяви, той мина изъ
скитѣ пари, още кани да се сбиратъ него-
въ сжщност ѣ, обаче, макаръ и да произхож-
която пог ятъ, не може да бждатъ зачислени
се прав тание, защото съ движението си по-
които въ контактъ съ никое вътрѣшно дѣй-
не з що и цѣлата дѣятелность на Панайота
е едно дѣло отъ съвсѣмъ друго и даже
ч ество, това е сжщо ясно.
Тотя работата пъкъ излиза не само сжщо тъй
нив. но още и съвсѣмъ безпринципна. Стариятъ
хайдукъ бива жедно търсенъ всѣкждѣ, за да
събранитѣ момчета, но като разбира, че иматъ нужда
отъ него, той намислилъ и да се ублажи отъ сгодния случай. И наистина, той проявява не малко искуство, за да постигне желанието си. Тотю, прочее, се явилъ въ Крайова, дѣто се сбирали момчетата, и казалъ, че зема воеводството, обаче, прѣдварително трѣбали му двѣстѣ лири, за да обезпечи сѣмейството си. А тъй като великанското искане досущъ уплашило мършавитѣ революционери, то искането веднага било намалено: воеводата слѣзълъ на тридесеть жълтици. Тогава, щомъ като жълтичкитѣ минали въ ржцѣтѣ му, Тотю станалъ невидимъ.[1])

Но това е било едвамъ нѣколко дни прѣди четата да тръгне. А пъкъ изпомежду ето що се случва и съ врачанската поржчка за пушки. Съ едно писмо отъ 26 Априлий до „братията въ Влашко", Заимовъ още настоява да му се пратятъ купенитѣ съ врачански пари пушки: „Братия! Скоро, че скоро стоката проводете!"[2])

Въ туй врѣме, обаче, турското правителство зема найбдителни мѣрки, за да не пропустне нищо прѣзъ Дунава.

---

1) Ив. Данчевъ, 56, сжщо Заимовъ: въ „Етюди", 140, казано е, че Тотю „доландърдисалъ" 50 лири. Ср още З. Стояновъ, „Биогр. Опитъ", 311.
2) З. Стояновъ „Биограф. опитъ" стр. 317.

Едно малко параходче било пустнато, съ специална задача, да варди течението на Дунавъ. Стражитѣ на дѣсния брѣгъ били усилени.[1])

Нека забѣлѣжимъ мимоходомъ, че най-цѣнни свѣдения по прѣдмета щѣше да ни даде за този моментъ Ив. Данчевъ, ако да бѣ написалъ своитѣ записки чрѣзъ повѣща ржка и при умѣло ржководство на свѣдущи хора. Даже и съ готово написанитѣ — прѣди още да ги публикува—той трѣбало да се посъвѣтва съ нѣкого отъ по-старитѣ и по-подготвенитѣ си другари, за да допълни всички праздноти, отъ които страда книгата му. Всепакъ Г. Иваница Данчевъ, макаръ и да не схваща положението, но е намекналъ, макаръ и съвсѣмъ смутолевено, за онуй, що се върши. Въ Гюргево се свикало, бѣлѣжи той, събрание въ домътъ на Горова и продължава: „Земà се ново рѣшение, четата и оржжието да не се упжтватъ направо за Вратца, прѣдвидъ настжпващето смутно врѣме. Може да се случи да хванатъ нѣкое отъ момчетата или да се открие оржжието по пжтя за или въ Вратца. На българския брѣгъ четата трѣба да излѣзе цѣла *въ боевъ редъ,* и така да продължи пжтя си за Вратчанско и пр.“ [2])

Сжщностьта на работата е тукъ ясна. Както за къмъ Търновско, тъй и въ Вратца—както вече се каза—готвѣха се да минатъ момчета. Ив. Данчевъ е билъ задлъженъ, както и Заимовъ, да вербува възстаници, но кждѣ, имено, тѣ ще минатъ, не е можалъ точно да знае. Едноврѣмено, обаче, Горовъ, Обретеновъ и др. сж натоварени съ грижата да купуватъ пушки не само за Вратца, за което имъ съдѣйствува и Мито Цвѣтковъ, но и за тѣзъ, които ще минатъ Дунава. Ала сега, тъй като прѣнасянето на оржжие става изеднажъ невъзможно, или крайно рисковано, то и планътъ сжществено се измѣнява. Вратчанскитѣ пари оставатъ задъ Дунавъ. Едноврѣмено, и събранитѣ момчета—било за Търново, било за Вратца — не могатъ мирно да минатъ великата рѣка, а трѣбва съ оржжие въ ржка да си пробиятъ пжть. Така имено, идеята за Ботевата чета изпъква отъ само себе си.

---

[1]) Ibid, 299.
[2]) „Ив. Данчевъ“, 51.

Ето това е положението на работитѣ слѣдъ онуй писмо на Заимова отъ 26 Априлъ, което цитирахме, и съ което Врачанскиятъ апостолъ, за послѣденъ пжть, иска оржжието на своя революционенъ окржгъ.

Впрочемъ, и г. Заимовъ самъ ни е разказалъ за интересния обратъ въ условията. Ние ще приведемъ тукъ точно неговитѣ думи. Колкото и да избѣгватъ тѣ да ни изтъкнатъ едно по едно отдѣлнитѣ обстоятелства, все пакъ ни говорятъ достатъчно за общия фактъ. „Оржжието, казва прочее г. Заимовъ, било прѣдадено въ Крайова Г. Обретенову и Апостолову, които го прѣнесли въ Пикетъ, съ цѣль да се прѣхвърли прѣзъ Дунавъ тайно и се прѣдаде на Вратчанската военна комисия. Направило се опитъ да се прѣхвърли оржжието, спазарили лодки, платило се петдесеть лири на каикчиитѣ, проводили се петнадесеть талиги отъ Бѣлослатинско, Вратчанско и Орѣховско за да задигнатъ нощно врѣме контрабанда оржжието. Талигитѣ, подъ командата на Лукана отъ Галиче, вътрѣли се около двѣ нощи по Дунавския брѣгъ, подъ прѣдлогъ че дигали нѣкакъвъ си пѣсъкъ. Но каикчиитѣ излъгали, т. е. уплашили се и се отказали отъ контрабандата. Оржжието останало на влашкия брѣгъ въ Пикетъ. Обретеновъ и Апостоловъ съобщаватъ Заимову, защо се е забавило оржжието и защо не може да се прѣхвърли, и прѣдлагатъ да имъ се разрѣши отъ Врачанския воененъ съвѣтъ да формиратъ чета, да я въоржжатъ съ това оржжие и да ударятъ на Вратца. Вратчанския воененъ съвѣтъ разрѣшава и проважда още триста лири по Сокачева Апостолову и Обретенову, за да довършатъ покупкитѣ за четата“.[1])

Така че, цѣлиятъ обратъ въ работата, поне специално за Вратца, сега се обяснява. Отъ тоя моментъ, вратчани сж свързали сждбата на своето бждеще дѣло съ прѣминаването на Ботева — както въ сжщность и стана. Тъй като четата позакъснѣ, то и Враца се отдѣли отъ общото вжтрѣшно дѣло и почака Ботева, безъ обаче да може послѣ да възстане.

---

1) „Етюди“, стр. 140.

Но къмъ цитата на г. Заимовъ ние пакъ трѣба да забѣлѣжимъ, че и безъ паритѣ на Вратца, чета пакъ се готви да мине, а не както твърди г. Заимовъ, като че ли идеята е дошла на Обретеновъ и Апостоловъ едвамъ като видѣли вратчанскитѣ пушки захвърлени въ Пикетъ. Г. Заимовъ не си е далъ трудъ да различи тънкитѣ жици една отъ друга. Инакъ би изглеждала работата, ако г. Заимовъ кажеше, че Апостоловъ и Обретеновъ, като искатъ отъ него разрѣшение „да се формира чета, която да удари Вратца“, искали сѫ, въ сѫщность, да кажатъ, че съ вратчанското орѫжие ще помислятъ специално да направятъ нѣщо пакъ за Вратца, защото иначе тѣ си иматъ хора и за друго. Значи, само ще отдѣлятъ чета, или че четата, която и така готвятъ, ще има отъ сега нататъкъ прѣдъ очи само Враца. А ние разбираме, че миено така е било и така трѣба да се разбира.

Но, както и да е, пушкитѣ на вратчани послужили за работа. Освѣнъ това, отъ Вратца пращатъ още и добавъчна сума.

Оттукъ нататъкъ вече, бѫдащето нахлуване въ България прѣзъ Дунава разполага съ повече срѣдства, а отъ друга страна, Апостоловъ и Обретеновъ зематъ извѣстно задължение спрямо Вратца. А тъй като нови стѣснителни обстоятелства изпъкватъ: воеводи нѣма, малки чети не могатъ да минатъ и пр., то опрѣдѣля се изеднажъ и окончателно характера и бѫдащия маршрутъ на движението: ще мине една голѣма чета, и ще има прѣдвидъ непрѣмено Вратца.

Сега, да видимъ по-отблизо, какъ се свършва въпросътъ за воеводи или воевода, и какъ намѣсто нѣколко чети, само една минава въ България.

На Панайота вече не се надѣяха. И слѣдъ като и Тотю ги изиграва по такъвъ бруталенъ начинъ, положението на всички тия момци, събрани по брѣгътъ на Дунавъ подъ знаме и пламтящи отъ желание да се хвърлятъ въ неравния бой съ врага, е твърдѣ изключително. Нима е могло вече тъй да се остане, и всички мирно да се разпилѣятъ, да се разотидатъ по домоветѣ си?

И накрай, — въ послѣднитѣ дни на приготовленията — новината вече се е разпространила. Всички знаятъ, че кървавата борба вжтрѣ е отъ доста врѣме пламнала. Въ такъвъ единъ критически моментъ, всички погледи изеднажъ се обърщатъ къмъ най-ярката звѣзда на революцията — Ботевъ.

Кому най-напрѣдъ е попаднала тъзи блѣскава идея въ умътъ, авторитѣ, които цитирахме, а които сж отчасти и непосрѣдствени свидѣтели на онази епоха, не ни обаждатъ. Но това не намалява факта. Помолили великия Ботевъ да води момцитѣ на оная жестока борба на животъ и на смърть съ врага, и той приелъ.

Ала поетътъ не наеднажъ се съгласява и не можеше тъй лесно да се съгласи.

Ботевъ, въ послѣдно врѣме, бѣше, както знаемъ, вънъ отъ релситѣ поставенъ по цѣлото начинание. Това ние изложихме отъ самото начало и, струва ни се, колкото трѣба.[1]) Туй неочаквано изолирване на послѣдния прѣдседатель на Центр. Комитетъ въ Букурещъ се дължеше, както знаемъ, на редъ обстоятелства, които нѣмаха нищо общо съ лични прѣгрѣшения на Ботева. Но и толкова повече достойниятъ поетъ е ималъ причини за обидно чувство, като виждаше, че странятъ отъ него, безъ ни единъ явенъ поводъ отъ негова страна.

Ала къмъ всичко туй бѣше се присъединила и една дѣйствителна обида, за която сжщо нѣкждѣ загатнахме. Слѣдъ като поетътъ за послѣденъ пжть ходи въ Русия за да събира срѣдства за есенешното възстание, 1875, него бѣха упрѣкнали, че е скрилъ сумитѣ, или че ги прогулѣлъ. Епохата бѣше жестока, хората бѣха мнителни. Додѣто жената и дѣтето му нѣкоги пословно гладуватъ, поетътъ бива обвиненъ, че е изѣлъ ни по-малко, ни по-вече, а петдесеть хиляди рубли! Справедливо бѣлѣжи г. Заимовъ, че тия петдесеть хиляди рубли, както и по-напрѣдъ двѣтѣ хиляди жълтици, за които пъкъ бѣдяха Каравелова, сж били „измислица на болното емигрантско въображение, на раздраз-

---

[1]) Ср. т. I. „Причинители".

ненитѣ нерви, гладнитѣ стомаси и [illegible] емигрантски лакти" . . .[1])

Ала напрежението [illegible] е [illegible] отъ всички страни. Апостоловъ пада на колѣнѣ прѣдъ поетъ, за да го моли да приеме воеводството. Другъ [illegible] да [illegible]. Поетътъ отказва.[2]) Този епизодъ, който ни е прѣдаденъ тъкмо отъ Заимовъ, е единъ отъ най-свѣтлитѣ и трогателнитѣ отъ ония бурни епохи.

Постжпката на прочутитѣ воеводи, които доблестно и благоразумно се теглятъ назадъ, трѣбва да е влияла и на отдѣлни други буйни личности, които се стрѣмѣли за своя глава напрѣдъ. Сава Катрафиловъ — единъ отъ тѣхъ, който съ малка дружина тръгнатъ самостоятелно да минатъ Дунава — скромно се присъединява къмъ Ботева. Една не по-малко ярка воеводска звѣзда. Всички се сбраха подъ едно име, подъ едно знаме.

Сега, усилията на Обретеновъ, Апостоловъ и други сж били насочени само къмъ едно — да направятъ четата колкото се може по-голѣма и да я въоржжатъ, по възможность, най-добрѣ. Дотрѣбватъ още пари, и сега, за трети пжть, обърнали се пакъ къмъ Вратца. Заимовъ пратилъ още двѣстѣ лири, които отнесли Стефанаки Савовъ и Сава Петровъ. Но четата е била вече готова за пжть и пратеницитѣ на Вратца само влизатъ въ нея.

Ето това е всичко, което може да знаемъ за приготовленията на Ботевата чета при ония източници, що днесъ за днесъ ни сж на разположение.

II.

Произхождение на планътъ за Радецки. Мнѣния. Тъмнота. Нѣкои нови данни. Личността на Димитъръ Икономовъ. Данни, че той е първоначаленъ носитель на идеята за пленяване на „Радецки".

Да се въоржжи една чета задъ Дунавъ, не бѣ тежка работа. Въ една свободна страна, като Влашко, оржжието се купува и продава като всѣкой другъ търговски артикулъ. Стига да има пари. А пари бѣха се намѣрили. Но за четата прѣдстоеше друго, не по-малко изпитание. Както

1) „Етюди", 179.
2) Ibid., 140 и 182.

липсата на оржжие бѣше фатална рана за вжтрѣшното дѣло, така сжщо като дамоклиевъ мечъ висѣше надъ всѣка вѫоржжена акция отвънъ въпросътъ, какъ да се форсира турската граница. Границата бѣше затворена, пжтьтъ заприщенъ. Още отъ миналата размирна есень, султанътъ бѣше удвоилъ стражитѣ си. Нашиятъ брѣгъ е високъ. Нахлуването е мжчно. И послѣ, щомъ стжпите отсамъ, захващa широка, открита степь Дунавското поле: между Видинъ — Плѣвенъ — Силистра че до Черно-море. А когато една чета, когато една шепа хора сж се опълчили да дразнятъ, да прѣдизвикватъ, да се биятъ съ цѣла една вѫоржжена държава, трѣбатъ имъ гори и планини, за да се укриятъ. А Балканътъ е далечъ отъ Дунавъ! Минатъ ли по-равно, паднатъ ли въ очи на врагътъ, — тоя врагъ, който разполага съ цѣли армии въ Видинъ, София и Шуменъ, и съ арсенали и складове — той ще ги измете, ще ги онищожи съ единъ замахъ, както кога дигнешъ кракъ и стжпчешъ червея.

За да минатъ, трѣбаше да почнатъ борбата на открито поле и отъ самата граница. А това сé едно значеше, да не минатъ. Защото, още отъ първия моментъ щѣха да бждатъ отблъснати назадъ. И тогава попадаха между два огъня: влашката стража трѣбаше сжщо да се намѣси. Щѣха изеднажъ да ги изловатъ като мишки, и да ги обезоржжатъ. А тогава пропадаше всичкия планъ, всички сиромашки и изхарчени пари, всички трудове, и грижи, и мжчни дни, и безсънни нощи, и цѣлото дѣло отиваше по вѣтъръ.

Така че, нѣмаше ли нѣкой новъ способъ, за да се мине по-сигурно турската граница, не можеше и дума да става за никакво приготовление на чета. Трѣбаше планътъ за прѣминаването да се намѣри, обсжди и приеме, и тогава да се помисли за чета, както и вжтрѣ, най-напрѣдъ би трѣбало да се потърсятъ хора, да се стегнатъ, вѫоружатъ и да се приготвятъ тия хора, за да се помисли за възстание.

И както прѣминаването бѣше най-фаталниятъ въпросъ за четата, така и разрѣшението на тоя въпросъ стана и най-оригиналната, най-шумната и най-славната, може би, страница въ историята на цѣлото това дѣло.

Бѣха спрѣли върху плана, да извоюватъ единъ австрийски параходъ, и да принудятъ капитанина да ги изтовари на оная точка, която му покажатъ.

Кой е билъ авторътъ на този романтиченъ, екстравагантенъ и фантасенъ планъ?

Загатнахме, че и двамата повѣствователи за Ботевата чета — Захарий Стояновъ и Заимовъ — иматъ опрѣдѣлени мнѣния по въпроса. Захарий Стояновъ, именно, — авторъ на биографията на Ботева—пише, въ сжщность, една книга, която не е ни спомени, ни животописъ, ни история, но съставилъ ни е една възторжена апотеоза на своя любимецъ-поетъ и цѣлото дѣло приписва на него—на богоизбраника. Но видѣхме отчасти, че това е прѣувеличено. А колкото се отнася до плана, да се заграби австрийскиятъ параходъ, то Ботевъ съвсѣмъ не е и не можеше да бжде вжтрѣ. Казахме, че самата мисъль за чета не щѣше да узрѣе, ако прѣдварително не е билъ начъртанъ планътъ за прѣминаване. А тъй като Ботевъ отъ послѣ изпъкна, — отъ послѣ, когато четата бѣше готова и си търсѣше само воевода — то въпросътъ е ясенъ. И наистина, ние притежаваме данни, че хората, които вербуватъ момчета, купуватъ оржжие и тичатъ за едно-друго — съ една дума, хората, които приготовляватъ прѣминаването на четата, отъ рано още знаятъ, какво трѣба да се прави и какво ще се прави. Но тукъ, за да се разбере по-добрѣ туй що слѣдва, трѣба да прибавимъ нѣкои подробности по плана за прѣминаване. За да се тури ржка на единъ параходъ, трѣбаше хора и, при това, въоржжени хора. Но ако всички тия се качеха наеднажъ, отъ една точка, щѣха да възбудятъ подозрѣние. Прочее, нагласено е, момчетата, които се бѣха записали за бунтовници, и които щѣха да образуватъ четата, да сж събрани по разни станции на Дунавъ. Параходътъ щѣше да се спира на всѣка станция, и отъ многото тия станции, или отъ всѣкоя една, щѣха да се качатъ само по нѣколко момчета. А това бѣше отъ порано нагласено и туряше се въ дѣйствие, прѣди още Ботевъ да разпорежда съ четата. Казахме еднажъ, че поетътъ е билъ поканенъ и съгласилъ се да поеме воеводството едва ли 4—5 дни прѣди да тръгне четата. А тръгването става еднамъ

на 16 Май. Така че, ето напр., какво разпореждане прави Ив. Х. Димитровъ, прѣдставителя на централния комитетъ въ Гюргево. Той пише писмо въ Александрия и разпорежда да слѣзатъ момчетата къмъ Дунавъ. Писмото, което по щастие е запазено, има дата 26 Априлий. То е било адресувано до Георги Стойчевъ, род. отъ Трѣвна, и тогава търговецъ въ Александрия. Ето това писмо:

„Увѣренъ на Вашия патриотизмъ, че думитѣ ми или просбата ми не ще остане гласъ вѫпиющъ въ пустинѣ. Нуждитѣ ни въ материално отношение Вамъ Ви сѫ извѣстни, нъ понеже бѣше се обѣщалъ Даскала (думата е за Димитъръ Икономовъ, живущъ тогава въ Александрия, за когото ще повѣствуваме и по-нататъкъ), че ще да дойде за миналата недѣля въ Гюргево, и тамъ да се споразумѣемъ, *за коя точка може да се рѣши да слѣдва работата си,* днесь намѣрвамъ единъ отъ неговитѣ другари, който го чака въ Гюргево и се връща назадъ въ града да се споразумѣемъ за неговото непристигане. Ето просбата ми къмъ Александрийския комитетъ, къмъ Александрийскитѣ наши българи. Да избере даскала 5—6 момчета отъ всичкитѣ си момчета, които познава за най-рѣшителни и най-умни, и на които може да се надѣва да вършатъ работа. Както момчетата, тъй и Даскала да бѫдатъ снабдени съ всичкитѣ си нужди за бой. Въ случай, че нѣматъ тѣ срѣдства, отпомежду си да имъ се набавятъ (—иска да каже: „вие да имъ набавите“) потрѣбното количество пари, за да могатъ да си вcouматъ нуждниtѣ работи, и тогасъ единъ (отъ) тѣхъ да слѣзе до Зимничъ или Гюргево, да се споразумѣемъ, *и коя точка удобрятъ, въ нея можемъ да ги изпратимъ.* Земете въ внимание, колкото се може по-скоро, защото врѣмето е кѫсо. Въ сѫщото врѣме, и съ голѣмо прѣдпазвание да се върши работата.

Безъ повече ви поздравлявамъ и пр.“.

Че се ограничава числото на момчетата, които даскала Димитъръ Икономовъ ще поведе отъ Александрия, обяснява се съ туй, че авторътъ на писмото не може да не знае, че тия момчета не сѫ въоржжени, а комитета въ Александрия ще въоржжи само 5—6. Така че, ограничението е косвено признание, дѣто и комитета отъ Гюргево не разполага съ излишни пари. Освѣнъ това, записани момчета е вече имало доста, а четата не можеше да бѫде твърдѣ голѣма. Че срѣдства липсвали, а хора имало повече, това ще се види още и отъ нѣкои документи, които слѣдватъ.

да правятъ тий за сега въ балканетѣ, когато зимата е вече почнала? Ще да каже нѣкой си, че и за противницитѣ не ще да бжде подобрѣ. Излъганъ е онзи, който мисли тъй. Защото неприятеля денемъ ако ходи да ги гони, вечерь ще да си се завърне въ село, и ще да се отгрѣе, исуши и нахрани, а за другия день пакъ е готовъ да ги гони, ами нашитѣ иматъ ли или могатъ ли да иматъ таквато срѣдства? Никогашъ. Зато, г-да, ний тука се събрахме нѣколко души, и като размислихме, че не е никакъ добрѣ обмисленъ тоя кроежъ, и че ще да принесе повече вредъ, а никакъ полза, като сжщеврѣмено *твърдѣ много ни очудватъ тиквато слаби рѣшения* на ония, които сж ги рѣшиле и искатъ да ги приведатъ въ изпълнение, безъ да размислятъ лошавитѣ очевидни слѣдствия тѣхни. И тъй, ний не можеме по никакъвъ (начинъ) да се рѣшиме да участвуваме въ това тѣхно *незрѣло рѣшение,* защото иначе ще да бждеме отговорни, ако не прѣдъ народътъ, защото не живѣеме между него, но прѣдъ чужденцитѣ, които както многажди, тъй и сега ще да ни наречатъ *глупци.* Освѣнъ това но и сами прѣдъ нашата си совѣсть ще да бждеме унижени. Найонецъ, Г-да, това е нашето мнѣние връху това тѣхно прѣдложение което всинца и вий, размислете се по-здраво, и мислиме, че не ще да ни укривите, че сме мислиле криво, но увѣрени сме, че ще да ни далете пълно право. Защото е и тъй. Сжщеврѣмено ви казваме, да не би да отдадете това наше рѣшение на недоброволность, за да помогнеме съ онова щото ни се иска, не Г-да, защото ний многажди колкото сме могле, давали сме, и можехме да дадемъ и сега, но самата причина на въздържането ни е тая, която по-горѣ ви изложнхме. Зато мислиме, че и вий като видите, че е тъй, ще да постжпите все като насъ. Но да не мислите пакъ, че ний искаме да ви наложиме нашитѣ мнѣния. Не никакъ. Само искахме да ви явиме и вамъ онова, което ний подиръ дълго размисляне рѣшихме че не е добрѣ никакъ да ся тури въ дѣйствие *такъвъ единъ нетемеленъ планъ.* А пъкъ както щете, тъй можете и да постжпите. За сега толкова. Желали бихме да имаме отговора Вашъ. Здравѣйте. За събранието ни (Подписалъ) Д. Хр. Поповъ.

P. S. Знаеме всички навѣрно, че въ главното събрание отсрѣщнитѣ прѣдставители сж увѣрявали, че тамо тий сж работили, и че иматъ приготвено всичко, а само чакали г-нъ П(анайотъ) Хитовъ за прѣдводитель. Когато е тъй, ний мислиме, че Панайотъ може както и да е—само да ще—да замине самси и да отиде тамо, гдѣто го очакватъ, че да почнатъ отвжтрѣ, *гдѣто си има мѣстото и не е дотолкова опасно отколкото да минатъ тъй, както сж сега рѣшили* и то безъ нищо въ ржцѣ. Знайно и вѣрно е, че единъ человѣкъ опитенъ на пжтищата, както е да кажеме Панайотъ, може да мине скришомъ и да пристигне до ония мѣста, гдѣто го очакватъ. Защото Слава-богу, знаеме, че *отсрѣща не сж наредени единъ до другъ вардаче,* че да не може единъ опитенъ

на авантюристичния планъ още прѣзъ лѣтото 1875 или прѣзъ Августъ, когато въ Букурещъ става извѣстното общо събрание, което рѣши възстанието въ Стара-Загора. Въ това събрание Димитъръ Икономовъе билъ делегатъ отъ Александрия.

Прочее, ето и прѣдметното писмо на Данаилъ Попова, адресувано до Илия Широковъ, Г. Стойчевъ и „прочіи" — комитетски членове въ Александрия.[1])

„Вчера дойде тука Даскала Троянчанина, и съ едно парче хартия, иска да ни докаже, че послѣдното рѣшение на комитета (— на Александрийския комитетъ) е това: вий да снабдите 10 души съ нуждмитѣ имъ нѣща, а ний (—комитета въ Турно-Магурели) 20 души. Начинътъ, по когото трѣба да стане тѣхното минуване, споредъ както рѣчения ми го разказа, т. е. че *отъ всъкоя скеля да влѣзатъ приготвенитѣ като пасажери, и като пристигнатъ на урѣченото мѣсто, да принудятъ силомъ капитанина за да ги извади на единъ край ненаселенъ, че отъ тамъ да тръгнатъ за къмъ Балканитѣ.* А съ какво? Само по съ единъ револверъ и по съ една кама. Твърдѣ лесно е за вапора. Гдѣто и да поискатъ да ги извади, но помислете си моля зрѣло, и вижте, че капитанина щомъ ги изхвърли, първата му грижа ще да бжде тая: да стигне колкото е възможно по-скоро на една скеля, и да яви това на правителството, защото иначе самъ той подпада подъ най-тежката отговорность. Правителството щомъ узнае, на часътъ ще да рукне съ сила и ще да ги изпрѣвари още близо край Дунавскитѣ мѣстности, гдѣто ще да ги избиятъ и изловатъ, като мокри кокошки и то по причина, че отиватъ повечето съ голи ржцѣ, т. е. безъ пушки, съ които биха могли, ако видатъ че идатъ върху имъ неприятели, да заловятъ едно отбранително мѣсто и да могатъ що годѣ да се противятъ. Но тъй като ще да бждатъ безъ пушки, защото и не могатъ да ги иматъ съ себе си въ вапора, защото не имъ допрощаватъ (—позволяватъ!) тогава кажете ми моля, не сж ли повече дѣтински и незрѣло обмислени тия тѣхни планове? И съ това нищо повече нѣма да направимъ, само и само да изложимъ бѣднитѣ селаче, отгдѣто заминатъ, на най-грубитѣ турски варварства и отмъщения. Защото турцитѣ нѣма да кажатъ, че селачетѣ не сж знаяли, но нарочно ще да кажатъ, че е съ тѣхно знаяне, и тъй ще да бждемъ изложени на други строги опасности, които нѣма да принесатъ никаква полза. Освѣнъ това, кажете ми, моля, какво може

1) Комитета въ Александрия, съгласно запискитѣ на Г. Стойчевъ, се състоялъ отъ слѣднитѣ лица: Д-ръ Р. Поповъ, Ил. Широковъ, Недко Калевичъ, Манолъ Ив. Ковачовъ, Аристархъ Бисеровъ, Димо Стойчевъ, Петъръ Караджиевъ, Д. Икономовъ, М. Кутушовъ и Г. Стойчевъ.

да правятъ тий за сега въ балканетѣ, когато зимата е вече почнала? Ще да каже нѣкой си, че и за противницитѣ не ще да бжде по-добрѣ. Излъганъ е онзи, който мисли тъй. Защото неприятеля денемъ ако ходи да ги гони, вечерь ще да си се завърне въ село, и ще да се отгрѣе, исуши и нахрани, а за другия день пакъ е готовъ да ги гони, ами нашитѣ иматъ ли или могатъ ли да иматъ такивато срѣдства? Никогашъ. Зато, г-да, ний тука се събрахме нѣколко души, и като размислихме, че не е никакъ добрѣ обмисленъ тоя кроежъ, и че ще да принесе повече вредъ, а никакъ полза, като сжщеврѣмено *твърдѣ много ни очудватъ тикивато слаби рѣшения* на оният, които сж ги рѣшиле и искатъ да ги приведатъ въ изпълнение, безъ да размислятъ лошавитѣ очевидни слѣдствия тѣхни. И тъй, ний не можеме по никакъвъ (начинъ) да се рѣшиме да участвуваме въ това тѣхно *незрѣло рѣшение*, защото иначе ще да бждеме отговорни, ако не прѣдъ народътъ, защото не живѣеме между него, но прѣдъ чужденцитѣ, които както многажди, тъй и сега ще да ни наречатъ *глупци*. Освѣнъ това но и сами прѣдъ нашата си совѣсть ще да бждеме унижени. Наконецъ, Г-да, това е нашето мнѣние върху това тѣхно прѣдложение което всинца и вий, размислете се по-здраво, и мислиме, че не ще да ни укривите, че сме мислиле криво, но увѣрени сме, че ще да ни дадете пълно право. Защото е и тъй. Сжщеврѣмено ви казваме, да не би да отдадете това наше рѣшение на недоброволность, за да помогнеме съ онова щото ни се иска, не Г-да, защото ний многажди колкото сме могле, давали сме, и можехме да дадемъ и сега, но самата причина на въздържаването ни е тая, която по-горѣ ви изложихме. Зато мислиме, че и вий като видите, че е тъй, ще да постжпите все като насъ. Но да не мислите пакъ, че ний искаме да ви наложиме нашитѣ мнѣния. Не никакъ. Само искахме да ви явиме и вамъ онова, което ний подиръ дълго размисляне рѣшихме че не е добрѣ никакъ да ся тури въ дѣйствие *такъвъ единъ нетемеленъ планъ*. А пъкъ както щете, тъй можете и да постжпите. За сега толкова. Желали бихме да имаме отговора Вашъ. Здравѣйте. За събранието ни (Подписалъ) Д. Хр. Попповъ.

P. S. Знаеме всички навѣрно, че въ главното събрание отсрѣщнитѣ прѣдставители сж увѣрявали, че тамо тий сж работили, и че иматъ приготвено всичко, а само чаквали г-нъ П(анайотъ) Хитовъ за прѣдводитель. Когато е тъй, ний мислиме, че Панайотъ може както и да е—само да ще—да замине самси и да отиде тамо, гдѣто го очакватъ, че да почнатъ отвжтрѣ, *гдѣто си има мѣстото и не е дотолкова опасно отколкото да минатъ тъй, както сж сега рѣшили* и то безъ нищо въ ржцѣ. Знайно и вѣрно е, че единъ человѣкъ опитенъ на пжтищата, както е да кажеме Панайотъ, може да мине скришомъ и да пристигне до ония мѣста, гдѣто го очакватъ. Защото Слава-богу, знаеме, че *отсрѣща не сж наредени единъ до другъ вардаче*, че да не може единъ опитенъ

човѣ
гато н
всѣкак
жеше
шумо
ствия.
единъ

роят
удар
„незр
този
свидѣ
рана
ядене.
негов
и да
рѣше
отъ В
ржка
неурав
адютан
нозата
Д
Първо
въ Ца
който
Никопо
Замѣсе
той би
лу ва
во
скита
свобода
пакъ н
Алексан
Той дож
въ 1896.

... оставямъ тѣзи ... малту ... но на всичкитѣ ... мене. Г-нъ Иванъ Шишковъ, ... Л. Караджовъ ... ще можете ... е само мое ... водя по начата ... Свобода или смърть! ... договаря". И прибавя ... страната ... на ... на чета ... стана ...

... въпросътъ, кой е ... „конфискува" парахода ... А щомъ самиятъ ... лица и ... на приготовленията ... да мине.

ГЛАВА ВТОРА.

Въ Търновско.

I.

Воеводи отъ ...

револ... **ският** ... дѣйствия и сво... **шната** чета ... **динъ** цѣлъ ... планъ за все... **ският** ... парализиранъ отъ ... **слаб** ... не прави ... **въ** това ... и чака ... **Търнов**... и Четвъртиятъ ... **планомѣрни** и общи мѣрки, ... **щность** дѣло отъ 1876 —

ги издига до настоящи самостоятелни величини въ революционното дѣло. Издигатъ се или биватъ привиквани личности, които гледатъ на своето мѣстно дѣло като единица, която по единъ или другъ начинъ ще дойде въ съчетание съ други подобни единици. Съ туй, приготовленията като се приближаватъ до общия планъ, издигатъ се, тъй да се каже, до една по-висока атмосфера на общи мѣрки.

Така прочее, извѣстна планомѣрность добиватъ приготовленията въ Търновско едвамъ по-късно, когато отъ Влашко — редомъ съ сбора на сили тамъ за чети, прѣминаватъ и тукъ нѣколко по опитни за оржжие хора, — „воеводи“ — прѣдназначени всѣкой да ржководи по единъ участъкъ въ окржга. Тази мѣрка трѣбва да припишемъ на отличната водителска прозорливость на Стамболова. За врѣме на прѣминаването бр. Гжбенски полагатъ 28 мартъ. [1]) Вѣроятно, воеводитѣ сж минали малко по рано, ала точна дата не можемъ установи. Д-ръ Стояновъ привежда едно писмо на Ив. Драсовъ, което докосвахме и другъ пжтъ. Тамъ Ив. Драсовъ споменува, че притежавалъ писмо отъ Т. Кировъ, писано прѣзъ мартъ 1876 изъ Гюргево. [2]) Т. Кировъ бѣше единъ отъ въпроснитѣ воеводи. Като е тъй, ако единъ день се обнародва цѣлата архива, останала отъ Ив. Драсовъ, ще знаемъ по-отблизо, до кой день ще сж се маяли избранитѣ водители изъ Влашко.

Прочее, минали — да кажемъ — прѣзъ мартъ: Попъ Харитонъ, Дѣдо Никола отъ Хаинето, [3]) Хр. Кованлжчанинътъ, Ив. Д. Жилковъ отъ с. Енина, Тодоръ Кирковъ отъ

---

[1]) В. стр. 195. Тази дата е съобщена отъ Ст Гждевъ изъ Казанлжкъ, съ когото бр. Гжбенски се срѣщали. Ст. Гждевъ разказва въ биографията на Попъ Харитона, че всички скупомъ тръгнали отъ Браила на 16 мартъ, минали прѣзъ Букурещъ и Гюргево, дѣто се измаяли до 10 дни. Отъ Гюргево слѣзли въ Зимничъ, а отъ тукъ, съ лодка и прѣзъ Дунавъ, стигнали въ Свищовъ, и на двѣ комитетски коля, пратени отъ Горна-Орѣховица, прѣхвърлили се прѣзъ Поликраища за Самоводени — при Стамболова, та въ Самоводени били стигнали на 28 мартъ. Всички тия дати сж възстановени, разбира се, на память, а поради туй, не може да се гарантира за точностьта имъ.

[2]) „Градъ Ловечъ“, 73.

[3]) За този Дѣдо Никола нѣмаме достовѣрни свѣдения. Бр. Гжбенски (споредъ Ст. Гждевъ) означаватъ го да е отъ Хаинето (Новозагорско) а Св. Франчовъ, както всички отъ Горна-Орѣховица, знаятъ го Никола отъ Червена-вода. А послѣдния ще срѣщнемъ въ дрѣновската чета по-късно.

съмъ азъ сте вие и на васъ оставямъ тѣзи голѣми затруднения и не само тебе Стойчевъ, но на всичкитѣ приятели, които съчувстватъ сега за мене. Г(-нъ) Илия Широковъ, Нетко Н. Б. П. Свѣщарина и П. Караджовъ. Азъ бихъ ви писалъ много, но защото не ще можете търпѣ, не щя да ви вече п(иша) нищо, което е само мое, нито можа ви яви намѣрението си, защото се водя по начала истински за какъвто ме познавате. Свобода или смърть! Когато отида въ отечеството, ще ви отговаря". И прибавя: *„Ще чуете гласътъ ни и ще се потвърди плана ми когото 1 година съмъ проповѣдвалъ"*. На страната на листа е казано: „тръгваме". А тръването на четата стана, както казахме, на 16 май.

По тоя начинъ, въпросътъ, кой е авторътъ на крилатия планъ да се „конфискува" параходъ, може да считаме за разрѣшенъ. А щомъ самиятъ планъ е билъ изпитанъ отъ ржководящитѣ лица и намѣренъ за изпълнимъ и пристъ, вѣнецътъ на приготовленията се закржглилъ и четата можеше смѣло да мине.

ГЛАВА ВТОРА.

Въ Търновско.

I.

Прѣминали воеводи отъ Влашко. Биографически свѣдения. Попъ Харитонъ.

Отъ четиритѣ революциони окржзи въ вжтрѣшностьта, видѣхме, че Врачанскиятъ свързва своитѣ дѣйствия и своето бждаще съ външната чета и съ това донѣкждѣ се присъединява къмъ единъ цѣлесъобразенъ планъ за всеобщо дѣйствие. Сливенскиятъ окржгъ, парализиранъ отъ лични раздори и твърдѣ слабъ отъ вжтрѣ, не прави никаква рѣшителна стжпка въ това направление и чака импулсъ отъ вънка. Само Търновскиятъ и Четвъртиятъ окржзи се издигатъ до нѣкои планомѣрни и общи мѣрки, които — въ туй величаво въ сжщность дѣло отъ 1876 —

ги издига до настоящи самостоятелни величини въ революционното дѣло. Издигатъ се или биватъ привиквани личности, които гледатъ на своето мѣстно дѣло като единица, която по единъ или другъ начинъ ще дойде въ съчетание съ други подобни единици. Съ туй, приготовленията като се приближаватъ до общия планъ, издигатъ се, тъй да се каже, до една по-висока атмосфера на общи мѣрки.

Така прочее, извѣстна планомѣрность добиватъ приготовленията въ Търновско едвамъ по-късно, когато отъ Влашко — редомъ съ сбора на сили тамъ за чети, прѣминаватъ и тукъ нѣколко по опитни за орѫжие хора, — „воеводи“ — прѣдназначени всѣкой да рѫководи по единъ участъкъ въ окрѫга. Тази мѣрка трѣбва да припишемъ на отличната водителска прозорливость на Стамболова. За врѣме на прѣминаването бр. Гѫбенски полагатъ 28 мартъ. [1]) Вѣроятно, воеводитѣ сѫ минали малко по рано, ала точна дата не можемъ установи. Д-ръ Стояновъ привежда едно писмо на Ив. Драсовъ, което докосвахме и другъ пѫтъ. Тамъ Ив. Драсовъ споменува, че притежавалъ писмо отъ Т. Кировъ, писано прѣзъ мартъ 1876 изъ Гюргево. [2]) Т. Кировъ бѣше единъ отъ въпроснитѣ воеводи. Като е тъй, ако единъ день се обнародва цѣлата архива, останала отъ Ив. Драсовъ, ще знаемъ по-отблизо, до кой день ще сѫ се маяли избранитѣ водители изъ Влашко.

Прочее, минали — да кажемъ — прѣзъ мартъ: Попъ Харитонъ, Дѣдо Никола отъ Хаинето, [3]) Хр. Кованлѫчанинътъ, Ив. Д. Жилковъ отъ с. Енина, Тодоръ Кирковъ отъ

---

[1]) В. стр. 195. Тази дата е съобщена отъ Ст Гѫдевъ изъ Казанлѫкъ, съ когото бр. Гѫбенски се срѣщали. Ст. Гѫдевъ разказва въ биографията на Попъ Харитона, че всички скупомъ тръгнали отъ Браила на 16 мартъ, минали прѣзъ Букурещъ и Гюргево, дѣто се измаяли до 10 дни. Отъ Гюргево слѣзли въ Зимничъ, а отъ тукъ, съ лодка и прѣзъ Дунавъ, стигнали въ Свищовъ, и на двѣ комитетски коля, пратени отъ Горна-Орѣховица, прѣхвърлили се прѣзъ Поликраища за Самоводени — при Стамболова, та въ Самоводени били стигнали на 28 мартъ. Всички тия дати сѫ възстановени, разбира се, на память, а поради туй, не може да се гарантира за точността имъ.

[2]) „Градъ Ловечъ“, 73.

[3]) За този Дѣдо Никола нѣмаме достовѣрни свѣдения. Бр. Гѫбенски (споредъ Ст. Гѫдевъ) означаватъ го да е отъ Хаинето (Новозагорско) а Св. Франчовъ, както всички отъ Горна-Орѣховица, знаятъ го Никола отъ Червена-вода. А послѣдния ще срѣщнемъ въ дрѣновската чета по-късно.

Ловечъ, Хр. Н. Патревъ (Христо Минкалията), Станю Гждевъ, Донко Карагйозчето и др.[1])

Отъ всички тие мжже сега е живъ само Станю Гждевъ, чиновникъ още въ Казанлжкъ. Той се родилъ въ Шипка, 1846, билъ землѣделецъ до 1862. Въ 1870 отишълъ на занаятъ въ Цариградъ — шивачъ. Послѣ прѣминалъ въ Браила, дѣто служилъ дюкенжия. Зимата 1875-76 въ Браила били сжщо Попъ Харитонъ, Ив. Драсовъ, Дѣдо Желю и др. [2]) Тамъ, имено, се запозналъ съ тѣхъ и Ст. Гждевъ. Спорѣдъ свидѣтелството пакъ на Ив. Драсовъ, Т. Кирковъ, Попъ Харитонъ и др. живѣли по-напрѣдъ въ Букурещъ и, навѣрно, въртѣли се въ печатницата на Ботева. Когато, есеньта, Заимовъ търси Стоилъ войвода, Ботевъ бѣше му писалъ, както споменахме на свое мѣсто, [3]) че около него има освѣнъ Стоила и други много праздни и гладни хора, които поетътъ съ всѣкаква готовность искалъ да отпрати отъ себе си, за да се отърве отъ тѣхъ; между тия хора е билъ Хр. Кованлжченина (отъ Търново) — старъ хайдутинъ, Д. Карагйозчето, буйно живо момче, забѣгнало по лични вражди съ турци отъ Севлиево, а Хр. Патревъ е отъ Хаджи Дитровци. [4]) Раненъ прѣди Бузлуджа, той се отбилъ въ своето родно мѣсто — Шипка, но билъ хванатъ и заточенъ, ала сполучилъ да избѣга отъ Акия.

Попъ Харитонъ останалъ около Стамболова и билъ опрѣдѣленъ за воевода въ околностьта. Ив. Жилковъ и Хр. Кованлжченина заминали веднага съ Бача Кира къмъ Бѣла-Черкова; Каргйозчето отишълъ въ Севлиево, а тримата: Т. Кирковъ, Ст. Гждѣвъ и Хр. Н. Патревъ били опрѣдѣлени за Шипка, задѣто се и запжтили съ Дѣдо Никола отъ Хаинето.

Надъ всички тия хора стърчи забѣлѣжителната личность на Попъ Харитонъ, бждащиятъ воевода на Дрѣновския манастиръ. За него твърдѣ малко или никакъ не

1) Навѣрно още и Дончо Фесчиятъ, родомъ отъ Стара-Загора и по есенешното възстание забѣгналъ въ Влашко. За него не сж останали никакви точни данни. Сигурното е, че, по врѣме на възстанието, той се явява въ балканскитѣ села около Севлиево.

2) „Градътъ Ловечъ", поменатото писмо на Ив. Драсовъ.

3) Т. I, „Причинители".

4) В. „Четитѣ" отъ З. Стояновъ Стр. 140.

Попъ Харитонъ.

е писано, за което много трѣба да се съжалява. За сега, като нѣщо документално, оставатъ биографическитѣ бѣлѣжки за Попъ Харитона отъ Ст. Гѫдевъ, другаръ неговъ отъ Браила, които може да се допълнятъ донѣкѫдѣ и съ бѣлѣжкитѣ на Попъ Франгова отъ Бѣла Черкова, които сѫщо притежаваме.

Попъ Харитонъ се родилъ приблизително, 1830—5 въ Габрово, дѣто и свършилъ основното, по онуй врѣме, училище. Като младежъ, билъ е даденъ на занаятъ и служилъ чехларъ. Билъ на около 20—2 години, когато се подстригалъ монахъ въ Прѣображенския манастиръ до Търново, а послѣ билъ рѫкоположенъ и за свещенникъ. Въ 1876, по неизвѣстни причини, прѣмѣстилъ се въ Мъглишкия манастиръ, недалечъ отъ Казанлѫкъ. Още въ Търновско, той ще да е билъ запознатъ съ бунтовната агитация. Въ Мъглишкия манастиръ той вече получавалъ революционнитѣ издания изъ Влашко. Попъ Харитонъ билъ левентъ, гиздавецъ, юначина, носилъ се напето, ходилъ въоржженъ и ездилъ храненъ конь. — Съ една дума, калугерътъ-свещеникъ притежавалъ всички вѫтрѣшни и външни качества, за да стане трънъ въ очитѣ на нѣкой мѣстенъ деребей и бабаитинъ. Такъвъ билъ Османъ ага (споредъ Св. Франговъ Ибрямъ ага) отъ Яйналии. Тоя билъ сѫщински бабаитинъ, яхалъ отборъ конь и лѫтувалъ самичъкъ, съ своето отлично орѫжие. Тъй като сербезлѫкътъ на Попъ Харитона смущавалъ неговия бабаитски авторитетъ, скоро дошло до стълкновение помежду имъ, а слѣдъ туй вече и до взаимни закани. Туй трѣба да е смущавало Попъ Харитона, комуто не липсвали благоразумие и прѣдпазливость. Всички изгоди били на страната на противника му, който, въ случай на нужда, могълъ е да разчита на всѣко съдѣйствие отъ страна на властитѣ и въобще не е щелъ да бѫде прѣслѣдванъ. Горделивиятъ бабаитинъ просто и чисто се заканилъ, че ще да отнеме на Харитона и конь, и орѫжие. А отъ тая закана и до убийство не бѣше далечъ въ ония врѣмена. Попъ Харитонъ не ще да се е заканилъ за по-малко, но намѣрилъ за благоразумно да очисти полето. Той продалъ своето конче, скрилъ

своето оржжие, причакалъ самичъкъ Османъ ага въ Яйналийската кория и му зелъ, и конь, и всичко друго: само живота му дарилъ, срѣшу клѣтва, че никому нѣма да обади за станалото Отъ тукъ вече Попъ Харитонъ заминава, яхналъ на охранения аговски конь, за Добруджа, дѣто се навърта по селата Долно Чамурлии, Кунчасъ, Фракацей и др. — до 1875, като билъ спечелилъ за революционното дѣло почти цѣлата околность. Прѣзъ Май или Юний сжщата година, той бива прѣдаденъ отъ Попъ Енчо отъ Тулча въ ржцѣтѣ на властьта—подвидъ на нѣкакво канонично обвинение. Буйниятъ чернецъ лежалъ около единъ мѣсецъ въ затворъ, слѣдъ което билъ изпратенъ съ единъ коненъ стражаръ до Кюстендже. А отъ тукъ трѣбало да бжде изпратенъ за Цариградъ.*) По пжтя, обаче, близо до Бабадагъ, Попъ Харитонъ сполучилъ да избѣга, а скоро, послѣ това, начело на 10—15 души, загнѣздилъ се въ една блатлива гора около селото Касапъ-Кюю, Бабадагско. Селянитѣ го добрѣ познавали, билъ почитанъ отъ всички, и туй му помогнало да се укрие. Види се, той билъ въ течение на приготовляваното възстание, въ което гласилъ даземе участие съ своитѣ хора, и по тъзи причина, държалъ се прѣдпазливо въ гората, за да не дразни безъ врѣме правителственнитѣ власти. А кога работата въ Стара-Загора се развали безъ врѣме, Попъ Харитонъ, освѣдоменъ за това, разпустналъ своята дружина, и прѣзъ Октомврий заминалъ за Браила. Тукъ се срѣщналъ съ останалитѣ си

*) Споредъ Св. Франговъ, Харитонъ е билъ отправенъ назадъ за Мъглишъ, което по-отговаря на редътъ на работитѣ. Попъ Енчо, Архиерейски намѣстникъ въ Тулча, ще да се е безпокоялъ отъ разюздания нравъ на скитника-попъ и, навѣрно, издѣйствувалъ е да го пратятъ административнимъ порядкомъ отдѣто е дошълъ. За прѣдателство въ случая едва ли може съ положителность да се говори, защото ако Попъ Харитонъ бѣше прѣдаденъ като бунтовникъ, не щѣше да го придружава само единъ коненъ стражаръ. И едва ли щѣха да му оставятъ невързани ржцѣтѣ, както е било въ дѣйствителность. Той пжтувалъ придруженъ само отъ стражара, като свободно си вървѣлъ по пжтя, отдѣто и както си иска. Това обстоятелство му помогнало, най-послѣ, да подмами бѣдния стражаръ, отдалечава се въ ближна една гора и хваща пжтя на горѣ. А стражарьтъ нито стрѣлялъ по него. Отъ всичко се види, че работата на Попъ Харитона съ Попъ Енча е била само каноническа разправа. Много по-знаменити въ онуй врѣме бунтовници бидоха сждени въ вилаетския центъръ—въ Русчукъ: нѣмаше защо Попъ Харитона да пращатъ въ Цариградъ.

другари, съ които и минава, както казахме, пролѣтьта 1876 въ България.[1])

Попъ Харитонъ е единъ отъ рѣдкодоблестнитѣ борци въ 1876, както ще имаме случай да се убѣдимъ и по-отблизо.

Разноскитѣ, за да се прѣхвърлятъ всички тия лица —Попъ Харитонъ и другаритѣ му — въ България, били платени отъ Г.-Орѣховския комитетъ. Около онѣзи врѣмена, Сидеръ Грънчаровъ биде пратенъ отъ Г.-Орѣховица и миналъ насрѣща съ пари за пушки. Ако смѣемъ да вѣрваме Иваница Данчевъ, Сидеръ носилъ 800 жълтици, съ които били купени 100 пушки и 50 револвера, като се помогнало и на воеводитѣ за пжть[2]). Самичъкъ Сидеръ се върна по-късно, и то тъкмо прѣди възстанието, когато въ Горна-Орѣховица бѣха почнали да арестуватъ, но той успѣ да избѣга.[3]) За купенитѣ пушки нѣмаме достовѣрни свѣдения, дали се прѣнесоха въ България, или заедно съ Врачанскитѣ сж послужили за да въоржжатъ Ботевата чета.

---

1) Тѣзи биографически свѣдения за Попъ Харитона сж били черпени отъ Св. Партени Георгевъ, Търновецъ, който се попилъ въ едно врѣме съ чернеца революционеръ въ Прѣображенския манастиръ и послѣ пакъ заедно прѣминалъ въ Мъглишъ; отъ Петя Бабинъ Ганинъ, съдържатель на ханъ въ Казанлжкъ, при когото Попъ Харитонъ често идвалъ; отъ Петъръ Пѣевъ, Казанлжчанинъ и добъръ приятель на юнака—попъ; отъ Деня М Поповъ, който въ онуй врѣме живѣлъ като градинарь въ с. Кучасъ, а сега още е живъ въ Шипка, и отъ Миня Лазаровъ, учитель нѣкога въ Касапкюю, сега свещенникъ въ Сикиречово, Казанлжшко Най-послѣ, самъ г. Ст. Гждевъ, който събира биографическитѣ свѣдѣния, е позналъ Попъ Харитона още отъ 1869, когато случайно той минава прѣзъ Шипка, та, съ една дума, свѣденията, които излагаме, отговарятъ на всички искания, за да бждатъ достовѣрни. Сжщинското име на Попъ Харитона ще да е било пакъ Харитонъ, а наричалъ се Станчевъ—Халачевъ. Отъ цѣлата негова рода живѣе въ Габрово за сега само неговата сестра Мария, на 60—65 години, която имала синъ Харитонъ и двѣ момичета.

2) „Ив. Данчевъ", 50.

3) „Поборникъ-опълченецъ", I. 7—9 стр. 29.

ГЛАВА ТРЕТА.

Оборище.

I.

Идеята за обшо събрание. Въпросътъ за дата. Кой и какъ намира Оборище. Географически и исторически бѣлѣжки.

Обрата къмъ общи и планомѣрни дѣйствия въ Четвъртия окрѫгъ се извършва по единъ своеобразенъ начинъ. Тукъ всичко гаче ли върви по свой пѫть, самостоятелно, разсѫдливо и самобитно.

И наистина, въ началото на Априлъ работитѣ въ Четвъртия окрѫгъ бѣха назрѣли отъ вси страни. Приготовленията като вървѣха успѣшно, оставаше само да се направи обща провѣрка. А по два начина можеше да стане това. Или апостолитѣ сами да направятъ генерална обиколка, или да свикатъ общо събрание отъ прѣдставители. Послѣдното било по-лесно и спрѣли на него.

Отъ начало мислило се, общото събрание да стане въ Панагюрище. Тоя градъ, като индустриаленъ центъръ, бѣше и така посѣщаванъ обикновено отъ много външни лица изъ околностьта, а често и дори имаше гости изъ далечни краища, та лесно могло да се прикриятъ и бѫдащитѣ народни прѣдставители.

Казватъ, че мисъльтą за велико, общо събрание била дадена отъ Бенковски, което е твърдѣ за вѣрване. Но панагюрския комитетъ възприелъ изеднажъ тъзи добра мисъль на апостола, като да е била тя и собствена негова, и нуждното рѣшение, за да се изпълни тя на дѣло, било земено безъ никакви забикалки.

Издадено било окрѫжно, съ което отъ всѣко село се викали по единъ или двама прѣдставители. Отъ това окрѫжно, за жалость, нѣма запазено нищо освѣнъ смѫтенъ споменъ. Знае се само туй, че то е било писано на врѣхъ Великдень—4 Априлъ, а прѣдставителитѣ били викани да се явятъ въ Панагюрище на 10 Априлъ, Томина Недѣля.

З. Стояновъ пише, че деньтъ за отваряне на събранието се назначавалъ 13 Априлий.[1] Като нѣмаме писменъ документъ на ржка, мжчно е, разбира се, да споримъ. Но неопровержимо, обаче, е—за което всички живи поборници свидѣтелствуватъ, — че на 9 Априлъ, Св. Петка—день, на който върху една отъ близкитѣ височини до Панагюрище, наричана Св. Петка, става съборъ — въ града вече имало пристигнали доста много прѣдставители. Ако сборния день бѣше опрѣдѣленъ 13, нѣмаше защо прѣдставителитѣ — всички работни хора—да идватъ още на 9.

Сжщата дата, 13 Априлъ, твърди Попъ Груйо въ запискитѣ си, че е била день за събрание,[2] но лично запитванъ, казваше на памятъ, че прѣдставителитѣ сж били викани на Томина Недѣля, което е на 11 Априлъ.

Нека направимъ тукъ и една бѣлѣжка. З. Стояновъ казва, между друго, че повечето отъ тѣзи пристигнали делегати били попове,[3] което едва ли е вѣрно, освѣнъ ако се земе, че тѣзи попове не сж били прѣдставители. Въ събранието на Оборище, споредъ други източници, имало е само единъ делегатъ попъ — то е Попъ Груйо отъ Баня.[4]) Но изобщо, може да се каже, че З. Стояновъ се ползува умѣло съ свободата на мемоаристъ, какъвто е, и ето защо, охолно си допуща правото да говори въ името на своитѣ чувства и впечатления, които често сж прѣувеличени.

Прочее, още отъ 8 и 9 Априлий, прѣдставителитѣ се нижатъ отъ вси страни къмъ Панагюрище. Ала тукъ не бѣше мжчно тѣ да обърнатъ вниманието на будния Даутъ Онбаши, което се и случило. И наистина, никоги въ Панагюрище не бѣха идвали толкова хора изеднажъ отъ селата—и то все учители и други отборъ лица, както бѣше сега. Впечатлението отъ хора, които идатъ по своя работа и по земане-даване е съвсѣмъ друго отъ това, кога дойдатъ отборъ човѣци за обща работа. Въ послѣдния случай,

---

1) „Записки" 461.
2) Стр. 45.
3) „Записки" 468.
4) Черновѣждъ, „Кратка история и пр." — 9. Въ списъка, що ние даваме за прѣдставители въ Оборище, личатъ още двама свещеници, но дори и съ тѣхъ ставатъ всичко 3!

... таинствения и подозрителенъ характ... и безцѣлно скитане на хората.
... че биле сѫ дадени наставления, ... влизатъ въ града единъ по единъ, но ... се бѣше пазило, пъкъ и да се па... имало помощь. Въ града се трупаха ... много и отборъ хора.
... туй, —по свидѣтелството на З. Стоя... въ града съ една свита отъ 10—15 ... прѣдставители отъ Карловско и Коприв...

... комитетскитѣ съзаклѣтници въ Пана... И ето че запрѣтнали рѫкави, на... да търсятъ изходъ. Набързо било раз... да се изпращатъ въ Баня. Баня, както ... село, което отстои едвамъ на часъ отъ Па... поставили стража по разнитѣ пѫтища, вънъ отъ ... да отпращатъ делегатитѣ въ гората, или да ги ... къмъ рѣченото село.
... събрание, ставало ... да се намѣри ... мѣсто не е ... отъ Панагюрище. Казватъ, ... за това. А по... туй прѣдпо... и неизвѣстно още ... че събранието не е ... И наистина, ... не бѣ зналъ ... гнѣздо. ... рано ... събрание, което ... Павловъ Кок... село. ... мѣсто. ... мѣстностьта на ... Грѣбчевъ. ... утрина.

кога поели на горѣ, тѣ видѣли по дола на Оборище прѣсни слѣди отъ кованъ конь. Та прѣди тѣхъ още, мѣстото било вече споходено и засегнато отъ друго изпитателно око.

Сжщия день, Св. Петка, Коклю отишълъ при Бенковски въ Панагюрище и прѣдложилъ му Оборище като мѣсто за събрание. Бенковски се съгласилъ веднага, защото — казвалъ — мѣстото вече твърдѣ добрѣ му било познато. Той го обиколилъ единъ день по-рано съ Ст. Пжковъ. Слѣдитѣ отъ конь, които Коклю видѣлъ, се дължали на будния духъ на апостола. Така било избрано Оборище за мѣсто на Първото Българско народно събрание.

Оборище е една затънтена малка пазва на южния склонъ на Срѣдна-Гора. Отдалечена е на половина часъ отъ Мечка и часъ и половина отъ Панагюрище. Мѣстото е съвсѣмъ отстранено, никакъвъ пжть не води къмъ него. То е единъ не дълбокъ, но тѣсенъ долъ, обрасълъ гжсто съ джбовъ и буковъ лѣсъ. Дѣсната стѣна на тая долчинка е хълбокъ на Сивата Грамада, единъ отъ върховетѣ, които се надвѣсватъ надъ Панагюрище.[1])

Името си Оборище носи отъ кърджалийскитѣ размирни врѣмена. Околното население, като бѣгало отъ тия пакостници за да се крие въ горитѣ, въ тоя долъ намѣрило най-сгодното мѣсто за да спотаи и своя добитъкъ. Отъ тукъ спасителното скривалище, като служило за оборъ, останало си и съ събирателното име Оборища, както го викатъ по тия мѣста селянитѣ, и което е твърдѣ просто и практично и твърдѣ лесно за разбиране. Ала послѣ Оборища се опростило още повече въ Оборище, което ако не е работа на Захария Стоянозъ, пакъ е употрѣбление само на най-ново врѣме.

---

1) Попъ Груйо бѣлѣжи:

Тукъ отгорѣ надъ Турколовица
Между Сивата Грамада Раслатица
Тамъ е дере дълбоко и мѣсто сгодно
И доста е далече отъ пжтя отклонно
И това мѣсто се нарича Оборище
То ще да заслужи за тайно съборище.

II.

Кои сж днитѣ на събранието. Разнорѣчиви източници. Възможната истина. Кога Икономовъ се явява въ Панагюрище.

За днитѣ, въ които народнитѣ прѣдставители сж засѣдавали на Оборище, ние нѣмаме никакви точни и надеждни източници, както изобщо ни липсватъ подобни почти всѣкждѣ. Единствениятъ източникъ въ тоя случай е смжтната память на доживѣли поборници. Но доколко този източникъ е малко надежденъ, можемъ още за единъ излишенъ пжть да приведемъ и новъ примѣръ. Върху засѣданията на Оборище сж писали трима автори — разбира се, писали възъ основа на разказъ отъ съврѣменници. Така че, благодарение на шаткавостьта изобщо на човѣшката память, макаръ източникътъ и да е единъ и сжщъ, датитѣ, които и тримата писатели ни даватъ, сж твърдѣ различни.

З. Стояновъ, който самъ присжтствувалъ на Оборище, твърди, че събранието, докато се почне и разтури, траяло отъ 12 до 16 априлий;[1] Черновѣждъ приема, че е траяло отъ 13 до 16 априлъ;[2] Тома Георгиевъ, най-послѣ — секретарьтъ на Бенковски — твърди положително, какво „събранието се продължава цѣли три дни и три нощи, т. е. отъ 10 до 13 априлий".[3]

Вѣроятното и логично развитие, обаче, на работитѣ е било приблизително слѣдното.

Прѣдставителитѣ като сж били викани за Томина недѣля въ Панагюрище, още на св. Петка, както видѣхме, имало пристигнали такива въ града. Д. Коклювъ, слѣдъ като сжщия него день се споразумѣлъ съ Бенковски за Оборища, качили се, той и Гренчовъ — неговъ другарь въ търсенията на мѣсто — качили се на св. Петка — хълмъ съ параклисче около Панагюрище — да празднуватъ като всички хора. И двамата сж живи и запомнили добрѣ това. Завчасъ на събора се разчуло между комитетскитѣ хора,

---

1) „Записки", т. стр. 182.
2) „Кратка История и пр." стр. 21.
3) [illegible] и пр." стр. 18. [illegible] Димитровъ въ „Княжество България" [illegible] З. Стояновъ отъ 12 до 16, а. т. [illegible] стр. 297.

панагюрци, че тайното мѣсто се намѣрило. Гръмнали гайди и свирни, главитѣ се запалили и веселбата станала както трѣба. Туй спомватъ и други живи поборници.

Отъ Св. Петка, Коклювъ и другарьтъ му дошли на вечеря у Ст. Пжковъ, кждѣто и нощували. Призори, на 10 априлъ, Коклювъ завелъ едно отдѣление отъ прѣдставители на Оборище. Други били събрани на Въгренското дере до Панагюрище, и довели ги отъ тамъ на Оборище. Трето отдѣление прѣдставители били събрани на „Гробникъ", (Гробишкото дере) надъ Баня, отдѣто ги довелъ на Оборище Кръстю Муховченина.

Св. Петка е, разбира се, петъкъ. То е 9 априлий. Въ сжбота пристигналитѣ делегати станали още повече и една часть били прѣпратени въ Баня, като на по-отстранено мѣсто. Тукъ прѣнощували. На 11 самъ Бенковски е билъ сжщо въ Баня и вечерьта съ особенъ водачъ изпроводили прѣдставителитѣ за Оборище. Попъ Груйо и Бенковски се сговорили да се срѣщнатъ на другия день, 12 априлий, вечерьта на Оборище. Попъ Груйо щѣлъ да заведе ония прѣдставители, които се съберать до тогазъ въ Баня, а Бенковски обѣщалъ да заведе ония, които се намѣрать въ Панагюрище — защото всички не сж още пристигнали.

По разказа на Попъ Груйо, той и Бенковски излѣзли на 11-й надъ селото — до Гробнишкото дере, дѣто били събрани прѣдставителитѣ. Тамъ Бенковски питалъ нѣкои за пълномощно. Отъ това мѣсто е билъ повърнатъ, поради липса на пълномощно, В. Платнаровъ отъ Карлово, споредъ както и самъ той разказва, отбѣлѣзано, впрочемъ, и отъ другиго. [1])

На слѣдующия день, 12 априлъ, понедѣлникъ, Попъ Груйо дѣйствително дошълъ въ Оборище съ всички новопристигнали въ Баня прѣдставители, но Бенковски не се явявалъ. Пристигнали само малки отдѣления депутати отъ Панагюрище, привеждани по отдѣлно отъ опитни водачи.

Попъ Груйо чакалъ Бенковски до другата вечерь, значи 13, и като най-довѣрено лице на апостола, отишълъ сж-

---

1) З. Стояновъ, „Записки", I, 448.

Н. ...го ...ршилъ още

Кои ...ж днитѣ да ... ...стина. Кога Икономовъ ... ...до именно Бенковски бѣше

...имъ на своето мѣсто.

За днитѣ ... ...д 12 прѣзъ деньтъ сжщо се

...бдавали на ...де. Волювъ стигналъ, навѣрно, още

ни източни... ...Икономовъ дошълъ слѣдъ него.

всѣкждѣ. ...то, да кажемъ нѣколко думи, кога и

ната па... ...номовъ въ Панагюрище. Ние го напуст-

точни... ...кждѣ срѣдата на мартъ — отпжтува

шен... ...Оряховица. Оттамъ вече и до пристига-

ни... ...Панагюрище, — а сжщо кога и какъ е станало

г... ...енията сж толкова осждни, колкото и разно-

...поредъ Д. Кукумявковъ,[1]) апостольтъ отъ Сли-

...миналъ за Лѣсково, отъ дѣто се прибралъ въ Па-

...юрище, види се, по споразумѣние съ Бенковски. Като

...гналъ Сливенъ, казвалъ че ще дойдатъ други апосто-

...и той ще иде въ другъ нѣкой окржгъ, дѣто се окаже

...нужда. Споредъ З. Стояновъ, Икономовъ стигналъ прѣди

...два дни отъ Оборище. Твърдѣнието на Бѣловѣждовъ,[2]) че Икономовъ е стигналъ въ отговоръ на поканата за събрание, — покана, която бѣше отправена общо до всички окржзи — това твърдение, въ всѣкой случай, остава прѣдположение. Черновѣждъ твърди, че Икономовъ е пристигналъ 4—5 дни прѣди Оборище, но пада въ противорѣчие.[3]) Той твърди още, че Икономовъ присжтствувалъ на прѣдварителния съвѣтъ, въ който се рѣшило да се свика общо събрание.[4]) Разстоянието между тоя съвѣтъ и Оборище е, както видѣхме, повече отъ четири-петь дни. Или Икономовъ е дошълъ прѣди повече отъ четири-петь дни, или е присжтствувалъ на другъ съвѣтъ, а не на оня, въ който се зело рѣшение за Оборище. Бѣловѣждовъ, по разказа на Душановъ, прѣдставитель отъ Оборище, говори отчетливо, че Икономовъ дошълъ „да види лично, какъ отиватъ приготовленията по нашитѣ мѣста".[5]) Съвсѣмъ друго твърди Захарий Стояновъ. „Бен-

[1]) „Сливенското въстание", стр. 27, 31.
[2]) „Първа пушка", 55.
[3]) „Кратка история и пр." стр. 16.
[4]) Ibid. 16.
[5]) „Първа пушка" стр. 55.

зски, казва той, който ненавиждаше всички малко-много
ити хора, на чело съ Волова, на когото бѣше узурпи-
правдинитѣ, като първъ апостолъ въ Четвъртиятъ
ъ, за да има повече хора на своя страна, *подъ разни*
и, писа на Г. Икономовъ въ Сливенъ, така сжщо
ть, да дойде въ Панагюрище, ужъ за войвода въ
аро-Ново-Село. Икономовъ така сжщо бѣ гонитель на ученитѣ авторитети".[1]) Убѣденъ съмъ, че за да се опровергаватъ тѣзи думи на З. Стояновъ би било сжщо такава смѣлость, както е смѣло, дѣто З. Стояновъ изобщо се е рѣшилъ да ги каже. Ние не можемъ да знаемъ скрититѣ мисли на Бенковски, както, сигурно, не ги е знаялъ и самъ З. Стояновъ. Сетнѣ „подъ разни прѣдлози" не е могълъ да се вика отъ другъ окржгъ единъ апостолъ, който си е ималъ достатъчно работа на своето мѣсто и, навѣрно, никой апостолъ не е могълъ да се разтака отъ единъ окржгъ въ другъ, само отъ умраза къмъ ученитѣ. Ако Икономовъ бѣше виканъ отъ Сливенъ: той можеше, като тръгва отъ тамъ, да обади, кждѣ отива. Съ една дума, щѣше право да дойде въ Панагюрище. Но тогава щѣше да стигне тукъ и порано. А ние вече знаемъ, че всичко това не се случи така. Сетнѣ, специфичната оная умраза на Бенковски къмъ учени подлежи на съмнѣние. Заимовъ, който дълго познавалъ Бенковски, — всѣкой случай, познавалъ го е по-добрѣ отъ З. Стояновъ, защото двамата апостоли бѣха дълго врѣме, както знаемъ, другари въ Цариградъ и Влашко — опровергава твърдението на З. Стояновъ, като казва изрично, че Бенковски не мразилъ ученитѣ, а напротивъ, обичалъ и уважавалъ ги.[2]) Та истината е все пакъ тази, че слѣдитѣ на Икономова ние не намираме въ Панагюрище по-рано отъ малко дни прѣди Оборище. Всѣкой случай, той не ще

---

1) „Записки", т. II, стр. 455.

2) Заимовъ пише: „Това е клѣвета: Бенковски бѣ обожатель на науката, макаръ въ научно отношение и да бѣ самъ профанъ. Сжщото ще кажемъ и за Георги Попъ Тодоровъ Икономовъ. З. Стояновъ самъ страдаше отъ болестьта русофобия и граматикофобия, по първата си болесть той изтоваря, (кждѣто и да спомене за тѣхъ), върху Каравеловъ, Ботевъ, а своята граматикофобия залѣпи на гърба на Бенковски и Икономовъ. Прѣдметнитѣ болести сж изворъ на псувнитѣ и клюкитѣ, съ които З. Стояновъ брулѣше всѣки русофилъ и всѣки граматикъ — което, впрочемъ, на читателитѣ е твърдѣ добрѣ извѣстно". Мин. Етюди, стр 78.

да е дошълъ тукъ прѣди Великдень, 4 априлий, когато се и зело рѣшение за Оборищенското събрание. Отъ срѣдата или първата половина на мартъ, той се маялъ въ Лѣсковецъ и Г. Орѣховица, до като се споразумѣе, кждѣ да иде. Тукъ го е заварила, безъ другò, и дефинитивната покана на Бенковски, да се запжти за Панагюрище.

III.

Декорации. Разни мнѣния. Прѣдставители и помагачи.

Прѣдставители, значи, имало е на Оборище отъ 11 до 13 априлъ и чакали сж тамъ два дни и двѣ нощи. А работата почва едвамъ съ идването на Бенковски, който — както казахме — закъснѣлъ.

Ето какъ било декорирано Оборище — според поетичното описание на З. Стояновъ, като очевидецъ.

„По разпореждането на Волова и съ старанията на нѣкои отъ депутатитѣ, трѣволигата и попадалитѣ букови листе бѣха очистени извжтрѣ, а посрѣдъ Оборище бѣше построена четворжгълна маса за писане, направена на самото мѣсто отъ доволно гладки букови дъски. Около масата и отъ четиритѣ страни бѣха направени канапета, така сжщо отъ букови дървета, отгорѣ на които бѣше послана зелена шума отъ сжщото дърво.

Върху масата отгорѣ бѣха кръстосани сабля и револверъ, между които завзе първо мѣсто и кръста на Попъ Груя. На канапетата насѣдаха апостолитѣ, и нѣкои отъ попървитѣ интелигентни депутати, заедно съ Попъ Груя. Вжтрѣшността на тъмното Оборище се освѣтляваше отъ 10—15 фенери, покачени по зеленитѣ дървета, които даваха най-привлекателна грандиозность на картината. Малко понастрана, близо дó рѣкичката, горѣха петь-шесть огнйове, върху които се вжртяха млади агънца, и които съ своята топлина движаха постоянно дрѣбнитѣ още листовце на дърветата. Скромната рѣчица, която бѣше единственият проходящъ свидѣтель на нашитѣ дѣйствия, и която бѣ извѣстила вече баба си Марица за всичко, чуто и видѣно въ

Оборище, шуртѣше си по обикновено. Студенъ вѣтрецъ, който идѣше отъ къмъ нейнитѣ източници, тамъ далечъ отъ непроходимитѣ тъмни усои, напомняше ни, че трѣбва да правимъ разлика между полето и влажната долина, между бѣлиятъ букъ и деликатнитѣ череши".

Бѣловѣждовъ — пакъ по сжщия прѣдметъ — прѣдава разказа на копривщенския прѣдставитель Т. Душановъ така: „Първото законодателно българско народно събрание подиръ петвѣковно робство бѣше богато украсенъ салонъ: тукъ пазѣха стража такива стари дървета, които навѣрно сж останали отъ старото Българско Царство, а като че бѣха се засмѣли сега, като гледаха въ старостьта си, че внуцитѣ на тѣхнитѣ съврѣменници се готвятъ да освободятъ своя злощастенъ милъ народъ". [1]) За тѣзи стари букове сега не може да става дума. Долътъ е обрасълъ съ млада гора. Масата не е била направена на самото мѣсто. По свидѣтелството на Коклювъ, — още повече на Гренчевъ, свидѣтелството на когото, като зидарь, има важность, защото той отказва да е правилъ маса — послѣдната е била прѣнесена отъ Мечка и била достояние на селската черкова. Това потвърждаватъ и други селяни. Т. Георгиевъ говори за три маси, една за бюрото, другитѣ двѣ за прѣдставителитѣ. [2]) За вѣрване е, че ще да е имало импровизирани на мѣстото маси.

За уреждане работили на мѣстото, заедно съ Гренчевъ, още 6 души селяни отъ Мечка; тѣ занесли и масата отъ Мечка до тамъ. Между тѣхъ сж Филипъ Домусчийски, Цвѣтко Марийски, Георги Дуракътъ и др., а може би, нѣкои за слава сега си приписватъ и заслуги: не може точно да се провѣри, пъкъ и не важи.

Въ Оборище, освѣнъ прѣдставители, имало много други лица отъ околнитѣ села, дошли за стража, прислужници, готвачи и т. п. А може би, дошли и отъ любопитство. Бѣловѣждовъ пише: „Стражаритѣ и готвачитѣ бѣха отъ околнитѣ села Мечка, Мухово, Петричъ, Поибрене и др." [3])

---

1) „Първа пушка", стр. 54.
2) Стр 11.
3) Първа пушка, 52.

Воловъ, още съ пристигането си, — навѣрно вечерьта, на 11, както казахме — наредилъ стража по цѣлия пжть, който води въ Оборище, а сжщо и околовръстъ. На прѣдставителитѣ, еднажъ дошли, не се позволявало вече да напущатъ Оборище.

IV.

Числото на прѣдставителитѣ. Въпросътъ за списъка, даденъ отъ З. Стояновъ. Поправенъ, допълненъ (приблизителенъ) списъкъ.

Едва ли е възможно да се намѣри точното число на всички прѣдставители, които сж зели участие въ заседанията на Оборище.

Източницитѣ по това сж твърдѣ осжднд и сжщо така разнорѣчиви. Ние нѣмаме на ржка списъка на селата, които сж дали прѣдставители. Тоя списъкъ би билъ твърдѣ интересенъ. Единственъ писатель, който потърси и дори напечата подобенъ единъ списъкъ, бѣше З. Стояновъ. Той го зелъ, както казва самъ, изъ рапорта на турската изпитателна комисия въ Пловдивъ.[1]) Тамъ обаче нѣма споменъ отъ подобенъ документъ. Послѣ, ний имаме основание да вѣрваме, че З. Стояновъ не е никоги виждалъ, нито челъ рапорта на изпитателната комисия въ Пловдивъ. Този рапортъ е приключенъ къмъ писмото на английския прѣдставитель въ Цариградъ, Елиоть, отъ 5 Септемврий 1876 до Лордъ Дерби, съ което му изпраща още „the very full Report of Mr Baring“ — твърдѣ пълния рапортъ на г. Берингъ, а още и рапортитѣ на Скайлеръ и Шакиръ бей, специалниятъ комисаръ или слѣдователь на Портата, за Дунавския вилаетъ.[2]) Тѣзи документи, особно всестранния рапортъ на Берингъ, минаха въ английския печатъ, а оттука вече тѣхното съдържание възбуди прѣние и въ парламента. Всички наши и чужди вѣстници тогава коментираха интересния документъ. Ала думата е, че З. Стояновъ

---

[1]) „Записки“, т. I стр. 481.
[2]) Английската синя книга, — Correspondence respecting the Affairs of — Turkey, № 1 p. 142.

не ще да е знаялъ или поне не ще да е проучилъ рапорта на изпитателната комисия въ Пловдивъ, иначе нѣмаше да пада въ такива противорѣчия. Въ рапорта, между друго, споменува се, че всички членове на съвѣта въ Оборище били до 300 души,[1]) а споредъ З. Стояновъ тѣ сж били 150.[2]) Освѣнъ това, даденият отъ З. Стояновъ списъкъ съдържа имената само на 56 прѣдставители. Ала макаръ турскиятъ рапортъ и да изобилва съ безчетъ груби грѣшки и невѣжествени прѣувеличения — пакъ не е възможно да се мисли, че въ единъ официаленъ документъ биха се допустнали подобни противорѣчия — да се казва, че прѣдставителитѣ сж били 300, да се дава единъ списъкъ отъ 56 прѣдставители, и да се казва отгорѣ, че тоя списъкъ е билъ правенъ на мѣстото на събранието, както З. Стояновъ ни прѣдава съдържанието на рапорта по тази точка.

Наистина, въ рапорта се правятъ натяквания, че изпитателната комисия разполагала съ нѣкои документи, които обѣщава да прѣведе, обаче не е за вѣрване, щото между тия документи да е билъ и списъкътъ за Оборище. Единъ списъкъ не се прѣвежда мжчно. И ако оная комисия го притежаваше, ако притежаваше единъ списъкъ отъ 300 или 150 души — едно най-сигурно обвинение противъ толкова комити — безъ друго нѣмаше и да го прѣмълчи. Отъ документитѣ, за които комисията подмѣта, нѣкои, — както кървавото писмо — излѣзоха на явѣ. Вѣстницитѣ, като „Неологосъ", и други частни лица, снимали си, по околни пжтища, прѣписъ отъ тѣхъ. Възможно е било, комисията да е направила опитъ да възкраси, по прѣдателство и други свѣдения, списъка на Оборище. Непълния, по този начинъ, списъкъ е падналъ въ ржцѣтѣ на нѣкой вѣстникарь, този го помѣстилъ въ своя листъ, отдѣто пъкъ З. Стояновъ го зема на вѣра. За жалость, ние не можемъ, за сега, да посочимъ сжщинския източникъ на въпросниятъ импровизиранъ и досущъ непъленъ списъкъ. А не е изключена и възможностьта, щото З. Стояновъ самъ да го е съчинилъ, като е окрасилъ импровизирания свой списъкъ

1) Английската синя книга Turkey p. 177.
2) „Записки", т. I, стр. 486.

и съ прѣдположението, че сжщиятъ се намира въ рапорта на официалната изпитна комисия. Въ неговия апокрифиченъ списъкъ липсва дори името на Попъ Груя, когото рапортътъ означава като единъ отъ шефоветѣ въ Оборище!

Както и да е, на З. Стояновъ се пада, все пакъ, важната заслуга, дѣто единственъ той се опита да възкръси списъка на Оборище. Нека му признаемъ това. А справедливостьта иска да признаемъ още и друго. А то е, че лицата, които е далъ въ своя списъкъ, вѣрно сж означени и дѣйствително били сж прѣдставители въ Оборище. И за жалость още, малцина могатъ да се прибавятъ днесъ къмъ означенитѣ отъ него. При туй, специалнитѣ усилия, които изслѣдовательтъ би правилъ по настоящемъ въ тая посока, сж придружени съ опасности. И наистина, не малко сж днесъ ония, които се кръщаватъ бивши прѣдставители. Ако запишемъ всички, ние бихме имали единъ списъкъ и отъ 300 души. Ала да отхвърлимъ желанието на всички претенденти ние имаме основание толкова колкото и да ги приемемъ. Ето имено тукъ лежи опасностьта за всѣкой изслѣдователь.

Прочее, нека приложимъ тукъ възможния — до извѣстна степень — списъкъ на Оборище. Нѣма да изпустнемъ, обаче, и да не забѣлѣжимъ, че въ основата на туй, що ние даваме, лежи сѐ пакъ списъкътъ на З. Стояновъ. Ние поправяме нѣкои имена по собственото желание на живи още прѣдставители; други допълняме по събрани свѣдения. За Копривщица у З. Стояновъ стои Тодоръ Душанцалията, като втори прѣдставитель, а послѣ въ списъка по-нататъкъ е писано за село Душанци, пакъ прѣдставитель Тодоръ, а то е едно и сжщо лице: Тодоръ Нешевъ е билъ наричанъ Душанцалията, защото е отъ Душанци — малко село, недалечъ отъ родното село на Каравелова.

Ето прочее въпросния списъкъ.

Панагюрище	—	Георги Нейчовъ
		Искрйо Мачовъ
Батакъ	—	Петъръ Горановъ
Перущица	—	Д-ръ Василъ Соколски
Брацигово	—	Василъ Петлешковъ
Клисура	—	Никола Караджовъ

		Антонъ Стояновъ
Копривщица	—	Найденъ П. Стояновъ
		Тодоръ Нешевъ Душанцалията
Поибрене	—	Делчо Ив. Уливеръ
		Владъ Неновъ Пашовъ
Петричъ	—	Нено Лулчовъ Гуговъ
		Панчо Раковъ
Мечка	—	Димитъръ Коклювъ (гайдарджията)
Баня	—	Попъ Груйо
Бѫта	—	Нанчо Върбановъ
Старо-Ново-Село	—	Ненчо Искревъ Налбантинъ
		Михо Мишковъ
Синджирлии	—	Андонъ Стоиловъ
Пещера	—	Стоянъ И. Поповъ
Пловдивъ	—	Христо В. Търневъ
Т.-Пазарджикъ	—	Иванъ Соколовъ
Радилово	—	Георги (Гого) Ангелиевъ
Калугерово	—	Теофилъ Бойковъ
Бушуля	—	Митаръ Стояновъ
		Пеню Митровъ
Ерелии	—	Иванъ П. Христовъ
Церово	—	Гене Теллийски
		Цвѣтко Брѫшковъ
Кара-Топракъ	—	Петъръ Атанасовъ
Рѫжево-Конаре	—	Василъ Неновъ
Елешница	—	Генчо Динчовъ
Паничери	—	Колю Генчовъ
Краставо	—	Стоянъ Литовъ
Демерджилери	—	Танчо Стояновъ Кривчовски
Сопотъ	—	Ганчо П. Николовъ
Геренето	—	Атанасъ Георгевъ
Голѣмъ Чардакъ	—	Златанъ Ненчовъ
Славовица	—	Георги Станчевъ
Кара-Мусалъ	—	Стоянъ Пенчевъ
Айдутска Махла	—	Мате Чолаковъ
Мухово	—	Вълко Стойневъ
		Проданъ Димитровъ

Бѣлйово	—	Митю Петракиевъ Радуловъ
Сестримо	—	
Момино село	—	
Горна-Махла	—	Митю Минковъ
Вѣтренъ	—	Георги Цвѣтковъ
		Г. Лютаковъ
		Попъ Д. Марковъ
		Г. Бѣлйовски
Буново	—	Митю Прановъ
Попинци	—	Петъръ Тодоровъ
Балдйово	—	Ненко Ст. Терзиски
Кавакъ-Дере	—	Брайко Лулчевъ
Карезлии	—	Тодоръ Найденовъ
		К. Пенчевъ
Стрѣлча	—	Иванъ Ангеловъ
		Сава П. Евстатевъ
Саржѫ-Гйолъ	—	Иванъ Нейковъ
Калагларе	—	Иванъ Петровъ
Кара-Бунаръ	—	Атанасъ Георгевъ Бечовъ
Голѣмо-Конаре	—	Атанасъ П. Пенювъ
		Спасъ Пеновъ
Дудинъ	—	Стойчо Дамяновъ
Думанлии	—	Георги Петковъ
Черногорово	—	Св. Куковъ ?
Ферезлии	—	Ганчо Тасовъ. Тодоръ Ташовъ терзията ?
Радиново	—	Иванъ Атанасовъ Арабаджията
Строювo	—	
Черпелии	—	
Сарацово	—	
Мѫрзянъ	—	

З. Стояновъ е допустналъ още една неточность въ съобщенията си, като казва, че въ Оборище присѫтствували прѣдставители отъ „около 60 села на четвъртия революционенъ окрѫгъ". Списъкътъ, обаче, съдържа имената само на 50 села, безъ З. Стояновъ да се е помѫчилъ да го допълни и по-нататъкъ. Вѣроятно обаче е, че пратеницитѣ въ Оборище сѫ прѣдставлявали повече отъ 60 мѣста.

Броятъ на лицата въ списъка на З. Стояновъ, както казахме, е 56. Т. Георгиевъ твърди, че въ Оборище присѫтствували 80 души прѣдставители.[1] По думитѣ на Т. Душановъ, прѣдставителя отъ Копривщица, на Оборище били събрани 108 души прѣдставители.[2] Ние отбѣлѣзваме всичко 58 села и 65 прѣдставители.

V.

Причини за закъснението на Бенковски. Писмото отъ Търново. Устнитѣ донесения на Тропчева. Резултатъ. Разнорѣчиви източници. Вѣроятната разгадка на въпроса.

Прѣдставителитѣ, прочее, се събирали бавно. Ала се́ пакъ отъ 10 до 13 прибрали се почти всички въ Оборище. Оставало само да дойдатъ и панагюрци съ Бенковски. Но тѣ сѫ и значили почти всичко, защото безъ Бенковски се нищо не вършеше.

Но нека поспремъ сега и върху причинитѣ, най-послѣ, които закъснили Бенковски. Тѣ сѫ и сѫщитѣ, които задържали едноврѣмено и панагюрскитѣ делегати.

Въ Панагюрище, между това, възникнали несъгласия между апостола и избранитѣ прѣдставители за Оборище — Искрйо Мачевъ и Г. Нейчевъ. Поради раздора, послѣднитѣ отказвали да идатъ на събрание. Това станало и причина за да закъснѣятъ, и апостолътъ и тѣ.

Но сега, ето че върху тая точка именно — причинитѣ на раздора — източницитѣ — живи и писмени — говорятъ пакъ почти всички разнорѣчиво. Прочее, ще изложимъ това, което може да се изложи и което, най-послѣ, може да се знае.

Отношенията междў панагюрци и Бенковски не били особно сърдечни още отъ самото начало, когато Бенковски дойде въ града имъ като апостолъ. Буйниятъ агитаторъ не питалъ никого, заповѣдалъ всѣкиму и не обичалъ да му възразяватъ. Павелъ Бобековъ, който по образование стър-

[1] „Кратка история на Ср.-Гор. възст.“ 11.
[2] Бѣловѣждъ „Първа пушка“ стр. 55.

чеще надъ всички, а като главенъ учитель, ползувалъ се и съ общо уважение въ града, влизалъ често въ споръ съ Бенковски, като му правилъ умѣстни възражения. Това е раздухвало недовѣрието отъ едната и другата страна. По-късно, наистина, Бенковски често укорява панагюрци, като имъ казва, че тѣ знаятъ само да разсѫждаватъ, но да работятъ не знаятъ, за което другитѣ окрѫзи били готови за възстание, а тѣ останали назадъ. И разбира се ясно, отдѣ иде тая раздразителность. Прочее, тиканъ отъ нея, за да отсѣче всѣкой поводъ за разсѫждения отъ страна на панагюрци, диктаторътъ отнема имъ, най-послѣ, даже и кореспонденцията. Отнелъ имъ оная кореспонденция, която е била адресувана направо до Панагюрския комитетъ — съ една дума, която не е била за апостола.

Но за да земе тая върла мѣрка, Бенковски ималъ още и други причини.

Писменната кореспонденция съ тритѣ останали революционни окрѫзи се водила чрѣзъ панагюрския комитетъ. Бенковски често отсѫтствувалъ или жилището му въ града не е било всѣкоги извѣстно на куриеритѣ, поради което и писмата се прѣдавали обикновено на Найденъ Дриновъ, който пазилъ архивата на комитета.

Не много прѣди събранието въ Оборище, вслѣдствие възникналитѣ недоразумѣния, Бенковски, една нощь, похлопалъ въ кѫщата на Найденъ Дриновъ и прибралъ отъ него всичкитѣ книжа, а послѣ порѫчалъ на куриеритѣ всички писма да се прѣдаватъ право нему.

Найденъ Дриновъ самъ разказва — дори съ единъ тънъкъ юморъ — какъ Бенковски срѣднощь лудо заблъскалъ съ ритникъ на неговитѣ порти. Тъй като, дордѣ се разбуди и облече, минало врѣме, Бенковски се разярилъ и още блъскалъ по-яростно и накрай изревалъ: „Отваряй, че азъ знамъ и друго". Съ него били Крайчо Самоходовъ и Илия Яковокъ — и двамата, които не мигваха прѣдъ нищо. Анадолскиятъ авантюристъ билъ готовъ да изкърти вратата и да прибѣгне до крайности. Найденъ Дриновъ знаялъ това и побързалъ да отвори. Той прѣдалъ, безъ възражение, кореспонденцията. Но съ туй пламнала и враждата между комитета и Бенковски.

Разбира се, злото имало своето начало отъ по-рано и трѣба да се дължи, прѣди всичко, на припрѣностьта и демагогството на Бенковски. Той хокалъ, бързалъ, което за смисленитѣ и порядъчни панагюрци изглеждало все пакъ луда работа. А въ основата си, то е било чисто заповѣдничество.

И послѣ, Бенковски се сношава повече съ селянитѣ, а туй прѣминава скоро у него и въ явна тенденция, щомъ скарнята съ Панагюрище е вече свършено дѣло. Ето защо, демагогътъ внушава сега още повече страхъ на панагюрци съ самовластието си. Тѣ го търпѣли по-рано, а сега вече не могатъ по-нататъкъ. Не много дни прѣди Оборище, пратени били куриери до останалитѣ революциони окрѫзи, съ писмо, да искатъ точни свѣдения отъ тѣхъ, до колко и за кога сѫ готови да възстанатъ. За Врацца билъ пратенъ Ст. Тропчевъ, за Търново — Илю Стояновъ Педесетникътъ, а кой е билъ куриерътъ до Сливенъ — това не се помни.

Илю Педесетникътъ се върналъ най-рано отъ Търново и съ писмо. При тръгване още, на пратеницитѣ било пришепнато отъ панагюрци, да не гледатъ само да вземать писмо, но и да се поогледатъ и да се вслушатъ, какво става въ другитѣ окрѫзи. Илю прѣдалъ въ рѫцѣтѣ на Бенковски писмения отговоръ, а на панагюрци разказалъ, какво чулъ отъ Стамболова въ Търново. Стамболовъ устно хокалъ, че панагюрци бързатъ съ възстание. Тѣ, въ Търново, били водили прѣговори съ Сърбия и Одеса, за да дѣйствуватъ задружно.

Че въ Търново сѫ могли да водятъ прѣговори съ Одеса и Бѣлградъ — т. е. че Стамболовъ е могълъ да каже това, нѣма защо да се съмняваме. Илю не ще отъ само себе си да е измислилъ тия думи, а панагюрци не можеха да не ги запомнятъ, както ни приказватъ и днесъ. А Стамболовъ трѣба да ги е казалъ, защото отговаряха, до извѣстна степень, на дѣйствителностьта. Деньтъ за възстание не бѣше въ Гюргево точно остановенъ, както знаемъ. Тамъ се бѣ казало, че къмъ май ще се споразумѣятъ и ще видятъ, какво да се прави. Трѣбаше да се дѣйствува само споредъ това, дали сѫ приготвени. А приготовляваха се и въ Сърбия

и духътъ въ Русия бѣ подигнатъ. Въ Търново не бѣха готови, но чакаха да се приготвятъ. А едновремено, очаквали и по-наложителни известия отъ Бѣлградъ и Русия. Направо не сж кореспондирали, но кореспонденцията все е вървѣла. Замѣстницитѣ на Комитета въ Гюргево бѣха въ съприкосновение съ Панайотъ Хитовъ, който все още си остава сърбски пенсионеръ, получава си заплатата и върши сърбска работа. Отдавна тъй вече той трѣскаво привикваше нашитѣ хъшове къмъ Бѣлградъ. Въ Влашко тогазъ почти бѣ настанало общо доброволчество на българи къмъ сърбската граница. Отиваха доброволци. Както — два-три мѣсеца по-късно — войната дѣйствително пламна, и нашитѣ дружини, рамо до рамо съ руски доброволци и за ржка съ сърбскитѣ си братия, понесоха славата на не едно и двѣ юнашки дѣла. Та, мустакатитѣ воеводи, съ своето непрѣкъсвано съприкосновение съ Гюргевци бѣше барометра на сърбскитѣ приготовления, а въ Търново не можеха да знаятъ онова, което се знаеше въ Гюргево. И тукъ, и тамъ — въ тоя моментъ — трѣбваше едно и сжщо да ечи: да се почака още една минута. Сжщо въ Бѣлградъ не можеха да не знаятъ какво се мисли въ Русия. А най-добрѣ го знаяха одескитѣ българи. А разбира се, че тия бѣха постоянно въ сношение съ своитѣ единородци — съ нашитѣ хора въ Влашко. Това ние знаемъ отъ по-рано. Прочее, Стамболовъ, като е хокалъ прѣдъ Илю панагюрцитѣ, не е могълъ да не бжде въ течение на работитѣ отвънъ. И вънъ, и вжтрѣ — около него — всичко му е говорило да се почака.

Бенковски, обаче, продължилъ да хока панагюрци, че тѣ нищо не работятъ, а въ Търново, казвалъ той,—по-старъ навикъ, разбира се, — всичко било готово. Той се основавалъ и на обстоятелството, че писмото на Стамболова е било прѣдадено нему, и челъ го самъ той, а не знаялъ за интимнитѣ донесения на Илю до своитѣ съграждани.

Панагюрци, най-послѣ — жедни да му затикнатъ устата — поискали отъ Бенковски да имъ прочете писмото отъ Търново, но той отказалъ. Тогава и тѣ отказали да работятъ. Съ туй раздорътъ достигналъ до своя върхъ.

И [illegible]чевъ и Г. Нейчевъ, прѣдставители въ Обори[illegible] да идатъ на събранието.

А Бенковски не се и рѣшавалъ самъ да потегли като, види се, е прѣдвиждалъ лошото впечатление, което ще направи на всички събрани отсѫтствието на панагюрци. Естествено е, че Панагюрище бѣше централно мѣсто и крупна сила въ срѣдата на революционния свѣтъ.

Тази е била причината, прочее, за да се измине и цѣлиятъ день, 12 априлъ. А и слѣдующиятъ, 13, миналъ сѫщо въ сръдня. Прѣдставителитѣ не искали да мръднатъ; но и Бенковски нито отстѫпя, нито смѣе да тръгне самъ.

За причинитѣ на раздора говорятъ доста обстоятелствено, ала и разнорѣчиво почти всички повѣствователи. Т. Георгиевъ твърди, че поради прибързванията на Бенковски да обяви възстанието, прѣди Сърбия да обяви война, и като не успѣли да набавятъ пушки, панагюрци зели изобщо да се съмняватъ въ сѫществуването на комитетска организация въ България, и поискали отъ Бенковски, въ едно събрание, всичката кореспонденция, която той водилъ съ агентитѣ въ Търново, Вратца и Сливенъ. Бенковски отказалъ, и панагюрци се раздѣлили на двѣ партии: партията на Бенковски и партията на комитета. Раздорътъ траялъ три дни.[1]) Черновѣждъ по-обстоятелствено отбѣлѣзва спора, само че бърка врѣмето на избухването му, като въобще неприятелствата между Бенковски и панагюрци е прѣмѣстилъ слѣдъ Оборище. Били запитани писмено, казва той, всички революциони окрѫзи, дали сѫ готови да възстанатъ. Илю Неделсетника билъ пратенъ да занесе писмото за Търново, слѣдъ заседанията въ Оборище. Той донесълъ отговоръ отъ Стойко Мъглата (Стамболова), и вмѣсто да прѣдаде писмото на комитета, прѣдалъ го на Бенковски. Комитета поискалъ писмото, а послѣдния отказалъ да го прѣдаде. „Но той като вѣстоносецъ вѣкога знаялъ съдържанието на писмото". Илю обадилъ на комитета, че въ писмото било писано, да се бърза съ възстание, защото и Сърбия щѣла да обяви война на Турция.[2]) Тукъ очевидно въ врѣмето Черновѣждъ бърка още и въ друго. [illegible]

---

[1]) „Кратка история на Срѣдногорското възстание" стр. [illegible]

[2]) „Кратка история на Панагюрското възстание" стр. [illegible]

ди, че вѣстоносцитѣ винаги знаяли съдържанието на писмата—което би било равносилно, ако кажемъ, че и послѣднитѣ функционери въ организацията знаяли и най-дълбокитѣ тайни на дѣлото — е твърдѣ смѣло. Че защо тогава Бенковски, който най-добрѣ ще да е знаялъ комитетскитѣ наредби, слѣдователно знаялъ, че нѣма тайна — защо той да крие писмото отъ панагюрци? Куриеритѣ не сѫ знаяли съдържанието на писмата, но ролята на Илйо, въ дадения случаи, е била съвсѣмъ друга. Старата революционна практика—още отъ врѣмето на Левски—гласѣше така: че въ критиченъ случай само—когато се очаквало, вѣстоносеца да бѫде нападнатъ и прѣтърсенъ, и той можеше да бѫде принуденъ да унищожи писмото—само въ такъвъ случай полагало се, той — вѣстоносецътъ — непрѣмено да знае съдържанието на писмото, за да направи съобщение и устно. А въ обикновено врѣме, писмата се пишеха химически, или иносказателно, та само посветениятъ е могълъ да ги открие. И наистина, много отъ писмоносцитѣ сѫ живи още, ала рѣдко нѣкой отъ тѣхъ помни или знае съдържанието на всички ония писма, които е носилъ. И сетне, фактъ е, че въ Търново не бързаха за възстание. Илия могълъ да научи това и така безъ писмото, и казалъ го на панагюрци. А тъй като Бенковски отказвалъ да съобщи на панагюрскитѣ си противници онова, което му писали Търновци, то подозрѣнието е трѣбало да порастне. А Бѣловѣждовъ пъкъ означава на кратко, че спора между Бенковски и панагюрскитѣ депутати, който избухналъ около събранието въ Оборище, билъ се почналъ още прѣди нѣколко дни, защото Бенковски отказалъ да имъ покаже всички писма, които получавалъ отъ другитѣ окрѫжия, като твърдилъ, че тѣ се отнасяли само до него.[1] З. Стояновъ пъкъ прѣхвърля цѣлия споръ слѣдъ рѣшенията въ Оборище, като произхождящъ отъ туй, че панагюрци не били доволни отъ ония рѣшения, що се зели въ събранието.[2]

---

[1]) „Първа пушка и пр." стр. 57.
[2]) „Записки" I. 510—515.

Манчо Маневъ, който е живъ и който е билъ единъ отъ тѣлохранителитѣ на Бенковски, разказва за припрѣностьта на апостола и въобще за спора слѣдното. Еднажъ комитета засѣдавалъ у Филипъ Щърбановъ. Всички дошли, само Искрйо Мачевъ липсалъ. За послѣдния свидѣтелствуватъ и другитѣ живи поборници че билъ смѣтливъ, или просто казано, страхливъ, и гледалъ кѫдѣто се може да изклинчи. Той билъ много пѫти отсѫтствувалъ отъ заседания. Сега, канили го на два пѫти, и той обѣщавалъ да дойде, но не се явилъ. Манчо Маневъ и Илия Якововъ пазили отвънъ въ кѫщата, дѣто се заседавало. Тогава, на трети пѫть, Бенковски заповѣдалъ на двамата да доведатъ Искрйо, или живъ, или мъртавъ. Манчо Манйовъ изказалъ заповѣдьта на апостола, и Искрю Мачевъ се явилъ. Тъзи и много други случки, като нея, послужили да се раздуха неприятелството между панагюрци и Бенковски. Къмъ Искрйо се присъединилъ и Бобековъ, който — както отбѣлѣзахме по-рано—много пѫти, още отъ самото пристигане на Бенковски въ Панагюрище, влизалъ въ теоретиченъ споръ съ него, а по нѣкога билъ и обижданъ отъ сприхавия заповѣдникъ. Сетнѣ вече, кога наближило възстанието и трѣбало да се дѣйствува, дѣлежътъ станалъ по-силенъ.

Какъ е станало, послѣ, помирението, и подъ кой видъ Бенковски и панагюрскитѣ прѣдставители, помирени, а може би, само полупомирени, тръгватъ за Оборище—свѣденията сѫ откѫслечни и въобще неясни. Единственията, който е запазилъ нѣкои по-близки указания по това, е Илйо Стояновъ Педесетникътъ. Неговиятъ разказъ е интересенъ още и съ подробноститѣ си за писмото и свѣденията, които Илйо донесълъ отъ Търново, та ние ще го приведемъ тукъ и като допълнение на казаното досега по раздора. Когато Илйо пристигналъ отъ старата столица, Бенковски билъ у П. Щърбановъ. На другия день, апостолътъ се прѣмѣстилъ въ кѫщата на Ив. Матовъ. Илйо обадилъ на Ив. Джуджевъ, П. Братковъ и П. Щърбановъ, какво чулъ въ Търново. Стамболовъ му билъ обадилъ, че отъ Одеса обѣщали на

търновци пушки и пари и трѣбало да се чака.*) Тоя сжщи день, панагюрци свикали частенъ комитетски съвѣтъ у Ив. Джуджевъ, дѣто, освѣнъ горнитѣ, присжтствували Бобековъ, Захария Койчевъ и Ст. Джуджевъ. Илйо прѣдалъ думитѣ на Стамболова. Тогава, П. Щърбановъ даже билъ продумалъ, да се убие Бенковски. Дали е дѣйствително правенъ опитъ да се убие апостолътъ, ще разяснимъ по-кжсно. Враждата се разгорѣла. На другия день, обаче, Зах. Койчевъ обадилъ на Илйо, че Бенковски отстжпилъ, и работитѣ се уредили.

Но този послѣдния день, Бенковски билъ вече у Г. Нейчовъ. Повикали го, и отъ тамъ тръгнали за Оборище.

Сега, дали наистина Бенковски е отстжпилъ, дали е обѣщалъ да обажда на панагюрци писмата, които получава, ние положителни свѣдения нѣмаме. Може да се прѣдположи, че патриотизмътъ, въодушевлението и разсждъкътъ ще бждатъ спечелили, най-послѣ, и враждата е била обуздана и отъ двѣтѣ страни. Присжтствието и на чужди гости е диктувало въздържание. Та истинската борба е била, може би, отложена за по-благоприятно врѣме. По-късно, когато огъньтъ пламна безъ врѣме, всички страсти се слѣха въ единъ потокъ отъ въодушевление. Но тогасъ вече, сждбоносниятъ моментъ властвуваше и диктуваше.

VI.

Попъ Груйо при Бенковски. Обстоятелствата, при които апостолътъ тръгва за Оборище. Истинскитѣ мотиви. Нощьта срѣщу 14 Априлъ въ Оборище. Дневниятъ редъ. Критически бѣлѣжки. Ролята на Бенковски. Спорътъ за пълномощие. Планътъ на възстанието.

Прѣдставителитѣ, събрани въ Оборище още отъ 10, 11 и 12, утегчавали се твърдѣ отъ безцѣлното чакане. Толкова души да стоятъ тамъ по цѣли дни и нощи, искало се храна и костувало разходи. Ягнета, хлѣбъ и всичко друго се прѣнасяло отъ Мечка и Панагюрище, но причи-

*) Тази история за пушки и пари е отзвукъ отъ онази история отъ миналата есень, дѣто и Ботевъ ходи въ Одеса за да земе обѣщаното, но се върна съ праздни ржцѣ. А надѣждата се усилвала сега, защото и събитията вече назрѣваха.

нявало отиване и връщане на множество служители. Движението е могло да обърне внимание на будната власть. Опасностьта била явна. Прѣдставителитѣ се безпокоили.

Попъ Груйо, както казахме, стигналъ на 12 вечерьта въ Оборище, и като не заварва тамъ Бенковски, почакалъ го до слѣдующия день, 13 Априлий. Тогава се получило отъ Бенковски писмо, въ което послѣдния канилъ Попъ Груя да дойде въ Панагюрище и да го придружи до събранието, защото имало причини, поради които той не можилъ самъ да дойде.[1]) Попъ Груйо, придруженъ още отъ нѣкои свои познати отъ Мечка и Баня, дошълъ въ Панагюрище, и тогава именно — прѣзъ нощьта на 13, срѣщу 14 — Бенковски потеглилъ за Оборище. Слѣдъ него потеглили панагюрскитѣ прѣдставители Г. Нейчовъ и Искрйо Мачовъ. Като причина за да тръгне, Попъ Груйо още казва, че заедно съ него или по него — не е опрѣделено — привтасалъ и Нено Гуговъ, Петрички прѣдставитель, отъ Оборище, и като обяснилъ, че е невъзможно повече да се чака, че хората бързали и щѣли сами да се пръснатъ, Бенковски се принуди да тръгне, а слѣдъ него потеглили и двамата панагюрски прѣдставители.

Попъ Груйо не ще да е знаялъ истинскитѣ причини на спора, а украсилъ странното закъснение на Бенковски по своему. Апостолътъ ужъ се боялъ самичъкъ да тръгне, а поискалъ и по цѣлия пѫть да се настанатъ стражи. А че и кога тръгнали на пѫть, Бенковски не вървѣлъ напрѣдъ, но криялъ се задъ своитѣ съпѫтници, като се боялъ ужъ, да не посегнатъ на него отдирѣ — тъй като панагюрци били нагласили да го убиятъ. Това Попъ Груйо описва подробно въ запискитѣ си. Трѣба да го е приказвалъ сѫщо и на мнозина, тъй като легендата за скроено убийство противъ Бенковски е минала по-кѫсно у всички повѣствователи. Та, въ сѫщность, най-убѣдения сѣятель на тази мрачна легенда е билъ и си остава никой другъ освѣнъ екзалтираниятъ въ своитѣ идеи и въ начина на сѫжденията си Попъ Груйо.

---

1) В. запискитѣ на Попъ Груйо, стр. 75 до 85.

Но че всичко това, което говори по нагласеното убийство, е било чистъ плодъ на въображението му, ние ще разяснимъ на свое мѣсто. А въображението на Попъ Груя е трѣбало и могло е да работи единствено поради обстоятелството, че той не е знаялъ сѫщинскитѣ причини и различнитѣ стадии на раздора между Бенковски и панагюрци. И тъй като, малко по-послѣ, враждата — макаръ и минутно — разгорѣва се още повече и проявява извѣстни похвати, както ще видимъ, то и Попъ Груйо по-къснитѣ намеци ще да е съединилъ въ паметьта си съ случката, какъ Бенковски закъснява да се яви въ Оборище. Захарий Стояновъ поелъ отъ него легендата за убийство на вѣра, а по Захарий Стояновъ повторили и повтарятъ я всички повѣствователи за сѫщия случай

Така че, Бенковски — както намекнахме еднажъ — ще да се е запѫтилъ за Оборище, безъ да отстѫпи и безъ да се примири съ панагюрци, като се подчинявалъ на необходимостьта, да не се осуети общото събрание само поради негова вина. По сѫщата причина и панагюрци ще да сѫ тръгнали, като си оставали пакъ рѫцѣтѣ развързани за борба срѣщу посѣгателствата на апостола.

Съ появяването на Бенковски въ Оборище, духоветѣ се ободрили. Той бѣше душата на движението. Панагюрскитѣ пратеници, като прѣдставители на фактическата столица на окрѫга, трѣбало сѫщо да занимаватъ видно мѣсто.

Нощьта, обаче, била напрѣднала, и работата оставили за зарань. Бенковски не спалъ. Той употрѣбилъ нощьта за да се запознае съ всички. Рѫкувалъ се съ прѣдставителитѣ, запитвалъ сѣкиго отдѣлно за работитѣ въ селото имъ. По едно врѣме, патриотическитѣ чувства се разпалили. Г. Икономовъ билъ яснопоецъ и запѣлъ хайдушки и бунтовни пѣсни.

„Никому не идѣше сънь, пише възторжениятъ повѣствователь на Оборище, З. Стояновъ, въ тая тържествена минута, въ тая независима държава, дѣто соколитѣ пишеха законъ, дѣто нѣмаше ни турски заптии, ни коваренъ фанариотинъ, ни пъкъ изедникъ чорбаджия, изказаха се желания отъ нѣколко любители на юнашки пѣсни — нѣма ли

кой да развесели събранието съ нѣкой бунтовенъ маршъ. Това чакаше и Георги Икономовъ . . . Поизкашли се Икономовъ, подпрѣ се съ едната си ржка на пушката и викна та запѣ: „Горолйо горо зелена и ти водолйо студена“. . . Сичкитѣ депутати, които бѣха образували колело около пѣвеца, заедно съ апостолитѣ, малко по малко, отъ най-напрѣдъ само съ тананикане, а отъ послѣ запѣха съ високъ гласъ да пригласятъ на Икономовъ, понеже пѣсеньта имъ бѣ извѣстна, така щото нагласи се цѣлъ единъ хоръ отъ 150 гърла! Три-четири чакмаклии шишинета изреваха между депутатитѣ и едно „да живѣй“ се изтръгна отъ гърдитѣ на всички“ [1]).

Щомъ съмнало, всички бързали да се почне работа. Воловъ прѣдложилъ събранието да се отвори съ молебствие и водосветъ. Службата ржководилъ Попъ Груйо.

Много сж разнорѣчиви сжщо и мнѣнията относително дневния редъ на събранието. З. Стояновъ[2]) приема, че найнапрѣдъ Бенковски положилъ въпроса за пълномощията, послѣ дошло официялно отваряне на събранието отъ Волова, който искалъ полагане на клетва отъ всички, и тогава послѣдвало и провѣрка на личнитѣ пълномощни на прѣдставителитѣ, както и други въпроси. Черновѣждъ туря найнапрѣдъ провѣрката на акредитивнитѣ писма,[3]) а тогава и въпроса за пълномощие (диктатура) и послѣ вече клетва и другитѣ въпроси. Т. Георгиевъ не спира подробно върху програмата. Живитѣ поборници и прѣдставители сж еднакво разнорѣчиви и ненадеждни като винаги. Нѣма единство въ казванието напримѣръ на Попъ Груйо, Искрйо Мачовъ и Ив. Соколовъ и др. Разбира се, че да се постигне нѣщо абсолютно не е възможно, и въ тоя случай, както и въ много други. Не е възможно, защото липсватъ писмени доказателства, а паметьта на съврѣменници, естествено, е слаба опора. Бѣловѣждовъ, по споменитѣ на Т. Душановъ, твърди, че клѣтвата е вървѣла най-напрѣдъ, само че не Воловъ, а Бенковски открилъ събранието[4]).

---

[1]) „Записки“ I 486.
[2]) „Записки“ т. I, 489—498.
[3]) „Кратка история на срѣдногорското възстание“ стр. 18.
[4]) „Първа пушка“ 56.

Като земемъ въ съображение, че З. Стояновъ—който, между прочемъ казано, единъ-едничъкъ между всички писатели твърди, че Воловъ, а не другъ е открилъ събранието—като земемъ прѣдвидъ имено, че и той попада въ неясность, защото добавя, че Бенковски прѣдоставилъ Волову откриването, отъ което пакъ може да се разбира, че е ималъ думата прѣди Воловъ и прѣдоставилъ на тогова да отваря; остава да приемемъ, че сé пакъ Бенковски открива заседанието. Изобщо, всички живи прѣдставители говорятъ единодушно, че гръмливия гласъ на Бенковски захваналъ и свършилъ съвѣщанията.

Слѣдъ молебена, всички прѣдставители положили клетва, че ще служатъ вѣрно на отечеството си и ще пазятъ тайна.

Тогава пристжпили веднага къмъ провѣрка на пълномощнитѣ на всички прѣдставители. Освѣнъ книжата на Ив. Соколовъ отъ Пазарджикъ, всички други се указали правилни. По-рано Бенковски още въ Баня върна В. Платнаровъ отъ Карлово, за което споменахме. Сжщо отъ тамъ ще да е върнатъ Спасъ Гиневъ, перущенски прѣдставитель, на който липсало нѣщо въ пълномощното. Къмъ Ив. Соколовъ Бенковски билъ особно строгъ. Пазарджишкия прѣдставитель билъ принуденъ да похарчи една лира и пратилъ особенъ човѣкъ на конь за да му донесе отъ града статистикитѣ, безъ които Бенковски не искалъ да знае за него като членъ на събранието. Отъ Т. Пазарджикъ се явилъ още и Д. Юруковъ — като самозванъ прѣдставитель отъ своето родно мѣсто, Брацигово, но Бенковски и него върналъ. Той искалъ да види отъ Брацигово непрѣмено В. Петлешковъ, комуто е твърдѣ довѣрявалъ и съ пълно право. Споредъ разказътъ на нѣкои, за което намеква и З. Стояновъ, апостолътъ пратилъ отъ своя страна човѣкъ, който да подкани Петлешкова, да не отсжтствува отъ събранието въ Оборище. Ако може туй обстоятелство да се приеме за достовѣрно, пратеникътъ ще да е тръгналъ отъ Оборище или отъ другадѣ, но всѣкой случай по-рано. Както ще видимъ, Бенковски се мае кжсо врѣме на събранието, а въ такъвъ кратъкъ срокъ, пратеникътъ не можеше

да иде до Брацигово и да сѐ върне заедно съ Петлешкова. А Петлешковъ зема участие, както ще видимъ, въ разискванията. Или пратеникътъ ще да го е срѣщналъ на пѫть, или самъ ще да се е отправилъ за Брацигово по-рано, напр. на 12 Априли, когато Бенковски е билъ въ Баня, отдѣто, навѣрно е билъ върнатъ и Юруковъ. Особното внимание на апостола къмъ Петлешкова добива особна илустрация послѣ. Защото, кога, въ врѣме на заседанието, възниква остъръ споръ, както ще видимъ, между Бенковски и голѣмо число депутати, Петлешковъ открито е на страната на буйния апостолъ, и съ своята блага личность склонява неприятелитѣ къмъ помирение. За особното повикване на Петлешкова отъ страна на Бенковски, говорятъ мнозина съврѣменници, ала отъ Брациговски източникъ, види се, не ще можемъ нищо да узнаемъ. За по-щателно изслѣдване едва ли може дума да става, слѣдъ като и въ най-новата книга за Брацигово отъ г. г. Хр. Петлешковъ и Ив. К. Иеремиевъ се признава, че по-точни свѣдения липсватъ[1]). Едно е фактически вѣрно, че Петлешковъ е стигналъ въ Оборище късно, въ самия день на заседанието, значи на 14-й, а не на 15-й Априлий, както се прѣполага въ току-що споменатата книга.

Освѣнъ пълномощнитѣ, разгледани били и статистикитѣ, които били свѣрявани по числото на жителитѣ въ всѣко село — число означено въ книгата на Ст. Захариевъ която се появи въ 1871 г.[2]). Споредъ послѣдни източникъ, — както бѣлѣжи З. Стояновъ — броятъ на възстанницитѣ въ четвърти окрѫгъ се изчислявалъ отъ събранието на 73,532[3]) — което не може освѣнъ да се земе като прѣдполагаема цифра. Нито статистическитѣ листове на прѣдставителитѣ сѫ били нѣщо документално, нито дори и цифритѣ на Ст. Захариевъ можеха да бѫдатъ нѣщо надеждно.

За секретари на събранието били провъзгласени Найденъ П. Стояновъ отъ Копривщица и Н. Караджовъ отъ Клисура.

---

1) „История на Брацигово,“ 70.
2) Описание на Т.-Пазарджишката кааза“, Wien 1872.
3) „Записки,“ I 502.

Слѣдъ едно малко съвѣщание съ двамата си другари, Воловъ и Икономовъ, Бенковски прѣдложилъ да се даде на апостолитѣ специално пълномощно. Главнитѣ искания на това пълномощно се състояли въ малко точки: само апостолитѣ трѣбало да иматъ право да дигатъ възстание и никой другъ; тѣ ще назначаватъ воеводи и въобще водители; всички разпореждания по възстанието ще произлизатъ само отъ тѣхъ и отъ никой другиго.

Въ такъвъ видъ пълномощието съдържало двойно ограничение: 1) заграждалъ се пѫтя на всички чужди авторитети къмъ водителство и 2) народътъ се лишавалъ отъ всѣко право да видоизмѣнява разпорежданията на апостолитѣ.

Не ще съмнѣние, че послѣдната точка е била по-тежка по значение—по-ограничителна и по-неприемлива.

Бенковски самъ, види се, ималъ основателни причини, за да настоява на исканията си. При малка несполука, тълпитѣ губятъ обаяние къмъ водителитѣ си и лесно се повличатъ по нови звѣзди. Щомъ се обяви възстанието, разни авантюристи — а може би и знатни личности, — биха се явили отъ разни страни, и като повлекатъ множеството слѣдъ себе си, можеха да измѣнятъ характера на цѣлото дѣло.

Отъ друга страна, случаятъ съ панагюрци билъ още прѣсенъ въ паметьта на Бенковски. Разпалени отъ умраза, или залъгвани отъ разни честолюбци, лесно можеха тѣ, или други, да създадатъ раздори и да спънатъ дѣлото въ найрѣшителния моментъ.

Споредъ, както разказватъ нѣкои, въ началото още на събранието Бенковски прѣдложилъ да се викатъ всички членове на панагюрския комитетъ подъ сѫдъ за непростителното свое вироглавство. Крайчо Самоходовъ билъ пратенъ да ги вика, но тѣ се не явили — подъ прѣдлогъ, че иматъ свои прѣдставители, които да отговарятъ за тѣхъ. З. Стояновъ не е изпустналъ да ни повѣствува и за туй[1]).

Чрѣзъ пълномощията Бенковски искалъ съ единъ размахъ да изскубне злото отъ корень.

---

[1]) „Записки," I, 487.

Разбира се, че отъ всички присѫтствующи, панагюрскитѣ прѣдставители е трѣбало първи да почувствуватъ, каква рѫкавица имъ се подхвърля. Къмъ тѣхъ се присъединилъ Ив. Соколовъ, сѫщо обиденъ отъ заповѣдничеството на Бенковски, и спорътъ бързо се разпламенилъ.

Опозиционнитѣ прѣдставители — не безъ основание — бояли се да дадатъ сѫдбата на цѣлото население въ рѫцѣтѣ на едни хора, съ които се познавали едва отъ три мѣсеци. Влияло е още и вкорененото недовѣрие на панагюрци къмъ Бенковски — поради послѣднитѣ случки. И послѣ, той бѣше припрѣнъ, както видѣхме, и буенъ до неразумность, отъ което панагюрци и други се бояли твърдѣ. Единъ такъвъ човѣкъ, мислили тѣ, щомъ въ рѫцѣтѣ му повѣрятъ неограничена власть, могълъ е безразсѫдно да ги въвлече въ най-необмислени авантюри. Разбира се, че въ тоя възгледъ се криела голѣма доза отъ прѣувеличение. Човѣкътъ, който съ такава твърдость е искалъ задължения къмъ себе си, ще да е съзнавалъ ясно онова, което и самъ дължи къмъ другитѣ. И наистина, ще имаме случай да видимъ, че Бенковски и до послѣдния часъ, когато избухна огъньтъ, по-добрѣ отъ всички умѣеше да скѫпи сѫщинскитѣ интереси на възстанието.

Сетнѣ, спорътъ зелъ сѫщо идейна и резонерска подкладка, както всичко у насъ. Заговорили за нова тирания, която гласѣла да замѣсти оная на султана. Врѣмената бѣха тогава идеалистични. По-прѣднитѣ хора, надъхани отъ идеологията на Каравелова и Ботева, не мислѣха само да отхрехнатъ отъ гърба си чуждото иго, но ламтѣха дори за республики и комуна. И тогава, както и днесъ още, фразеологията и резонерството отдалечаваха природно практичния умъ на българина отъ непосрѣдствения и мощенъ възгледъ въ живота.

Трѣба да отдадемъ право на Бенковски, че той—макаръ и лошъ парламентаристъ—билъ е, въ случая, добъръ психологъ и постѫпилъ смѣло, като водитель. За едно дѣло, въ което ще падатъ глави, пъкъ и въ всѣко друго —само защото е дѣло, а не приказка — не е достатъчно да убѣдишъ, и да създадешъ съчувственници, но трѣба да

циментирашъ тия хора въ една цѣлина, въ едно дисциплинирано тѣло и да ги подведешъ подъ единъ режимъ. Така че, като захваляваме въ момента тактичния похватъ и силата на Бенковски, ние не мислимъ, че бихме станали отзвукъ на слабостьта на мнозина, които боготворятъ всѣка стѣснителна мѣрка и всѣка самовластна дисциплина. Не е дума за стѣснение и власть, а за редъ и правило, които могатъ да бѫдатъ и твърдѣ свободни по духъ, и пакъ да си останатъ редъ и правило. Ңе бихъ желалъ да ме мислятъ съчувственикъ изобщо на стѣснителни мѣрки.

Заслугата на Бенковски, въ дадения случай състои въ това, че, като апостолъ и заповѣдникъ, той е схваналъ нуждата отъ система и отъ режимъ. Другъ е въпросътъ, какъвъ трѣба да бѫде тоя режимъ. Републиканци, конституционисти, социалисти, консерватори и всички други партийни групи въ наше врѣме не сѫ анархисти: всѣка една отъ тѣхъ е все пакъ за единъ цѣлесъобразенъ и здравъ режимъ —само подъ разни форми. То е идея и направление, и не е намѣрение и посѣгателство. Съ тази мѣрка трѣба да мѣримъ и Бенковски.

Сега, другъ е въпросътъ, дали буйниятъ апостолъ не е билъ въ състояние да налучи и по-добъръ редъ отъ оня, на който иска да подчини всички свои съратници въ Оборище. Той има силенъ природенъ умъ, за да прѣдвижда онуй, което трѣба. Само че образованието и подготовката, а пъкъ и самитѣ жестоки условия, срѣдъ които е дѣйствувалъ, не му сѫ помагали, може би, да избере други по-гладко постлани пѫтища.

Доколко той е съзнавалъ нуждата отъ дисциплина, — макаръ и подъ бодливия видъ на едни неограничени пълномощия — доколко тая нужда е подхождала и на цѣлия складъ на духа му — складъ всѣкой случай зѣющъ съ празднини — служи за доказателство единъ уставъ, който Бенковски съчинилъ, — споредъ свидѣтелството на съврѣменници и който уставъ е, за съжаление, пропадналъ за поколението. Своеобразниятъ демагогъ-апостолъ опрѣдѣлялъ тамъ отношенията на всички подчинени към по-горни, установявалъ и титли дори за тая цѣлъ![1]) Титли, разбира

1) З. Стояновъ „Записки," I 467.

се, не е трѣбало, но бѣдното развитие на Бенковски не му позволило да разбере, че и безъ тѣхъ пакъ може подчинение и дисциплина.

Спорътъ не траялъ дълго, благодарение на енергията и твърдостьта на Бенковски. Той ималъ болшинството на своя страна. Гласуването станало съ изтегляне на мечове. Бенковски показалъ пълна готовность да поведе своитѣ хора на страна и да държи съ тѣхъ особенъ съвѣтъ. Воловъ и Г. Нейчевъ се разчувствували. Разказватъ, че Воловъ дори и заплакалъ. Него измѫчвала мисъльта, че едно велико дѣло, като това събрание, се разпадало, благодарение само на славянския несговоръ. Неотстѫпчивостьта на Бенковски и благия нравъ на Волова, който и съ своя развитъ умъ упражнявалъ обаяние надъ прѣдставителитѣ подѣйствували най-послѣ. Пълномощията били подписани, безъ никаква поправка. Пръвъ подписалъ Петлешковъ, а слѣдъ него се изредили и всички други строптивци. И тукъ патриотизмътъ и въодушевлението надвили.

Послѣ туй вече се пристѫпило да разрѣшатъ сѫщинскитѣ задачи, за които е било свикано събранието. Въпросътъ, дали да има възстание или не, билъ най-бързо рѣшенъ. Всички единодушно и безразлично гласували — да има възстание.

Оставало да се опрѣдѣли точно: по какъвъ начинъ трѣба да стане възстанието. Тукъ изпъкнали двѣ мнѣния. Апостолитѣ, съ единъ крѫгъ прѣдставители около тѣхъ, съвѣтвали четна война. Всички способни да носятъ орѫжие възстанници трѣбало да набиятъ гората. Прѣдварително щѣли да изнесатъ храна, муниции и всички други потрѣби на нѣкое непристѫпно мѣсто въ планината и сетнѣ ще воюватъ въ околноститѣ, като пазятъ склада си или като го прѣнасятъ — споредъ нуждата — отъ едно мѣсто на друго.

Болшинството обаче на прѣдставителитѣ отъ Оборище били на друго мнѣние. Нека направимъ нѣкои общи бѣлѣжки върху тоя въпросъ. Ето кои обстоятелства сѫ имали тяжесть при разискванията.

Като излѣзатъ мжжетѣ вънъ, жени и дѣца оставали въ селото или града беззащитни подъ ятагана. Отъ друга страна, изпъквала идеята, че и прѣди излизали възстанически чети изъ планината, но турското правителство хитро ги провъзгласявало за разбойнически банди. Дори съ това султанътъ бѣ успѣвалъ до тогава да забули очитѣ на Европа, че въ България нѣмало възстание. А че и сега правителството е могло да извърши съ възстанието пакъ сжщата оная игра.

Самъ Бенковски, който съ рѣдка сила е схващалъ духа на врѣмето и билъ добрѣ вникналъ въ условията, въ които ще се развие борбата, прѣдлагалъ цѣлото население да напустне села и градове, и като излѣзе на планината, да се закрѣпи тамъ въ непрѣстжпни за неприятеля мѣста.

Ще споменемъ пакъ, че смжтно сж отбѣлѣзани въ всички повѣствователи отдѣлнитѣ мнѣния, възникнали въ заседанията на Оборище, относително какъ да стане възстанието. З. Стояновъ не знае дори на какво мнѣние е билъ Бенковски. [1]) Споредъ него, болшинството депутати сж били приятели на идеята, цѣлото население да възстане. Сжщото твърди и Черновѣждъ. [2]) Т. Георгиевъ не говори нищо по тоя пунктъ, сжщо и Бѣловѣждовъ. Живитѣ поборници пъкъ говорятъ разнорѣчиво за въпроса. Нѣкои твърдятъ, че Бобековъ въ Панагюрище билъ несъгласенъ съ идеята да възстане цѣлото население. Мисли се дори, че той прѣдлагалъ плана за чети.

Обаче, слѣдъ всичко казано и обмислено, избрали единъ срѣденъ пжть. Всѣкой възстанически пунктъ трѣбало да се защищава самъ. Слабитѣ сами да се завардатъ села, трѣбвало да се приберать съ жени и дѣца въ нѣкой отъ ближнитѣ по-голѣми и по-надеждни за отбрана центрове.

Ония, на които селата били признати за природно укрѣпени, смѣтали себе си щастливи — не само отъ военно гледище. Тѣхъ е радвала мисъльта, че нѣма да напустнатъ огнищата си. Естествено, че за мирнитѣ селяци, не чували за военни грижи, била твърдѣ страховита мисъльта, да за-

1] „Записки", I 502—503.
2] „Кратка история на Панагюрското възстание", стр 20.

рѣжатѣ — като чиста непотрѣбица — съ потъ и мжка зазидани топли стрѣхи. Тукъ е билъ и сждбоносниятъ вжзелъ на дѣлото или на цѣлото рѣшение.

И наистина, топлата привързаность къмъ собствено огнище видоизмѣнява отпослѣ значително общитѣ разпоредби, зети въ Оборище. А това ще познаемъ при постепенното развитие на събитията. Батакъ не отиде никждѣ, и никой не отиде въ Батакъ; сжщото бѣше и съ много отъ околнитѣ на Панагюрище села. А по такъвъ начинъ силитѣ се разкжсаха, или по-добрѣ, по този начинъ никаква сила и не възникна.

Копривщенци прѣдложили своя градъ, като разположенъ високо въ планината, за центъръ на цѣлото възстание. [1]) Но за такъвъ, въ военно отношение, оставили Панагюрище, както си бѣше то и административенъ центъръ на революционниятъ окржгъ.

Ала фактически малко значение можеше да има вече центра, защото окржгътъ се разпада на отдѣлни пунктове за самостоятелна отбрана. Панагюрище добива важность само като седалище на апостолитѣ. А пъкъ, и тука, както всѣкждѣ, личностьта на Бенковски е била главната центробѣжна сила. Защото, въ самото начало още на възстанието, Воловъ — както ще видимъ — трѣбаше да замине за своя районъ.

Хитро бѣлѣжи З. Стояновъ, че Бенковски не е могълъ да приеме Копривщица за центъръ. Той още отъ самото начало на приготовленията избѣгва своя роденъ градъ, кждѣто бѣ прѣдвидѣлъ, че не може да играе водителска роля.[2])

За центъръ на възстанието, казва пакъ З. Стояновъ, се избра Панагюрише, гдѣто ще заседава главниятъ воененъ съвѣтъ, който ще да ржководи движението. А пъкъ за главния военenъ съвѣтъ споменуватъ и други автори — пакъ въ сжща смисълъ, което лесно се разбира. Макаръ окржгътъ и да се разпадалъ на отдѣлни точки, все пакъ общото водителство е било неизбѣжно. Така че, Панагюрище оставалъ като центъръ не толкова на дѣйствието или силитѣ, но само на водителството.

1] З. Стояновъ, „Записки“ стр. 503.

2] „Записки“, I 503.

Въ по обстоятелствени разисквания не влѣзли, тъй като врѣмето било кѫсо. Изработването на подробния планъ на възстанието било прѣдоставено на специална комисия, избрана къмъ края на заседанието.

VII.

Продължение. Деньтъ на възстанието. Спорни страни. Послѣдно и фатално рѣшение. Епизодътъ съ една змия.

Най-трънливъ билъ въпроса за деньтъ на възстанието. Той бѣше донѣкждѣ прѣдрѣшенъ за апостолитѣ още отъ Гюргево, както знаемъ, обаче все пакъ деньтъ оставаше тайна и до днесъ за всички други, а пъкъ и окончателната дата не бѣше тъй установена. Знаемъ, че въ Гюргево бѣше постановено, бунтътъ — всѣкой случай — да се прогласи на 1 Май. [1]) Но прѣдвиждаше се, за по-късно, пакъ едно окончателно споразумение между апостолитѣ. Бенковски се затруднявалъ, все пакъ, да съобщи сега прѣдъ такова множество отъ прѣдставители и други служащи — да издаде страшната тайна за деньтъ на възстанието; боялъ се отъ прѣдателство. И освѣнъ туй, въ послѣдно врѣме, за самата точна дата възникнало и малко разногласие между апостолитѣ отъ другитѣ окрѫзи. Отгласъ, до извѣстна степень, за туй разногласие можехме да схванемъ и въ извѣстието, що Илйо Петдесетникътъ донесълъ отъ Търново — че тамъ мислили да възстанатъ по-късно и което послужи като непосрѣдственъ поводъ за да избухне остра вражда между Бенковски и панагюрци. Дори и по-напрѣдъ било изпъкнало едно особно мнѣние, да се отложи възстанието. Прѣзъ м. Мартъ, имено, апостолътъ на Сливенския революционенъ окрѫгъ, Ил. Драгостиновъ, писмено прѣдложилъ на другаритѣ си отъ останалитѣ окрѫжия да опрѣдѣлятъ 11 Май, праздникъ на Кирилъ и Методий, за день на възстанието. Но Ст. Заимовъ твърди, че прѣдложението на Илариона Драгостиновъ е било прието „отъ всичкитѣ главни апостоли“, което мѫчно хармонира съ редътъ на работитѣ. Не

1] „Заимовъ“, „Миналото“, стр. 80.

сж живи Воловъ и Бенковски да ни кажатъ истината. Но ако тѣ бѣха приели 11 Май, като день, въ който ще възстанатъ, никой не ги е притискалъ да установятъ въ Оборище 1 Май — както и направиха. Разликата отъ 1 до 11 Май е нищожна и не можеше да бжде прѣдметъ за споръ. Бенковски и Воловъ не ще да сж промълвили за това никому, защото живитѣ членове на панагюрския комитетъ не знаятъ нищо за това. И освѣнъ това, дори самъ Кукумявковъ отъ Сливенъ, въ своята брошура за Сливенското възстание, въ което самъ бѣ участвувалъ, пише, че на Сливенското знаме било пришито надписъ 1 Май 1876. Въ Сливенъ никой не помни друга дата за възстание. Разбира се, че подобни свидѣтелства, както на живи поборници, така и на Кукумявковъ, не сж особно важни, защото, първитѣ сж могли, по разни причини, да не бждатъ посветени въ въпроса, а Кукумявковъ, на когото брошурата е твърдѣ невзискателно написана, могълъ е сжщо криво да помни. Обаче, подобни свидѣтелства добиватъ все пакъ поне отрицателна цѣна, че фактътъ да се отложи възстанието отъ 1 Май за 11 Май не е билъ тъй извѣстенъ. Датата изобщо се е държала въ тайна, което лесно се разбира; ала сжщото е било и за двѣтѣ дати. И щомъ въпросътъ за 11 май се уредилъ още прѣзъ Мартъ, както твърди Заимовъ, то нѣмаше защо хората пакъ да помнятъ 1 Май. Най-послѣ, самъ г. Заимовъ гради твърдението си не върху запазенъ писменъ документъ, при който случай никой не можеше да спори съ него; но той говори на память, и могълъ е сжщо криво или непълно да запомни. Въ Вратца и въ Търново, както знаемъ, имало е тежнене да се поотложи възстанието, а за това има и спомени. И разногласие, въ тая смисъль, между Бенковски и сѣвернитѣ апостоли — разногласие, което не могло да избѣгне будното внимание на панагюрци, било изходната точка на скарнята между тѣхъ и Бенковски. Обаче, самиятъ фактъ, че Бенковски е настоявалъ да се побърза съ възстанието, и че въ Панагюрище 1 Май билъ приетъ за день на възстание; и послѣ, че нито Бенковски, нито на Воловъ не се противили за 1 Май, свидѣтелствува неоспоримо, че по-рано никакво съ-

гласие за 11 Май не е било постигнато, поне Панагюрище не е било давало съгласието си въ тая смисъль. И, значи, самото съгласие не ще да е било общо. При все това, г. Заимовъ може пакъ да е правъ, че Иларионъ е писалъ, възстанието да стане на праздникътъ на Кирилъ и Методия. Едно възстание е тежъкъ въпросъ. Самитѣ апостоли, които сж прѣдлагали дата, едва ли сж вѣрвали толкова точно да я упазятъ. Могли да се явятъ хиляди непрѣдвидени случайности, които да ускоратъ или забавятъ първата стжпка. Ето защо, самъ Иларионъ, макаръ и да е правилъ прѣдложение за 11 Май, не ще да е смѣялъ да разгласи — па макаръ само отъ прѣдпазливость — точното врѣме, съ което се обяснява и ненадежностьта на сегашнитѣ спомени.

Най-послѣ, че отъ Сливенъ направили прѣдложение, въ извѣстна смисъль, че въ Вратца и Търново били на друго мнѣние, а въ Панагюрище накрай зели посвоему рѣшение, всичко туй още единъ лишенъ пжть илустрира онази идея, що доста биде освѣтлена на свое мѣсто. Апостолитѣ отъ Гюргево бѣха отъ начало още своеначалници. Тая тенденция господствуваше у тѣхъ. Ето защо и сега нѣма централно мѣсто, отдѣто да послѣдва общо разпореждание. Ето защо нѣма единство въ наредбитѣ, а господствува до значителна степень неопрѣдѣлено блуждаяне въ тъмнината. А това е — не ще съмнѣние — едно отъ най-болнитѣ мѣста на цѣлото дѣло.

Бенковски въ душата си билъ противъ всѣко отлагане. Духоветѣ въ Тракия били неимовѣрно възбудени; нѣмало какво да се чака. Протакането обѣщавало само раздухване на изникнали раздори. Не билъ далечъ и страхътъ отъ прѣдателство, което не е мжчно да се разбере, като се земе прѣдвидъ, че цѣлото население, съ жени и дѣца, бѣше въ течение на тайната.

Бенковски ималъ и причини да подозира мекушавость въ събратията си апостоли отъ другитѣ окржзи. Той не бѣше достатъчно развитъ, за да схваща международнитѣ отношения. Въ него е владѣлъ единъ парадоксъ. Той не довѣряна на Русия, ни на Сърбия, ни на Европа. А все пакъ на съчувствието — или сѐ едно — на намѣсата на тая

сжща Европа той базира цѣлия очакванъ ефектъ на възстанието. Планътъ на апостолитѣ въ Гюргево бѣше твърдѣ ясенъ и простъ въ тая смисъль. Така че, Бенковски — единъ генералъ, но въ душата единъ простъ и вѣренъ войникъ — не е могълъ да го не разбира и слѣдва. Възстанието трѣбало да стане. За дѣйствителенъ успѣхъ, съ собствени сили, мжчно могло да се мисли, че и Бенковски не мисли. Но турцитѣ — като бждатъ прѣдизвикани — ще прибѣгнатъ до клане, а клането ще докара намѣса и спасение — както, впрочемъ, и стана. Като заключение отъ тоя парадоксъ естествено и по формаленъ начинъ е трѣбало да произтича едно неудържимо бързане, което въ сжщность и спаси до голѣма степень дѣлото.

Благоразумието, всепакъ, е диктувало, отъ друга страна, да не се казва опрѣдѣлено деньтъ на възстанието прѣдъ толкова слушатели, между които лесно е могло да се намѣри нѣкой прѣдатель. Затуй, Бенковски се ограничилъ да обясни, че тоя день, въ който ще се развѣе знамето на свобода, не е далечь. Само прѣдставителитѣ отъ ухо на ухо си шушнели, че това ще бжде 1 май. Та и всички се завърнали по домоветѣ си съ тая мисъль.

А прѣдвидѣла се и една кауза, твърдѣ много дипломатична и много деликатна. Тя хвърля и най-добра свѣтлина върху психологията на оня високъ моментъ, който е финала на събранието — моментъ, когато ще да се разотидатъ прѣдставителитѣ. Думата е пакъ за бързането — за фаталния страхъ отъ всѣко отлагане.

Казали просто и чисто: ако властьта, по подозрѣние или прѣдателство, тури ржка на по-виднитѣ съзаклѣтници, възстанието може прѣди врѣме да се осакати. Трѣбало, прочее, да се прѣдвиди всичко. Въстанието е трѣбало да стане при всички възможни — прѣдвидени и непрѣдвидени и прѣдполагаеми спънки, при всички жертви.

И наистина, тукъ вече ние сме на зенита на възторжения патриотически духъ и на напрѣжението, до което се бѣше стигнало въ туй забѣлѣжително събрание.

По всички спомени, Бенковски хвърлилъ идеята и тя се приела. Приело се нѣщо сждбоносно, нѣщо твърдѣ

крайно. Приело се най-знаменателното рѣшение на тоя оригиналенъ парламентъ. Ала, колкото и да е — на първъ погледъ — страховито туй рѣшение, то ще спаси дѣлото, ще запази положението. А ето това рѣшение. Ако властьта — по подозрѣние — се опита, да тури ржка на кой и да бжде съзаклѣтникъ — разбира се, на първа ржка ще посегне на нѣкой отъ прѣдводителитѣ — то възстанието трѣба веднага да се обяви, макаръ прѣди срока. Но градъ или село, развѣе ли, по тоя начинъ, знамето, всички други села и градове сж длъжни да го послѣдватъ.

Резонътъ на това рѣшение е твърдѣ простъ и лесенъ за оцѣнка. Слѣдъ толкова мжки и жертви, сждбата на едно движение не можеше да се свърже съ една твърдо скована дата. Много ли врѣме трѣба на властьта, за да удуши всичко, щомъ недай Боже прѣдателството го освѣтли за всичко и щомъ тури то ржка на всички повидни водители? А какво бихме казали, ако властьта успѣеше да извърши всичко туй, напр., два дни само прѣди сждбоносния срокъ? Нима само въ име на едно свето рѣшение трѣбаше да скрьстятъ ржцѣ и да бждатъ нѣми очевидци, какъ жестокиятъ властитель мачка подъ безмилостенъ кракъ всички идеали и мечти — ония мечти, съ такъвъ трепетъ и толкова жертви отгледани!

Но и формално нелогичната страна е повече отъ очебиюща. Толкова трудъ и жертви сж положени, а рѣшавало се, при най-малкия несгоденъ и неочакванъ случай да се хвърли всичко на въздуха. Защото, едно прѣждеврѣменно възстание не можеше да обѣщае нищо добро. Тъй като, по духътъ на онова рѣшение, главниятъ страхъ е отъ прѣдателитѣ, то послѣдни куриеръ отъ едно дребно село, хванатъ отъ властьта, който при мжки, на които ще го подложатъ, изкаже нѣкого отъ своитѣ прѣдводители, могълъ е да възбунтува селото и да повлече безъ врѣме подирѣ си цѣлия окржгъ. Такова едно дѣйствие, освѣнъ дѣто е безцѣлно и прѣбързано, то говори противъ старитѣ революционни традиции и въобще противъ сѣкой революционенъ духъ. Нима, по стариятъ уставъ, сѣкой съзаклетникъ не бѣше длъженъ докрай — при всички мжки и изтезания — да пази тайната,

за която се е клѣлъ, и даже да не трѣпва нито прѣдъ смъртьта? Кое може да бжде, прочее, най-елементарното заключение отъ това? Нека го кажемъ. То е: хване ли се нѣкой, той трѣба да мре. А другитѣ нѣма защо да възставатъ прѣди срокътъ да дойде — прѣди да послѣдва общо разпореждане. Хванатиятъ трѣба да земе отрова, да се самоубие. Най-послѣ, ближнитѣ около него съзаклетници трѣба да се въоржжатъ, да го освободятъ насила или да го убиятъ. Наистина, нѣкой би казалъ — съ право — че въ 1876 старинятъ уставъ съ неговитѣ строги наредби не бѣше вече въ сила. Да, то е вѣрно, ала клѣтва сѐ пакъ имаше и сега, и поржки и наржки се правяха за геройска смърть!

Въ единия или въ другия случай, хващането на кой и да е революционеръ отъ страната на властьта не могло и не трѣбаше да подига въпросъ за избухване на повсемѣстно възстание, а само бѣше случай за геройски подвигъ на единъ или другъ хванатъ.

Но както и да е, рѣшението си е рѣшение, и разгледано тъй, както си е само по себе, то говори най-добрѣ, доколко нервитѣ сж били болезнено напрѣгнати въ Оборище; то говори, за жалость, сжщо и за туй, че вѣрата на прѣдводителитѣ не е била еднаква и беззавѣтна къмъ повѣреницитѣ.

И послѣ, мълвата за туй рѣшение скоро се прѣнесе въ Панагюрище, и раздуха, както ще видимъ, пламъцитѣ на стария тамъ раздоръ, като ги докара до крайность. Защото, самитѣ апостоли не издаваха ли съ туй рѣшение слабитѣ и ненадеждни страни на своето дѣло?

Обаче, истината е, че въпросътъ за фаталното рѣшение, — така поставенъ — а именно, че послѣдното село за единъ свой куриеръ ще въвлече, безъ врѣме, цѣлия окржгъ въ огъня — това е само страховита игра на фантазията. Взетото рѣшение е било само прѣдпазителна клапа противъ общо прѣдателство.

И тъй като общото прѣдателство побърза веднага слѣдъ заседанието въ Оборище, то би казалъ човѣкъ, че фаталното прѣдчувствие като водениченъ камъкъ ще да е

лежало на душитѣ на народнитѣ избраници, и притискало ги е, като ги принудило да зематъ едно рѣшение, толкова страховито, колкото и неизбѣжно.

Единъ слѣпъ случай се притича и тукъ, въ Оборище, на помощь — и то въ най-рѣшителния моментъ — за да възбуди въ душитѣ на памятнитѣ народни избранници дрѣмящиятъ дълбоко въ народния духъ суевѣренъ мирогледъ на прадѣдитѣ. И по срѣдъ ония пушинаци затрѣптѣва, по неочакванъ начинъ, най-тънката съзерцателна струна на фаталистичната българска старинна душа. Единъ смокъ, черенъ като видѣние, завива се отъ нѣкждѣ, и като се пустне право къмъ сърдцето на народното събрание, пълзи между краката на развълнуванитѣ избраници. Една черна сѣнка попълзява по челото на всички. Черниятъ смокъ е лошо прѣдзнаменование. Така гласи повѣрието. Воловъ — въ изблика на младежки критицизмъ — хваналъ смока за опашката, но билъ ужиленъ. Злото се увеличило. Всѣки сега по-силно чувствувалъ, че прѣдзнаменованието е пълно, и че въ лошия знакъ се крие пръстътъ на наржчницата сждба.

VIII.

Продължение. Извънредната комисия. Въпросътъ за нейния съставъ. Протоколътъ.

Но врѣмето летѣло. Деньтъ напрѣдналъ. Било привечерь. На ясното небе се повлекли тъмни облаци. Силенъ дъждъ и градъ рукналъ отъ горѣ. Нѣмало вече какъ да стоятъ тука. Изникнало мнѣние, да се избере комисия, която да изработи подробния планъ на възстанието, както и да назначи официално деньтъ, въ който ще се развие бунтовното знаме. Ако нѣкждѣ послѣдва необходимость да възстанатъ прѣди срока, ще извѣстятъ центъра на окржга, отъ дѣто ще се издаде обща прокламация и ще се обяви възстанието.

Въ избраната комисия влѣзли, освѣнъ тримата апостоли, още Искрю Мачевъ и Г. Нейчевъ, Н. П. Стояновъ,

Н. Караджовъ, Ив. Соколовъ, Д-ръ В. Соколски, В. Петлешковъ, Хр. Търневъ, Попъ Груйо и Нено Лулчовъ Гуговъ.

З. Стояновъ между членоветѣ бѣлѣжи и втория депутатъ отъ Копривщица — Тодоръ Душанцалията, което не е вѣрно[1]). Сѫщо криво е означилъ името на Петришкия Нено Лулчовъ Гуговъ, като го бѣлѣжи Нено Миндовъ. Такова име нѣма въ списъка на прѣдставителитѣ, — списъкъ който и самъ той ни е далъ[2]).

Бѣловѣждовъ криво именува Пловдивския прѣдставитель Г. Търневъ. Георги е по-малкия братъ на Хр. Търневъ, който е още живъ и бѣше членъ въ комисията. Сѫщо е погрѣшно, че Лулчо и Нено Гугови били членове на комисията[3]). Само Нено е билъ. Погрѣшката е допустналъ и Т. Георгиевъ, като бѣлѣжи истинския прѣдставитель подъ име Лулчо Маневъ.

Ще прибавимъ още нѣколко думи за състава на тази комисия. Лицата, що я образуватъ, сѫ подписали единъ протоколъ, който ние притежаваме — въ прѣводъ, разбира се — и то подъ несигурната редакция на изпитателната комисия въ Пловдивъ. Протоколътъ е приложенъ къмъ поменатия вече еднажъ рапортъ на тази комисия. Подписитѣ сѫ тамъ тринаесеть. Къмъ протокола има приписка — единъ видъ заверка — отъ В. Соколски. Послѣдни подписалъ и твърди, че прѣводътъ е точенъ и, освѣнъ туй, бѣлѣжи още, че комисията, която съставила протокола, състояла отъ 12 лица и отъ самия него („composée de douze personnes et de moi") — значи състояла се е всичко отъ тринаесеть лица. Лицата, обаче, които З. Стояновъ туря подъ своя прѣведенъ протоколъ, сѫ само 12. Ние не може да знаемъ, отдѣ е той заимствувалъ прѣвода си, и какъ не е можилъ да забѣлѣжи противорѣчието. Но то е тамъ. Колкото се отнася до самитѣ имена на тринаесетьтѣ комисари, тукъ въпросътъ е още по-мѫченъ, макаръ З. Стояновъ и да ни го е разрѣшилъ доста сполучливо. Работата е, че протоколътъ ние имаме, както се каза, въ прѣводъ; прѣведенитѣ

---

1) В. Бѣловѣждовъ „първа пушка", 58.
2) „Записки" I, 506.
3) Бѣловѣждовъ „първа пушка" ст. 58.

пъкъ подписи ни казватъ, въ много отношения, толкова колкото и нищо: прѣводътъ е почти невѣжественъ и стои вънъ отъ всѣка критика. За илустрация ние ще приведемъ самитѣ имена, както сѫ означени тѣ въ синята английска книга, а тѣ сѫ:

Petechkoff, Délégué de Bratchkova (Брацигово).
Iovan Sokoloff. Délégné de Basardjik.
Stoyanoff, Délégué de Avrat-alan (Копривщица).
Sokoloff. Délégué de Prouchendja (Перущица).
Hof (!). Délégué de Derband (Клисура).
Chistaki Zrui, Délégué de Philippopoli.
Goranoff (?).
Ranco Goranoff (?).
Marquet Gagodi (?).
Merdjoff (?) Délégué d' Olouk-Keuy (Панагюрище).
Petre Vonkoff.
Jorge Benkofski (Envoyé de Roumeli).
Jorge Iconomoff.

Прочее, освѣнъ тримата апостоли, означени сѫ и деветь пратеници, отъ които само на седемь ни даватъ мѣстопроизхождението. Имаме прѣдставители отъ Брацигово, Пазарджикъ, Копривщица, Перущица, Клисура, Пловдивъ и Панагюрище. Оставатъ три мѣста неозначени—за да стане числото 10, а заедно съ апостолитѣ—13. Но тъй като отъ Панагюрище сѫ двама прѣдставители, то мѣстата трѣба да намалимъ на двѣ, и тѣ се допълватъ: Баня и Петричъ. Но З. Стояновъ прави и друга грѣшка. Той бѣлѣжи въ състава на комисията още: Тодоръ Душанцалията и Нено Мандовъ[1]—както отбѣлѣзахме и по-напрѣдъ. А подъ прѣведения пакъ отъ него протоколъ[2] тѣзи имена се не срѣщатъ, и на мѣсто тѣхъ се явява Попъ Груйо. Но и въ двата случая, лицата, заедно съ тримата апостоли, у З. Стояновъ сѫ само 12, което не може да бѫде истина, поне не отговаря на единствения документъ, който притежаваме по въпроса. За вѣрване е, че дванаесетьтѣ лица, подписани

1] „Записки", I, 506.
2] Ibid, 523.

отъ З. Стояновъ на протокола, сѫ допълнени отъ него или отъ другиго, отдѣто е той зелъ своя прѣводъ на память, защото отъ самия рапортъ на Пловдивската испитателна комисия не всички имена, както видѣхме, би могли да се прочетатъ. И сѐ пакъ, тѣзи 12 имена сѫ вѣрно обозначени, и отговарятъ на всичко онуй, що може да се проучи и събере днесъ. Тринадесетото лице, за което имаме свѣдения, че се е числило въ комисията, ще да бѫде Нено Лулчовъ Гуговъ отъ Петричъ, за когото, подъ единъ или други видъ самъ З. Стояновъ тоже споменува.

Така че, съставътъ на комисията е, както го вече дадохме: Искрио Мачевъ, Г. Нейчевъ, Найденъ П. Стояновъ, Н. Караджовъ, Ив. Соколовъ, Д-ръ В. Соколски, В. Петлешковъ, Хр. Търневъ, Попъ Груйо, Нено Лулчовъ Гуговъ и тримата апостоли.

Прѣдставителитѣ вече били яхнали на своитѣ коне, готови за пѫть, и подъ разпънати чадъри за да се пазятъ отъ буйния дъждъ. Тѣ пожелали добъръ пѫть и добро виждане единъ на други, когато привтасалъ специалниятъ куриеръ съ писмо отъ Вратца. Бенковски самъ разпечатилъ писмото и не далъ другиму да го чете. Той гърмогласно възвѣстилъ на готовитѣ за пѫть прѣдставители, жадни да чуятъ, що става въ другитѣ окрѫзи,—съобщилъ, че, споредъ писмото на апостолътъ отъ Вратца, Заимовъ, тамъ всичко е било вече готово. Съ възторгъ и рѣшени да възстанатъ, прѣдставителитѣ се запѫтили за дома си.

Бенковски обаче не билъ казалъ сѫщинското съдържание на писмото. Ето какъ З. Стояновъ възпроизвежда на память писмото на Заимова, прочетено „на високъ гласъ отъ самия Бенковски". „Ние сме вече готови, братия. Ако днесъ ни се прѣдстави случай, т. е. че и другитѣ окрѫзи сѫ така сѫщо готови, то ние ще да развѣемъ знамето за свободата".[1]) Заимовъ отрича да е писалъ подобно нѣщо[2]). Единственото, което и той допуща, че ще е могло да има въ писмото му, било слѣдното. „Може би, казва той, въ писмото си *за насърдчение* азъ съмъ казалъ: „ние сме го-

---

[1]) „Записки", т. I, стр. 506.
[2]) „Миналото" 82

тови, а вие какъ сте?"[1]) което наистина не би било едно съ думитѣ на З. Стояновъ. Но мимоходомъ трѣба пакъ да забѣлѣжимъ, че, като казва туй, Заимовъ погрѣшно допуща, че куриеритѣ, които сж донесли това писмо, сж били Шишковъ и Найденъ Дриновъ. Послѣдни никоги не е билъ въ Вратца по комитетска поржка. Другари на Шишковъ сж Лулчо Гуговъ, Павелъ Х. Симеоновъ и Ил. Янковъ, които отишли въ Вратца съ пари за пушки и, както твърди Заимовъ, върнали се съ празднн ржцѣ. Работата е, че тѣзи пратеници за оржжие отишли и върнали се по-рано, прѣди Оборище. А слѣдъ тѣхъ ще да е отишълъ за Вратца другъ нѣкой.[2])

---

1) Ibid.

2) При лична срѣща съ г. Заимовъ, тоя призна, че писмото, четено въ Оборище, ще да е донесено или отъ Илю Педесетникътъ, който нарочно му билъ донесълъ писмо отъ Бенковски тъкмо прѣди Оборище, (но което едва ли може да бжде вѣрно, защото Илю въ туй врѣме ходилъ въ Търново),—или отъ специаленъ вратчански куриеръ. Ще добавимъ, че и З. Стояновъ говори за врачански куриеръ, а не за другиго ("Записки", I 506) и Заимовъ въ своята критика, по погрѣшка е намѣсилъ едно съ друго. Врѣмената се изминали, работитѣ не се помнатъ освѣнъ мжтно! Разбира се, че не е толкова важно обстоятелството, кой е донесълъ писмото. Колкото за съдържанието на писмото, всички живи още прѣдставители отъ Оборище говорятъ единодушно, че извѣстията отъ Вратца били най-насърдчителни, което само потвърждава казаното отъ З. Стояновъ. Съ други думи, не подлежи на съмнение, че Бенковски, имено, въ тъзи смисъль е съобщилъ на всички прѣдставители що съдържа писмото. Но той самото писмо никому не далъ да го чете Не е възможно, Заимовъ да крие писаното си, пъкъ и нѣма защо. Отъ друга страна, Бенковски вече еднажъ скрива мнѣнието на търновскитѣ апостоли за отлагане на възстанието, а пъкъ Заимовъ твърди, че имало съгласие дѣйствително да се отложи, та не е могълъ да пише въ друга смисъль. Отъ всичко туй може да се заключи, че Бенковски и тука е повторилъ пакъ своя маниеръ, да крие сжщинския смисъль на писмата. И намѣсто да разруши рѣшенията на Оборище, той импровизиралъ върху писмото на Заимова насърдчителни думи, които не се съдържали въ него.—Нено Гуговъ, въ отдѣлни записки, съобщава, че на края на заседанието въ Оборище стигналъ Лулчо Гуговъ съ писмо отъ Заимовъ; но бърка като тълкува, че това писмо е било за пушкитѣ отъ Влашко, и че Заимовъ казвалъ, какво, възстанието не трѣба да се обяви прѣди 21 Май. Той претендира още, че не Попъ Груйо, а той билъ пратенъ за Бенковски и довелъ го. Имало стража подъ началството на Ив. П. Лековъ, (?) която да придружава апостолътъ. Илю Стояновъ казва сжщо, че Лулчо Гуговъ е стигналъ отъ Вратца съ писмо на края на Оборище. Всичко туй, безъ да бжде измислица, трѣба да приемемъ като забъркани спомени.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Комисията въ Панагюрище.

I.

Текстътъ на протокола. Критически бѣлѣжки. Въпросътъ за възкачни воеводи.

Избраната на Оборище комисия заседавала три дни въ Панагюрище, отъ 15 до 17 Априлъ включително. Тя събрала всички свои рѣшения по плана на възстанието въ единъ протоколъ, съчиненъ въ видъ на катихизисъ отъ въпроси и отговори. Той е сѫщиятъ, за който едва-що говорихме. Тоя протоколъ е подписанъ въ послѣдния день отъ съвѣщанията, 17 Априлий, и въ такъвъ видъ, съ затѫпкване на възстанието, е падналъ въ турски рѫцѣ. Сѫдебната комисия въ Пловдивъ, за която споменахме, извади го, въ френски прѣводъ, на свѣтъ. Разбира се, дали прѣводътъ не е подправенъ, ние не можемъ да сѫдимъ; нито пъкъ и името на оная комисия внушава особно довѣрие, за да приемемъ този прѣводъ безъ резерви.

Ето протоколътъ, прѣведенъ отъ френския текстъ, както го намираме въ английската синя книга.

Протоколъ на засѣданието отъ 17 Априлий, станало въ Панагюрище подъ прѣдседателството на Георги Бенковски.

1. *Питатъ апостолитѣ:* съгласни ли сте да се дигне знамето на възстанието на 1 Май? — *Отговоръ на комисията:* Да, само че прѣдварително трѣба да ни се извѣсти отъ 25-й Априлий.

2. *П.* Нуждно ли е да се изгорятъ: Одринъ, Пловдивъ и Пазарджикъ? — *О.* Да.

3. *П.* Нуждно ли е да се разрушатъ желѣзницитѣ и телеграфнитѣ жици? — *О.* Да, нуждно е да се разрушатъ.

4. *П.* Трѣба ли да се съсипатъ: Карлово, Златица и Ихтиманъ? — *О.* Да.

5. *П.* Трѣба ли или не да се горятъ селата? — *О.* Да.

6. *П.* Всичкитѣ ли села трѣба да се горятъ въобще? — *О.* Не всичкитѣ села.

7. *П.* Кои сѫ прочее селата, които особно ще трѣба да се изгорятъ? — *О.* Всички ония села, сѫществуването на които може

да повреди на нашето възстанническо дѣло, непрѣменно трѣба да се изгорятъ.

8. *П.* Какъ трѣба да постжпимъ съ ония българе, които не възстанатъ на опрѣдѣления день? — *О.* Трѣба да ги принудимъ съ всички срѣдства.

9. *П.* Какъ трѣба да се държимъ къмъ смѣсенитѣ села? Трѣба ли да ги възбунтуваме или да ги оставимъ на турско благоволение? — *О.* Възстаннически чети, организирани въ чисто български села и находящи се на близко около смѣсенитѣ села, трѣба да се отправятъ за тие послѣднитѣ мѣста, за да освободятъ българитѣ отъ турски ржцѣ и да ги отведатъ на опрѣдѣленитѣ за събиране пунктове.

10. *П.* Какво поведение трѣба да държимъ къмъ ония турци отъ смѣсенитѣ села, които се съпротивятъ на нашитѣ желания? — *О.* Да ги изколимъ, да ограбимъ имането и да изгоримъ жилищата имъ*)

11. *П.* Какъ трѣба да се отнесемъ съ населението на турскитѣ села?—*О.* Възстанницитѣ, безъ да губятъ врѣме, трѣба да ги нападнатъ и, чрезъ огънъ и мечъ да ги накаратъ да се подчинятъ.

12. *П.* Какъ трѣба да се отнесемъ съ ония мюсюлмани, които се покорятъ?—*О.* На часътъ ще трѣба да имъ съберемъ оржжията, мунициитѣ и движимитѣ имущества, срѣщу които ще да имъ се дава по една разписка, подписана отъ главатаритѣ на вжстанието. Тие тѣхни имущества ще да се пазятъ въ българскитѣ съкровища; въ никой случай не бива да се обира (requistionner) мирното население.

13. *П.* Какво поведение трѣба да държимъ къмъ покоренитѣ мусулмани?—*О.* Тѣ ще се повѣрятъ на нашитѣ агенти, които да ги отведатъ въ възстанническитѣ пунктове. Отъ тамъ тѣ ще бждатъ изпроводени, заедно съ фамилиитѣ, дѣцата и старцитѣ си, къмъ ония избрани мѣста, които служатъ за прибѣжище на собственнитѣ наши семейства; тѣ ще живѣятъ тамъ като наши братия. Нашата свята длъжность е да бдимъ за тѣхното благоденствие, за живота и религията имъ, както за честьта и живота на нашитѣ фамилии. Ако нѣкой се осмѣли да закачи на честьта жена или момиче, биле тие отъ коя и да е народность и вѣра, ще бжде застрѣленъ съ шесть куршума. Младежитѣ ще бждатъ поставени подъ надзора на нашитѣ агенти.

14. *П.* Какво трѣба да правимъ съ кжщитѣ, които принадлежатъ на покоренитѣ турци? — *О.* Трѣба да се съобразимъ въ тоя случай съ онова, което е казано въ 7-й чл. на настоящи протоколъ.

15. *П.* Кои сж градоветѣ, които трѣба да бждатъ изгорени? Нуждно ли е да се постжпи, споредъ както е казано въ членъ 2-й?

---

*) Кой може да повѣрва, че тъкмо това е рѣшено въ Панагюрище?

— *О.* Трѣба да се съобразимъ съ онова, което се избере за най-подобающе и да горимъ тия градове, дѣто по географическо положение и постжпъка на населението ни наложатъ това.

16. *П.* Какъ трѣба да се постжпи съ ония българи, които живѣятъ въ градищата? — *О.* Трѣба да се покровителствуватъ.

17. *П.* Слѣдъ като се изгорн Пловдивъ, какъ трѣба да се направи, щото да можемъ да спасимъ българското население? — *О.* Ще имъ се отиде на помощь отъ двѣ страни. Трѣба да се съберать наедно и да се пратятъ вънъ съ всичката сила, съ която разполагаме него врѣме.

18. *П.* Какво ще да се направи съ Одринъ? — *О.* Понеже нѣмаме свои хора въ тоя градъ, за сега е невъзможно да веземъ никакво рѣшение по тоя въпросъ.

19. *П.* Слѣдъ като изгоримъ Т.-Пазарджикъ, какво трѣба да се прави, за да спасимъ българското население отъ тоя градъ? — *О.* Трѣба да имъ проводимъ подкрѣпление и да ги защитимъ.

20. *П.* По кой начинъ може да имъ се помогне и отъ гдѣ, имено, може да имъ се проводятъ сили извънъ! — *О.* Наша свята длъжность е, да съберемъ колко е възможно повече хора отъ околнитѣ села, които да се присъединятъ къмъ панагюрското отдѣление, поставено подъ командата на Бенковски, което ще поведе атаката. Четиредесеть пожара трѣба да прѣдшествуватъ влизанието на възстанницитѣ въ града; населението прочее само трѣба да тури огънътъ на сѣкждѣ. Прѣди да влѣзатъ въ града, онзи, когото главниятъ воевода назначи, ще трѣба да влѣзе въ града; жителитѣ сами ще трѣба да се втурнатъ сжщо вжтрѣ. Двадесеть души се опрѣдѣлятъ да запалятъ Пловдивъ и други десеть за да запалятъ Одринъ. Пазарджишкия депутатъ Соколовъ се задължава да испрати тие тридесеть души, по назначенитѣ имъ мѣста; никакво ново рѣшение не ще да се прѣдприеме, докато не се испълни това постановление.

21. *П.* По кой начинъ трѣба да изгоримъ Ихтиманъ, ако неможемъ да испратимъ свои агенти въ тоя градъ? — *О.* Половината жители отъ селата: Мухово, Васѝлица и Дакралъ, трѣба да нападнатъ на черкескитѣ села, находящи се мѣжду Мухово и Василица; а другата половина трѣба да нападне на Ихтиманъ, който ше да се прѣдаде на огънь и грабежъ.(!) Слѣдъ като изпълнятъ туй отмжщение,(!) ще отидатъ на Вѣтренъ, за да прѣсекатъ телеграфнитѣ жици, а оттамъ на Маркова-Врата, съ цѣль да завардятъ прохода. Едно отдѣление отъ 50 души ще потегли за Вѣтренъ да го запали, заедно съ всички други села, които се намиратъ на Татаръ-Пазарджишкото поле, тѣзи хора трѣба да се върнатъ въ Калугерово, за да вардятъ прохода къмъ Панагюрище.

22. *П.* Въ случай, че не можемъ да изпратимъ свои хора въ Златица, що трѣба да се направи съ тоя градъ? — *О.* Сто души

бунтовници отъ Копривщица, подъ прѣдводителството на войвода Илю; двѣстѣ души панагюрци, подъ началството на Стоянъ Тропчевъ (Dobrotcho) и сто души отъ Петричъ, подъ началството на Крайчо Войвода съ войводата Нено Гуговъ, (Nito Colotcha le voevoda d'Avrat-alan!) трѣба незабавно да потеглятъ прѣдварително за Пирдопъ, гдѣто ще да оставатъ до педесеть души отъ четата, които ще да иматъ за длъжность да подигнатъ на възстание околнитѣ български села; друга една часть отъ тия чети ще тръгне къмъ София. Дружинитѣ, поставени подъ командата на странни войводи, ще завардятъ проходътъ Ташь-Кесенъ, а останалата часть, отъ четата ще бжде раздѣлена на малки дружини, които ще налегнатъ турскитѣ села и ще дигнатъ златишкитѣ българе, които отъ послѣ ще отведатъ въ Петричь.

23. *П.* Какво трѣба да правимъ съ Копривщица и Панагюрище?—*О.* Тѣ трѣба да се поставятъ въ отбранително положение, за да послужатъ за прибѣжище на околнитѣ села.

24. *П.* А съ Клисура какво трѣба да се направи?—*О.* Жителитѣ на Клисура трѣба да се присъединятъ къмъ възстанницитѣ отъ Слатина, а послѣ ще се раздѣлятъ на двѣ части; едната отъ тѣхъ ще да се натовари да пази Златишки проходъ отъ къмъ юго-западна страна; а другата часть ще отиде съ сто души работници, снабдени съ мотики и лопати, да изкопаятъ траншеи на пжтьтъ отъ къмъ Слатина. Тие послѣднитѣ ще да се управляватъ отъ Г. Икономовъ, а Пишо (Picho) ще прѣдвожда първото отдѣление на Западъ, и ако поиска помощь, ще да му се изпрати, както и оржжие за 100 души.

25. *П.* Какво трѣба да се направи съ балканътъ? (Срѣдна-Гора). — *О.* Нуждно е и неизбѣжно, да се защитятъ неговитѣ три прохода на селата: Чукурлий, Калоферъ и Крумеджий. Триста души бунтовници, слѣдъ като изгорятъ селата: Паничери, Демирджилери, Синджирлий, Кйоселедже, Киселери, Dodoud Madjar (?) Gibdja, Горня и Долна махла и Каратопракъ, трѣба да завардятъ проходътъ на Чукурлий; петстотинъ души съ мотики и лопати ще дигнатъ шанцове на послѣдното мѣсто, запазването на което се повѣрява на Вжлка изъ Киселери; така сжщо трѣба да се запазятъ селата: Babva, Собаджелий, Кочмарлари и Бераджикъ. Жителитѣ отъ селата Маджари и Багазлари сж длъжни да отидатъ въ Калоферъ за да запазятъ прохода. Жителитѣ отъ Метеризово и Арапово, слѣдъ като прогонятъ турцитѣ отъ тия мѣста, ще отидатъ съ своитѣ фамилии въ Калоферъ. Войводитѣ Стоянъ и Андонъ, които ще иматъ подъ началството си петстотинъ души юнаци и съ помощь отъ вънка („avec le connu quid étranger") ще разсипятъ Тарлаларъ и Субуданъ. Селянитѣ отъ Nélé и Diblaudjova ще прѣнесатъ фамилиитѣ си и дѣцата въ Meradjiuk и въ Калоферъ. Поменатитѣ чети ще завладѣятъ селата, които се противятъ, и ще ги приведатъ въ под-

чинение. Жителитѣ на селата: Shrnova, Татаръ Пазарджикъ, Ykanova, Tchénona, Kissen-Mahllessi, Achiklar, Cara-Tcheul, Kourbar-Bekié, Islatanr и Edhimeler съ едно отдѣление отъ възстанници, ще се отправятъ за Torbana и ще запазятъ тоя проходъ. Тѣ ще идатъ съ жителитѣ на шесть или седемь околни села на Irsati(?), въ селото Madjare, за да пазятъ заедно съ жителитѣ на Madjetku и Калоферъ, селата на Казанлъкъ и Заара и на Чирпанъ, като се закрѣпятъ въ планинитѣ, владѣющи надъ полето.

26. *П.* Какъ ще да се гарантира безопасностьта на фамилиитѣ и тѣхното отиване въ опрѣдѣленитѣ пунктове? — *О.* Селенитѣ сѫ длъжни да натоварятъ своитѣ семейства на кола или на коне, които, въ опрѣдѣленитѣ мѣста, ще се пазятъ отъ по четире стражи. Тия, които ще се намиратъ отпрѣдъ или отзадъ, ще се придружаватъ отъ избрана конница, а срѣдата ще се пази отъ въорѫжени пешаци. Така ще придружаватъ тия дружини кервана до мѣстоназначението му. Една малка чета ще бѫде оставена да пази останалитѣ имоти, които не сѫ се още прѣнесли. Сичкитѣ села, слѣдъ като се изпразнятъ, ще се прѣдаватъ на огънъ. Бѣжанцитѣ отъ Tcherdjeu ще построятъ двѣстѣ други кѫщи за ония, които сѫ безъ покривъ.

27. *П.* Гдѣ, имено, трѣба да се поставятъ женитѣ, дѣцата и провизиитѣ? — *О.* Жителитѣ, които се намиратъ отъ с. Сотиръ на горѣ, ще отидатъ къмъ Ахѫ-Челеби изъ планината.

28. Сичкитѣ жители отъ юго-западната страна на р. Марица до Перущица, Костенецъ и Venda, трѣба да отидатъ въ Доспатъ прѣзъ Батакъ; въ срѣдоточието на Батакъ ще се намиратъ още други дванадесеть села, находящи се въ Разлошки окрѫгъ. Прѣдводителството трѣба да се повѣри на тѣзи села.

29. Сичкитѣ села около Коюнъ-Тепе, заедно съ ония, които се намиратъ отъ Пловдивъ на единъ часъ растояние, трѣба да отидатъ въ Копривщица.

30. Татаръ-Пазарджишкитѣ села, които се намиратъ отъ тъзи страна на Марица, отъ Панагюрище до Мечка и отъ Поибрене до Петричъ, трѣба да се изпразднятъ и жителитѣ имъ ще си избератъ дѣ да отидатъ.

31. Изпразването ще да стане, както е казано въ членъ 26.

32. *П.* Нуждно ли е да се изгори София? — *О.* Да.

33. *П.* Какъ трѣба да стане това? - *О.* Десеть души панагюрци, петь души перущенци, петь души брациговчени и десеть души отъ селата: Петричь, Мечка и Поибрене, сички тридесеть души, снабдени съ фитили, газъ и други запалителни вещества, ще бѫдатъ натоварени да прѣдадатъ на огънь тоя градъ.

34. *П.* Нуждно ли е да се прѣкѫснатъ телеграфитѣ?—*О.* Да.

35. *П.* Какъ трѣба да се развалятъ желѣзницитѣ между Бѣлйово и Катуница? — *О.* Трѣба да се съсипатъ сичкитѣ мостове,

помпитѣ и ония локомотиви, които се намирать въ резерва на Сарамбейската станция. Захария се задължава да бди за испълнението на тая мѣрка.

36. *П.* Трѣбва ли да се чака условниять день за възстание? — *О.* Трѣба да се чака до колко обстоятелствата ни позволяватъ.

Горнитѣ параграфи се удобриха, по болшинство, отъ тримата апостоли, отъ избранитѣ комисари и отъ централното събрание на Западна Тракия.

(Слѣдватъ подписитѣ и завѣрката на В. Соколски)[1].

Читательтъ, който внимателно проучи тоя протоколъ, ще забѣлѣжи нѣкои тенденции, на които ний не можемъ да не спремъ, макаръ и накратко и съ голѣма прѣдпазливость. Защото, никой досега не ни е гарантиралъ, че този протоколъ не е фалшифициранъ. Границитѣ на бѫдащитѣ дѣйствия се хвърлятъ до Стара-Загора и Чирпанъ, отъ една страна, и до Златица, Ихтиманъ и Разлога отъ друга—съ една дума, надеждитѣ на революционнитѣ водители отиватъ по-далечъ отколкото сама агитацията бѣше стигнала. Твърдѣ е лесно, щото всичко да бѫде една закрѫпка, излѣзла отъ фантазията на турската комисия. Ала отъ друга страна, то може да се обясни и чрѣзъ принципитѣ на Гюргевския комитетъ за насилствено възбунтуване на населението, които принципи, впрочемъ, сѫ и въ протокола достатъчно изложени. И наистина, протоколътъ не изброява само всичко, що е готово да възстане, а ни чъртае планътъ на всички ония стратегически ѫглове, които възстанието непрѣмено трѣбва да завземе. Но знае се, какъ ставатъ тия работи въ военно врѣме. Противнитѣ имъ, дори само неподготвенитѣ (съмнителни) елементи — български и турски — по всички означени мѣста трѣба да се заробятъ.

Освѣнъ това, прѣдводителитѣ на революцията можеха да очакватъ отъ всѣко насилствено дѣйствие още и тая изгода, че щомъ едно българско население се изтъргне, макаръ силомъ, отъ своитѣ огнища, които да се прѣдадатъ на пожаръ и разрушение, то туй население само по себе ще се революционира. А съ туй дори се оправдава насилственият принципъ и самъ по себе си.

—

1) В. френския текстъ въ притурка.

Излишно е да бѣлѣжимъ, че при неочакваното развитие, що зеха работитѣ, не можи да се дойде до тия високи планове на четвъртия революционенъ окрѫгъ. Стара-Загора и Чирпанъ, Одринъ и Пловдивъ, Карлово и Татаръ-Пазарджикъ не видѣха пламъци. Въ Разлога нѣмаше кой да ходи, а пъкъ Ихтиманъ и Златица си бѣха и тъй въ вражески рѫцѣ. Не можи дори да се запазятъ: Чукурлийски проходъ, Маркова Врата и пѫтищата за Панагюрище.

Изобщо земено, обаче, най-характерната черта на протокола се заключава въ обстоятелството, че тоя документъ, съ всички свои законоположения и въ никоя точка не отива по-далечъ отъ рѣшенията, постигнати въ Оборище. Дори нѣщо повече: протоколътъ се е ограничилъ само съ подробности върху военнитѣ мѣроприятия прѣзъ врѣме на движението. Ето защо и ний нѣма по-нататъкъ да го коментираме. Още повече, че по-голѣмата часть, ако не всичко, отъ ония подробности, що се прѣдвиждатъ въ него, не намѣриха по-късно никакво приложение. Едно, обаче, е важно, което и трѣба да се изтъкне: протоколътъ опрѣдѣля бѫдащитѣ пунктове за концентрация, или по-добрѣ, той назначава бѫдащитѣ военни лагери. Безспорно, документътъ е въ туй отношение отъ голѣма историческа важность. Съ пунктоветѣ за укрѣпени лагери, които опрѣдѣля, той ни е начърталъ, до извѣстна степень, физиономията на бѫдащето възстание. И не само я начърталъ наивно: — той прѣдопрѣдѣля революцията, той ѝ дава ония форми, които само движението послѣ, вече израстнало въ сила, си наложи. Ето събирателнитѣ пунктове: всички разбунтувани села отъ Пловдивското поле се събиратъ въ Копривщица (чл. 29); селата (колибитѣ) Пазарджишки, отсамъ Марица, отъ Панагюрище до Мечка и отъ Поибрене до Петричъ избиратъ сами онова мѣсто, кѫдѣто трѣба да се укрѣпатъ (чл. 30). Доспатския край, отъ Перущица нататъкъ, ще се отправи прѣзъ Батакъ за нѣкой укрѣпенъ кътъ на Родопитѣ (чл. 28). Панагюрище е сборно мѣсто за околнитѣ близки села (чл. 23). Клисура дѣйствува заедно съ Слатина (чл. 24). — Всички тия пунктове се осѫществиха въ врѣме на възстанието—кѫдѣ повече, кѫдѣ по-малко. Бѣхме отбѣлѣ-

зали и другадѣ, че къмъ Батакъ никой не отиде. Въ Брацигово се събраха околнитѣ села, а Перущица остана сама за себе си. Въ Слатина възстание нѣмаше, а Клисура, следъ незначителенъ опитъ да се държи сама, прибѣгна въ Копривщица. Въ Панагюрище дойдоха по-малко села, отколкото се очакваше. Петричъ, Поибрене, Мечка и др. дѣйствуваха на своя глава, всѣкждѣ — дѣ по-малко дѣ повече — дѣйствуваше българската жилка, всѣкой да си стои около своя коминъ. Всѣкой скжпѣше собствената си кжща повече отъ общото дѣло. Пазарджишкитѣ села се събраха на Ихтиманската височина Еледжикъ. Тъй че сжщински бунтовни центрове се явиха петь: Панагюрище, Копривщица, Еледжикъ и Брацигово. Батакъ, Перущица, Петричъ, Мечка, Поибрене и др. дѣйствуваха на своя глава.

Относително до намецитѣ за чужди воеводи, които се споменуватъ въ чл. 22 и 25, и които ще дѣйствуватъ съ българскитѣ възстаници, трѣба да се приеме, че то е само исинуация на специалната турска комисия. Поне въ оня видъ,—твърдѣ двусмисленъ—въ който сж споменати тукъ въ протокола. Недаромъ турската изпитателна комисия се опитва да докаже и въ своя рапортъ, че възстанието е било подбутнато и дирижирано отвънъ. За по-добра илюстрация ние привеждаме цѣлия този рапортъ (в. притурка). Въ него се говори, съ голѣмъ апломбъ, за една страшна брошура, издадена на руски въ Москва, отъ единъ панславистически комитетъ, който се ржководи отъ великия князъ Владимиръ Александровичъ; на края на тази брошура, която съдържала не по-малко отъ 400 страници, се говорило за българско царство отъ устието на Вардаръ до Дунавъ, и Москва се наричала свята майка на българитѣ, къмъ която послѣднитѣ трѣбало да се стрѣмятъ! Извѣстно е, че въ 1876 и послѣ, Англия стана най-голѣмия врагъ на българското движение, което приписваше на панславистически домогвания — не по-малко чудовищни за нея, отколкото за Турция. Естестествено е, прочее, че хитритѣ дипломати отъ Босфора, както и пратенитѣ имъ сждии въ Пловдивъ — намѣрятъ или не намѣрятъ явни улики — трѣбаше чисто българското дѣло да прѣдставятъ като интрига,

подготвена чрѣзъ руска или поне сърбска ржка. Затуй, чужди воеводи, за които се споменува въ протокола, сж най-малко баре сърбски, както се вѣрваше по-послѣ.

Но въ сжщинския протоколъ трѣбало и може да има намекъ — всѣкой случай, по-ясенъ и невиненъ — за наши български борци и водители, които ще прѣгазятъ Дунава. А туй би съвършено отговаряло на плана на цѣлото дѣйствие. А при прѣвода и подъ редакцията на една фанатизирана комисия, каквато е била оная въ Пловдивъ, или която за да омаловажи политически цѣлото движение, умишлено го е прѣвръщало отъ народно въ подстрѣкателско, протоколътъ зелъ съвсѣмъ другъ видъ. Извѣстно е, че Турция трѣперѣше прѣдъ всѣко народно възстание, което щеше да извади на лице злополучието вжтрѣ въ държавата и да прѣдизвика намѣса отъ вънъ; трепперѣше, и всички извъртвания винаги е туряла въ ходъ, за да отвлече общественото внимание на Европа къмъ друга посока.

Колкото за Англия и за нейния страхъ отъ панславизъмъ, трѣба да отдадемъ право на прозорливостьта на нейнитѣ политически водители. Ние разяснихме на свое мѣсто, че Русия имаше свои политически задачи на Изтокъ. Тя искаше да си възвърне старото влияние въ Балканския Полуостровъ, което бѣше ѝ отнелъ Парижкиятъ договоръ. Цѣли десетилетия тя систематически бѣ поддържала безпокойствия въ Турция, за да намѣри претекстъ за намѣса. Това не можеше да не бжде ясно за държавнитѣ мжже на западъ. Ето защо, хитритѣ дипломати английски, отъ които нищо не оставаше въ тайна, имаха право, до извѣстна степень, да турятъ нашето възстание въ свръзка съ интригитѣ на Русия, и трѣбаше особно да се радватъ, ако официалната турска власть можеше да имъ достави какви да е писмени доказателства. А турцитѣ, съ протълкуването на протокола, не сж правили друго, освѣнъ да използуватъ момента.

Отъ друга страна, не е лъжа сжщо, че руски консули подържаха, макаръ за свои цѣли и, разбира се, твърдѣ прѣдпазливо, нашето дѣло, а върху тази точка ние пакъ хвърлихме на свое мѣсто, извѣстна свѣтлина. Но разбира се, че отъ подозрѣнията на Англия до хитросплетенитѣ

прѣтълкувания на турскитѣ дипломати, разстоянието е далечъ. А доколко англичанитѣ бѣха искрени въ страховетѣ си и безъ зла омисълъ за насъ, отъ послѣ се разбра твърдѣ скоро, защото, откакъ печата на тоя великъ народъ разкри печалнитѣ работи въ България, английското обществено мнение стана единъ отъ най-силнитѣ лостове за нашата свобода.

Съмнение възбужда въ протокола сжщо и заповѣдьта, да се горятъ възстаналитѣ села въ особно голѣми размѣри. Самиятъ рапортъ на комисията означава изгоренитѣ села на число 49, отъ които 7 сж чисто турски, петь смѣсени и всички други български — и всички изгорени отъ самитѣ възстаници! Турската комисия знаеше своитѣ смѣтки, като отбѣлѣзва невинно изгоренитѣ отъ башибозуци български села като програма на възстанието. Сѐ пакъ окончателно да рѣшимъ въпроса, дали протоколътъ е вѣренъ въ този или онзи пунктъ, ние не можемъ. Това ще бжде възможно само, когато българското правителство съумѣе, чрѣзъ ходатайство въ Цариг., да тури оригиналитѣ на тия документи на ржка. Скайлеръ, въ своя рапортъ, съвършено отхвърля протокола, като апокрифиченъ, което струва ни се, е смѣло. Берингъ, напротивъ, го нарича достовѣренъ. З. Стояновъ, който е билъ, ако не друго, то поне писаръ — както го и нарича Т. Георгиевъ — въ специалната комитетска комисия въ Панагюрище, та все пакъ ще да е знаялъ първоначалното съдържание на оригинала, приема и печата този прѣводъ, като подходящъ. Наистина, той избѣгва да направи критически бѣлѣжки върху него, ала намѣстѣ той го е допълнилъ на память, отъ което трѣба да заключимъ, че З. Стояновъ изобщо приема този документъ като достовѣренъ — макаръ мълчишката и да допуща, че въ него сж станали нѣкои съкращения или притурки. Ще добавимъ изрично, че ние даваме точния прѣводъ на протокола, както го намираме приложенъ къмъ турския рапортъ и публикуванъ въ синята английска книга, и че прѣводътъ на З. Стояновъ не е нито пъленъ, нито вѣренъ.

VI.

Текста на възванието за бунтъ. Послѣдни разпоредби. Разпрѣдѣление на районитѣ въ окржга. Разотиване на комисаритѣ отъ Панагюрище. Критически бѣлѣжки върху планътъ за военни дѣйствия.

Съгласно чл. 1-й отъ протокола — възстанието да се дигне на 1 Май, но да се обяви на 25 Априлъ — комисията приготвила и текста на самото възвание, съ което прѣдстоеше да се подпали огъньтъ. Мѣстото на датата било оставено праздно, за да не се знае отъ писаритѣ, или, изобщо, да се попълни, кога настане момента. Възванието било било писано въ множество екземпляри, писаритѣ работили дѣятелно.

Ето и текста на туй възвание. Ние го земаме направо отъ З. Стояновъ. Споредъ както ни обяснява тоя послѣдния, единъ екземпляръ отъ оригиналнитѣ възвания, приготвенъ отъ комисията въ Панагюрище, попадналъ въ ржцѣтѣ на изпитателната комисия въ Пловдивъ и, навѣрно, влиза въ числото на ония документи, за които послѣдната споменува въ своя рапортъ, че има на ржка. За жалость, тѣзи документи не бидоха обнародвани по официаленъ редъ, и ние не ги намираме никждѣ. Екземплярътъ отъ възванието ще бжде, навѣрно, сжщиятъ, който се хвана въ Пещера. Единъ отъ писаритѣ на изпитателната комисия въ Пловдивъ, нѣкакъвъ арменецъ, по частенъ начинъ снелъ си прѣписъ отъ прѣвода. Тоя прѣписъ попадналъ въ ржцѣтѣ на З. Стояновъ, който го прѣвежда пакъ на български [1])

Възванието гласи:

„Братия Българе! Дойде вече [illegible], които отъ петь вѣка насамъ [illegible] турска власть! [illegible] На . . . Май започва вече [illegible] въ България, Тракия и Македония. [illegible] жилитѣ на които [illegible]

[1]) [illegible] възванието въ [illegible] Нашитѣ [illegible] вание [illegible] съдържанието же ще да е [illegible]

въ жилитѣ на нашитѣ български крале: Крумъ, Борисъ, Симеонъ и Асенъ, трѣба да грабне оръжието въ ржцѣ, за да възстанемъ, като единъ човѣкъ, и по тоя начинъ, съ първия още ударъ да смутимъ неприятелятъ.

Нашитѣ юнаци българи, не трѣба да се боятъ отъ смъртьта и разнитѣ други опасности. Тѣ трѣба да се не страхуватъ отъ това само по себе си нагнило турско правителство, което отдавна очаква своето опропастяване. Напрѣдъ Братия! Дигайте пушкитѣ въ ржцѣ, да се срѣщнемъ единъ други противъ неприятелятъ, да запазимъ своето, да придобиемъ свободата си!

О, Българино! Докажи, че живѣешъ и ти, покажи какъ знаешъ да цѣнишъ скжпата свобода.

Чрезъ днешното си възстание, ти ще добиешъ свобода, съ бой и съ собствената своя кръвь. Счупи хомотътъ, който сече твоятъ вратъ, като съ трионъ.

Ти, който търсишъ свобода, честь и човѣшко право за себе си, пази така сжщо свободата, честьта и правото на оногова, който ги потърси при тебе. Защити го!

Бжди юнакъ неустрашимъ срѣщу неприятелятъ, сражавай се боювай геройски; но не отказвай благоволението си и къмъ робътъ!

Отъ днесь, въ името на българский народъ, ние обявяваме прѣдъ цѣлиятъ свѣтъ че желаемъ: или свобода или смърть на всичкото население.

Напрѣдъ, напрѣдъ братя! Богъ е съ насъ!"

На 17 Априлъ протоколътъ билъ подписанъ. На 18 и дори и на 19, комисията, повидимому, още заседавала въ Панагюрище, или поне комисаритѣ не се още разотишли всички.

Т. Георгиевъ твърди, че комисаритѣ работили всичко 5 дни т. е. до 19, и се разотишли, което не се съгласява съ свѣденията на З. Стояновъ. Послѣдния казва, че срѣщу деньтъ на възстанието се тъкмѣло още заседание. Нѣкои комисари се разотишли на 19, напр. Търневъ трѣба тоя день да е тръгналъ за Пловдивъ. Сетнѣ, Н. П. Стояновъ и Н. Караджовъ на 20 сутриньта сж вече въ Копривщица,[1] което ще рече, че сж напустнали Панагюрище на 19. Караджовъ, на 20 слѣдъ пладнѣ, донася кървавото писмо отъ Копривщица въ Клисура. В. Петлешковъ, при провъзгласяване на възстанието въ Панагюрище, се намира тамъ и сжщата вечерь понася кървавото писмо за Татаръ-Пазарджикъ, Пещера и Брацигово.

[1] Хр. Ф. Поповъ, „Самуилъ", стр. 50.

Всѣкой отъ членоветѣ на комисията снелъ отъ протокола нуждлитѣ бѣлѣжки относително своитѣ мѣста.

Т. Георгиевъ твърди, че общиятъ планъ Бенковски прибралъ у себе си и никому не давалъ пъленъ прѣписъ отъ него. Сжщото твърди и З. Стояновъ. Протоколътъ билъ писанъ на единъ тефтеръ. [1]) Туй се съгласява и съ свидѣтелтелството на Пловдивската изпитателна комисия, която казва, че протокола е уловенъ у Бенковски.

Пловдивскиятъ прѣдставитель, Хр. В. Търневъ, билъ пратенъ за Сливенъ съ извѣстително писмо върху взетитѣ рѣшения въ Оборище и Панагюрище. Нему било дадено още едно писмо за Горна-Орѣховица и дори, както самъ твърди, едно трето за Вратца, което не ще бжде вѣроятно. Бенковски, види се, е прѣдвидилъ важностьта на тия документи, не ги довѣрявалъ на обикновени куриери или се е боялъ отъ прѣдателство, та е трѣбало да се експедиратъ отъ Пловдивъ. Въстанието, обаче, завари Търнева на Небетъ-Тепе — въ Тракийската столица. Като билъ веднага потърсенъ отъ властьта, той успѣлъ да прѣдаде писмата на брата си, а тоя, чрѣзъ комитетско довѣрено лице, ги прѣпратилъ въ Сливенъ и по-нататъкъ. Главното нѣщо, което се съобщаваше съ тѣзи писма, е било, че въстанието ще се подигне на 1 Май. Събитията, обаче, се развиха съ неочаквана бързина и сливенци извѣстието за 1 Май получили почти въ едно врѣме съ прокламацията или кървавото писмо, че въстанието е вече свършено дѣло. Така стана и съ другитѣ окржзи.

Сега, нека прослѣдимъ що става още въ столицата на четвъртия окржъ. Срѣдъ трѣсъка на послѣднитѣ разпореждания, всички съ особна сила чувствували липсата на солидно оржжие. Макаръ и късно вече, ала на бърза ржка събиратъ всички суми, които сж били на лице, и изпращатъ Ив. Джуджевъ и А. Балтовъ въ Цариградъ, които — това на свое мѣсто отбѣлѣзахме — въстанието заварва вънъ.

Съгласно протокола, сами апостолитѣ сж разпрѣдѣлени на райони и трѣбало да напустнатъ Панагюрище. Бенковски,

---

[1]] Т. Георгиевъ, „Кратка история на Срѣдно-горското въстание“, 14; Зах. Стояновъ, „Записки“, 517.

обаче, остава за воевода въ центра (чл. 20). Ролята на Воловъ не е точно опрѣдѣлена въ протокола, обаче, апостольтъ има за свой районъ източната половина на революционния окржгъ, за кждѣто не успѣ да тръгне, но затова и бърза да отпжтува, щомъ избухна въ Панагюрище възстанието. Погрѣшно бѣлѣжи З. Стояновъ, че той е билъ назначенъ за прѣдводитель въ Клисура. Послѣдното мѣсто, споредъ протокола, се повѣрява на Икономова (чл. 24), а въ Старо-Ново-Село, кждѣто сжщиятъ авторъ туря послѣдния, [1]) отдѣленъ воевода не можеше да има, защото полскитѣ села, както знаемъ, трѣбваше да се приберать въ Копривщица. Въ самата Копривщица за воевода се споменува Каблешковъ (чл. 22). Всички тия мѣста отъ източния районъ на окржга, щеше Воловъ, съ своя апостолски авторитетъ, да циментира въ едно цѣло. По сжщи кроежи, Бенковски остава като главно лице на Западъ. Но както ще видимъ, той не можа въ обиколката си да иде по-далечъ отъ Бѣлйово. Перущица, Брацигово и Пещера, още отъ самото начало на движението, биватъ отрѣзани отъ центра на окржга или района и дѣйствуватъ всѣко за себе си. За Бѣлйово — собствено за разрушението на Бѣлйовската станция — и за Сарамбей се назначава Захария (чл. 35), което трѣба да значи Захария Стояновъ, както послѣдния самъ твърди. [2])

Относително общия планъ на възстанието — поне, както го виждаме изложенъ въ протокола,— може смѣло да се каже, че той никакъ не е стратегическа работа. Между лицата, които сж работили тоя планъ, нѣмаше ни една военна глава.

Движението на самитѣ военни сили т. е. четитѣ, които протокольтъ намѣстѣ засѣга — това е една заплетена работа. Да се завардятъ проходитѣ, да се прѣхвърлятъ чети отъ една точка на друга, съ цѣль за да се наблюдаватъ, обезорѫжатъ или разбиятъ населенитѣ съ турци мѣста, да се пратятъ дружини вънъ отъ прѣдѣлитѣ на възстаналия районъ за военни цѣли — всичко туй е малко или много една сложна тъкань, сплетена толкова отъ жици на непо-

[1]) „Записки", т. I, стр. 528.
[2]) Ibid.

срѣдствени стратегически наблюдения, колкото и отъ готово заучена система на четна война.

Още при разискванията на Оборище за начина на възстанието, възникватъ, ако помнимъ, ръководещи мисли, които лежатъ въ основата на всички разпоредби на протокола. Тамъ на сцената излизатъ, собствено, три мнѣния, които сж твърдѣ ясни. Едни искатъ чети, които да ходятъ въ балкана, а населението да остане мирно; други сж за общо възстание:—цѣлото население да се защищава както може, като едно мѣсто се притича на помощь на друго, което е по-силно нападнато; трети сж пъкъ на мнѣние, жени, дѣца и имотъ да се изнесатъ по скрити мѣста въ балкана и тамъ да се защищаватъ.

Протоколътъ сега избира срѣдния пжть между тритѣ крайности — пакъ това, което се спомена и при разискванията въ Оборище.

Прочее, протоколътъ зема по нѣщо отъ всѣкждѣ и комбинира и помирява противоположноститѣ. Четитѣ ще дѣйствуватъ по балкана, ала нѣма да напущатъ и своитѣ родни гнѣзда. Селата ще си седатъ на своитѣ мѣста, ала ще има и такива, които ще се прибератъ въ балкана. Най-послѣ, села, които трѣба да се изгорятъ, ще се криятъ въ други села, които ще останатъ, за да ги горятъ турцитѣ.

Ще споменемъ пакъ, че, когато пламва по-късно възстанието, съзаклѣтницитѣ нѣматъ друга по-голѣма грижа, освѣнъ да покажатъ, че сж истински българи. Съ една дума, и планъ, и всичко друго отива по вѣтъръ. Всѣкой бърза да се окопае около огнището си и да си го пази. Това помага на турцитѣ да разбиятъ разединенитѣ села и градове по единично и най-лесно. Така че изобщо земено, разискванията въ Оборище, както и подробнитѣ разпоредби на протокола иматъ само относителна свързка — и то намѣстѣ — съ по-нататъшния ходъ на събитията.

Съгласно зетитѣ рѣшения, както и слѣдъ като вече тѣ бѣха земени, прѣдлежало още да се укрѣпятъ, разбира се, и стратегическитѣ мѣста. Несъмнѣно, за редовни укрѣпления не можеше ни дума да става. Чл. 24 и 25 на протокола споменуватъ за работници, снабдени съ мотики

и лопати — за пионери, които ще копаятъ траншеи. Имало се прѣдвидъ да се направятъ обикновени окопи или шанцове. Всичко туй е добро, само че офицеритѣ, военнитѣ инжинери, които биха ржководили тия сложни работи, липсватъ. За планиране на шанцове, както и за да се построяватъ тѣ на най-згодни мѣста, нѣма въ Панагюрище или изъ цѣлий окржгъ поне единъ човѣкъ, подходящъ за цѣлни разпоредби.

Най-послѣ, проходитѣ, споменати въ протокола — Чукурлийскиятъ, между Карлово и Пловдивъ и Златишкиятъ между Златица и Клисура — нито остава врѣме, нито става нужда да се завардятъ. Най-главната причина за това биде то се знай — дѣто възстанието безъ врѣме избухна. Хората нѣматъ врѣме да се огледатъ, да се концентриратъ и да почнатъ поне кое-що отъ плана.

Шанцове се правятъ на бърза ржка, кога вече бунтовното знаме се бѣ развѣло. Много отъ тѣхъ, копани отъ жени и старци, личатъ и до днесъ, запазени отъ населението като исторически памятници. Тѣ сж едни малки дупчици, като корита. Поставени сж обикновено на ниски мѣста — за да бждатъ скрити. Поставени сж и край шосето: защото врагътъ, като каненъ гостъ, щелъ негли да се сѣти и да пристжпи по гладкия царски пжть! Но едно е въ тѣзи работи все пакъ здраво прѣмислено, а то е, че ако, наистина, врагътъ дойде по шосето, щеха най-лесно да го биятъ. Ето защо и високитѣ владѣющи мѣста около шосето стояха си голички, непосегнати и чакаха гостенина да дойде и да си направи, ако дотрѣба, шансове на тѣхъ. Но работата дори и до това не допрѣ по-послѣ, а и това ще видимъ. Така че, и въ всички тия точки, разпоредбитѣ на протокола оставатъ безъ послѣдствие за вървежа на събитията.

Справедливо бѣлѣжи г. Заимовъ — пакъ по отношение на „протокола“, че всички тия негови разпоредби „сж жива илюстрация“ на умствения ръстъ на главнитѣ виновници, които организираха Срѣдногорското възстание въ За[illegible] Тракия[1])“.

налото“.

Съ една дума, хората отъ 76 година — най-вече ония въ Тракия—не мислятъ за жертвитѣ, които ще се дадатъ, не държатъ смѣтка за ужаснитѣ послѣдствия, които неминуемо трѣбва да настанатъ. Тѣ сж упоени отъ грандиозния образъ на великото подготвено отъ тѣхъ дѣло, небивало до тогазъ, и назрѣло съвършено, утѣшаватъ се, тържествуватъ и затворили сж очи за всичко друго. Ни оржжие, ни срѣдства, ни планъ, ни водители: туй е характеристиката на оня безпрѣдѣленъ възторгъ, който владѣе сърдцата.

Когато Панагюрище падна, Хасанъ паша, побѣдителя на десетдневното царство, заповѣдалъ да приведатъ всички пленени управници около разпуканитѣ черешови топове, съ които ония бѣха мечтали да събарятъ Отоманската Империя — наредилъ ги прѣдъ шатрата си, вързани, треперящи, изгледалъ ги прѣзрително, и като имъ показалъ нищожнитѣ трофеи на своята побѣда — нещастнитѣ черешови дънери — рекълъ имъ съ язвителна засмивка:

— „Бе серсеми, че какъ нѣмà измежду васъ нѣкой, дѣто да е билъ баре въ Цариградъ, та да види, ако не друго, само топхането? Съ умътъ ли сте си вие, срѣщу царската сила да излѣзете съ такива джунджурии?“

ГЛАВА ПЕТА.

Послѣдни минути.

I.

Раздухване на враждата въ Панагюрище. Състояние на духоветѣ. Сжщностьта на дѣлото по комплота противъ Бенковски.

Казахме, че въ Панагюрище духоветѣ не се бѣха уталожили отъ първото спрѣчкване между прѣдставителитѣ и Бенковски; помирение нѣмаше. Напротивъ, слѣдъ като прѣдставители и апостоли се връщатъ отъ Оборище, споръть се раздухва; той зема сега характеръ почти на опасна вражда.

Напразно твърдятъ, че непосрѣдствения виновникъ на раздора билъ Бобековъ. Недоволството и неразбирането между панагюрскитѣ дѣйци било общо. Бобековъ е стърчалъ между другитѣ само като най-влиятелна сила.

Нека направимъ накратко единъ анализъ на духоветѣ въ столицата на Четвъртия революционенъ окрѫгъ прѣзъ последнитѣ нѣколко знаменателни дни, които прѣдшествуватъ избухването на панагюрцитѣ. Този кѫсъ периодъ става особено интересенъ, като помислимъ, че въ него спада и прѣсловутия заговоръ противъ живота на Бенковски отъ страна на панагюрци.

Нервитѣ сѫ били болезнено разклатени. Макаръ рѣшенията на специалната комисия и да се пазили въ тайна, 1 май, деньтъ на въстанието, се шепне тревожно отъ ухо на ухо, а до тая сѫдбоносна дата оставатъ едва ли десетина дни. Колкото човѣкъ и да бѫде увлеченъ прѣдъ една цѣль, къмъ която се стрѣми съ упоение, наближаващия фаталенъ моментъ, разклаща неизменно заговора. Кѫдѣ отиваме? Какво ще бѫде съ насъ? — Тъй си шепнали помежду панагюрци.

Злорѣчивъ критицизмъ обладалъ умоветѣ. Колкото повече тъмното бѫдеще, неизвестно вече тъй близко надъ главитѣ, будело страховититѣ призраци на неизвѣстностьта, толкова и рѣшенията на Оборище, приобъзвани по естество, се виждали още по-прибързани и рисковани и раздухвали тревогата.

Най-неумолимия критикъ виждалъ днесъ фатално рѣшение на Оборище, гдѣто, щомъ правителството знае за деня на заговорницитѣ, трѣбвало да се провъзгласи общо въстание, до когато и да не е дошло още врѣмето.

Случватъ се минути въ човѣшкия животъ, често твърдѣ значителни, когато човѣкъ не е свободенъ, и дѣйствува като послушникъ на сѫдбата. Тъй е било съ панагюрци. Тъй като днесъ рѣшение практически зависело отъ Бенковски, по прѣдложение на когото било прието — а Бенковски е билъ противникъ на панагюрци — то послѣднитѣ скоро заподозрѣли съ ума си, че прѣдложението е направено само противъ тѣхъ и само за да ги въ се позоря.

За единъ тъменъ селякъ, казвали тѣ, хванатъ нѣкждѣ въ своята сламена колиба, и може би, поради неговата вродена глупость, трѣбало да се издигне възстание безъ врѣме, за да се осжди на плѣнъ и пожарь цѣлъ единъ градъ съ жени и дѣца и съ бездна съкровища! Бенковски прѣдложилъ такова рѣшение, защото отъ омраза къмъ панагюрцитѣ граждани, обичалъ селянитѣ. Той щѣлъ да ги дигне, защото го слушали безпрѣкословно, а съ тѣхъ щелъ да владѣе надъ всички.

Съмнение възбуждали и пълномощията. Панагюрскитѣ прѣдставители се съгласили въ Оборище да подпишатъ, тия пълномощия, но въ сърдцето си тѣ не били примирени съ тѣхъ. Сега тѣ прѣнесли въ града своята борба — тамъ дѣто се чувствували по-силни — прѣнесли я, та и тѣхнитѣ сънраждани да имъ помогнатъ Панагюрци се бояли отъ неограничената власть на Бенковски, въ когото все повече и повече искали да познаятъ единъ заповѣдникъ и свой врагъ.

Комитета изпратилъ свои делегати до апостолитѣ, да искатъ обяснение върху неумѣстно рѣшенитѣ въпроси въ Оборище. Пратенитѣ били: Филипъ С. Щърбановъ, Кр. Н. Гешановъ и З. С. Койчевъ[1]). Между друго, комитетскитѣ хора биле натоварени да узнаятъ, не се ли мисли да изпратятъ нѣкои лица до европейскитѣ дворове съ мисия да прѣдразположатъ чуждитѣ сили къмъ страданията на възстаналитѣ.

Положението на панагюрци съ туй прѣдложение не е било розово, колкото и да сж били патриотични намѣренията имъ. Въ трѣвожнитѣ минути, които въ туй врѣме се прѣживѣваха, прѣтълкуванията сж могли да бждатъ лесни. Панагюрци били прѣтълкувани. Бенковски веднага подмѣтналъ, че навѣрно нѣкоя учена глава изъ панагюрци иска да изклинчи задъ граница, за да не му пищатъ куршуми край ушитѣ, и подразбиралъ Бобекова[2]), който единственъ, види се, е знаялъ между тѣхъ чужди языци.

---

1) Черновѣждъ „Кратка История на Панагюрското възстание", стр. 24.; „Записки" г. Стояновъ т. I, 511 и 513.

2) З. Стояновъ „Записки" ст. 512; Черновѣждъ „Кратка История на Пан. въз." стр. 25.

Ето така и работитѣ се наострили до край.

Отъ Оборище Бенковски, съ своята свита, слѣзълъ у Ст. Пжковъ[1]); или споредъ Искрйо Мачевъ, Попъ Груйо и Ив. Соколовъ, той слѣзълъ за една нощь въ Андрея Манйовъ, сетнѣ миналъ у Ст. Пъковъ, дѣто не останалъ за дълго. Почти всѣка нощь промѣнява той сега жилище. Казватъ, че се боялъ отъ покушение. Не пилъ отъ всѣкиго кафе, което много често употрѣбява, а викалъ нарочно Манчо Маневъ за да му свари кафето самъ и да му го поднесе. Манчо Маневъ билъ вѣрния тѣлохранитель на апостола и пазилъ непрѣкжснато входа на жилището, кждѣто слѣзелъ Бенковски.

Безъ друго, много отъ разказитѣ за тая печална вражда между панагюрци и апостола сж прѣувеличени. Фактъ е, обаче, че Бенковски отъ 14 до 20 — въ продължение на шесть дни—промѣнява, дѣйствително, нѣколко кжщи: отъ Ст. Пжковъ той още миналъ въ Ив. Лековъ или даже, споредъ нѣкои, още въ другиго, че тогазъ въ Лековъ, и найподиръ въ Ив. Тутевъ. З. Стояновъ пише, между другото, че били въ кжщата на Коля Венковъ, ала такова име не се споменува въ Панагюрище[2]). Ив. Лековъ той бѣлѣжи погрѣшно Личевъ[3]). Отъ друга страна, туй често меняване жилище можеше да се отдаде и на прѣдпазливость, както въобще постжпваха почти всички апостоли. Не биваше, наистина, Бенковски да остава дълго въ една кжща. Щомъ слѣзе нѣкждѣ, всички се научавали до другия день кждѣ е. При тия условия, освѣнъ че слабодушниятъ е могълъ да се насърдчи къмъ прѣдателство, но и щомъ нѣкой прѣдаде еднажъ, апостолътъ е билъ вече сигурно изгубенъ. Отъ друга страна пъкъ, тия прѣдпазвания отъ страната на Бенковски дразнили мнителностьта на панагюрци.

Но тъй или иначе, по една или друга причина, работитѣ въ Панагюрище били вече разпънати въ туй врѣме до такива размѣри, че извѣстни кржгове, както се приема отъ мнозина, били вече заговорили дори и за убийството

[1]) З. Стояновъ „Записки", томъ I, стр. 507.
[2]) „Записки" I т. 528 стр.
[3]) Ibid

на Бенковски. Казва се, напр., че имало частно съвѣщание у Г. Нейчевъ, дѣто присѫтствувалъ З. Койчевъ и Бобековъ, обаче, тия лица сѫ умрѣли, и фактътъ не се поддава на провѣрка. Покойни Искрю Мачевъ, който е билъ единъ отъ близкитѣ въ тоя случай, не е искалъ да знае, или не е помнилъ за подобно събрание, или, най-послѣ, и да е помнилъ, искалъ е, навѣрно, да прѣмълчи нѣкои тъмни истини изъ миналото. Не би било дързость, да се прѣдположи подобно прѣмълчане, макаръ че нѣмаме за основание освѣнъ ходящи слухове, че е имало какво да се прѣмълчи.

Отъ всичко това обаче, до другото, а имено, че въ съвѣта на Панагюрския комитетъ ставало дума за убийството на Бенковски, както отъ послѣ твърдѣха и твърдятъ още нѣкои повѣствователи, сé пакъ е далечъ.

Естествено, въ разгара на борбата между двѣтѣ страни, комитета не еднажъ ще да е изтъквалъ онова, което и така си е било ясно. Единъ чуждъ човѣкъ, като Бенковски, на когото силата състояла въ туй, че тѣ му дали довѣрието си, че тѣ могли да го отстранятъ, да го пропѫдятъ отъ града си, безъ дѣлото да пострада — както биха могли да си въображаватъ панагюрци—всичко туй се разбира ясно. Ала за убийство сé пакъ въпросътъ би билъ отъ съвършено по-жестоко естество.

Прочее, казаното отъ З. Стояновъ[1]), че Панагюрския комитетъ рѣшилъ „да не дава вече прибѣжище на апостолитѣ въ Панагюрище, нѣщо повече: станало дума, „не може ли да се убие Бенковски“, изглежда да е прѣувеличено.

Въ Панагюрище не е имало моментъ, дѣто апостолитѣ да сѫ били прогонени отъ тамъ. Колкото за коренитѣ на оная мълва за убийството на Бенковски, свѣденията, колкото днешно врѣме е възможно да се събератъ, сѫ оскѫдни—да не кажемъ, твърдѣ ненадеждни. Но ето всичко, що може да се изтъкне по въпроса.

Манчо Манйовъ,—както казахме, довѣренъ човѣкъ на Бенковски, но толкова и на Бобековъ—разказва още днесь, че Бобековъ се разкайвалъ, дѣто не отстранили Бенковски

1) „Записки“, томъ I, 511.

отъ града още въ самото начало на приготвленията, за да може само̀ Панагюрище да поведе възстанието по-добрѣ и както трѣба. Бенковски съ неразбранщината си щѣлъ да опропасти дѣлото — така разгласявалъ Бобековъ. Още, Бобековъ се боялъ за своя животъ, като виждалъ Бенковски заобиколенъ съ прѣдадени нему хора, които били рѣшени на всичко. Та и за да усигори своята безопасность, както и за да бжде силенъ спрямо своя врагъ, водительтъ на Панагюрския комитетъ прибралъ при себе си Манча Манйовъ, било за да узнава всичко що се гласи около Бенковски, било пъкъ и за туй, че Манчо Манйовъ той е знаялъ като искрено прѣданъ и нему човѣкъ. Така Бобековъ наистина ще да е заговорилъ еднажъ и за убийство на Бенковски, ала само въ видъ на закана, защото нѣмало и какъ да се изпълни сериозно такова дѣло. Да се довѣри на Манча, Бобековъ не се осмѣлилъ. Навѣрно, защото тоя билъ твърдѣ вѣренъ и на Бенковски, а на други Бобековъ, по всѣка вѣроятность, още повече не е смѣялъ да се обади. Между туй, взаимнитѣ подозрѣния отъ тоя видъ, като стигнали до ушитѣ на всички заинтересувани, естествено, били прѣвърнати послѣ въ мълва за систематически подготвенъ планъ за убийство. Така поне може да се обясни, че всички писатели почти споменуватъ, че имало тъкмежъ да се убие Бенковски[1]). Най-убѣдениятъ проповѣдникъ на идеята, че Бобековъ гласи убийство и че живота на Бенковски е билъ въ опасность, се пакъ Попъ Груйо е, за което намекнахме и другъ пжть. Но Попъ Груйо, като личность изобщо, е твърдѣ екзалтиранъ въ своитѣ спомени, за да може послѣднитѣ да заслужатъ нашето пълно довѣрие. Особно по такъвъ трънливъ въпросъ По негови разкази и въ тоя случай ще да се е повелъ, види се, и покойниятъ Захарий Стояновъ, а по него и всички други.

Видѣхме, че споредъ други източници, въпросътъ за убийство на Бенковски съвсѣмъ неосновително се прѣхвърля още прѣди Оборище—въ разгара на разпритѣ, които

1) Т. Георгиевъ „Бѣлѣжки по Срѣдно-Горското възстание, стр. 10; Зах. Стояновъ „Записки“ т. I стр. 511; Черновѣждъ. — „Кратка история на Панагюр. възстание“, стр. 23.

кипѣха тогава и които обстоятелствено изложихме—та може и съвсѣмъ да не отиваме на тъзи версия. Остава да изкажемъ най-близкитѣ и живи източници, отъ които е могла да произлѣзе и да се роди мълвата.

Илйо Петдесетникътъ е запомнилъ и твърди даже, че въ туй врѣме прѣдложение за убийство получилъ самъ той. Така че и той — съзнателно или не, ще да е единъ отъ творцитѣ на страшната легенда. То е било така. Когато се върналъ отъ Орѣховица, мнѣнието на Стамболова, кога да стане възстанието, той обадилъ въ Панагюрище, както знаемъ, на Ив. Джуджевъ, П. Братковъ и П. Щърбановъ. Тѣзи свикали частенъ съвѣтъ у Ив. Джуджевъ. Тогава, имено, П. Щърбановъ прѣдложилъ на Илйо да прѣмахнатъ Бенковски. Прѣдложението било въ такъвъ видъ, че канили Иля, да си намѣри другаръ, за да извърши убийството. Илйо, обаче, ги отсъвѣтвалъ отъ туй зло насилие, като канилъ отъ своя страна смразенитѣ да се споразумѣятъ помежду си. Отпослѣ наистина примирието настѫпи отъ само себе си, както ще видимъ.

Споредъ казването, обаче, на нѣкои, Илйо се обадилъ на Манча Маневъ, а тоя прѣдупрѣдилъ Бенковски. Слѣдствието отъ това било, че Бенковски зелъ да се бои и твърдѣ грижливо се пазилъ отъ панагюрци. Послѣ, апостолътъ, било по подозрѣние, било че по тоя начинъ ималъ свѣдения, за какво се говорило противъ него, оплакалъ се на свои близки, че панагюрци искали да го убиятъ. Така легендата ще да е зела още по-добрѣ своя пѫть и се разпространила. Попъ Груйо казва, напримѣръ, че той билъ чувалъ за това лично отъ самия апостолъ. А щомъ работитѣ можеха да дойдатъ до тукъ, за да говори самъ Бенковски за това, естествено е, че и слухътъ за тъкмено убийство лесно отпослѣ се разпространилъ. Единъ слухъ мѫчно не се създава. За вѣрване е, прочее, че за убийство сѐ ще трѣба да е говорено, макаръ подъ единъ или другъ видъ, особно слѣдъ Оборище. Но сериозно да се е гласило подобно нѣщо — не е за вѣрване. Поне слѣди не се намиратъ отъ това. Нѣкои говорятъ, напр. и за Отонъ Ивановъ, че и той билъ замѣсенъ въ тая бър-

каница за убийство. Обаче той е живъ и добросъвѣстно и хладнокръвно е отговорилъ на редъ въпроси по трънливото дѣло. За куриозъ ще приведемъ тукъ неговитѣ спомени. Въ тѣхъ личатъ и самитѣ обстоятелствени въпроси, на които живиятъ поборникъ е трѣбало да отговаря. Ето прочее тѣзи спомени,—споменитѣ на Отонъ Ивановъ; тѣ сѫ писани неотдавна и носятъ дата 7 Юний 1904 година отъ Варна[1]).

„По убиването на Бенковски ще кажа слѣдното. Азъ често ходихъ въ Панагюрище да се свиждамъ съ Бенковски. Веднажъ като отидохъ, той се намираше въ с. Поибрене. Прѣди да тръгна за тамъ, видяхме са съ Бобековъ, който, като всѣкога, почна да осѫжда постѫпките на Бенковски и се мѫчише да ма убѣди, че Бенковски трѣбва да се прѣмахни, та да тръгне всичко на редъ, тъй се убѣдилъ вечъ и цѣлий Панагюрски комитетъ. Азъ не се съгласихъ, а му възразихъ и дори го заплашихъ. Прѣзъ нощьта пристигнахъ въ Поибрене, тъкмо като се готвѣше Бенковски да тръгва, а понеже въ двора видяхъ конвоя му, състоящъ се отъ около 15 душъ въорѫжени конници, попитахъ го, защо му е толкозъ голямъ калабалъкъ. Той тогава ми каза, че Панагюрскиятъ комитетъ до толкозъ билъ противъ него, щото Бобековъ предложилъ на едного да го убиятъ, но той не се съгласилъ, а му обадилъ, та за това сега ходи съ повече хора, за да се пази не толкозъ отъ турцитѣ, колкото отъ българитѣ. Въ това врѣме единъ отъ конвойнитѣ влезе въ стаята и каза готово е за тръгване и излѣзе. При излизането Бенковски ми го посочи и ми каза: на̀ на тогова се прѣдлагали. Това лице знаехъ го, и името му знаехъ. Така си припомнямъ като че бѣше Манчо Маневъ, но положително не можа да кажа. За разговоратъ ни съ Бобековъ азъ не казахъ нищо на Бенковски и на никого другиго не казахъ това, а слѣдъ освобожде-

1) Ще добавя, че при една лична срѣща съ Отонъ Ивановъ, азъ бѣхъ чувалъ отъ самия него намеци, че той донѣкѫдѣ билъ намѣсенъ въ таинствената афера, та моитѣ запитвания послѣ къмъ него имаха категориченъ характеръ и турили сѫ иначе твърдѣ заслужилия поборникъ на тѣсно да отговори двѣ и двѣ четири, виновенъ ли е или не и подъ какъвъ видъ. Така че въ това положение той и отговаря.

нието ни единъ день попитахъ Найденъ Дриновъ. Истина ли бѣ рѣшилъ Панагюрский комитетъ да се убие Бенковски, и той ми каза, че то било Бобеково предложение, но и добави: „запуши го".

Нека добавимъ още, че Найденъ Дриновъ е живъ и нищо не помни по въпроса, но че Манчо Маневъ — сжщо отъ живитѣ—признава, че Бенковски е билъ наистина освѣдоменъ отъ него относително приказката за убийство. Ето защо довѣрявалъ е на Манчо Маневъ и само отъ него пиялъ кафе. Между лицата, които сж дѣйствували противъ Бенковски, Манчо Маневъ, наредъ съ Бобековъ, туря сжщо и Искрйо Мачевъ. Тѣзи сж, прочее, всички източници.

Както и да е, но убийството не стана.

Панагюрци сж добри ентусиазти. Прѣзъ всичкото врѣме на приготовленията и до послѣдния моментъ на възстанието, тѣ се показватъ сжщински стълпове на общото дѣло. Пламъкътъ се запази чистъ въ сърдцата имъ за свобода и народенъ идеалъ; тѣ не служиха на интереса и честолюбието — трѣба да имъ отдадемъ право. Ние ще ги видимъ срѣдъ пъкала на провалата и разорението тѣ пакъ се държатъ не по-малко пристойно, съ не по-малко вѣра въ доброто, на което сж служили и гледатъ съ почитъ и на водители, и на бждащето си.

Сждбата, най-вече като побърза скоро да тури край на раздора, възложи и най-добрия вѣнецъ и на самитѣ дѣйци, както самата тая капризна сждба, съ фатална ржка даде и съвсѣмъ неочакванъ и разрушителенъ край на цѣлото дѣло.

Черното прѣдателство, което като чудовищна ламя зина да глътне всички, най-доброто орждие на капризната сждба, направи — много малко дни слѣдъ Оборище — да се примирятъ бърже враждующитѣ. Разумътъ надви. Критическитѣ минути, които съ угрожающа бързина настжпваха, бѣха отворили очитѣ и на най-силнитѣ врагове на Бенковски. Разбраха тѣ скоро, че всички извънредни мѣрки, зети въ Оборище, имаха своята правота, защото бѣха най-мждро нагодената прѣдпазителна клапа противъ неизбѣжното съкрушение. Всички бѣха трепнали, всички отстжпиха прѣдъ чудовищния крахъ, който стана скоро ясенъ за всички.

ГЛАВА ШЕСТА.

Прѣдателството.

I.

Ненко отъ Балдюво. Първи постжпки за прѣдателство. По-ранни свѣдѣния на правителството. Личността на Ненко. Описание на Балдюво.

На 19 Априлий членоветѣ на избраната въ Оборище комисия — авторитѣ на окончателния планъ за възстание — сж въ Панагюрище, или тъкмо се готвятъ да се разотидатъ. Тъкмо въ туй врѣме се случватъ и нѣкои сждбоносни работи. Случва се онова, което прѣтури, което сгромоляса събитията. За него и ще говоримъ на първа ржка. Думата е за грозното прѣдателство.

Оборище криело змията въ пазвата си. Единъ измежду всички тѣзи идеалисти, събрани тамъ, като прѣдставители на народа — такива каквито уви! едвали ще имаме нѣкоги: неплащани отъ никоя държава и всички турили главитѣ си въ торба за едно велико дѣло — та единъ изъ тѣхъ скроилъ планътъ на черния свой подвигъ още въ свещенната ограда на буковетѣ.

Ненко балдювецътъ, Ненко Стояновъ Терзийски е името на тъмния този герой. Той билъ прѣдставитель отъ Балдюво — село, което лежи не далечъ отъ Т.-Пазарджикъ.

Още на обратенъ пжть отъ Оборище, подъ с. Мечка, Ненко се изказалъ на околнитѣ до него, съ които пжтувалъ — между тѣхъ билъ и Хр. Търневъ отъ Пловдивъ. — Изказалъ се, че ще обади на турското правителство за всичко, що се тъкми. Хр. Търневъ изеднажь, щомъ стигналъ въ Панагюрище, обадилъ на Бенковски опаснитѣ замисли на балдювския прѣдставитель. Апостолътъ на бърза ржка пратилъ хора да прѣсекатъ пжтя на Ненка, обаче, не било лесно да се знае, прѣзъ кой пжть, имено, той ще мине. Поржчката на Бенковски била, да го доведатъ живъ или мъртавъ, ала прѣдательтъ не падналъ въ ржцѣ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

мекналъ на тръгване. [1]) Но прѣдателството сега на Ненка давало на турцитѣ подробности, които имъ сж липсвали. Разкритието ги стрѣснало И, както винаги, тѣ нѣмали такта да скриятъ, че знаятъ всичко. Прѣдполага се, че отъ българскитѣ членове на мензлиша въ Пазарджикъ пратили писмо на Бенковски и му разяснили, че възстанието е прѣдадено. [2]) Този фактъ, обаче, не се поддава на провѣрка, защото Бенковски ако бѣше получилъ писмо съ подобно съдържание, не ще да го е съобщилъ другиму, за да не сплаши хората. А додѣто е очаквалъ да се развиятъ събитията отъ само себе си, самъ трѣскаво ще да се е готвилъ да ги посрѣщне.

Като мълния се разнесла новината изъ по първитѣ турски крѫгове. Много влиятелни хора отъ околнитѣ села, като били въ Пазарджикъ, връщали се съ важни извѣстия и подбуждали турцитѣ да се готвятъ. Още два дни прѣди възстанието, Молла Мехмедъ, влиятеленъ турчинъ отъ Стрѣлча, казалъ на свои познати българи, че отъ Пазарджикъ онбашията е тръгналъ за Панагюрище да лови комити.

Прѣдателството на Ненка не подлежи на съмнѣние, и по наши, и по турски източници. Въ рапорта на Пловдивското извънредно сѫдилище се признава открито, че правителството се уповавало на донесенията на Ненка, за да земе по-нататъшни мѣрки.

Все пакъ, смѣло е, струва ни се, да твърдимъ, че Ненко ималъ прѣдателството на умъ още прѣди да иде на Оборище — нѣщо, за което го обвиняватъ нѣкои писатели, като дори още мислятъ, че прѣди да тръгне за тамъ, той билъ прѣдупредилъ затуй своитѣ приятели — турцитѣ. И наистина, ако бѣше прѣдателството отъ малко на малко извършено прѣди Оборище, турцитѣ, както сж често безтактни, не можеха да чакатъ, а напротивъ щѣха да зематъ мѣрки и да изловатъ прѣдставителитѣ още въ горитѣ на Мечка. А сега ние ги видимъ, че търпеливо бѣха изчакали Ненко да имъ донесе имената на прѣдставителитѣ, слѣдъ като всички се разотидоха.

1) Черновѣждъ, „Кратка история на Панагюрското възстание", стр. 28.
2) Бѣловѣждовъ, „Първа пушка", 61.

Но изобщо, както тоя въпросъ, така и много други стоятъ въ свръзка съ психологията на прѣдателя, като ни задължаватъ да разгледаме по-отблизо — колкото се може, разбира се — личностьта на тоя селякъ — ренегатъ на революцията.

И сетнѣ, личностьта на Ненка още и затуй заслужва проучване, защото, като прѣдатель, той игра видна роль въ развитието на събитията.

Частниятъ животъ на прѣдателя въ родното му село Балдюво, неговитѣ отношения съ селяни, българи и турци, условията на живота въ ония врѣмена въобще и частно въ туй село — всичко това не е лишено отъ интересъ. То може да послужи донѣкждѣ и като илустрация, за да се види въ подробности и по-ясно, съ какви ненадеждни конци е била намѣстѣ пришивана революционната закжрпка.

Балдюво, отечеството на най-голѣмиятъ отъ прѣдателитѣ, е малко едно село, петнаесеть километра на сѣверо-изтокъ отъ Т.-Пазарджикъ. То е кацнало въ едно отъ най-идиличнитѣ гнѣзда, които красятъ нашия юженъ край. Тракийската долина, тъй необятна за окото, тъй разлата на сѣверъ, югъ и изтокъ отъ Пловдивъ, тукъ, около тия мѣста, се стеснява подъ единъ вѣнецъ отъ гигантски и кичести планини. Тѣзи планини сж тъй близо, че откриватъ вълнеститѣ си гърди. Прохлада и благодать слиза отъ тѣхъ по равното и плодовито поле. Додѣто стжпкитѣ ви гонятъ малкото селце, близко задъ васъ хоризонта обгръща, съ грамадното свое туловище, тъмниятъ и безконеченъ Доспатъ, а въ лѣво, като почетенъ стражъ, ви поздравлява шеметния снѣженъ върхъ на Бѣлйовския балканъ, задъ който пъкъ се открива грандиозния амфитеатъръ на Рилскитѣ прѣдгория. Отъ тамъ вече погледътъ ти блуждае напрѣдъ по замамчивия океанъ на Срѣдногорскитѣ хълмища — майката на кървавата драма отъ 1876 год. — които съединяватъ балканския поднебесенъ гребенъ съ Родопитѣ и които изпълватъ широкото пространство отъ южната столица до София. Право прѣдъ очитѣ къмъ сѣверъ пакъ стои кичестия заслонъ на Срѣдня-Гора, която, извита тукъ съ най-вископитѣ си ржбове, Братия, Буная и Богданъ, бѣга на дѣсно,

за да закръгли рамката на тъй рѣдко величавата картина. И тъкмо задъ тая щърба стена издалечь надничa мечтателно сивиятъ скелетъ на хайдушка Стара-Планина. Само въ дѣсно — тамъ долу, отдѣто сутринь иде зората,—тамъ само остава единъ отворъ и окото види по туй безкрайно равно поле, свѣтло като тихия безбуренъ океанъ, да плуватъ подъ своитѣ бѣли платна три грамадни тъмни кораба — това сж Пловдивскитѣ тепета съ бѣлитѣ си сгради. А далечь задъ тѣхъ гладкитѣ води на Марица, които окото лови на лжкатушки изъ зеленитѣ кичести равнини, оживяватъ прѣдъ зачудения погледъ още по-добрѣ далечния миражъ на широкото и необозримо поле.

Тая гледка на работни и кротки поля, окржжени съ величието на природата и свѣтящи успокоително съ мантията на труда на едно работливо и покорно племе, не поразява, но нѣжи душата съ дѣятелна, мирна и трѣзва, а кждѣ и мечтателна мисъль.

Като тръгнете отъ Пазарджикъ, по Панагюрското шосе, трѣба да се отбиете на дѣсно. Зеленъ килимъ отъниви отъ двѣтѣ страни на пжтя се размѣнява съ малки и гжсти дъбови ждбрави. Окото се мами отъ това разнообразие и задъ всѣкой новъ редъ шума и капризно прѣпрѣченъ храсть, търси гоненото село. Но то бѣга отъ васъ, защото ще го видите само, когато се надвесите надъ него.

Защото, въ туй широко поле, тъй красиво въ рамкитѣ си, има единъ капризъ на природата, или една разкошь— то е зжбестия проточенъ гърбъ на Овчехълмъ. Както въ великосвѣтски паркове издигаме пещери, за да ги разнообразимъ, тъй и тука тази камениста чука се проточила, за да развлича погледа.

Тамъ долу, тъкмо въ политѣ на Овчехълмъ, е Балдюво.

Тамъ, подъ хълма, протича една шумлива рѣчица, наречена съ юморъ Луда Яна. Тя слиза отъ Братия, минава прѣзъ Панагюрище, и лжкатушейки прѣзъ долината, бърза да стигне Марица.

Луда Яна прокопава политѣ на Овчехълмъ, и тукъ, срѣдъ една длъгнеста, потънала въ цвѣтисти градини долинка се гнѣзди Балдюво. Окото се изненадва, когато вне-

запно открие селото; изненадва се, защото вие сте вече въ него. Въ тая долинка, една отъ най-уединенитѣ и поетични въ свѣта, съ зеления килимъ на бахчи, ниви и върбулякъ, срѣдъ които по двата брѣга на лудата рѣчица бучатъ неуморимо воденични колелета, тукъ, въ тоя рѣдко идиличенъ кжтъ, вмѣсто единъ поетъ, единъ живописецъ или музикантъ, родилъ се единъ прѣдатель. Това е една химера. Нима е билъ прѣдатель той? Дали, като е тръгналъ да прѣдава, не е се крила въ душата му нѣкоя миротворна мисъль, да прѣдупрѣди правителството и да отвърне още съ врѣме луди тѣ глави отъ голѣмата катастрофа, която ги чака?

Прѣзъ Февруарий, когато зимни вѣтрове още свирятъ по полето, тука е пролѣть. Славей още отъ рано навѣстява гнѣздото си и посрѣща слънцето съ пѣсни. Лѣтнитѣ полски пекове тука се губятъ въ тласъка на хладнитѣ води. Не, човѣкъ би казалъ, че тая долинка, тъй зелена, тъй привѣтлива, била е създадена само за миренъ трудъ и нѣжни еклоги.

Турцитѣ, философи на земното щастие, най-добрѣ оцѣнили това. Засмѣнитѣ брѣгове на лудата рѣчица били купени или завладѣни отъ всесилнитѣ пазарджишки бегове за воденици и чифлици, които скоро се прѣвърнали, като манастиритѣ отъ по-ново врѣме, въ кйошкове за веселие. Тука на празници и добро разположение тѣ докарвали своитѣ хареми и любовници и, въ лоното на тихата идилична природа, се отдавали на ориенталски захласъ.

Чифлицитѣ били населени отъ бѣдни наемни селяци изъ околностьта, и отъ тѣхнитѣ слаби колибки възникнало село.

Къмъ 1876 г. с. Балдюво брояло 84 кжщи и 120 жители. Имало три чифлика, съ господари: Хаджи Хасанаа Бюлюкбаши, стрѣлченецъ, Ахмедъ ефенди и Мехмедъ ага Шопа. Сега балдювци не са вече чифлишки ратаи, а сами владѣятъ своето райско гнѣздо. Селото брои 100 кжщи съ 654 живи души.

Хубавитѣ мѣста създаватъ хубави имена и мечтателни вѣрвания. Върху срѣдния конически връхъ на Овчехълмъ, тъкмо надъ селото, има развалини крѣпость, които носи

име на самодива — Гюргюво кале. Вънъ отъ стѣнитѣ на това кале имало дупка, засипана вече, отдѣто нѣкога се чувало подземно бучене, отъ нѣкой подземенъ потокъ или защото тука било ужъ въ старини вулканъ. Другиятъ по-нисъкъ върхъ на Коюнъ-тепе е обрасълъ гъсто съ съсънь, едно малко цвѣте, и се нарича Съсънлива могила. Седловината между единия и другия върхъ е задърстена съ гъстъ храсталакъ и прѣдставлява самодивско мѣсто. Тука расте и самодивската билка росенъ. Напролѣть, прѣзъ Росаля — срѣщу Спасовдень — тука идатъ жени и дѣца да се лѣкуватъ и да си гадаятъ. Женитѣ лежатъ прѣзъ цѣлата нощь на росенъ и пазятъ се да не заспатъ, за да чуятъ нарицанията на самодивитѣ, които се събирали тука на хоро. Или, като легнатъ да спатъ, постилатъ на страната си бѣла, чиста кърпа и гледатъ сутриньта, каква билка или какво нѣщо друго е паднало върху нея, та споредъ туй прѣдричатъ всѣкиму, какво ще му се случи.

Покойния Ст. Захариевъ пише погрѣшно за Съсънлива могила.[1]) Тъй също е погрѣшилъ, като казва, че Балдюво е на дѣсния брѣгъ на Луда Яна; на дѣсния брѣгъ на рѣката нѣма ни една селска къща. Той бѣлѣжи, въ 1870 г. 1 чифликъ, което едва ли е вѣрно.[2]) Въ 1876 г. чифлицитѣ сж били три, както означихме.

И надъ това райско гнѣздо днесъ тегнѣе прѣзрението на цѣло едно поколение, на цѣлъ единъ народъ; то е отечеството на най-голѣмия прѣдатель отъ новата ни история. Бѣднитѣ балдювци чувствуватъ това; тѣ посрѣщатъ гузни, принижени, наблюдателния суровъ погледъ на чужденеца. Тѣ се дори стараятъ да прикриятъ миналото. Охотно разказватъ тѣ за добринитѣ, които Ненко е направилъ на толкова околни села, като е измолилъ турцитѣ да ги не разоряватъ, защото, Ненко дѣйствително е сторилъ това. И спасилъ сиромаситѣ отъ Балдюво, да не минатъ подъ огънь и мечъ. Бѣднитѣ! Колкото повече тѣ днесь се оправдаватъ, толкова повече обвиняватъ и сами себе. И навѣрно, бжда-

1) Ст. Захариевъ, „Описание на Т.-Пазарджишката казж", стр. 78.
2) Ibid 34.

щитѣ поколения ще издигнатъ въ тоя райски кжтъ — за назидание на потомството — черенъ памятникъ, за да може любопитниятъ пжтникъ, при контраста отъ свѣтло и черно, да почувствува по-дълбоко въ душата си разликата между доброто и злото. Защото, прѣдателството не трѣба да се забравя: забравено, то е простено.

Ненко е заемалъ особно положение въ Балдюво. Заедно съ своя неразлжченъ приятель Ненча, тѣ двама били управители на чифлицитѣ, единъ видъ майордоми на богатитѣ турски землевладѣлци. Като такива, тѣ общили много съ господаритѣ си. Ненко билъ по-интелигентенъ и способенъ, знаялъ е много хубаво турски. Споредъ свидѣтелството на нѣкои, той подѣлялъ дори и привичкитѣ на господаритѣ си. Пиялъ съ тѣхъ ракия, угаждалъ имъ на разточителствата и притесняваль населението. Той билъ истински селски чорбаджия и всесиленъ между безправнитѣ ратаи. Съ врѣме станалъ заможенъ. Държалъ дюкенъ, нѣколко слуги, една слугиня, да гледа копоитѣ му, съ които е угаждалъ на чифликчиитѣ и тѣхнитѣ многочислени приятели — богати и разпжтни турци отъ Пазарджикъ, които често, на своя глава, идели въ Балдюво на ловъ и на гости. Когато нѣкой селянинъ се осмѣлявалъ да му се противи, Ненко го прѣдавалъ въ ржцѣтѣ на своитѣ приятели турци, набивали бѣдния, а нѣкоя нощь, случвало се, че той е бивалъ и ограбенъ.

Приятельтъ му Ненчо Миневъ отначало билъ говедарь въ селото. Като се сдружилъ съ Ненка, скоро се изправилъ на нозѣ и станалъ пръвъ богаташъ между своитѣ съселени. Разбира се, и двамата сж били истински кеседжии.

За турскитѣ наклонности на Ненка и другаря му разказва се между друго още, че тѣ не сж щадили нито сѣмейната честь на бѣднитѣ селяни. Казватъ още, че освѣнъ дѣто сами били разпжтни, но ставали съобщници съ вакханалиитѣ на пазарджишки хайти, които наминавали тукъ, за да се насладятъ на сводническитѣ услуги на двамата приятели.

Ненко има братъ Цано, който и до сега е живъ. Оставилъ е и трима синове, Ангелъ, Иванъ и Сжбо, и три дъщери: Петкана, Лазарина и Цона.

Въ приготовленията за възстание, Ненко билъ посветенъ отъ Тодоръ Терзията изъ Ферезлии, а сжщо узналъ за тѣхъ отъ Джумайски селяни, негови познати. Като хитъръ по природа, той се поддалъ на идеята, навѣрно, защото му се сторило, че сухо и сурово въ околностьта се държи за нея, а той не е можалъ назадъ да остане. И сетнѣ, може отъ рано да си прѣдначърталъ да използува обстоятелствата, споредъ както разума му диктува. Ако силата и успѣха клонѣше на българска страна, той не би отишълъ съ турцитѣ.

Отъ своя страна, той посветилъ въ тайната своя другаръ Ненча. На селянитѣ нищо не било обадено, или тѣ криятъ сега. Но, отъ друга страна, тѣ не би имало защо и какво да криятъ. Никой отъ живитѣ тѣхни връстници не помни да имъ е било говорено за възстание. Ненко и приятельтъ му сж били сигурни, че могатъ да подигнатъ селото, щомъ дотрѣба. А да убѣждаватъ селянитѣ за бунтъ, не опитали — навѣрно, отъ благоразумие. И наистина, съ такива дѣйствия, би могли да попаднатъ подъ отговорность. Отъ друга страна, ние вече знаемъ, че тѣ не сж общили съ селянитѣ.

Интересно е, какъ Ненко си е приготвилъ пълномощното за Оборище, и дали изообщо е ималъ такова. Живитѣ прѣдставители не могатъ, разбира се, да помнятъ тѣзи подробности.

Знае се, какъ строго Бенковски бдѣше за пълномощното на всѣкиго. Съ други думи, Ненко е непрѣменно притежавалъ пълномощно. Колкото за балдювци, които нищо не били чували за възстание, може лесно да сждимъ, че тѣ не знаятъ нищо и върху това, дали сж опълномощавали нѣкого за свой прѣдставитель или не. Тогасъ, въпросътъ остава отворенъ. Пита се: съ какво пълномощно ще да се е прѣдставилъ Ненко прѣдъ Бенковски въ Оборище? И не се помни Балдюво да е имало печатъ, като община. Пъкъ и да е имало, печатътъ щѣше да е въ ржцѣтѣ на двамата чорбаджии, които сж го прѣдставлявали винаги прѣдъ правителството. Ненко и Ненчо ги нѣма да ни изповѣдатъ истината. И д[illegible] сж между мъртвитѣ. Вѣроятното е, че тѣ сами [illegible] отвили пълномощното, по образецъ на другитѣ [illegible] отишълъ до половината пжть и

върналъ се, не се знае защо, но, навѣрно по слаба воля, та Ненко билъ въ Оборище самъ прѣставитель на Балдюво.

Никой отъ апостолитѣ не билъ стжпилъ въ селото за да провѣри, въ какво положение сж тамъ работитѣ. Не може сжщо да се докаже, дали Ненко се е клълъ, кога отъ начало го посветили въ бунтовната идея. Тъй като на много други мѣста имаме примѣри, да се вербуватъ съзаклѣтници чрѣзъ втора и трета ржка, а не право отъ апостолитѣ, възможно е, че Ненко е билъ спечеленъ за дѣлото отъ своитѣ знакоми въ Ферезлии или Джумая и то безъ клѣтва, само по довѣрие. По кжсно, сжщо по довѣрие, можеше да бжде той прѣноржчванъ и по-нататъкъ напр. до Оборище. Защото, най-послѣ, ние не знаемъ документално, дали Бенковски отъ всѣкой селянинъ е настоявалъ да иска пълномощно. Грамотностьта въ ония врѣмена, особно за малки села и чифлици, като Балдюво, трѣбаше да бжде една истинска разкошъ. Дали и самъ Ненко е билъ грамотенъ? За жалость, липсватъ точни свѣдения и върху тази интересна точка. Но по всички признаци, Ненко не ще да е билъ грамотенъ. Тогава, кой е щѣлъ да му напише пълномощното? Въ ония врѣмена Балдювски учители и училище сж нѣмали.

Всичко туй свидѣтелствува, че основата на цѣлото съзаклѣтие, поне въ подробноститѣ, не е била турена върху здрава почва. Туха се натъкваме на безразборното вербуване съчувственици.

Г.

Характеристика и психология на Ненко. [illegible] за подателя.

Ненко отстжпилъ въ Оборище на Ферезлийския прѣдставитель Ганчо [illegible] или [illegible] [illegible]. Когато избухва възстанието, Ферезлии не излиза отъ [illegible] си, което дава да се подозира, че [illegible] отъ най-близкитѣ на Ненка лица не особено е било [illegible] къмъ дѣлото. И въ Ферезлии, както въ Балдюво, та и въ много

други мѣста, идеята не е била тъй популярна, дѣлото не се е разбирало, или, по-добрѣ, масата е била още достатъчно тъмна, за да не се издигне до една по-свѣтла идея. А пъкъ и врѣмето за агитация бѣше твърдѣ късо, както знаемъ, та апостолското слово не успѣва да проникне всѣкждѣ.

Нѣкои откжслечни спомени за Ненка, които отчасти ни сж прѣдадени чрѣзъ печата или ни се разказватъ отъ негови близки и познати, хвърлятъ донѣкждѣ свѣтлина върху онова, що е ставало въ душата му прѣзъ врѣме на засѣданията въ Оборище и подиръ. Но всички тия разкази все пакъ говорятъ повече въ негова полза. Иванъ Арабаджията и Крайчо Самоходовъ разказвали, че една нощь въ Оборище Ненко ставалъ три пжти да пита другитѣ, находящи се тамъ наоколо му депутати: „Ами ако нѣкой измежду насъ отиде и прѣдаде на турцитѣ, че българитѣ се готвятъ да възстанатъ, то какво има да стане? Голѣма награда ще даде правителството на тоя човѣкъ“. . .[1]). Въ тѣзи думи, изказани нѣкоги и прѣдадени послѣ толкова врѣме чрѣзъ втори и трети уста, безъ друго има нѣщо прѣтълкувано или прѣиначено, ала едно не подлежи на съмнѣние. Мисъльта за прѣдателство огнетявала душитѣ на всички въ Оборище. Всѣкой прѣдставитель се считалъ на пжть да омаже въжето. Въ такъво положение, Ненко можеше да се събужда и трѣвожно да пита за прѣдатели, безъ самъ да се е рѣшилъ на прѣдателство. По думитѣ на брата и на домашнитѣ на Ненка, той въ Оборище билъ промълвилъ относително възстанието макаръ не на всеуслишание: „Това нѣма да бжде; турцитѣ сж много, ще се изхабятъ само селата, зиянъ ще станатъ и нищо повече“. Соколовъ го дочулъ и го сплашилъ съ ножа си. „Извадиха ли тѣ на мене ножъ, — ежилъ се Ненко още вечерьта, кога се върналъ въ село, — ще обадя азъ на турцитѣ“.

Колкото и да сж слабо надеждни тѣзи източници, за да си уяснимъ напълно душевното състояние на Ненко прѣди прѣдателството, но като нѣмаме никакви улики на ржка, че той съзнателно отъ по-напрѣдъ е издавалъ или

1) З. Стояновъ, „Записки“ т. I, 507.

тъкмѣлъ да прѣдаде на турцитѣ, може не безъ основание да заключимъ, че първоначално той се прилѣпилъ къмъ дѣлото, като ималъ твърдѣ смжтни понятия, като какво прѣдстои да се върши, и едвамъ въ Оборище е прозрѣлъ застрашителнитѣ размѣри на тъкмѣното и сплашилъ се. Мисъльта за неминуемото разорение съвършено го деморализирала. Той не е билъ достатъчно простъ, за да се повлече слѣпо, а и просвѣтенъ не е билъ дотамъ, за да се жертвува съзнателно. Прочее, избралъ срѣдния пжть за да спаси и себе си, и ближнитѣ си и да жертвува чуждитѣ, като, навѣрно, смжтно пакъ си е прѣдставлявалъ, какво ще ги сполѣти — може би, мислилъ си е, че послѣдствията не ще да бждатъ тъй страшни. Още повече, като ги хванатъ прѣди врѣме, додѣто още не сж успѣли да извършатъ нѣкое зло. Послѣ, той веднага прибързалъ да изкаже всичко, макаръ и да е знаялъ, че възстанието ще избухне едвамъ на 1 май. Боялъ се е, може би, да не го изпрѣди нѣкой другъ, та да пострада и той. А може би, рѫководило го е и едното и другото — да помогне на други, па и самъ да се спаси. Човѣшката душа е твърдѣ сложна машина и мжченъ е нейниятъ анализъ.

По-нататъшната сждба на Ненка е тъмна, а донѣкждѣ и романтична.

Когато, слѣдствие на неговото прѣдателство, възстанието избухна прѣждеврѣменно, той извелъ цѣлото село на върхъ Овчехълмъ, като казалъ на съселенитѣ си, че е опасно да стоятъ въ село, за да не нападне башибозукъ и да ги изколи, отъ което и самъ твърдѣ се боялъ срѣдъ настаналата бърканица. А може би, боялъ се и отъ самитѣ възстанници, които ако се появиха внезапно, би могли да увлекатъ селото и да накажатъ прѣдателя. Слѣдъ врѣме, когато работитѣ се уяснили малко-много, той ги върналъ назадъ и самъ се изгубилъ съ турцитѣ къмъ Панагюрище.

Панчо Георгиевъ, поибренецъ, сега живущъ въ Панагюрище, хващанъ по възстанието, помни, че Ненко билъ въ шатъра на колагасж Кадри ефенди, когото оставилъ Хафъзъ паша да държи въ покорность селото. Ненко го спасилъ. Панчо билъ заможенъ. Търгувалъ, както и сега, съ вино, храни и добитъкъ.

Окончателното и безнадеждно разрушение на възсталитѣ мѣста съединило Ненка още по-тѣсно съ турцитѣ. Тѣ го държали въ Пазарджикъ при себе си. За награда, турското правителство му дало право да събира десятъка на селата Щърково и Пищигово Пазарджишко, които Ненко събиралъ до освобождението[1]). Той изобщо по-рѣдко се навърталъ въ Балдюво.

Може би, мжчила го е и съвѣстьта, та и той избѣгвалъ да се върне между българи. Боялъ се, може би, и отъ отмъщение, защото въ Балдово нѣмало кой да го защити.

Руско-Турската война, която не слѣдъ-много послѣдва, паднала като гръмъ върху главата на нещастния прѣдатель. Слѣдъ катастрофата на Шейново, кога турцитѣ въ послѣднитѣ дни на 1877 г. бѣгатъ прѣзъ глава, кой на кждѣто види, той е вече виждалъ пропастьта зинала напрѣдѣ му, и повлекълъ се, покрусенъ, по стжпкитѣ на бѣгащитѣ и разбити свои покровители. Толкова се е боялъ той отъ отмъщение, че е прибралъ съ себе си всички домашни, дори и брата си, които не бѣха прѣдъ никого виновни.

Слѣдъ Сан-Стефанския договоръ и слѣдъ амнистията, той върналъ сѣмейството си отъ Цариградъ, кждѣто прѣкарвали до тогива — върналъ ги назадъ въ България. Извадилъ си билъ и самичъкъ билетъ ужъ за да тръгне и той съ тѣхъ, но въ послѣдни моментъ се разколебалъ и прѣдъ отпжтующия тренъ далъ своя билетъ на нѣкакъвъ бѣденъ заточеникъ, за да се завърне у дома си, а той махналъ ржка на своитѣ и останалъ срѣдъ чуждия свѣтъ и въ неизвѣстность. Прѣдсказалъ на домашнитѣ си, че въ Балдюво ще намѣрятъ кжщитѣ му изгорени и разграбени и добитъка избитъ отъ отмъстителни панагюрци, което до висока степень е било вѣрно, а пъкъ самъ Ненко и отъ по рано ималъ свѣдения за това: разрушения бѣха направени у дома му съ първо пристигане на руситѣ. Отъ тогава слѣдитѣ на Ненка се губятъ. Казва се, че се навърталъ

1) Бѣловѣждовъ „Първа пушка", стр. 61.

[illegible][1].

ГЛАВА СЕДМА

Мѣрки на властьта

[illegible]

[illegible]

1 [illegible]

се до убѣждение да ловатъ. — Но казвало се, да ловатъ прѣдпазливо, и да почнатъ веднага разслѣдванията. Двама жандармски офицери тръгнали отъ Т.-Пазарджикъ и отъ Пловдивъ за двата най-силни революционни центрове—Панагюрище и Копривщица, дѣто е биелъ пулса на цѣлото движение. Неджипъ ага, съ 10 души конни стражари, потеглили за Копривщица отъ Пловдивъ; и отъ Т.-Пазарджикъ, на 18. Ахмедъ ага пъкъ съ 10 души конни стражари потеглилъ за Панагюрище.

Двамата полицейски агенти употрѣбили различна тактика, за да изпитатъ подъ краката си вулканичната почва, на която е трѣбало да стжпятъ. Прѣдателството за всички рѣшения на Оборище трѣба да е било доста подробно и пълно, защото и двамата били прѣдупрѣдени, като знаяли, че най-малката нетактичность отъ тѣхна страна ще причини избухване и ще имъ костува, може би, и главата.

Но тѣ не можели, разбира се, да се върнатъ отъ пжтя си, не можели сжщо и да не посѣгатъ. А като е тъй, и изходътъ е твърдѣ опрѣдѣленъ.

Оставало едно: който отъ тѣхъ е по-непрѣдпазливъ и по-смѣлъ, отъ тамъ и трѣбало да се почне.

Ахмедъ ага—който е знаялъ, че Неджипъ тръгва на 18, но не тръгналъ и той, за да не стигне прѣди него, защото Панагюрище е близо—на 19 вечерьта билъ прѣдъ Панагюрище, но, страхътъ въ него надвилъ и той не смѣялъ да влѣзе вжтрѣ, а отбилъ се въ Баня—на 5 километра отъ Панагюрище. Отъ тамъ пратилъ записка—турски думи, българско писмо—до вѣрния си приятель въ Панагюрище, българинъ, разбира се, Стоянъ Цуцековъ, като го канилъ да иде въ Баня да се кжпятъ въ топлия минераленъ изворъ и да се повеселятъ. Чрѣзъ това Ахмедъ ага ималъ намѣрение да изпита, какво става въ града. Обаче Цуцековъ, вѣрниятъ му приятель, се прѣсторилъ на боленъ и не отишълъ. Стражаринътъ едноврѣмено съобщилъ на мюдюрския намѣстникъ, че утрѣ Ахмедъ ага ще пристигне въ града, да му приготвятъ жилище. Но Ахмедъ ага, хитрецъ, и на другия ден[illegible]илий, пакъ закъснѣлъ до послѣ

Неджипъ ага отъ Пловдивъ билъ по-смѣлъ. На 18 вечерьта той прѣспалъ на крастовскитѣ бани, а на 19, слѣдъ обѣдъ, гордо прѣгазилъ прага на голѣмитѣ конашки порти на Копривщица.

Неджипъ е носилъ списъкъ на лицата, които да хване, и този списъкъ не може да произхожда отъ прѣдателството на Ненка. На тоя фактъ се дължи обстоятелството, че отпослѣ нѣкои писатели създадоха една версия за прѣдателство извършено и на смѣтка на Копривщица отъ нѣкой си Черню. Тоя Черню съ пълно име се казвалъ Ч. Илиевъ Керемидчийски. Захария Стояновъ изтъква това съобщение, но самъ унищожава факта, като твърди, че турцитѣ отказватъ да сж знаяли нѣщо отъ Черня или отъ другиго нѣкого освѣнъ Ненка[1]). Бѣловѣждовъ отива по-далечъ, като твърди, че турцитѣ отначало не вѣрвали на Ненка, та се увѣрили само, когато донесенията му се потвърдили отъ Черня[2]). Но Бѣловѣждовъ не влиза въ подробности за туй чернйово прѣдателство. Черню е между мъртвитѣ. Ближнитѣ му и ония, които сж го виждали, твърдятъ, че не може да се вини въ прѣдателство човѣкъ, който е лежалъ въ заточение. Това умозаключение заслужва да се уважи, защото наистина Черню ходи на заточение. А всѣки знае, че турцитѣ не пращатъ въ затворъ и на мжки хора, които сж имъ услужили. У Бѣловѣждовъ, както споменахме, ще има прѣувеличение още и за прѣдателството на Ненко, като казва, че Ненко прѣди да иде на Оборище, пратилъ приятеля си Ганча отъ Калагларе да обади на Али бея, че отива на събрание и кога се върне, ще обади всичко.

Но важно е друго едно обстоятелство, което З. Стояновъ изтъква по въпроса за прѣдателството, а имено, че Неджипъ дошълъ въ Копривщица съ списъкъ отъ комитетски лица, които нито сж били на Оборище, за да ги узнае Ненко и да ги прѣдаде, нито пъкъ тоя можеше по околенъ пжть да ги научи. Трѣба по единъ или по другъ начинъ и отъ Копривщица да е направено прѣдателство и то, по всѣка вѣроятность, прѣди Ненка.

---

1) „Записки“ т. I 509.
2) „Първа пушка“ стр. 61.

Въ тоя пунктъ сме принудени да влѣземъ въ малко по-обстоятелствено разглеждане на работитѣ въ Копривщица.

Въ Копривщица не сжществуваше такова единодушие за идеята, както въ Панагюрище. Въ отечеството на джелепитѣ имаше, както знаемъ, отъ доста отдавна, заможни хора, приближени на правителството. Тѣхъ, именно, Любенъ Каравеловъ бичува безпощадно подъ името чорбаджии. Това сж българи туркофили. Къмъ идейнитѣ устрѣми на младежьта тѣзи чорбаджии оставатъ винаги чужди. Не ще съмнѣние, че и прѣзъ кжсия срокъ на приготовленията прѣзъ 1876 двата лагера оставатъ непримирими и чужди единъ къмъ други. Бенковски, който е прозорливъ, отъ рано, може би, е прѣдвидѣлъ, че не ще да играе тукъ роля и не ще да надвие. Каблешковъ, самичъкъ отъ чорбаджийско произхождение, зема и самъ примирителни позиции. Но когато работитѣ зели застрашителенъ размѣръ, чорбаджиитѣ или турскитѣ хора си останали пакъ каквито си били и по-прѣди. Самитѣ близки роднини даже на Каблешковъ се обърнали и противъ него.

Но ето какво станало.

Прѣзъ свѣтлата недѣля, навръхъ Св. Петка, 9 Априлъ, чорбаджийскиятъ лагеръ се събралъ на съвѣтъ у Петка Д. Кесяковъ Моллата. Прѣдстояло да рѣшатъ, какво да се прави съ младитѣ, които вирнали глава. Събрани били: Т. Х. Вълковъ, Беню Христовъ Царвулджията, Рашко Важарътъ, Д-ръ Спасъ, Черню Илиевъ и Т. Каблешковъ. А Бѣловѣждовъ пише още: Х. Иванчо П. Михаиловъ и Х. Рале Каравеловъ[1]), а Г. Димитровъ: Василъ Бѣлчевъ, Ив. Маджаровъ. Велю Дебелянъ, Ганчо Личовъ и др. Единъ отъ всички тия—Т. Каблешковъ—е билъ чича на апостола съ сжщото име. На съвѣта присжтствувалъ и Черню Илиевъ Керимикчийски. Рѣшили да напишатъ писмо на мютесарифина въ Филибе и да обадятъ имената на размирницитѣ. Философията на тия приятели на порядъка била твърдѣ проста: хвани попа, да е мирно селото. Написали писмо, което дали на Черню Илиевъ Керимикчийски, да го даде на мютесарифи[illegible] дивъ.

1) „Първа

Комитета въ Копривщица, обаче, подушилъ намѣренията на старитѣ и отредени били хора да убиятъ Черня още по пѫтя. Каблешковъ за тая цѣль назначилъ Велю Сереков̣ъ, Стоянъ Ненчовъ — стотници отъ бунтовната армия — съ още двама другари. Но дружината не могла да стигне Черня, защото тоя билъ излѣзълъ по-рано[1]). А случило се, та Черню падналъ по пѫтя въ единъ долъ, заедно съ коня си, смазалъ се, та останалъ да се цѣри въ Крастовскитѣ бани. Черню отказвалъ послѣ да е занасялъ писмо. Но сговорътъ на старитѣ да обадатъ въ Пловдивъ се призналъ отъ самитѣ тѣхъ[2]). П. Д. Кесяковъ и Тодоръ Каблешковъ наскоро прѣди въстанието — на 15—18 Априлъ — липсали отъ Копривщица. А споредъ това, да ли устно или писмено е извършено донесението до турското правителство, не може да се установи, но че прѣдателство е имало, това може да се земе за достовѣрно[3]). Г. Димитровъ твърди, че П. Кесяковъ и Т. Каблешковъ избѣгали при овчаритѣ си въ Златишко, дѣто разбира се, пакъ е било възможно да донесатъ на властитѣ, ако не сѫ го били сторили по-напрѣдъ. Но ето още мнѣнието и на други нѣкои върху това хитро забулено и тъмно, всѣкой случай, прѣдателство.

Споредъ разказа на Тусунова, копривщенецъ и съврѣменикъ на събитията, Каблешковъ и другитѣ членове отъ комитета били разтрѣвожени за прѣдателството, което било нагласено. Стоянъ бояджията, човѣкъ на тайната полиция, доловилъ рѣшението на чорбаджиитѣ и обадилъ. Комитетскитѣ хора били събрани въ метоха, въ двора на черковата. Тука миналъ самъ той, Тосунътъ, и на него сѫщо обадили, че Д-ръ Спасъ и Черню заминали за Пловдивъ да обаждатъ. Но заблуждението било явно. Д-ръ Спасъ билъ въ село. Малко прѣди това миналъ прѣдъ дюгена на Тосуна. Тосунъ обадилъ това, и комитетскитѣ хора се успокоили и забравили за Черня. Но прѣдателството било все пакъ извършено. Това станало въ Златица. Каблешковъ

1) Бѣловѣждовъ „Първа пушка“, стр. 47.
2) Ibid 47; Г. Димитровъ „Княжество България“, стр. 40 .
3) „Княжество България“ т. II, 401.

обадилъ на своя чича Т. Каблешковъ че готвятъ възстание. Тоя билъ съдружникъ на Моллата (Петко Дошевъ Кесяковъ) и отъ своя страна обадилъ на послѣдния. Тѣ били притежатели на голѣми стада и рѣшили още съ врѣме да се махнатъ отъ Копривщица. Прочее, поржчали на кехаитѣ си Савко и Цоко Накови и Ив. Лулчовъ Догановъ, като вадятъ въ Златица тескере за себе си, да извадятъ и за тѣхъ, че щѣли били да ходятъ въ Тетевенъ. Но когато кехаитѣ се измайвали въ Пирдопъ, на пжть за Златица, промълвилю се въ оная кжща, дѣто нощували, че въ Копривщица ще става нѣщо, и че бързатъ да се отдалечатъ колкото се може по-скоро. Домакинята, като отишла на извора да черпи вода, обадила на нѣкаква туркиня, която се изказала на мжжа си. Тоя отишълъ до Златица и обадилъ на конака. Тукъ уловили кехаитѣ на Каблешкова и на Моллата, и като ги стегнали яката, тия скоро заговорили, като обадили всичко що сж могли да знаятъ. А тѣ, както и много други, знаяли доста. Знаяха, разбира се, имената на главнитѣ дѣйци. Отъ тука вече телеграфа забрънчалъ до Пловдивъ, и прѣдателството било свършено дѣло. Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ диренията на Неджипъ има една непълнота: той не търсилъ Найденъ П. Стояновъ. Значи, правителството не е било всестранно информирано. Възможно е, че случайното прѣдателство на въпроснитѣ кехаи, лежи въ основата на Неджиповото идване. Черню като се отрепалъ по пжтя за Пловдивъ, останалъ да се цѣри въ Крастово, дѣто притежавалъ чифликъ[1]).

---

1) Самъ П. Д. Кесяковъ е между живитѣ, но азъ не можихъ да се се срѣщна съ него. Ето, обаче, едно писмо отъ Танчо Шабановъ върху зададени отъ менъ въпроси, за които бихме могли да питаме доживѣлия виновникъ. Писмото носи дата: 26 Май 1904 година.

„П. Д. Кесяковъ ми каза, пише Танчо Шабановъ, че писмо искали да му дадатъ (нà Черня), но Д-ръ Спасъ и той не дали, да не би да паднатъ въ отговорность. Черню е тръгналъ безъ писмо, но другитѣ може да му казали устно, кого да диратъ. Затова, кога доде Неджипъ, той диреше по лицата"—т. е. дирилъ е тъкмо за които било дума да пишатъ писмо. ...а Стоянъ (Бояджията) дѣто пишешъ, че онъ знае, той не е знаялъ нищо. ...ешковъ бѣ научилъ и бѣха рѣшиле да се убие Черню, като тръгне за ...дивъ. Той бѣше проводилъ Никола Вълювъ до мене на кафенето, за да ...ѣримъ Велю Марчовъ и Алекса Кесяковъ и тие да си намѣратъ още други и да излѣзатъ да вардятъ покрай селото да го убиятъ. Азъ и Никола ...лювъ намѣрихме Велю и Алекса, и имъ разправихме добрѣ, какво ще ...ватъ. Тие бѣха повикали Стоянъ Ненчовъ Бояджията и други още нѣкои ...ле, но тие мислиле, че Черню ще мине самъ. Но той зелъ десетина

Както и да е, Неджипъ ага още сѫщата вечерь, 19 Априлъ, повикалъ при себе си селскитѣ старейшини, на които обаче не обадилъ защо е дошълъ и кого дири. А той носилъ инструкции да улови слѣдующитѣ лица: Т. Каблешковъ, Петко Бояджията, Лука Ат. Гйотлийски, Брайко Енювъ, Цоко Голосмановъ и Георги Н. Тиханекъ. Но може да е търсилъ и повече души, защото списъка на тѣзи лица е възобновенъ само на памятъ.

Внезапното пристигане на кърагасѫ и то съ повече стражари, отколкото другъ пѫть, нежеланието му да обади, защо е дошълъ, турило на щрекъ съзаклѣтницитѣ. Още повече, че трима отъ азитѣ — конашки съвѣтници — бѣха членове на комитета: Брайко Еневъ, Илия Мангърътъ и Н. Вълевъ.

У Каблешкови набързо се събрали комитетскитѣ хора още вечерьта и рѣшили, прѣди всичко, да уговорятъ векилитѣ, нека тѣ да гарантиратъ прѣдъ кѫрагасѫ, за да не хваща той никого, че нѣма нищо зло въ селото. Но ако Неджипъ, помимо това, посегнѣлъ да арестува нѣкого, всѣкой се задължавалъ да стрѣля. Вториятъ копривщенски прѣдставитель въ Оборище, Тодоръ Душанцалията, бѣше вече отъ нѣколко дни насамъ въ селото, и патриотитѣ знаяли, какво бѣ рѣшено въ общото събрание. Първата пушка, грънмата — рѣшили тѣ сега — ще бѫде и знакъ, за да възстанатъ всички.

Ето така, прочее, сѫдбоносното дѣло на Априлското възстание въ 1876, съ своитѣ пламъци до небеса, съ своитѣ ужаси и съ своята велика роля въ новата ни история, бива мигомъ и геройски прѣдрѣшено.

души цигани да го придружатъ. Когато си заминаве покрай тѣхъ, единъ отъ двамата, Стоянъ или Алекса, вдигналъ пушката да фърли възъ Черню, а другия му опналъ рѫката да не фърга, да не би да убие другъ нѣкой. А отъ двамата кой вдигналъ пушката, или е Стоянъ или Алекси. А Стоянъ сега казва, че Черню не миналъ отъ тамъ, но само минаве циганетѣ, защото го е срамъ да каже истината, че е пропусналъ Черню да мине. А Велю Сереновъ не билъ тамъ. И Тусунътъ пъкъ хичъ нѣма ни хаберъ по тасъ работа. Защото когато доде Никола Вълковъ при мене, то бѣше вече по мръкнало, а Велйо Мирчовъ бѣше при менъ въ кавето и той ходи да повика Алекси. А Стоянъ сѫ викаве послѣ и другитѣ, които сѫ биле. А за Тусунътъ питай Заимовъ, колко пѫти го кока, додѣ гоислѣдва, защото много има у него лъжи и обича да се хвали, за което той не е ималъ и хаберъ."

Rapport présenté à la Sublime Porte par le Tribunal Extraordinaire institué à Philippopoli, pour juger les individus impliqués dans les evenements qui se sont passés en Bulgarie.

(Traduction).

L'insurrection Bulgare qui avait éclaté dans le district de Philippopoli et dans le caza de Bazardjik a été promptement reprimée par les armées Imperiales. Les insurgés avaient combiné leur plan et organisé leurs forces de telle sorte qu'ils avaient foi dans les conséquences et les éventualités probables de la rébellion. Heureusement, cette rébellion à été écrasée. dès son début: l'enquête a établi tous les projets coupables qu'elle avait en vue et qu'elle n'a pu exécuter. Il est prouvé que ces adversaires de la nation et du pays avaient tout mis en œuvre pour organiser le soulèvement dans ses moindres détails.

Ces ennemis redoutables de l'existence de l'Empire, qui avaient entrainé les populations Bulgares dans une aventure aussi périlleuse. en dépit de tous les bienfaits dont celles-ci jouissaient sous le rapport du bien-être et de la prospérité. ont été si completement déçus dans leurs espérances qu'ils ont essayé, en désespoir de cause, de masquer leurs actes. dont les Bulgares eux-mêmes ont été les premières victimes, tout en les déplorant profondément. Aussi, ces hommes criminels se sont-ils, dès lors. appliqués à égarer l'opinion publique à l'étranger en représentant, sous les couleurs les plus abominables. les événements qui se sont passés en Bulgarie. C'est pourquoi nous allons établir ici la vérité sur l'origine de l'insurrection et sur ses developpements ulterieurs.

[illegible]

[illegible] qualification réprouvent [illegible]
est la triste preuve des excès que [illegible]
attendre parmi ces populations pr[illegible]
en proie aux excitations des enne[illegible]

L'instruction, poursuivie par [illegible]
à Philippopoli par ordre de la S[illegible]
les insurgés arrêtés, ne laisse su[illegible]
moyens employés pour préparer à [illegible]
encouragements qui ont été prodi[illegible]
des populations. C'est un point q[illegible]
dans les développements qu'il compor[illegible]

Nous avons déjà parlé du co[illegible]
[illegible] Eski-Zaghra. L'idée [illegible]
[illegible] première impulsion, [illegible]

terrain parmi les populations crédules et ignorantes que les promesses fallacieuses des émissaires venus de Moldo-Valachie et de Serbie, ainsi que les popes et les maîtres d'école, travaillaient sans relâche. Depuis quelque temps, des armes et des munitions étaient introduites clandestinement, et l'action devait bientôt éclater.

Certes, ce ne sont pas les instigations qui manquaient.

Deux ou trois-mois avant le jour fixé pour le soulèvement, les comités avaient expédié plusieurs émissaires en Roumélie. Ghorgui Nicofski(?), Petri Vancoff et Ghorgiu Economoff étaient désignés pour le district de Philippopoli. Arrivés dans le pays, ces individus avaient choisi, comme foyers insurrectionnels, les villages de Avrat-Alan, Persodam et Perouchtindja, dans le district de Philippopoli, et les villages d'Otlouk-keuy, Bratchkova et Batak dans le caza de Bazardjik. Tous ces villages sont situés le long des Balkans et peuplés exclusivement de Bulgares. Ces émissaires trouvaient là des populations déjà préparées à la révolte et qui se sont ralliées, sans difficulté, au mot d'ordre.

Après avoir formé un comité central, chargé de diriger le mouvement, ces agents se sont rendus successivement dans les autres villages Bulgares, où ils ont institué des sous-comités. Ils leur ont communiqué le programme revêtu du sceau du comité central, qui indiquait le rôle de chacun, et représentait l'insurrection comme une entreprise qui revêtissait le caractère sacré. Ce programme ne visait à rien moins qu'à une révolution ayant pour but l'indépendance de la Bulgarie, sous un Gouvernement nouveau. Les insurgés avaient pour instruction de massacrer la population musulmane, d'incendier les villes et les villages, et après avoir jeté ainsi la terreur dans l'esprit des Musulmans, d'opposer une résistance énergique aux troupes expédiées contre eux. Il leur était prescrit de suivre strictement les ordres des agents insurrectionnels. On leur assurait que des armes et des munitions, ainsi que des renforts ne tarderaient pas à leur parvenir de la Serbie et d'autres pays encore : on les invitait enfin à s'unir avec les légions qu'on disait prêtes à marcher à leurs secours, et à faire tous

leurs efforts pour préparer l'insurrection et la mettre en œuvre jusqu'à l'arrivée de ces secours.

C'est ainsi que l'on était parvenu à étendre les ramifications du mouvement et à convaincre les populations. Les popes faisaient des prédications incendiaires, priaient pour le succès des armes de la rébellion et exhortaient les paysans à ne reculer devant aucun sacrifice pour une régénération nationale.

Les adhérents de la révolte étaient assermentés, et il leur était dit que des caisses d'or seraient expédiées de Russie pour les indemniser de l'incendie de leurs maisons de la perte de leurs bestiaux et de leurs biens. C'est au moyen de ces promesses que les chefs sont arrivés à connaître le nombre des combattants et qu'ils se sont fait délivrer des tableaux statistiques indiquant le chiffre des habitants et des maisons de chaque village. Après les efforts de toute sorte tentés pour préparer et organiser la rébellion, voici dans quelles circonstances elle s'est produite

Il avait été décidé, ainsi qu'il ressort des publications faites et des résolutions adoptées par les organisateurs du mouvement, que l'insurrection éclaterait le 1-er Mai, à une heure désignée et sur tous les points à la fois; mais l'enquête préliminaire faite a demontré depuis que le mouvement éclata quelques jours avant la date fixée, c'est à dire le 20 Avril.

Quant aux mesures prises par les autorités, il résulte également de l'enquête que, dans la quinzaine qui a précédé le commencement des hostilités, les instigateurs du mouvement, dans le but évident de jeter les dernières bases de la rébellion et de procéder à son organisation finale, avaient tenu un conseil présidé par les chefs et composé de plus de 300 membres, parmi lesquels se trouvaient des prêtres, des maîtres d'école, des hommes lettrés ou sachant crire, qui étaient venus des villes et des villages is prirent une part active à l'insurrection.

seil fut tenu à Metchka-Déressi, dans le voi- louk-keuy, et les résolutions qui furent adoptées signées dans un acte ou procès-verbal rédigé

séance tenante, et contenant, 36 articles ou propositions indiquant, d'une parte, le programme à suivre, et contenant, d'autre part, les engagements pris des conjurés.

Cet acte, qui est revêtu de la signature des Chefs, et dont la traduction est annexée à ce Rapport, frappe l'attention par le langage incendiaire et l'ésprit subversif qui se dégage de chaque expression. On constate ce même esprit dans des documents analogues trouvés depuis et que l'on est occupé à traduire, ainsi que dans des livres, des brochures, et d'autres imprimés de cette nature.

A ce Conseil assistait le nommé Tetko, (чети Невко) rapporteur fidèle, qui pour se soustraire aux dangers d'une situation périlleuse, avait signé de sa main l'acte précité, mais qui se hâta, une fois le Conseil terminé, d'accourir à Bazardjik, où il rapporta les choses telles qu'elles s'étaient passées. L'autorité, prévenue par cet homme, s'empressa d'envoyer à Otlouk-keuy l'officier de police Ahmed Agha, accompagné de quelques hommes, et ordonna en même temps à Nedjib Agha, autre officier de gendarmerie, de se rendre à Avrat-Alan. Ces deux officiers étaient chargés de s'enquérir minutieusement de ce qui se passait dans ces localités et de surveiller les faits et gestes des habitants.

Arrivé à Avrat Alan, Nedjib Agha ne tarda pas à s' apercevoir des préparatifs qui s'y faisaient et des dispositions manifestes de la population de troubler l'ordre et la paix. Il fit aussitôt arrêter et emprisonner les nommés Dochtessaly Téodor et Thosson Yorghi: (Тодоръ Душанцалията и Георги Тусунътъ) mais à peine avait-il commencé leur intérrogatoire, que leurs complices, voyant que leurs desseins avaient été divulgués aux autorités et que celles-ci ne tarderaient pas à prendre des mesures pour comrpimer le mouvement et l'empêcher d'éclater, jugeant d'ailleurs que tout ajournement était devenu impossible, se démasquèrent complétement en arborant les premiers le drapeau de la rébellion.

On vit alors les révoltés se grouper autour de leur Chef le nommé Théodore Kapakhof. (Каблешковъ!) et se rendre en armes auprès des autorités exigeant de Nedjib-Agha l'élargissement immédiat des deux individus qu'il avait arrêtés, et,

tandis que quelques uns d'entre eux attaquaient les hommes de Nedjib Agha, celui-ci se fraya bravement un chemin à travers cette foule ameutée et parvint à se sauver.

Les revoltés attaquèrent aussitôt le Mudir, qu'ils massacrèrent avec quelques zaptiés.

Ces événements douloureux se passaient le 20 Avril, jour qui a marqué le commencement de l'insurrection en Bulgarie.

Les meneurs d'Otlouk-keuy, de leur côté, étaient aussitôt informés par leurs espions de la mission d'Ahmed-Agha et ne tardaient pas à être instruits des faits dont Avrat-Alan a été le théâtre.

Tout ce qui venait de se passer et les renseignements fournis par Tetko ne laissaient plus subsister aucun doute sur les projets des rebelles; les autorités du district donnèrent avis de ces faits à celles du vilayet qui, entr'autres dispositions, avaient dirigé en toute hâte sur Bazardjik deux escouades de gendermes à cheval venant du côté de Zaghra, ainsi qu'un petit détachement d'infanterie, pris parmi les Rédifs préposés à la garde du dépôt de Philippopoli.

Les habitants d'Otlouk-keuy comprirent alors que le Gouvernement était, en effet, instruit de leur complot et qu'il prenait déjà des mesures énergiques à leur égard: ils se soulevèrent en masse et se livrèrent au massacre du remplaçant du Mudir qui était absent, de quelques zaptiés, du fermier Chérif Effendi, de Philippopoli et de tous les Musulmans qui leur tombèrent sous la main.

C'est ainsi que l'insurrection éclata le même jour sur deux points différents et que les Chefs rebelles de six autres localités insurgées purent, à raison des facilités qu'offre la topographie des lieux, se réunir la nuit suivante et parcourir en personne les campagnes avoisinantes pour soulever la population, en leur annonçant de vive voix ou par des messagers, les faits qui s'étaient produits et en les appelant aux armes.

L'insurrection se propagea, dès lors, comme un incendie et les villageois, d'ordinaire si indifférents et si paisibles, abandonnaient leurs maisons et leurs foyers et accouraient,

en armes et pourvus de munitions, à l'appel des chefs de l'insurrection.

Ils marchaient par groupes et se dirigiaient vers les endroits qui leur avaient été désignés comme point de ralliement.

Tous ces faits ressortent clairement des dépositions et des aveux que les détenus ont faits, et qui se trouvent consignés dans leurs interrogatoires.

Pour ce qui est des événements douloureux qui se sont passés sur le théâtre de la révolte, les rebelles des campagnes, réunis, ainsi qu'il est dit plus haut, dans les six différents centres de l'insurrection, à savoir: les villages d'Avrat-Alan, de Perasubum-Derbent, de Pruchtendja, d' Otlouk-keuy, de Bratchkova et de Batak élevèrent, en vue de se défendre contre les attaques éventuelles des troupes Impériales, des rédoutes et des barricades, et les firent garder par des factionnaires. Ils comptaient s'y réfugier dans le cas où il seraient serrés de près, avant l'arrivée des forces qui viendraient à leur secours de la Serbie et d'autre part. Ils se mirent à traduire en faits les instructions qu'ils avaient reçues iterativement D'abord, une bande d'insurgés, recrutée à Kloura (Bazardjik)(?) et dans les villages voisins, detruisit deux ou trois grands ponts sur la chaussée qui conduit à Sophia et une grande partie des fils télégraphiques. Une autre bande formée dans les environs de Bellova, attaque la station du chemin de fer de Bellova, mit le feu à la gare et la brûla, ainsi que quelques gardes Musulmans et deux gendarmes. Elle détruisit également un grand pont sur le chemin de fer et marqua par ces dévastations barbares ses débuts dans le mouvement.

Du côté d' Avrat-Alan, les insurgés s'emparèrent du Mudir, des cinq gendarmes et ensuite du Secrétaire du Mudir, du préposé de la Douane, des tziganes Musulmans qui se trouvaient dans ces parages et des paysans Musulmans, au nombre d'environ une centaine. Il les conduisirent par bandes au lieu du supplice et les égorgèrent, un à un, avec les derniers raffinements de la cruauté. Ils se distribuèrent entr' eux les morceaux mutilés de ces victimes

et se livrèrent à des démonstrations de joie à [illegible] (?) [illegible] ceux qui tombèrent sous les coups de ces effrénés, [illegible] passés par les armes, les autres [illegible] [illegible]

[illegible]

heure de la nuit, le feu se déclare simultanément dans les ateliers du Sieur Dimitri, fabricant Bulgare de bougies, et du cordonnier Coutcho, tous les deux etablis dans le centre même de la ville de Philippopoli.

Il a été bien constaté que cet incendie avait été allumé à dessein, tant par l'interrogatoire auquel a été soumis le dit Dimitri que par la conduite et la fin tragique du cordonnier Coutcho. Celui-ci s'était refugié parmi les insurgés de Prouchtentza qui ont résisté pendant quelques jours aux troupes Impériales, mais voyant que tout moyen d'échapper à la juste punition qu'il meritait devenait impossible, il a égorgé sans miséricorde sa femme et ses enfants en bas âge, et il s'est donné ensuite la mort: les insurgés eux-mêmes ont confirmé ces détails abominables. Quant au double incendie allumé, il a été promptement maitrisé par les efforts énergiques des autorités locales. Néanmoins, d' autres tentatives du même genre ont été faites dans les villages Musulmans et non-Musulmans de la campagne de Philippopoli, d'où on pouvait les apercevoir.

Dautre part, comme ces parages se trouvaient, à ce moment, dépourvues d'une force armée suffisante pour obliger les rebelles à battre en retraite et pour défendre les hameaux environnants, et que, ainsi qu'il arrive toujours, l'imagination populaire, après avoir donné carrière aux rumeurs les plus exagérées, avait fini par porter le chiffre des insurgés à 30,000 ou 40,000, et les lueurs de l'incendie venant à leur tour signaler l'existence des conjurés au sein même de la ville, la terreur et l'exaspération ne connurent plus de bornes.

La nuit pendant laquelle éclataient ces incendies, on apprenait que les paysans des villages Bulgares des circonscriptions voisines de Philippopoli s'étaient avancés en grandes masses jusqu'à une lieue de distance de la ville: qu'à Bazardjik, aux environs du village de Kloura, à trois heures de cette localité, un rassemblement de révoltés, composé de 5,000 hommes, après avoir mis à mort tous les tziganes Musulmans qui s'y trouvaient, se dirigeait vers Bazardjik dans le but de se vouer au massacre général des Mu-

[illegible]

lages de [illegible]

djilar. de [illegible]

sieurs autres [illegible]

ques [illegible]

raies.

Ainsi qu'il a été dit plus haut, la répression immédiate des actes de barbarie et de violence commis avait été jugée plus que nécessaire, attendu que si l'insurrection avait duré encore quelques jours, elle aurait pris des proportions considérables et se serait étendue de tous côtés, au point que l'on n'aurait pu s'en rendre maître, et qu'elle aurait amené, nul n'en doute, une grande et irréparable calamité.

Sur les ordres donnés par son Altesse le Grand Vézir et en attendant l'arrivée des troupes régulières, des corps de volontaires en nombre suffisant furent formés dans le district, et placés sur différents points pour veilles à la sécurité publique. Lorsque quelques bataillons de ligne furent envoyés, ces corps de volantaires se réunirent à ces troupes et prirent l'offensive.

Au premier moment, les insurgés se mirent en mesure de se défendre et ouvrirent le feu sur nos troupes avec leurs canons de bois, mais reconnaissant bientôt qu'ils ne pourraient pas résister aux attaques vigoureuses des troupes Imperiales, qui tirèrent quelques coups de canon du côté des villages de Bratchkova et d'Avrat-Alan, ils demandèrent à faire leur soumission, qui fut aussitôt acceptée par les Commandants. Ces insurgés n'ont pas eu un seul mort et n'ont eu à souffrir d'aucun mauvais traitement de la part des troupes.

Il en est d'autres qui n'ont point voulu se rendre aux propositions réitérées de soumission qui leur furent faites par nos Commandants et qui persistèrent à lutter contre les troupes pendant plusieurs jours; mais ceux-là aussi demandèrent à mettre bas les armes, lorsque finalement l'armée Imperiale se prépara à les attaquer plus vigoureusement.

Leurs soumission fut accepté, et il ne leur fut fait aucun mal, malgré la punition que leurs atrocités avait méritée.

Après avoir opéré l'arrestation des assassins, des incendiaires, et des mauvais sujets qui se trouvaient parmi eux et qu'on dirigea vers le chef-lieu pour y être emprisonnés, les troupes Impériales prirent sous leur protection

qui s'étaient rétranchés dans cette église, 300 environ ont péri; le reste, voyant que toute résistance était devenue impossible, à demandé grâce. Réchid Pacha les accuellit avec bonté, et après avoir retenu les assassins et les instigateurs, il renvoya les autres dans leurs foyers.

Il est à rémarquer que, la plupart de ces 300 victimes sont tombées dans des circonstances que l'imagination humaine a peine à comprendre. Quelques-uns se sont donés la mort, après avoir préalablement tué leurs femmes et leurs enfants. D'autres se sont entretués en s'accusant réciproquement d'avoir été la cause de tout ce mal. Bien que ces insurgés eussent eu l'intention de massacrer toute la population Musulmane du village d'Ostona, néanmoins lors de la repression, 430 Bulgares se réfugièrent dans ce même village avec leurs enfants et furent généreusement accueillis pendant cinq jours par ceux qu'ils avaient résolu de faire périr sous leurs coups. Ils furent nourris et protégés contre toute attaque, et après avoir été traités d'après les préceptes sacrés de la religion Musulmane, ils furent remis sains et saufs entre les mains du commandant de la troupe.

Cette conduite humaine et généreuse dont il n'a été pourtant fait aucune mention par les narrateurs fantaisistes de tous ces tristes épisodes, est restée gravée dans la mémoire et la reconnaissance des Bulgares. L'opinion publique, ayant toujours une propension à exagérer le nombre des Musulmans qui ont été victimes des insurgés comme celui des Chrétiens qui sont tombés sous le coup de la répression ou de la vengeance, et que d'ailleurs plus d'un faux rapport a circulé sur la façon avec laquelle les villages ont été incendiés, nous croyons de notre devoir de placer ici les faits sous leur véritable jour, en donnant un exposé succinct des informations obtenues à la suite de l'enquête à laquelle nous nous sommes livrés à ce sujet.

Il est constaté, d'une manière dositive, que les insurgés qui se trouvaient réunis dans les centres indiqués, ou qui étaient disséminés dans d'autres localités, enabandonnant leurs villages, qu'ils ont eux-mêmes incendiés, ont massacré en tout 530 Musulmans. Le nombre des Bulga-

Imperiales
instant, à
les insurgés
armes, les
que
se sont
et
par une
par les

les
chaque
sa famille à
tenu
le feu de
villages ont obéi
l'aveu
Bulgares aban-
chefs in-
Kristo
et d'aut-
pour exciter la
à cette be-
à la suite

chrétiens, conte-
par les insurgés de
les villages, sept
et trente sept
maisons incendiées
95 maisons

au moment où
le Soir, cependant
leurs foyers pour
aux insurgés, des
le feu avait éclaté
immédiatement rendus

maitres de l'incendie et ont pris soin des maisons et des petits objets abandonnés par les fuyards.

Lorsque ces derniers après leurs sommission sont rentrés dans leurs foyers, tous ces objets leur ont été intégralement restitués. Les expression de roconnaissance des Bulgares témoignent de cette conduite digne et honnête de leurs compatriotes Musulmans.

Avant les événements que nous venons de raconter, les Bulgares vivaient depuis des siècles en bonne harmonie avec leurs compatriotes Musulmans, sous l'égide des lois et la protection paternelle du pouvoir. Il a fallu que l'esprit malfaisant des ambitieux criminels, tels que certains prêtres et maîtres d'école, agents révolutionnaires de l'étranger vint corrompre la simplicité et la bonté native de ces populations dociles, et les pousser à des actes de cruauté dont elles n'eussent jamais été capables sans les instigations sauvages de ces ennemis de la société.

Toutes les instigations qui ont été faites prouvent que le mouvement insurrectionnel devait éclater le 1-er Mai, et que ce mouvement devait s'étendre jusqu'à Andrinople, à Sophia et dans le vilayet du Danube.

Les mesures preventives et énergiques que les autorités ont prises ont seules déjoué les calculs des conspirateurs en précipitant l'action, ce qui a désorganisé leur plan, et en circonscrivant le mouvement dans les limites du sandjak de Philippopoli et de Tatar-Bazardjik.

Les données qui précèdent se rapportent à l'origine de la sédition et montrent de quelle manière et par quels moyens ont pu s'exercer les instigations et les encouragements apparents pour amener cet état de choses. Néanmoins l'examen et le rapport, d'après les informations qui ont pu être recueillies, des véritables causes tant morales que matérielles qui ont donné le jour à ce mouvement nous paraissent offrir un plus grand intérêt.

En effet, les renseignements que nous possédons actuellement proviennent en grande partie des explications fournies jusqu'à un certain point par quelques-uns des affiliés, lors de leur interrogatoire. Il est regrettable cepen-

dant que les trois principaux individus qui avaient été délégues, comme chefs et organisateurs du mouvement dans cette contrée aient pu, au moment de la defaite des leurs, s'échapper d'Outlouk-keuy. De ces trois individus, le premier Jorghi Nokofolcki, a été découvert ensuite par des agents lancés aux trousse des fugitifs, dans les montagnes de Sophia ou il faisait de l'espionnage : il y a été tué en voulant se défendre. Les deux autres, Perti Vankoff et Yorghi Iconomoff, qui avaient à leur tour réussi à prendre la fuite, ont dans la suite, d'après les nouvelles qui nous sont parvenues, trouvé la mort en se noyant aux environs de Zichtova. De même, le nommé Thodori Kapesco, l'un des principaux chefs des insurgés d'Avrat-Alan, connu déjà depuis l'année passée par un long écrit dans lequel il développait ses principes subversifs, et auteur d'une autre épître séditieuse qui tombée heureusement entre nos mains, mérite d'être signalée et dont nous joignons ici une traduction, avait été arrêté sur la montagne de Toriana près de Lofdja et ensuite amené à Tirnova. De là, sur la demande des autorités de Philippopoli, il fut dirigé vers cette ville. Arrivé à Gabrova, il fut déposé par négligence dans une pièce occuppée par les gendarmes. Là, profitant d'un moment favorable, il s'empara d'une arme suspendue au mur et mit fin à ses jours.

Outre ceux-là il y a aussi les deux fils de l'épicier Vassil de Philippopoli, dont l'un a été tué également dans les montagnes de Touraun en voulant opposer de la résistance aux agents de l'autorité chargés de l'arrêter et le second se trouve en fuite depuis longtemps. Cette disparition successive des principaux promoteurs de la révolte, de ceux-là mêmes qui s'étaient le plus compromis par leurs manœuvres occultes, a malheureusement restreint de beaucoup l'ensemble des reenseignements que nous pouvions recueillir sur les mobiles mysterieux de ce soulèvement. Néanmoins, les livres, les brochures et autres écrits séditieux qui ont pu être rassemblés peuvent encore jeter un jour assez complet sur cette affaire et sont suffisant pour nous édifier sur ses points essentiels. Outre ceux de ces

documents dont les traductions se trouvent jointes à ce Rapport, il y en a encore qui sont livrés à la traduction et qui doivent être présentés ultérieurement. Le plus remarquable de tous et celui qui attire le plus l'attention par la violence du langage et par l'esprit d'excitation à la révolte qui se retrouve dans chacune de ces pages, c'est incontestablement une brochure imprimée en caractères Russes à Moscou, l'année 1867, intitulée „Centres de Délibération". Ce factum n'ayant pu être traduit ici convenablement, nous contentons d'en citer en abrégé les principaux passages.

Les pages 372 et 373 de la brochure en question contiennent les faits et les actes suivants du Comité constitué sous la présidence du Prince Vladimir Alexandrovitch.

1. Le Comité aura des représentants dans chacune des succursales qu'il doit établir à l'Est de l'Empire Ottoman, en Autriche et en d'autres pays.

2. Les Représentants du Levant et de l'Autriche auront à examiner l'état passé et actuel de la nation Slave; à chercher les moyens de son développement en instruction, en richesse et en force, et à travailler à faire valoir tant la politique appuyée par le Président et la Russie que les buts du panslavisme, sous prétexte d'insurrection.

A la page 371, il est dit qu'un certain nombre de Bulgares instruits et érudits prennent part à ces délibérations et à ces projets.

Dans un passage de la page 373, il est encore dit qu'un poême a été composé, sous l'inspiration du fameux Bulgare Zindjikoff, pour solliciter le secours et la protection de la Russie dans le cas d'un prochain soulèvement qui aurait pour but d'arracher la nation Bulgare des griffes des Turcs sanguinaires, cruels et barbares, et de chasser ces derniers. Dans un refrain intitulé „Bulgare Zdiravitckasse" il est fait appel à l'union des Serbes, des Monténégrins, des Croates, des Tchèques, des Slovaques, des Bosniaques et des Herzégoviniens.

Enfin, les conclusions de cette brochure sont l'union des Bulgares avec toutes les autres nations Slaves; la création d'un Royaume Bulgare, s'etendant dépuis la Vardar jusqu'au Danube. Des efforts collectifs et constants seront

employés pour la réalisaton de ce but; on doit, en outre, travailler à obtenir la prépondérance des Slaves sur les autres nations, et leur indépendance, et à subjuguer et à reduire à l'esclavage les autres nations. Cette brochure contient également des vœux pour la prospérité de la ville de Moscou, considérée la mère sainte des Bulgares, et pour le bonheur de la nation Russe qui sauvera la nation Slave.

Vu l'importance du mouvement insurrectionnel de cette contrée, qui a entièrement subi l'influence de toutes ces publications, les événements d'Islimia, de Tirnova, et de Sofia, ayant simultanément éclaté vers le commencement du mois de Mai, il est aisé, après les faits ci-dessus mentionnés, de comprendre la source où l'insurrection a puisé son origine.

(Signé). *Halil Sidki,*
Mehmed Raguib,
Thodoraki,
Hatchadour,
Membres du Tribunal Extraordinaire.

Nouru,
Yorgui Cliti,
Hadji Michon.
Membres de la Commission d'Enquête.

(Signé). *Garabet,* Secrétaire.
Yakovaki, Traducteur.

Le Conseil d'Administration a pris connaissance du rapport ci-dessus et le déclare et tous points conforme à la vérité des faits qui ont été relevés.

Le 13 Redjeb, 1299 (22 Juillet, 1292).

(Signé). *Abdul Hamid,* Gouverneur de Philippopoli.
El Seid Mehmed Tahib, Naib.
El Said Mahsouli, Membre.
Néophitos, Métropolitain de Philippopoli.
Suleiman Sadi, Contrôleur.
Nouman Naim, Secrétaire.
Kévork, Représentant du chef Spirituel de la Nation Armenienne.
Mustapha Assim,
Mahmoud,
Mehmed Nouri,
Yorgui Cassara.

Instructions élaborées et arrêtées dans une réunion d'insurgés, tenue à Otlouk-Keuy, sous la Présidence du Voïvode Nikowski et trouvées sur ce dernier, après sa mort. Ces instructions ont trait à la conduite à tenir pendant l'insurrection.

1. D. *Les Commissaires:* Consentez-vous tous à lever l'étendard de la révolte le 1-er Mai? — R. Oui, seulement on doit nous en donner avis préalable dès le 25 Avril.

2. D Faut-il incendier Andrinople, Philippopoli, et Bazardjik? — R. *La Commission:* Oui.

3. D. Faut-il détruire les voies ferrées et les fils télégraphiques? — R. Oui, il faudra les détruire.

4. D. Faut-il détruire Carlova, Isladi, et Ihtiman? — R. Oui.

5. D. Faut-il, oui ou non, incendier les villages? — R. Oui.

6. D. Faudra-t-il brûler tous les villages en général? — R. Non pas tous les villages.

7. D. Quels sont les villages qu'il faudra spécialement brûler? — R. Tout village dont l'existence peut nuire à la cause de l'insurrection doit être absolument détruit.

8. D. Quelle conduite faudra-t-il tenir à l'égard des Bulgares qui ne se soulèveront pas le jour convenu? — R. Il faudra les y forcer par tous les moyens.

9. D. Comment faut-il agir envers les villages mixtes; doit-on les soulever ou les abandonner à la merci des Musulmans? — R. Des bandes d'insurgés organisées dans les villages exclusivement Bulgares et avoisinant les villages mixtes, devront se rendre dans ces dernières localités pour délivrer les Bulgares des mains des Turcs et les ramener au point de ralliement indiqué.

10. D. Quelle conduite faudra-t-il [illegible] l'égard des Musulmans des villages mixtes qui s'opposeraient [illegible] nos desseins? — R. Les massacrer, piller leurs biens [illegible] incendier leurs habitations.

11. D. Que faut-il faire de la population des villages Musulmans? — R. Les insurgés doivent, sans perte de temps, les assaillir et les obliger, par le feu et le fer, à se soumettre.

12. D. Comment faudra-t-il traiter les Musulmans qui auront fait leur soumission? — R. Il faut saisir leurs armes, leurs munitions, leurs biens transportables contre un „Ilmouhaber“ (récépissé) délivré par les chefs des insurgés. Ces biens devront être déposés dans les caisses Bulgares; on ne devra en aucun cas réquisitionner la population soumise.

13. D. Quelle conduite faudra-t-il tenir à l'égard des Turcs soumis? — R. On doit les confier à nos agents qui les conduiront au siège de l'insurrection. De là, ils seront dirigés, avec leurs familles et leurs vieillards vers les endroits qui servent actuellement de refuge à nos propres familles; ils devront vivre là en frères. Il est de notre devoir de veiller à leur bonheur, à leur vie et à leur religion, au même titre qu'à l'honneur et à la vie des nôtres. Les jeunes gens seront placés sous la surveillance de nos agents.

14. D. Que faut-il faire des maisons appartenant aux Musulmans soumis? — R. Il faut se conformer pour cela à ce qui a été dit dans l'Article 7.

15. D. Quels sont les bourgs qu'il faudra brûler? faudra-t-il agir en vertu de l'Article 2? — R. Il faudra choisir le mode qui sera choisi le plus convenable et brûler les burgs si la position topographique et l'attitude de la population le rendent nécessaire.

16. D. Que faut-il faire à l'égard des Bulgares habitant les burgs? — R. Il faudra les protéger.

17. D. Après avoir brûlé Philippopoli, que faudra-t-il faire pour en sauver les habitants Bulgares? — R. On leur viendra en aide de deux côtés. Il faut les réunir et les envoyer ailleurs avec toute la force dont on pourra disposer.

18. D. Que faut-il faire d'Andrinople? — R. *Les Commissaires:* Comme nous n'avons pas d'agents dans cette ville, nous ne pouvons prendre aucune décision à cet égard.

19. D. Après avoir brûlé Bazardjik, comment faudra-t-il faire pour sauver les populations Bulgares de cette ville? — R. Il faut leur renvoyer des renforts pour les protéger.

20. D. Comment doit-on les protéger et d'où des secours peuvent-ils leur être fournis du dehors? — R. Il est de notre devoir de rassembler autant de renforts qu'il sera possible des villages environnants, et de joindre ces renforts à la division d'Otlouk-keuy, placée sous le commandement de Benkofski, qui doit procéder à l'attaque. Quarante incendies doivent précéder l'entrée des insurgés dans le bourg; la population est donc tenue de mettre le feu partout. Avant d'entrer dans le bourg, celui d'entre les chefs Commissaires que le commandant supérieur appellera doit se rendre au bourg; les habitants eux-mêmes sont tenus de s'y rendre en même temps. Vingt individus ont été désignés par l'Assemblée Générale pour incendier Philippopolis, et dix pour Andrianople. Sokoloff, délégué de Bazardjik, est chargé d'expédier les trente individus ci-dessus mentionnés aux localités désignées; aucune nouvelle décision ne sera prise avant que les mesures ci-dessus mentionnées n'aient été exécutées.

21. D. Comment devrons-nous procéder à l'incendie d'Ihtiman, si nous n'avons pas d'agents dans cette localité? — R. La moitié des habitants des villages de Mouheva, Vassilitcha, et Dakral doit attaquer les villages Circassiens sis entre Mouheva et Vassilitcha, tandis que l'autre moitié assaillira Ihtiman, qu'elle livrera au pillage et à l'incendie. Ces actes de vengeance et de rapine accomplis, ils se rendront à Vétren pour couper les fils télégrafiques, et, de là, aux portes de Markova, dans le but de protéger ce passage. Un contingent de cinquante individus ira mettre le feu à Vétren et à tous les villages sis dans la plaine de Bazardjik; ces individus doivent retourner à Caliguérova pour garder la passage d'Otlouk-keuy.

22. D. Dans le cas où nous n'aurions pas d'agents à Isladi, quel parti doit-on prendre? — R. 100 individus du village d'Avrat-Alan, sous le commandement du Voïvode d'Ilo, 200 individus du village d'Otlouk-kouy, sous le

commandement d'Ostoyan Dobratcho, et 100 individus de Tepritch, sous celui du Voïvoda Traïtcho, avec le Voïvode indigène Nito Colotcha (le Voïvode d'Avrat-Alan), doivent préalablement marcher sur Perdouh et y laisser une cinquantaine d'hommes pour soulever la population Bulgare de l'endroit; une partie de ces bandes se dirigera vers Sofia. Les corps placés sous les ordres des Voïvodes étrangers doivent être préposés à la défense du passage de Tache-Kessen et le reste de la bande sera divisée en petites escouades, lesquelles envahiront les villages Musulmans sis dans la plaine et soulèveront les Bulgares d'Izladi, qu'ils conduiront à Petritch.

23. D. Qu'est-ce que nous devons faire d'Avrat-Alan et d'Otlouk-keuy? — R. Ils doivent être mis en état de défense pour servir de lieu de refuge aux villageois des localités environnantes.

24. D. Comment faudra-t-il agir à l'égard de Klissoura ou Derbend-keuy? — P. Les habitants de Klissoura doivent se réunir aux insurgés de Slatina et se partager en deux corps; les hommes formant la moitié de ce corps seront désignés pour garder le passage d'Izladi du côté sud-ouest; ceux qui font partie de l'autre moitié iront avec 100 hommes ouvrir, à l'aide de bêches et de pioches, une tranchée sur la route d'Islatana; ceux-ci seront placés sous les ordres d'Eyoulaski Iconomoff; Picho aura le commandement de la première moitié des individus sus-mentionnés du côté de l'ouest, et si ce chef demande du renfort il lui en sera envoyé, ainsi que des armes pour cent personnes.

25. D. Qu'est-ce qu'on doit faire particulièrement des Koulis-Balkani? — R. Il est nécessaire de veiller à la défense des trois passes des villages de Krouchendja, de Tchoukourli, et de Calofer, 300 hommes, après avoir détruit les villages de Pantchar, Timourdjiler, Zeitdjiler, Keussélédje, Kissélerdjé, Dodoudj. Madjar, Hildjé, Mahalleller, et Cara-Toprak, doivent protéger le passage de Tchokourli; 500 hommes ouvriront des tranchées à l'aide de bêches et de pioches sur ce passage, dont la garde est confiée à Volko de Kissélerdjé; ils doivent également défendre Balva, Sobodjilu, Cotchmarlar, et Beradjetki. Les habitants

des villages de Marjarlar et de Boghaslar pénétreront dans les villages de Vezir Maghrouz et Calofer, et avec le concours des habitants des villageois garderont le passage de Calofer. Les habitants d'Araboda et de Médris Ova après avoir exterminé les Musulmans de ces localités, conduiront les familles à Calofer. 500 hommes, sous la conduite d'Ostoban et d'Andon, et avec le concours du guide étranger, détruiront Tarlaler et Souboudan. Les paysans de Nébé et de Diblougjova transporteront leurs familles et leurs enfants à Meradjiuk et à Calofer. Les bandes mentionnées se rendront maître des villages qui opposeraient de la résistance et les réduiront à l'obéissance. Les habitants des villages Shrnova, Tatar-Bazardjik, Skanova, Tchénova, Kissen-Mahalessi, Achiklar, Cara-Tcheul, Kourbar-Bekié, Islatar, et Edhimeler, avec un détachement d'insurgés se rendront à Torbana et garderont ce passage. Ils iront même avec les habitants des six ou cept villages sis autour d'Irsati au village de Badjar et pour garder conjointement avec les habitants de Madjetki et de Calofer, les villages de Kanzanlim, de Zaghra, et de Tcherpan en se concentrant sur les montagnes dominants les plains.

26. D. Comment garantira-t-on la sécurité des familles et leur transport aux points de concentration? — R. Les villageois chargeront leurs familles ainsi que leurs enfants sur les chariots qui seront escortés durant le trajet par quatre gardiens. Ceux qui se trouveront en avant ou en arrière seront accompagnés par des troupes choisies de cavalerie, tandis que ceux qui se trouveront au milieu auront des fantassins pour escorte. Ces troupes conduiront ainsi la caravane en sûreté à sa destination. Un petit corps, suivant l'importance du village, restera pour veiller sur les biens laissés sans gardien jusqu'à ce qu'ils soient à leur tour transportés aux points de concentration. On brûlera le village, après l'avoir ainsi évacué. Les émigrés de Tcheradjen construiront 200 autres maisons pour ceux qui sont sans abri.

27. D. Où doit-on déposer en général les femmes, les enfants, et les provisions? — R. Le point de concentration en amont de Soter doit être Akhi-Tchélébi.

28. Tous les habitants du côte nord-ouest de la Maritza jusqu'à Prouchtentcha, Cochtentcha, et Venda devront être dirigés sur Dospat Balkan par Batak. Le point de concentration de Batak comprend douze villages sis dans le district de Razlova. C'est de ces villages que le commandament doit être donné.

29. Tous les villages de Tchartchan jusqu'à Coyoun-Tépé ou tous ceux se trouvant à une heure de distance de Philippopoli doivent venir s'assembler à Avrat-Alan

30. Les villages tartars de ce côté de la Maritza, d'Otlouk-keuy à Méhé et de Povayram jusqu'à Pétrovitza doivent être évacués et les habitants auront le choix de l'endroit où ils voudront s'établir.

31. L'évacuation doit s'effectuer suivant la teneur de l'Article 26.

32. D. Est-il nécessaire, oui ou non, de brûler Sofia? — R. Oui.

33. D. Comment doit-on s'y prendre? — R. Dix individus d'Otlouk-keuy, cinq de Prochtenitza, cinq de Bratchkova, et dix de Petridje, Matchka, et Povayram, en tout trente individus, munis de torchons imbibés de pétrol et d'autres matières incendiaires seront chargés de livrer Sofia aux flammes.

34 D. Est-il nécessaire de couper partout les fils télégraphiques? — R. Oui.

35. D. Comment doit être détruit le chemin de fer entre Bellova et Tetounitcha? — R. Il faut briser et détruire tous le ponts; les pompes et toutes les locomotives se trouvant en réserve à Sarambey; c'est Zahoria qui veillera à l'execution de cette mesure.

36. D. Doit-on attendre le jour convenu pour se soulever? — R. On doit attendre tant que les circonstances le permettront.

Toutes les clauses ci dessus ont été approuvées, à la majorité, par les trois Délégués, par les Commissaires élus et par le Conseil Central Occidental de Roumélie.

Le 17 Avril, 1876.

(Signé) *Petechkoff,* Délégué de Bratchkova,
Iouvan Sokoloff, Délégué de Bazardjik,
Ostoyanoff, Délégué d'Avrat-Alan,
Sokoloff, Délégué de Prouchendja,
Hof, Délégué de Derbend,
Christaki Zrui, Délégué de Philippopoli,
Gronoff,
Ranco Gronoff,
Manquet Gogovi,
Merdjoff, Délégué d'Otlouk-keuy,
Petre Vankoff,
Jorghi Benkovski, Envoyé de Roumeli,
Jorghi Iconomoff.

Pour traduction conforme à l'original:

Le 20 Mai, 1876.

(Signé) *Alexandre,* Traducteur,
Moustapha Chevlai, Traducteur et Employé.

Nous avons adopté et aprouvé, dans l'Assemblée Générale tenue par nous à Otlouk-keuy et composée de douze personnes et de moi, les instructions ci-dessus contenant douze articles.

Le 11 Juillet, 1876.

Cette pièce en Turc est la traduction des dites instructions.

(Signé) *Vassil Sokoloski.*

La copie des instructions ci-dessus a été reconnue conforme à l'original par Vassil Sokoloski, l'un des chefs du mouvement qui déclare avoir signé ce document.

Le 14/26 Juillet, 1876.

(Suit le sceau du Tribunal de Philippopoli).

Азбученъ списъкъ на собствени имена, които се срѣщатъ въ текста на втория томъ.

А.

В.

Г.

К

Л

М.